MDIS Tashkent

MANAGEMENT, MARKETING AND FINANCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

VOLUME 2, ISSUE 3

Management Development Institute of Singapore in Tashkent

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 2 ISSUE 3
MARCH 2025

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali 2025-yil 3-soni

ISSN 3030-3745 | WWW.JMMF.UZ

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2024-yil 27-sentabrdagi 361/5-sonli qaroriga muvofiq dissertatsiyalarning asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Texnika, iqtisodiyot, yuridik (huquq) fanlari yo‘nalishlari bo‘yicha yozilgan ilmiy maqolalar nashr etiladi.

Tashkent 2025

ISSN 3030-3745
"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnali 2025-yil 3-soni – 2025-yil mart.

Tahrir hay'ati

Tahrir hay'ati raisi

Mamatkulov Ilhom Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.*

Tahrir hay'ati raisi o'rinbosari

Ishanxodjayeva Dildora Aleksandrovna	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti Tadqiqot, innovatsiyalar va xalqaro munosabatlar bo'yicha direktor, i.f.f.d. (PhD)*

Tahrir hay'ati mas'ul kotibi

Hasanov Tohir Abdurashidovich	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti konsultanti, i.f.d., dotsent.*

Tahrir hay'ati a'zolari

Eric Kuan	*Singapur menejmentini rivojlantirish instituti prezidenti (MDIS, Singapore), PhD, professor.*
Paul van Gardingen	*Bangor universiteti prorektori (Bangor University, UK), PhD, professor.*
Abigail Moriarty	*Sanderland universiteti Markaz rahbari (University of Sunderland, UK), PhD, professor.*
Rob Burton	*Tissayd universiteti decani (Teesside University, UK), PhD, professor.*
Mamatkulov Abdurashid	*Toshkent davlat agrar universiteti professori, i.f.d., professor.*
Bektemirov Abdumalik	*Samarqand iqtisodiyot va instituti kafedra mudiri, i.f.d., professor.*
Aliyeva Deniza	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.d.*
Abdullayev Baxrom	*Urganch davlat universiteti rektori, fiz-mat.f.d.,dotsent.*
Raximxodjayeva Nodira	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dekani, i.f.f.d.*
Xo'jayev Jamol	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, t.f.f.d.*
Kurbonova Dilafruz	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti dotsenti, i.f.f.d.*
Bektemirov Abduxamid	*Samarqand davlat universiteti dotsenti, PhD.*
Veluthedan Sreekanth	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Alekha Panda	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Firas Halawani	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Maged al Dubai	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*
Manjunath Bharmappa Ramesh	*Toshkent shahridagi Singapur menejmentini rivojlantirish instituti xorijiy o'qituvchisi, PhD, professor.*

"Management, Marketing and Finance" xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus (OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

© Management Development Institute of Singapore in Tashkent
© International Scientific Journal "Management, Marketing and Finance"
© Authors

KIRISH SO‘ZI

Dunyoda proteksionistik kayfiyatning kuchayishi va savdo cheklovlarining ortishi global ta’minot zanjirlarida muammolarga olib kelishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, global inflyatsiyaning hozirgi pasayish tendensiyasini o‘zgartirib, inflyatsiya bosimining uzoqroq muddat saqlanib qolishi ehtimolini oshiradi.

Bundan tashqari, global inflyatsiya risklarining kuchayishi sharoitida markaziy banklar pul-kredit siyosatini yumshatishni kechiktirishi mumkin, bu esa arzon pulga egalikni qiyinlashtiradi.

Dunyoda davom etayotgan geosiyosiy keskinliklar (mojarolar, sanksiyalar, savdo urushlari) ham xomashyo va oziq-ovqat mahsulotlari narxining yanada oshishiga olib kelishi mumkin. Xususan, jahon bozorida oziq-ovqat narxining o‘sishi kelajakda O‘zbekistonda ichki narxlarga bosimni kuchaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, sanksiyalar xavfining ortishi to‘lovlar va yetkazib berishdagi kechikish tufayli tashqi savdo va pul o‘tkazmalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

“Energetika islohoti”ning navbatdagi bosqichida 2025-yil aprel oyida yuridik shaxslar uchun energiya tariflarining o‘zgarishi ishlab chiqarish tannarxining oshishiga va xo‘jalik yurituvchi subyektlar inflyatsion kutilmalarining tezlashishiga olib kelishi mumkin.

Qolaversa, iqtisodiyotdagi yuqori investitsion faollik va aholi real daromadlarining sezilarli o‘sishi iste’mol talabini qo‘llab-quvvatlashda davom etishi mumkin, bu esa kelajakda talab omillari ta’sirining saqlanib qolishiga, ya’ni inflyatsiyaning oshishiga olib keladi.

Inflyatsiya jarayonlarining umumiy pasayishiga qaramay, 2027-yilga borib inflyatsiyaning 5 foizlik maqsadli darajasiga erishishni sekinlashtirishi mumkin bo‘lgan ichki va tashqi omillarning ta’siri ehtimoli saqlanib qolmoqda.

Iqlim o‘zgarishi qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat narxlariga ta’sir qiladi. Masalan, 2022-yil boshida ob-havoning g‘ayritabiiy sovuq bo‘lishi ishlab chiqarish ko‘rsatkichlariga salbiy ta’sir ko‘rsatgan, 2023-yilda esa beqaror iqlim sharoiti meva-sabzavot hosildorligini pasaytirib, narxlar oshishiga sabab bo‘ldi. 2024-yilda yaxshi sharoitlar oziq-ovqat mahsulotlariga deinflyatsiya ta’sirini ko‘rsatdi. Kelajakda iqlimning beqarorligi inflyatsiyani oshirishi mumkin.

Faol islohotlar va tarkibiy o‘zgarishlar vaqtincha inflyatsiya kutilmalar va asosiy inflyatsiyaga bosimni oshirishi mumkin. Agar inflyatsiya uzoq vaqt davomida yuqori darajada saqlanib qolsa, Markaziy bank pul-kredit siyosatini kuchaytirishga majbur bo‘ladi.

Qayd etilishicha, 2025-yilda byudjet taqchilligining YAIMga nisbatan 3 foiz atrofida shakllanishi belgilangan bo‘lib, fiskal konsolidatsiya davom ettiriladi. Fiskal xarajatlarning optimallashishi fonida davlat iste’moli xarajatlari o‘sishi real hisobda 2024-yil ko‘rsatkichlari doirasida bo‘lishi kutilmoqda.

I. Mamatkulov,
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori, i.f.d.

SCHOLARSHIP OF UBA AND MDIST" GRANTI EGALARIGA MUKOFOT TOPSHIRILDI

Joriy yilning 4-mart kuni Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti rektori va talabalarining navbatdagi uchrashuvi bo'lib o'tdi.

Uchrashuvda yakunlangan 2023-2024 o'quv yili sarhisobi bo'yicha eng yuqori baholarga erishgan hamda ijtimoiy faol bo'lgan talabalarning 20 nafariga O'zbekiston Respublikasi banklari assotsatsiyasi va TSMRI tomonidan ajratilgan grant sertifikatlari topshirilib to'lov-kontrakt summasining 20% miqdori qoplab beriladigan bo'ldi, keyingi yillarda bu ko'rsatkich talabalarning bilim salohiyatidan kelib chiqib amalga oshirilishi ko'zda tutildi.

Shuningdek, uchrashuvda ta'lim tizimi rivoji uchun yaratilayotgan imkoniyatlar va qulayliklar yuqori baholanib, kelgusida bunday yondashuv yurtimiz taraqqiyotiga munosib hissa qo'shishi qayd etildi.

TOSHKENTDAGI OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAHBARLARI O'RTASIDA "VAZIR KUBOGI" SPORT MUSOBAQASI BO'LIB O'TDI

Joriy yilning 4-mart kuni Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti hamda Toshkent davlat Sharqshunoslik universitetida Toshkent shahridagi barcha oliy ta'lim muassasalari rektorlari (direktorlari) ishtirokida sportning mini futbol, stol tennisi va shaxmat turlari bo'yicha "Vazir kubogi" sport musobaqalari bo'lib o'tdi.

Tadbir doirasida Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hamda Sport vazirligi o'rtasida hamkorlik bitimi imzolandi. Ushbu bitim davlatimiz rahbarining belgilagan topshiriqlarini amaliyotga keng joriy etishdagi qadam sifatida katta ramziy ahamiyatga ega bo'lib, oliy ta'lim muassasalarida sport musobaqalari tizimini shakllantirish va mustahkamlashga yo'naltirilgan strategik tashabbus sifatida e'tirof etildi.

Musobaqa ishtirokchilarining yuqori darajadagi o'zaro raqobati va jamoaviy qat'iyati bellashuvlarni qizg'in o'tishini ta'minladi. Tadbir so'ngida g'oliblarga "Vazir kubogi", medallar hamda tashakkurnomalar topshirildi.

Shuningdek, Tadbirda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, Sport vazirligi, Milliy Olimpiya hamda Milliy Paralimpiya qo'mitalari rahbariyati va boshqa tashkilotlar, hamda ommaviy axborot vositalari vakillari ishtirok etdi.

СОЗДАЕМ БУДУЩЕЕ ВМЕСТЕ С УПРАВЛЕНИЕМ РИСКАМИ

5 марта в MDIS в Ташкенте прошла содержательная беседа с участием Исмагилова Салавата Фоатовича, директора по управлению рисками Sanoatqurilish банка, и Сорокина Евгения, руководителя службы обработки данных и развития молодых талантов. Основное внимание встречи было уделено методам управления рисками в сфере банковского дела и финансов. В мероприятии приняли участие ряд представителей Sanoatqurilish банка, которые поделились своим опытом и знаниями со студентами.

В ходе сессии участники получили ценную информацию о новых тенденциях и передовом опыте в области управления рисками и анализа данных. Приглашенные докладчики подчеркнули решающую роль, которую эти области играют в сегодняшнем финансовом ландшафте, а также необходимость в квалифицированных специалистах, способных справляться со сложностями в банковской отрасли.

В ходе оживленной дискуссии представители банка подчеркнули важность практического обучения и повышения квалификации. Они призвали студентов MDIS в Ташкенте рассмотреть возможность поступления на их специализированные курсы и программы обучения. Эти инициативы призваны вооружить студентов навыками и знаниями, необходимыми для успешной карьеры в банковском деле и финансах. MDIS в Ташкенте стремится предоставить студентам реальный опыт и подготовить их к развивающемуся рынку труда.

Мы воодушевлены потенциальным сотрудничеством и возможностями, открывающимся благодаря таким мероприятиям. Conference on "Perspectives and Opportunities for Certification to International Standards as a Basis for Green Economy Development"

JORIY YILNING 6-MART KUNI TOSHKENT SHAHRIDAGI SINGAPUR MENEJMENTNI RIVOJLANTIRISH INSTITUTIDA 8-MART — XALQARO XOTIN-QIZLAR KUNI BAYRAMI MUNOSABATI BILAN BAYRAM TADBIRI TASHKIL ETILDI

Bayram ertalab institutining faol yigit talabalari va xodimlari tomonidan ayol-xodimlar va talaba-qizlarni gul bilan kutib olish marosimidan boshlandi. So‘ngra institut talabalari tomonidan ajoyib konsert dasturi ijro etildi. Tadbir ishtirokchilari tomonidan hayotimizni iliqlik, go‘zallik va g‘amxo‘rlik bilan to‘ldiradigan xotin-qizlarimizga qaratilgan minnatdorchilik, tabriklar va tilaklar bir necha bor yangradi.

Ko‘tarinki ruhda o‘tgan tadbirga tashrif buyurgan barcha kishiga quvonch, muhabbat va bahor kayfiyati yor bo‘ldi. Tadbirda yangragan barcha istaklar har bir xotin-qizlarimizning yuzlarida quvonch, tabassum va minnatdorchilik tuyg‘ularini uyg‘otishga xizmat qildi.

Bayramingiz muborak bo‘lsin, aziz va muqaddas ayollar!

JORIY YILNING 12-MART KUNI TOSHKENT SHAHRINING "WUNDERKIND STUDY" MAKTAB O‘QUVCHILARI TOSHKENTDAGI SINGAPUR MENEJMENTNI RIVOJLANTIRISH INSTITUTIGA TASHRIF BUYURDILAR

Tashrif davomida mehmonlarga institutning ta’lim faoliyati, o‘quv dasturlari va ilmiy ishlanmalari haqida batafsil ma’lumot berildi. Institut mutaxassislari tomonidan o‘quvchilarga zamonaviy ta’lim imkoniyatlari, xalqaro hamkorlik dasturlari va akademik yutuqlar haqida qiziqarli taqdimotlar namoyish etildi.

Shuningdek, o‘quvchilar uchun institut bo‘ylab ekskursiya tashkil etilib, ularga ta’lim resurslari va infratuzilma imkoniyatlari haqida tushunchalar berildi.

JORIY YILNING 13-MART KUNI TSMRI JAMOASI BEKOBOD TUMANIDAGI IXTISOSLASHTIRILGAN 6-MAKTAB VA "JONY ACADEMY" O‘QUV MARKAZIGA TASHRIF BUYURDI

Tashrif davomida institut tomonidan taklif etilayotgan keng qamrovli ta'lim dasturlari haqida o‘quvchilar batafsil ma'lumotga ega bo‘ldilar.

Mazkur uchrashuvda o‘quvchilarga TSMRIda ta'lim olishning afzalliklari, o‘qish imkoniyatlari hamda institutga kirish jarayoni haqida batafsil tushuntirish berildi. Shuningdek, ularga institutning ta'lim faoliyati, o‘quv dasturlari va ilmiy ishlanmalari to‘g‘risida ham keng qamrovli ma'lumotlar taqdim etildi.

Ushbu tashrif nafaqat o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirdi, balki ularni o‘z kelajak ta'lim yo‘nalishini belgilashda muhim voqelik bo‘ldi.

СУТЬ И ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «ИНКЛЮЗИВНЫЙ ТУРИЗМ» В УЗБЕКИСТАНЕ

Маматкулов Илхом Абдурашидович
Ректор Сингапурского института развития менеджмента в Ташкенте, д.э.н.
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269401

Аннотация. *«Инклюзивный туризм» является ключевым понятием в современных дискуссиях, но его часто недостаточно ясно интерпретируют, в частности из-за его связи с различными родственными терминами в сфере. В силу своей многогранности концепция инклюзивного туризма возникает в рамках более широкого спектра пересекающихся концепций, направленных на улучшение как самой индустрии туризма, так и её воздействия на опыт путешественников посредством предоставления универсальных туристических продуктов, услуг и среды для участия в туристическом опыте.*

Ключевые слова: *инклюзивный туризм, доступный туризм, доступность, безбарьерной туризм, социальный туризм, люди с ограниченными физическими возможностями.*

Индустрия туризма часто подвергается критике за присущий ей эксклюзивныйхарактер, когда определенные люди, группы, представители различных социальных слоев оказываются исключенными из отрасли из-за различных признаковидентичности (Gibson, 2009). Специалисты все чаще обращают внимание на перспективы данных недооцененных групп, выступая за подход к туризму, которыйможет поспособствовать соблюдению прав человека и социальной справедливости.

В связи с этим в индустрии туризма появилась новая парадигма, известная как «инклюзивный туризм», в которой особое внимание уделяется всеобщему равенству, вовлечению различных слоев общества в индустрию и способствованию социальнойинтеграции (Чурилина, Ларченко и др., 2021).

С момента ратификации Конвенции ООН о правах инвалидов заметно возрословнимание к обязанностям туристического сектора в обеспечении того, чтобы люди с инвалидностью могли пользоваться своим правом на досуг, туризм и спорт на равныхусловиях с другими.

В 2009 году Генеральная Ассамблея Всемирной туристской организации (ЮНВТО) сделала важный шаг, приняв «Декларацию об упрощении туристических поездок», (Alieva, 2023) направленную на облегчение поездок людей сограниченными возможностями, что подчеркнуло важность инклюзивной политики в содействии ответственному развитию туризма в любой стране. Включив доступностьтуризма в национальные стратегии устойчивого развития, страны стали концентрироваться на обеспечении приоритетности и эффективности вудовлетворении потребностей людей с ограниченными физическими возможностями (ЛОФВ).

Несмотря на данные достижения в сфере, суть понятия «инклюзивной туризм» остается неясной. «Инклюзивный туризм» является ключевым понятием всовременных дискуссиях, его часто недостаточно ясно интерпретируют, в частности из-за его связи с

различными родственными терминами в сфере. В силу своеймногогранности концепция инклюзивного туризма возникает в рамках более широкого спектра пересекающихся концепций, направленных на улучшение как самой индустриитуризма, так и её воздействия на опыт путешественников посредством предоставления универсальных туристических продуктов, услуг и среды для участия в туристическом опыте.

Однако, несмотря на данную перспективу, концептуализация термина остаетсянеясной. Проблема отсутствия четкого определения термина «инклюзивный туризм» отчасти связана с тенденцией рассматривать синонимичные термины, о которых речьпойдет ниже, как взаимозаменяемые, уделяя основное внимание обеспечению доступа для лиц с ограниченными возможностями к туристическим продуктам и услугам. Даже Всемирная туристская организация (ЮНВТО) непроводит четкого различия между такими терминами, как «доступный туризм»,«инклюзивный туризм», «адаптированный туризм», «туризм для всех», «безбарьерный туризм», «легкодоступный туризм» или «универсальный туризм», считая ихсинонимами и концентрируюсь только на интеграции людей с ограниченными возможностями в участии в туристическом опыте.

По мере приближения конца 20-го века первопроходцы индустрии осознаваливажность интеграции людей с инвалидностью в туристическую деятельность, однако для этого конкретного сегмента рынка отсутствовала точная терминология. Следовательно, чтобы заполнить данный пробел, постепенно начали появляться такиетермины, как «туризм для инвалидов», «безбарьерный туризм», «легкодоступный туризм» и другие. Отчасти, данные концепции не получилиширокого распространения из-за их более узкой направленности. К примеру, «туризм для инвалидов» сужает свое поле зрения, фокусируясь только на лиц с ограниченнымивозможностями и делая акцент на их инвалидности. В работе некоторых ученых термин «безбарьерный туризм» специально используется дляобозначения строительства туристической инфраструктуры, в то время как термин «легкодоступный туризм» часто используется для описания удобногорасположения пункта назначения. Со временем эти термины перестали использоваться, уступив место «доступному туризму», который в настоящеевремя является наиболее широко признанным термином. Концепция доступного туризма, как и концепция инклюзивного туризма, можетбыть по-разному истолкована в зависимости от автора или источника.

Важно отметить, что предлагая такую всеобъемлющую интерпретацию, авторы,зачастую подразумевают «инклюзивность» в рамках концепции доступности; так какданный подход распространяется не только на людей с ограниченными возможностями, но и на более широкий круг людей, включая семей с малолетними детьми и пожилыхлюдей. Однако, важно отметить, что данного рода интерпретация доступного туризма фокусируется на инклюзивности только с точки зрения доступности, причем только науровне потребления туристических услуг и практик. В отличие от проанализированных выше родственных терминов «инклюзивныйтуризм», охватывающий экономические, социальные и культурные аспекты инклюзивности, стремится устранить барьеры на пути участия групп ЛОФВ не тольков качестве потребителей, но и в качестве производителей туристических услуг. Это означает, что, в отличие от доступного туризма, инклюзивный туризм такжерассматривает людей с различными способностями в роли владельцев, предпринимателей, наемных работников и регулирующих органов. Такжеинклюзивный туризм способствует самопрезентации и расширению прав и возможностей сообществ

ЛОФВ, бросает вызов динамике власти в отрасли и выступаетза более широкое участие в процессах принятия решений. Кроме того, он направлен на диверсификацию туристических направлений и укрепление взаимопонимания и уважения между принимающими и посещающими сторонами.

Таким образом, понятие инклюзивного туризма выходит за рамки доступности ипредполагает более полное понимание инклюзивности. В нем подчеркивается важность социальной справедливости, прав человека и равноправного участия в производстве ипотреблении туристических продуктов и услуг, что делает его преобразующей силой в отрасли. Учитывая пересекающиеся потребности и перспективы различных демографических групп, инклюзивный туризм стремится сделать туристический сектор более справедливым и устойчивым, в тесном соответствии с принципами инклюзивного развития.

Хотя инклюзивный туризм имеет общие черты со смежными концепциями, такимикак «доступный туризм», «безбарьерный туризм» и «туризм для всех», он также воплощает уникальную перспективу, которая подчеркивает не только физическую, когнитивную или другие формы доступности, но и социальную интеграцию, экономическую справедливость и культурное разнообразие. В этом смысле инклюзивный туризм воплощает в себе более широкий дух гостеприимства, который охватывает разнообразные потребности путешественников, стремясь создать среду ивпечатления, в которых каждый может участвовать независимо на равных условиях с чувством собственного достоинства.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

1. Борисенко-Клепач, Наталья Михайловна (2016) «Инклюзивный туризм: что, как изачем.» Минск: Просветительское правозащитное учреждение «Офис по правам людей с инвалидностью».
2. Турдиева, Г. М. (2022) «Безбарьерный Туризм как социализация инвалидов.»Экономика и Социум 9 (100): 643-646.
3. Чурилина, И. Н., Л. В. Ларченко, Т. Ю. Анисимов, and А. М. Волков. (2021) «Инклюзивныйтуризм как инновационный метод реабилитации и восстановления благополучия человека». Инновации 1: 79-84

ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УЗБЕКИСТАНА: ВОЗМОЖНОСТИ И ПУТЬ К ИНКЛЮЗИВНОМУ РАЗВИТИЮ

Хасанов Тохир Абдурашидович
Консультант по научным исследованиям Сингапурского института развития менеджмента в Ташкенте, д.э.н..
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269434

Аннотация. *В этой статье исследуется туристический потенциал современного Шелкового пути, освещаются как проблемы, так и возможности в развитии устойчивой и инклюзивной индустрии туризма. Исследование сосредоточено на острой необходимости инклюзивного туризма, обеспечивающего доступность для всех, включая людей с ограниченными возможностями, пожилых людей и экономически неблагополучные группы. На основе анализа вторичных источников в данной статье рассматривается текущее состояние туристической инфраструктуры, роль регионального сотрудничества и стратегии, необходимые для преодоления барьеров на пути инклюзивности.*

Ключевые слова: *туризм на Шелковом пути, инклюзивный туризм, Узбекистан, Центральная Азия, туристическая инфраструктура, устойчивый туризм, региональное сотрудничество, трансграничный туризм.*

Древний Шелковый путь, культовый маршрут торговли и культурного обмена, всегда был символом сотрудничества и взаимосвязанности. В наше время возрождение Шелкового пути посредством различных инициатив в области сотрудничества предоставило Центральной Азии, особенно Узбекистану, возможность извлечь выгоду из своего богатого культурного наследия и географического значения.

Туризм, в частности, рассматривается как основной фактор экономического роста, сохранения культуры и регионального сотрудничества. Узбекистан с его историческими городами, такими как Самарканд, Бухара и Хива, играет центральную роль в возрождении Великого Шелкового пути. Хотя туристический потенциал региона неоспорим, задача заключается в том, чтобы сделать этот рост всеохватывающим, обеспечив инклюзивность туризма для всех, включая людей с инвалидностью, пожилых людей и экономически неблагополучных групп.

Туристический потенциал Шелкового пути остается высоким, особенно в Узбекистане, где исторические города, такие как Самарканд и Бухара, продолжают привлекать иностранных туристов. Однако остаются значительные проблемы, особенно в обеспечении того, чтобы выгоды от туризма доходили до всех сообществ и путешественников.

Развитие инфраструктуры, особенно в сельской местности, имеет важное значение для полной реализации туристического потенциала региона. Доступность остается серьезной проблемой, как с точки зрения физической инфраструктуры для путешественников с ограниченными физическими возможностями, так и с точки зрения экономических барьеров, ограничивающих туризм для групп с низким уровнем дохода.

Исследование показывает, что, хотя Узбекистан добился успехов в улучшении доступности основных туристических объектов, более широкая проблема инклюзивного туризма, особенно в сельских и отдаленных районах, остается нерешенной. Инклюзивный туризм привлекает к себе внимание во всем мире, но его развитие в Центральной Азии все еще находится на ранней стадии. Усилия Узбекистана по улучшению доступности ключевых объектов культурного наследия, таких как Регистан в Самарканде и крепость Арк в Бухаре, демонстрируют определенный прогресс. Однако многие из этих усилий сосредоточены в городских центрах, что делает сельские и периферийные районы менее доступными.

Трансграничное сотрудничество имеет решающее значение для раскрытия всего потенциала Шелкового пути как единого туристического маршрута. В исследованиях подчеркивается важность либерализации визового режима, совместных инфраструктурных проектов и совместных маркетинговых кампаний для продвижения туризма на Шелковом пути. Такие программы, как “Шелковая виза” между Узбекистаном и Казахстаном, являются многообещающими шагами на пути к созданию целостного и инклюзивного туристического опыта по всей Центральной Азии. Региональное сотрудничество имеет решающее значение для решения многих выявленных проблем. Такие программы, как совместные визовые системы и трансграничные инфраструктурные проекты, могут облегчить поездки туристов, особенно с особыми потребностями.

Инклюзивный туризм не только приносит пользу путешественникам, но и служит инструментом регионального развития. Вовлекая местные сообщества в туристические проекты и обеспечивая справедливое распределение экономических выгод, инклюзивный туризм может способствовать сокращению бедности и социальной справедливости.

Например, усилия Узбекистана по продвижению местных ремесленников в рамках его туристической стратегии являются позитивным шагом на пути к тому, чтобы выгоды от туризма распространялись по всему обществу. Однако это требует дальнейшего развития. Регион должен инвестировать в программы обучения работников гостиничного бизнеса, уделяя особое внимание инклюзивности и культурному чутью, а также продвигая цифровые инструменты, которые улучшают доступность для всех путешественников.

На основе анализа туристического потенциала и перспектив развития современного Шелкового пути, особенно в отношении инклюзивного туризма, предлагаются следующие рекомендации:

Инвестировать в инфраструктуру инклюзивного туризма. Правительствам стран Центральной Азии, особенно Узбекистана, следует уделять приоритетное внимание модернизации инфраструктуры, чтобы сделать туристические объекты более доступными для людей с инвалидностью, пожилых людей и семей с маленькими детьми. В свою очередь, отели, рестораны и другие услуги, связанные с туризмом, должны соответствовать международным стандартам доступности. Этого можно достичь с помощью государственно-частного партнерства и стимулов для предприятий, которые уделяют приоритетное внимание инклюзивности.

Расширять возможности цифровых туристических решений. Внедрение цифровых решений, таких как виртуальные туры по основным объектам Шелкового пути, многоязычные цифровые путеводители и мобильные приложения, которые предоставляют информацию о специальных возможностях в режиме реального времени могут улучшить

впечатления от путешествий для людей, которые физически не могут посетить определенные места. Также важно сосредоточиться на совершенствовании цифровых платформ, ориентированных на туристов с особыми потребностями, таких как доступные системы бронирования, предоставляющие подробную информацию о жилье, ресторанах и туристических достопримечательностях.

Продвигать региональное сотрудничество и трансграничный туризм. Продолжать расширять такие программы, как «Шелковая виза», чтобы охватить больше стран Центральной Азии, что упростит трансграничные поездки и создаст единый туристический опыт на Шелковом пути. Это значительно повысило бы привлекательность региона для международных туристов. Региональные кампании, подчеркивающие разнообразие и доступность предлагаемого опыта, могут привлечь более широкий круг туристов, для этого необходимо разработать скоординированные маркетинговые стратегии между странами Шелкового пути для продвижения инклюзивного туризма.

Туристический потенциал Шелкового пути в наше время огромен, но реализация этого потенциала требует решения серьезных проблем. Инклюзивный туризм – это не только моральный императив, но и экономическая возможность. Узбекистан и его соседи по Центральной Азии должны продолжать инвестировать в инфраструктуру, которая делает туризм доступным для всех, а также развивать региональное сотрудничество посредством общих визовых систем, трансграничного маркетинга и совместных проектов по развитию туризма.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ЛИТЕРАТУР

1. Arabov Nurali, Dilmurod Nasimov, Bekzot Janzakov, Komiljon Khomitov. “Shaping the future of Uzbekistan’s tourism: An in-depth analysis of infrastructure influence and strategic planning”. Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR) 11, no. 1 (2024): 53-65.
2. Darcy, Simon, Ivor Ambrose, Stephen Schweinsberg, and Dimitrios Buhalis. “Conclusion: Universal approaches to accessible tourism”. Accessible tourism: Concepts and issues (2011): 300 – 316.
3. Sattarova Zukhra, Shirin Mirzaeva and Islombek Kuchkarov. “Digital Tourism in Central Asia and the Development of its Renewal (Using the Example of the Great Silk Road)”. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521) 2.6 (2024): 248-258.

O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TURIZMNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

Shukurov Xurshid Shaxobiddinovich
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti Ilimiy tadqiqotlar bo‘limi menejeri
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269481

Annotatsiya. *maqolada muallif tomonidan nogironlarning muammolari va manfaatlariga e’tibor zamonaviy dunyoda turli davlatlarning ijtimoiy va iqtisodiy siyosatining muhim qismiga aylanganligi, ushbu tadqiqotning maqsadi inklyuziv turizm konsepsiyasini va uning infratuzilma, xizmatlar va mahsulotlarga kirishda ko‘plab to‘siqlarga duch keladigan nogironlar uchun potensial afzalliklarini o‘rganish ekanligi yoritilgan. Inklyuziv turizm nogironlarning hayot sifatini yaxshilash, ijtimoiy-psixologik moslashuvi va reabilitatsiyasiga yordam berish izohlangan.*
Kalit so‘zlar: *inklyuziv turizm, nogironlar, O‘zbekiston, Buyuk Britaniya, iqtisodiy o‘sish, turizmni rivojlantirish.*

Nogironlik – bu ko‘p odamlar hayot yo‘lida duch keladigan keng tarqalgan hodisa. Bu muayyan sog‘liq sharoitlari (demans, ko‘rlik, orqa miya shikastlanishi va boshqalar) va bir qator atrof-muhit va individual omillarning o‘zaro ta’siridan kelib chiqadi. Hozirgi vaqtda 1,3 milliard odam yoki dunyo aholisining 16 foizi yoki dunyoda har olti kishidan biri jiddiy nogironlikdan aziyat chekayotgani tahmin qilinmoqda8. Yuqumli bo‘lmagan kasalliklarning ko‘payishi va aholining qarishi ular sonining ko‘payishiga olib kelmoqda.

Nogironlar – bu turli xil aholi bo‘lib, ularning hayotiy tajribasi va sog‘lig‘iga bo‘lgan ehtiyoj jinsi, yoshi, jinsi, jinsiy orientatsiyasi, dini, irqi va etnik kelib chiqishi, iqtisodiy holati kabi omillarga ta’sir qiladi. Aholining qolgan qismi bilan solishtirganda, nogironlar erta vafot etadilar, sog‘lig‘i yomonlashadi va kundalik faoliyatda ko‘proq cheklovlarga duch kelishadi. O‘zbekistonda 2022-yildagi rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 845,3 ming kishi nogiron deb tan olingan, bu umumiy aholining 2,3 foizini tashkil etadi.

Nogironlarning aksariyati qishloq joylarda yashaydi. Masalan, 532 ming nafar nogironligi bo‘lgan aholi qishloqlarda, 313 ming 300 nafari shaharlarda istiqomat qiladi. Shu bilan birga, eng yuqori ko‘rsatkich Navoiy (3,6 foiz) va Sirdaryo (3,1 foiz) viloyatlarida, shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasida (2,9 foiz) kuzatilmoqda. O‘zbekistonda 142,3 ming nafar 18 yoshgacha bo‘lgan nogiron bolalar va 396,7 ming nafar pensiya yoshidagi nogironlar bor. Nogiron erkaklar soni (475,8 ming) nogiron ayollar (369,5 ming) sonidan ko‘p. Mamlakatda nogironlikning tarqalishi yosh bilan chambarchas bog‘liq: 60 va undan katta yoshdagi odamlarning 54 foizi nogironlikning qaysidir shakliga ega.

Nogironligi bo‘lgan odamlar sport va jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanish imkoniyati cheklangan odamlarga qaraganda kamroq. 2019-yilda o‘tkazilgan tadqiqotga ko‘ra, nogironlarning atigi 5,7 foizi sport va jismoniy mashqlar bilan shug‘ullanadi, nogironlar esa 11 foizga teng Inklyuziv turizmni tashkil etish tajribasi va uning turli jihatlari rus tadqiqotchilarining ishlarida muntazam ravishda ko‘rib chiqiladi. “Inklyuziv turizm” tushunchasining ta’rifi va inklyuziv turizm tizimiga kiritilgan tipologiyalar Ivanov, Talyzov, Abramov ishlarida taqdim

etilgan bo‘lib, ular inklyuziv turizmni turistik infratuzilmaning harakatlanishi cheklangan tashrif buyuruvchilarning turli ehtiyojlariga moslashuvchanligi sifatida tushunadilar.

Inklyuziv turizmni rivojlantirishning huquqiy jihatlari Upornikova, Zavyalova, Kozlova tomonidan ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ular to‘siqsiz muhitni yaratishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan asosiy me’yoriy-huquqiy hujjatlarni ko‘rsatadilar.

Trubilin, Nikitina, Andreyko, Osmanov tomonidan ushbu turdagi turizmni va “Mavjud muhit” umumrossiya dasturini rivojlantirish istiqbollari va imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Yakimenko va Ruseva ushbu turizm sektorida xizmatlarni boshqarish jarayoniga tizimli yondashuvning yo‘qligi bilan bog‘liq cheklovchi omillarni ko‘rib chiqadilar va ushbu yo‘nalishda kadrlar tayyorlash zarurligini ta’kidlaydilar.

Ushbu sohani rivojlantirishning ayrim jihatlari, xususan, inklyuziv dam oluvchilar uchun joylashtirish vositalariga qo‘yiladigan talablar, Xanbabaeva, Dayitov, Plotnikova, Maksimova ishlarida ko‘rib chiqilgan. Plotnikova va Maksimov qishloq joylardagi joylashtirish vositalariga harakatlanishi cheklangan dam oluvchilar uchun qulay sharoitlarni ta’minlash talablarini aniqlaydilar. Kalashnikov mavjud me’yoriy-huquqiy hujjatlar va iste’mol qadriyatlarini baholash asosida mavjud joylashtirish vositalarida universal interyerlarni yaratishni taklif etadi. E.A.Kudryavtseva nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun turistik xizmatlarni ishlab chiqish va taqdim etishning o‘ziga xos jihatlarini ajratib ko‘rsatadi.

Dam oluvchilarning cheklovlarsiz, begonalarning yordamisiz, teng sharoitlarda, o‘z qadr-qimmatini saqlab qolgan holda turistik xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta’minlash dolzarb ekanligi qayd etiladi. Shu bilan birga, ko‘plab nogironligi bo‘lgan odamlar tashabbus, qiyinchiliklarni yengish, harakat va hissiy sarflanishni talab qiladigan tadbirlarda ishtirok etishdan bosh tortadilar.

Turistik obyektlarning mavjudligi muammosi yagona emas. Odamlar chipta bron qilish bosqichida ham qiyinchiliklarga duch keladilar, xususan, ko‘rish qobiliyati cheklangan shaxslar internet-resurslarning mavjudligi bo‘yicha GOST standartining yo‘qligi sababli. Shuningdek, sug‘urta bilan bog‘liq qiyinchiliklar mavjud: barcha kompaniyalar sayohatchilarning surunkali kasalliklarini qoplashga tayyor emas.

Shu munosabat bilan, turistik marshrutlarning tashkilotchilari ushbu to‘siqlarni bartaraf etishga va turistik obyektlarni barcha odamlarning turli ehtiyojlariga moslashtirib, optimal faoliyat muhitini yaratishga yordam berish vazifasini bajarishlari kerak.

Buyuk Britaniyada nogironlik darajasi aholi sonining 20 foizi nogironligini bildiradi. 2013-yilda nogironligi bor odamlar ishtirok etgan guruhlar tomonidan sayohatlarga 12,4 milliard funt sarflangan bo‘lib, bu o‘sha yili kunlik va tunlik sayohatlarga sarflangan umumiy xarajatlarning 20 foizini tashkil qilgan. Nogironligi bor odamlar tomonidan amalga oshiriladigan kunlik va tunlik sayohatlar Buyuk Britaniyada so‘nggi yillarda 20 foizga o‘sgan, kengroq turizm bozoridagi o‘sish esa 11 foizni tashkil qilgan.

Yevropada 140 millionga yaqin odamda turli xil ehtiyojlar mavjud. Ularning qariyb 40 foizi nogironligi bor odamlar, qolganlari esa 65 yosh va undan katta yoshdagi keksa odamlar.

Ushbu guruh tomonidan har yili 783 million sayohat amalga oshirilgan. Ushbu o‘sish Yevropa bo‘ylab 500 milliard dollardan ortiq to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtisodiy foyda va 1 trillion dollarlik bilvosita foyda keltirishi taxmin qilingan.

Qo‘shma Shtatlarda taxminan 54 million odamda nogironlikning biron bir shakli mavjud. Ularning jami sarflash qobiliyati 1 trillion dollardan oshadi, shundan taxminan 20 foizi ($220

milliard) ixtiyoriy daromaddir. AQShdagi turizm xarajatlarining qariyb 16,5 foizi nogironligi bor odamlar tomonidan amalga oshiriladi.

Sog‘liqni saqlashdagi tengsizliklar nogironlar boshdan kechiradigan tengsiz sharoitlardan kelib chiqadi. Bunga quyidagi omillar ta’sir o‘tkazadi:

Strukturaviy omillar. Nogironligi bo‘lgan odamlar o‘zlarining nogironligi sababli noto‘g‘ri qarashlarga duch kelishadi va hayotning barcha sohalarida ularning jismoniy va ruhiy salomatligiga ta’sir qiladigan stigma va kamsitishlarga duchor bo‘lishadi. Qonunlar va siyosatlar bunday odamlarni o‘z qarorlarini qabul qilish huquqidan mahrum qilishi va sog‘liqni saqlash sohasida bir qator zararli amaliyotlarni, jumladan, majburiy sterilizatsiya, majburiy kasalxonaga yotqizish va davolanishni, hattoki institutsionalizatsiyani ham amalga oshirishi mumkin.

Salomatlikning ijtimoiy determinantlari. Qashshoqlik, ta’lim va bandlikning yetishmasligi, og‘ir turmush sharoitlari kabi omillar nogironlarning sog‘lig‘ining yomonlashishi va ularning sog‘lig‘iga bo‘lgan ehtiyojini e’tiborsiz qoldirish xavfini oshiradi. Rasmiy ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bilan qamrab olinmagan nogironlar faqat o‘z oila a’zolarining ko‘magida tibbiy yordam olishlari va ijtimoiy hayotda ishtirok etishlari mumkin, bu nafaqat nogironlarning o‘zlari, balki ularga g‘amxo‘rlik qiluvchilar (ularning aksariyati ayollar va qizlar).

Xavf omillari. Nogironligi bo‘lgan odamlar chekish, noto‘g‘ri ovqatlanish, spirtli ichimliklarni iste’mol qilish va jismoniy harakatsizlik kabi yuqumli bo‘lmagan kasalliklar xavfi omillariga ko‘proq duchor bo‘lishadi. Bu, asosan, ular ko‘pincha sog‘liqni saqlash choralari bilan qamrab olinmaganligi bilan bog‘liq.

Sog‘liqni saqlash tizimi. Nogironlar barcha turdagi tibbiy yordam olishda cheklovlarga duch kelishadi. Shunday qilib, tibbiyot xodimlari tomonidan bilim yetishmasligi, salbiy munosabat va kamsituvchi munosabat; tibbiyot muassasalariga to‘siqsiz kirish va ma’lumot olishning mumkin emasligi; nogironlik to‘g‘risida xabardorlikning yo‘qligi va tegishli ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish mexanizmlarining yetishmasligi – bularning barchasi ushbu aholi uchun sog‘liqni saqlash imkoniyatlaridagi tengsizlikka olib keladi. Jismoniy nogironlik Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti tomonidan insonning sezilarli darajada buzilishi yoki funksiyalarini yo‘qotishi yoki yo‘qolishi bilan tavsiflangan holat sifatida tavsiflanadi.

Xulosa qilganda, ushbu tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm yetakchilari maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan odamlarning xatti-harakatlaridagi farqlarni hisobga olishlari kerak. Natijada, ular ushbu ehtiyojlarni qondirish strategiyalarini ishlab chiqish va ular uchun turistik yo‘nalishlarni moslashtirishlari kerak bo‘lishi mumkin.

Nazariy nuqtai nazardan, turistik yo‘nalishlarning qulayligi muhimligini hisobga olsak, maxsus ehtiyojga ega bo‘lgan kishilarga asoslangan keyingi tadqiqotlar xulq-atvordagi bu farqlarni hisobga olishi kerak. Bunda ular shaxsiylashtirilgan mahsulot va xizmatlarni yaratish, shuningdek ushbu potensial bozorni yodda tutgan holda turistik yo‘nalishlarni boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Иванов В.Д., Талызов С.Н., Абрамов Л.В. (2018) Инклюзивный туризм: туризм для людей с ограниченными возможностями // Развитие науки и образования в современном мире. №2. С. 110-116.

2. Калашников А.В. (2018) Оценка потенциальных возможностей инклюзивного туризма // Open innovation: Сб. ст. V Междунар. науч.-практ. конф. Пенза: Наука и Просвещение, С. 125-127.
3. Межова Л.А., Летин А.Л., Луговская Л.А. (2015) Теория и практика организации инклюзивного туризма в России и за рубежом // Современные проблемы науки и образования. №1. С. 34-38.
4. Плотникова В.С., Максимов М.И. (2022) Требования к инклюзивному туризму в загородных средствах размещения // Туризм и гостеприимство. №1. С. 36-43.

FUNCTIONS AND PRINCIPLES OF MARKETING IN BUSINESS DEVELOPMENT

Musayeva Shoira Azimovna[1], Usmonova Dilfuza Ilkhomovna[2]
Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan[1]
Assistant Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266694

Abstract. *In this article, we consider the main functions and principles of marketing in Uzbekistan, their impact on business and economic development. We analyze key aspects of marketing activities, including market research, strategic planning, pricing, promotion and distribution of goods and services. At the same time, we pay special attention to the adaptation of marketing strategies to the specifics of the Uzbek market, including the impact of digitalization and local consumer preferences.*

Keywords: *marketing, marketing functions, marketing principles, uzbek market, marketing strategy, digital marketing, promotion, pricing, consumer behavior.*

Annotatsiya. *Maqolada biz O‘zbekistonda marketingning asosiy funksiyalari va tamoyillari, ularning biznes va iqtisodiyot rivojlanishiga ta'sirini ko‘rib chiqamiz. Biz marketing faoliyatining asosiy jihatlarini tahlil qilamiz, jumladan bozorni o‘rganish, strategik rejalashtirish, narxlash, tovarlar va xizmatlarni ilgari surish va tarqatish. Shu bilan birga, marketing strategiyalarini O‘zbekiston bozorining o‘ziga xos xususiyatlariga, jumladan raqamlashtirishning ta'siri va mahalliy iste'molchilarning xohishlariga moslashtirishga alohida e'tibor qaratamiz.*

Kalit so‘zlar: *marketing, marketing funktsiyalari, marketing tamoyillari, O‘zbekiston bozori, marketing strategiyasi, raqamli marketing, reklama, narxlash, iste'molchi xatti-harakatlari.*

Аннотация. *В статье мы рассматриваем основные функции и принципы маркетинга в Узбекистане, их влияние на развитие бизнеса и экономики. Мы анализируем ключевые аспекты маркетинговой деятельности, включая исследование рынка, стратегическое планирование, ценообразование, продвижение и распределение товаров и услуг. При этом особое внимание уделяем адаптации маркетинговых стратегий к специфике узбекского рынка, включая влияние цифровизации и локальных потребительских предпочтений.*

Ключевые слова: *маркетинг, функции маркетинга, принципы маркетинга, рынок узбекистана, маркетинговая стратегия, цифровой маркетинг, продвижение, ценообразование, потребительское поведение.*

Introduction. In recent years, Uzbekistan has seen significant changes in legislation regulating marketing and advertising. One of the key steps was the adoption of the new Law "On Advertising" (ZRU-776) dated June 7, 2022, which entered into force on September 9, 2022.

The new law expanded the number of articles from 30 to 53, introducing such concepts as “unethical advertising,” “improper advertising,” and “promotional campaign.”

Particular attention is paid to the language of advertising: now advertising distributed on the territory of the republic must be in the state language. The text of the translation into another

language must not distort the meaning of the original and must occupy no more than 40% of the advertising area, being placed at the bottom.

These changes are aimed at increasing the transparency and ethics of advertising activities, which has a direct impact on the functions and principles of marketing in Uzbekistan. Companies must adapt their marketing strategies in accordance with the new requirements, taking into account the specifics of local legislation and cultural aspects.

Analysis of literature on the topic. The results of studies conducted by economists, and to define export potential, then the export potential of industrial enterprises is understood as the current or future volume of gross production, personnel, financial capabilities, as well as the stability of endogenous and exogenous factors to the impact of export potential in foreign trade. Based on the above definition of export potential, it is possible to draw up a diagram of the factors influencing it. Based on foreign experience, it should be noted that many economists were involved in the development of marketing principles and their application in practice, among whom we can name such famous scientists as F. Kotler, M. Porter, D. Evans, I. Ansoff, M. Berman, M. Golubkov, P. Samuelson, D. Marshall.

Marketing research conducted in our country for many years is based on national characteristics, it is also necessary to recognize the scientists who have made a significant contribution to the development of marketing theory in economics. These include M. Mukhammedov, M. Pardaev, R. Ibragimov, Y. Abdullaev, A. Saliev, M. Sharifkhodjaev, B. Khodiyev, D. Rakhimova, Sh. Ergashkhodjaeva, Sh. Musaeva and others.

Research methodology. During the research, the methods of a systems approach, abstract logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, and selective observation were used.

Analysis and results. Marketing is a system of managing market activities aimed at satisfying consumer needs and achieving business goals. Table 1 presents the key functions of marketing.

Table 1.Basic functions of marketing

Function	Description	Application in Uzbekistan
Market research	Analysis of consumer preferences, competitors and trends	Development of online surveys and data analysis using social networks
Market segmentation	Dividing consumers into groups according to various criteria	Taking into account national and regional characteristics of consumers
Product policy	Development, improvement and adaptation of products	Demand for local goods, import substitution
Pricing	Setting prices taking into account competition and solvency	The Impact of Regulated Prices on Essential Commodities
Promotion	Advertising, PR, digital marketing	The Rise of Social Media Influence (Telegram, TikTok, Instagram)

Distribution channels	Organization of sales and logistics	Development of online platforms and courier services
After sales service	Warranty and service support for clients	Strengthening work with clients through CRM systems

Marketing principles define approaches to building strategies and communications with clients. Table 2 shows the key principles of marketing and their implementation in Uzbekistan.

Table 2.

Marketing principles

Principle	***Description***	***Implementation in Uzbekistan***
Consumer focus	Taking into account the needs and preferences of customers	Growing personalization of offers in retail and e-commerce
Competitiveness	Building competitive advantages	Development of local brands in the context of imports
Flexibility	Adaptation to changing market conditions	Changing strategies in response to new laws (e.g. Advertising Act 2022)
Complexity	Using all marketing tools	The rise of multi-channel marketing (online and offline)
Ethics	Compliance with legal and moral standards	Compliance with new requirements for advertising and product information

In recent years, marketing practices in Uzbekistan have undergone significant changes due to the development of digital technologies, changing consumer behavior and government regulation.

1. The rise of digital marketing– companies actively use social networks (Instagram, Telegram, TikTok) and search engine optimization for promotion. The introduction of legislative restrictions on advertising requires more thoughtful strategies.
2. Development of e-commerce– local online platforms (OLX.uz, Uzum, ZoodMall) are becoming important sales channels, and marketing strategies are adapting to the specifics of online trading.
3. Import substitution and support of local brands– the promotion of domestic products is becoming increasingly important. Marketers are adapting strategies taking into account state policy on the development of national production.
4. Social responsibility of business– consumers have begun to pay more attention to the ethics of companies, their contribution to the development of society and the environmental friendliness of their products.

Practical application of marketing functions in Uzbekistan:

1. **Digitalization of marketing-**85% of users in Uzbekistan access the Internet via mobile devices, making SMM and content marketing key tools.
2. **Heighte-commerce**– Over the past 3 years, the volume of e-commerce has increased by 60%, which requires new approaches to promotion.
3. **Government regulation**– The Law on Advertising (2022) introduced restrictions on the language of advertising, which forced companies to adapt marketing campaigns.

Thus, marketing functions and principles in Uzbekistan are developing in accordance with global trends, but taking into account local characteristics and legislative requirements.

During the research of the topic, we identified the following problems and put forward our scientific proposals for their solution, including:

- Limited digitalization of marketing processes in small and medium businesses

Situation: Despite the growth of digital marketing, small and medium businesses (SMEs) face a lack of knowledge and resources to effectively use digital tools.

Our offer:

- Development of educational programs and trainings on digital marketing.
- Creating an online platform with ready-made marketing strategies and recommendations for SMEs.
- Using Artificial Intelligence to Automate Marketing Processes in Small Businesses.

- The problem of low consumer loyalty to local brands

Situation: Many consumers prefer imported products, despite the development of national production.

Our offer:

- A study of factors influencing consumer preferences using methods of sociological surveys and data analysis.
- Developing reputation marketing programs to build a positive image of local brands.
- Using Neuromarketing to Increase Consumer Engagement.

- Insufficient development of omnichannel marketing

Situation: Many companies still focus on either online or offline sales only, which reduces the effectiveness of marketing.

Our offer:

- Implementation of the “Phygital” model (combination of physical and digital sales channels).
- Application of big data methods to analyze consumer behavior and optimize distribution channels.
- Development of a unified CRM system for comprehensive customer relationship management.

- Insufficient use of marketing analytics

Situation: Many companies in Uzbekistan make marketing decisions intuitively, without deep data analysis.

Our offer:

- Implementation of predictive analytics methods to forecast market trends.

- Using artificial intelligence and machine learning to automate marketing analytics.
- Using cognitive marketing to better identify customer needs.

Solving marketing problems in Uzbekistan requires a scientific approach based on data analysis, digital technologies and modern marketing strategies. Implementation of the proposed methods will allow companies to improve marketing efficiency, increase customer loyalty and comply with new legislative requirements.

Conclusions and suggestions. In the dynamic development of the Uzbek market, marketing plays a key role in shaping the competitiveness of companies and meeting consumer needs. An analysis of the functions and principles of marketing shows that successful marketing activities require an integrated approach, including market research, strategic planning, pricing, promotion and sales organization. Important factors include digitalization, the development of e-commerce, as well as adaptation to new legislative norms, such as the Law on Advertising (2022), which regulates the content and language of advertising. Companies that effectively use marketing tools demonstrate sustainable growth and the ability to adapt to changes in the market environment.

As a result of our research on this topicto improve the level of digital security in UzbekistanWe offer the following proposals:

- Develop digital marketing – use modern technologies for data analysis, advertising automation and personalization of offers to improve the efficiency of interaction with consumers.

- Optimize marketing strategies in accordance with legislation – take into account advertising requirements, observing the rules governing the language, content and format of advertising materials.

- Strengthen the positions of local brands – develop marketing campaigns aimed at increasing loyalty to domestic products and supporting the concept of “made in Uzbekistan”.

- Use an omnichannel approach – combine traditional and digital promotion methods to reach the maximum audience.

- Increase the level of marketing literacy of entrepreneurs – organize training programs, seminars and workshops on modern marketing methods and digital tools.

The implementation of these proposals will improve the effectiveness of marketing strategies, promote business growth and strengthen the positions of companies in the Uzbek market.

REFERENCES

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Advertising" No. ZRU-776 dated June 7, 2022.
2. Kotler F., Keller K.L. Marketing management. - M.: Piter, 2021. - 816 p.
3. Doyle P. Cost-Based Marketing. – SPb.: Piter, 2019. – 576 p.
4. Development Strategy "New Uzbekistan - 2022-2026" -www.lex.uz
5. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. Economic indicators for 2022–2023 –www.mft.uz
6. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Dynamics of GDP, inflation and employment –www.stat.uz
7. Abdullaev A.Kh. Marketing research of market conditions in the digital economy. // Bulletin of Economics and Business. - 2023. - No. 4.

8. Rakhimov Sh.B. Competitive environment and mechanisms for regulating market conditions in Uzbekistan. - Tashkent: Fan Publishing House, 2022.
9. Dadazhonov U.R. Digital technologies in forecasting market trends. // Economy and innovation. - 2023. - No. 2.
10. World Bank. Central Asia Economic Outlook. – 2023. –www.worldbank.org
11. Soliev A., Vuzrukhanov S. Marketing, market sciences. Textbook. – T.: Economy-Finances, 2010. – 424 p.
12. Bekmurodov A.Sh., Kasimova M.S., Ergashkhodzhaeva Sh.Zh. Strategic Marketing. Study Guide. 2010.-161 p.
13. Musaeva Sh.A. Marketing research. TextbookPublishing house OOO "STAP-SEL", 2024
14. Musaeva Sh.A., Usmonova D.I. Innovative Marketing textbook "TURON NASHR" 2021
15. S MusayevaWAYS TO IMPROVE THE POLICY OF DISTRIBUTION OF GOODS IN FURNITURE PRODUCTION ENTERPRISESSscience and innovation 2 (A2), 152-156
16. S MusayevaIN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION IN UZBEKISTAN THE NEED TO EVALUATE ENTERPRISESSscience and innovation 2 (A2), 35-40
17. MS AzimovnaWays to Improve the Use of Marketing Information in the Assessment of "Stekloplastik" LLCAmerican Journal of Economics and Business Management 5 (11), 338-343
18. MS AzimovnaEfficiency of advertising activities of trading organizations and ways to increase ITAsian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 12 (3), 93-97
19. Usmanov IA, Musayeva Sh.A. Features of marketing activities in the construction industry of the Republic of Uzbekistan. NOVATEUR PUBLICATIONS JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal ISSN No: 2581 - 4230 VOLUME 7, ISSUE 1, Jan. -2021 https://repo.journalnx.com/index.php/nx/article/view/793
20. Usmanov I.A. Musaeva Sh.A. Features of marketing organization in the market of construction services. Service. Scientific journal. - Samarkand. No. 2, 2021 - pp. 86-90.
21. Usmanov I.A. Study of the Provision of Construction Facilities with Management Personnel. INTERNATIONAL JOURNAL ON ORANGE TECHNOLOGY. Volume: 03 Issue: 9 | Sep 2021. p.31-33 https://journals.researchparks.org/index.php/IJOT/article/view/2171

COMPETENCY-BASED HRM FOR SUSTAINABLE ORGANIZATIONS

Alieva Deniza[1], Dadakhonova Asal[2]
DSc in Economics, PhD in HR Psychology, Docent of School of Business and Management, Management Development Institute of Singapore in Tashkent[1]
MBA in Marketing, Leading lecturer of School of Business and Management, Management Development Institute of Singapore in Tashkent[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266782

Abstract*. Organizations across the globe are actively seeking to achieve sustainability objectives, and Human Resource Management (HRM) is pivotal in preparing leaders with the essential skills to spearhead these changes. This paper examines the impact of competency-based HRM in cultivating leadership that prioritizes sustainability by harmonizing hiring, training, and assessment processes with the goals of the green economy. Drawing on examples from Uzbekistan, this study pinpoints critical leadership skills needed for an effective green transition and offers strategic advice for promoting a sustainable organizational environment.*
Keywords*: sustainable leadership, HRM, Organizational sustainability*

Introduction

Shifting towards a green economy encompasses far more than merely adopting new technologies or adhering to regulations. Leaders are expected to drive sustainability both in their strategic vision and in routine operational practices, impacting everything from supply chain logistics to how employees and stakeholders engage and cooperate. This goes beyond merely establishing environmental goals; it demands a reevaluation of organizational values, skills, and behaviors that promote enduring resilience and ethical accountability. Within this framework, the importance of Human Resource Management (HRM) becomes critical.

Competency-based Human Resource Management (HRM) provides a deliberate and structured pathway for shaping leaders equipped to navigate the complexities of sustainable development. By systematically identifying, nurturing, and reinforcing competencies that align with Environmental, Social, and Governance (ESG) standards, HRM contributes to cultivating leadership that is not only aspirational in vision but also grounded in responsibility and measurable outcomes. In the context of emerging economies such as Uzbekistan, where sustainability goals are gaining national prominence, HRM holds significant potential as a transformative force. This paper examines how HRM can move beyond traditional functions to become a strategic driver of the green transition, translating broad policy objectives into tangible leadership practices that create real and lasting impact.

The role of HRM in sustainable transitions

Once perceived largely as an administrative support function focused on payroll, compliance, and recruitment, HRM has evolved significantly over the past few decades. Within the framework of the green economy, HRM holds a unique position in embedding sustainability into the core of organizational operations and human capital strategies. This requires a focused approach to identifying and fostering a specific set of leadership competencies that enable both

individuals and institutions to respond effectively to complex environmental and social challenges (Umrani et al., 2022). Through these competencies, HRM can play a pivotal role in advancing the principles of sustainability from policy to practice.

A competency-based approach to Human Resource Management provides a practical and strategic framework for embedding sustainability values throughout the entire talent management cycle. By aligning individual potential with broader sustainability objectives, HRM creates the conditions for a workforce that is not only aware of environmental and social challenges but also empowered to address them. This alignment enhances an organization's capacity to adapt to shifting policy, market, and stakeholder demands, while simultaneously reinforcing its credibility in the eyes of increasingly sustainability-conscious customers, investors, and regulators (Aggarwal & Agarwala, 2023). In doing so, HRM becomes a critical lever for building organizational resilience and long-term competitiveness in the evolving landscape of the green economy.

Core leadership competencies for the green economy

An exploration of academic literature, complemented by empirical observations from practice, points to a set of core leadership competencies that are particularly vital for advancing sustainability within the green economy (Kim et al., 2017). At the forefront is systems thinking, a foundational ability that enables leaders to understand the intricate and often non-linear relationships between environmental, economic, and social systems. This competency equips decision-makers to anticipate not only the direct outcomes of their actions but also their broader and long-term consequences (Nguyen et al., 2024).

Equally central to green leadership is the capacity for ethical and inclusive decision-making. As sustainability inherently involves complex trade-offs and competing stakeholder interests, leaders are increasingly expected to act with integrity, transparency, and fairness. The green transition also demands leaders who can navigate uncertainty and drive organizational transformation with purpose and clarity (Nguyen et al., 2024). Strategic change management becomes an essential competency, requiring vision, flexibility, and the ability to sustain momentum in the face of evolving regulations, technologies, and market expectations (Al-Romeedy & El-Sisi, 2024).

Moreover, the inherently cross-sectoral and interdisciplinary nature of sustainability makes relational leadership indispensable. Green leaders must be adept at engaging diverse stakeholders building trust, facilitating inclusive dialogue, and co-creating solutions that resonate with shared values (Baquero, 2024; Wei et al., 2024). In a landscape where expectations are continuously shifting and legitimacy is increasingly tied to accountability and collaboration, the ability to foster meaningful partnerships becomes a defining characteristic of leadership success.

Leadership competencies do not emerge in a vacuum; they are continuously shaped and reinforced by the organizational culture and governance frameworks within which leaders function. In Uzbekistan, where the green economy agenda is gaining notable policy traction, aligning leadership development with national sustainability strategies is crucial. Such alignment ensures that leadership behaviors are not only relevant to the organizational level but also responsive to the broader socio-economic and environmental aspirations of the country.

Despite growing awareness of the need for green leadership, converting this awareness into robust and consistent HRM practices remains a considerable challenge. One of the most persistent obstacles lies in limited organizational capacity (Abdelhamied et al., 2023).

Another significant barrier is the challenge of measurement. Unlike traditional technical or operational competencies, sustainability-related traits – such as ethical discernment, systems thinking, and inclusive stakeholder engagement – are inherently complex and context-dependent. Their intangible nature makes them difficult to evaluate using conventional HR metrics, which can lead to their underrepresentation in leadership assessments and development programs. Consequently, these vital competencies often receive insufficient recognition, diminishing their influence on decision-making and career advancement.

These challenges are particularly acute in settings where sustainability is still perceived as a compliance-driven responsibility rather than a strategic asset. Overcoming such barriers requires more than technical solutions; it calls for a cultural shift in how leadership is understood and valued. Strategic commitment at the highest levels of management, the redesign of evaluation systems, and the integration of sustainability into the organizational ethos are all necessary steps in redefining leadership for a green economy. Only through such deliberate and holistic efforts can organizations begin to unlock the transformative potential of green leadership (Ameer & Khan, 2023).

Conclusions and practical recommendations

Closing the gap between sustainability ambitions and leadership practice demands purposeful, system-wide engagement that reaches across all levels of organizational development. At the heart of this transformation lies the need to embed sustainability into the expectations placed on organizational leaders. This entails a reconfiguration of leadership roles and competency models to ensure that environmental stewardship and social responsibility are no longer positioned as supplementary concerns but are recognized as central to leadership performance.

Leadership development must likewise evolve to meet the demands of this new paradigm. Traditional training programs, often rooted in short-term efficiency or conventional management logic, frequently fail to address the complex realities of sustainability-driven leadership. Developing leaders for the green transition requires more than a surface-level introduction to environmental issues. It calls for targeted, immersive learning experiences that cultivate practical tools and critical thinking. These programs should form part of a larger, ongoing learning ecosystem, supporting leaders as they navigate the multidimensional and evolving challenges posed by climate change, regulatory shifts, and stakeholder expectations.

Beyond individual capability-building, fostering a culture of cross-functional collaboration is crucial. Sustainability challenges are inherently interdisciplinary and rarely conform to organizational hierarchies or departmental boundaries. Importantly, green leadership does not emerge solely from within organization. External collaboration plays a vital role in enabling sustainability transitions, particularly in emerging economies such as Uzbekistan. Public-private cooperation can also catalyze the diffusion of best practices and create shared platforms for advancing sector-wide sustainability goals. For companies seeking to strengthen their sustainability leadership, such partnerships offer a strategic means of bridging internal gaps and situating organizational efforts within a broader ecosystem of change.

As Uzbekistan and other developing nations advance their commitment to the principles of a green economy, the cultivation of sustainability-oriented leadership emerges not only as a strategic imperative but also as an ethical responsibility. In this evolving context, competency-based Human Resource Management offers a structured and forward-looking mechanism for embedding green values into the heart of organizational life.

REFERENCES

1. Abdelhamied, H., Elbaz, A., Al-Romeedy, B., & Amer, T. (2023). Linking green human resource practices and sustainable performance: The mediating role of job satisfaction and green motivation. *Sustainability*, *15*(6), 4835.
2. Aggarwal, P., & Agarwala, T. (2023). Relationship of green human resource management with environmental performance: Mediating effect of green organizational culture. *Benchmarking: An International Journal*, *30*(7), 2351–2376.
3. Al-Romeedy, B., & El-Sisi, S. H. (2024). Is green performance affected by green transformational leadership in travel agencies? The mediating roles of green organizational identity and green innovation. *Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism*, *23*(3), 508–530.
4. Ameer, F., & Khan, N. (2023). Green entrepreneurial orientation and corporate environmental performance: A systematic literature review. *European Management Journal*, *41*(5), 755–778.
5. Baquero, A. (2024). Linking green entrepreneurial orientation and ambidextrous green innovation to stimulate green performance: A moderated mediation approach. *Business Process Management Journal*, *30*(8), 71–98.
6. Kim, A., Kim, Y., Han, K., Jackson, S. E., & Ployhart, R. E. (2017). Multilevel influences on voluntary workplace green behavior: Individual differences, leader behavior, and coworker advocacy. *Journal of Management*, *43*(5), 1335–1358.
7. Nguyen, T. H., Van, H. V., Afifa, M. A., & Nguyen, N. M. (2024). Environmental corporate social responsibility and environmental performance: The role of green human resource management and green transformational leadership. *Global Business Review*, 09721509241226576.
8. Umrani, W. A., Channa, N. A., Ahmed, U., Syed, J., Pahi, M. H., & Ramayah, T. (2022). The laws of attraction: Role of green human resources, culture and environmental performance in the hospitality sector. *International Journal of Hospitality Management*, *103*, 103222.
9. Wei, S., Wang, L., Jiang, W., & Feng, T. (2024). Environmental leadership and green intellectual capital: the roles of green human resource management and environmental climate. *Journal of Intellectual Capital*, *25*(5/6), 1062-1082.

INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH TARMOQLARIDA BOSHQARUV SALOHIYATINI OSHIRISHNI ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI

Qalmuratov Baxtiyar Seytmuratovich[1], Allamuratova Gulchexra Maxsetbayevna[2]
I.f.d., professor Berdaq nomidagi QQDU “Iqtisodiyot” kafedrasi mudiri[1]
“Menejment” mutaxassiligi 2 bosqich tayanch doktoranti[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267268

Annotatsiya. *Dunyo miqyosida iqtisodiy rivojlanishning eng muhim qonuniyatlaridan biri, iqtisodiy o‘sishning o‘zaro bog‘liqligi va milliy iqtisodiyotda xizmatlarning tobora ortib borayotgan roli hisoblanadi. Ushbu maqolada bugungi kunda mamlakatimizda xizmat ko‘rsatish sohasining o‘ziga xos xususiyatlari va iqtisodiyotdagi o‘rnini tahlili, xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida boshqaruv salohiyatini oshirishni ilg‘or xorijiy tajribalari o‘rganilib, ushbu tajribalarni mamlakatimizni xizmat ko‘rsatish tarmoqlarini salohiyatini samarali boshqarishda qo‘llanish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.*

Kalit so‘zlar: *xizmat, xizmat ko‘rsatish, xizmat ko‘rsatish tarmoqlari, boshqarish, salohiyat.*

Аннотация. *Одним из важнейших законов экономического развития во всем мире является взаимозависимость экономического роста и возрастающей роли услуг в национальной экономике. В статье анализировано специфические особенности сферы услуг в нашей стране на сегодняшний день и ее место в экономике, изучается передовой зарубежный опыт повышения управленческого потенциала в сфере услуг, а также дано предложения и рекомендации по применению зарубежного опыта для эффективного управления потенциалом сферы услуг нашей страны.*

Ключевые слова: *услуга, предоставление услуг, сервисные сети, управление, потециал.*

Abstract. *One of the most important laws of economic development throughout the world is the interdependence of economic growth and the increasing role of services in the national economy. The article analyzes the specific features of the service sector in our country today and its place in the economy, studies advanced foreign experience in increasing management potential in the service sector, and provides proposals and recommendations for the application of foreign experience for the effective management of the potential of the service sector in our country.*

Keywords: *service, service provision, service networks, management, potential.*

KIRISH

Iqtisodiy munosabatlarning globallashuvi sharoitida jahon amaliyotida xizmatlar sohasini innovatsion rivojlantirish barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Xizmatlar sohasini rivojlantirishning jahon amaliyoti tahlili ko‘rsatishicha, ushbu sohani rivojlantirishni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash orqali mamlakatlar iqtisodiyotining tashqi iqtisodiy xavf-xatarlardan himoyalash imkoniyati ortib, jadal sur’atlarda iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Mamlakatlar milliy iqtisodiyotida xizmatlar sohasining tutgan o‘rnini baholash, uni tashkil etish, jumladan aholiga xizmatlar ko‘rsatish sifatini oshirish, xizmatlar sohasini rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillar va ularning ta’sir doiralarini baholash, ushbu sohani texnologik jihatdan takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar , Keyns J.M., Marshall A., Fisher M., Xaksever K.X., Render B.R., Rassel R.S., Merdik R.G., Shumpeter Y.A. va boshqalar tomonidan tadqiq qilingan[1] kabi uzoq xorijlik olimlar tomonidan o‘rganilgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlardan, Pardayev M.Q., Po‘latov M.E., Muxammedov M.M., Zaynalov D.R., Mirzayev Q.J., Tuxliyev I.S., Arabov N.U., Safarov B.Sh., Utemuratova G., Jumanazarov O., Ismaylov B[2] kabilarning va boshqalarning ilmiy ishlari bag‘ishlangan. Ammo yuqorida keltirilgan olimlarning asarlarida xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini samarali rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmining ayrim jihatlari o‘rganilgan. Shuningdek, xizmat ko‘rsatish jaraènlarida ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari kompleks tadqiqot sifatida qisman o‘z aksini topgan. Iqtisodiy adabiyotlarda ushbu masala yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar tahlili xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish, jumladan, xizmatlar ko‘rsatish jarayonlarini tashkil etishda zamonaviy texnika va texnologiyalardan foydalanishni rag‘batlantirish, mamlakatda innovatsion xizmatlar ko‘rsatish infratuzilmasini shakllantirish orqali ko‘rsatilayotgan xizmatlarning global raqobatbardoshligi ko‘rsatkichini yaxshilash kabi ustuvor maqsadlarga erishishga e’tibor bergan. Biz o‘z tadqiqotimizda innovatsion iqtisodiyot sharoitida xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida boshqaruv salohiyatini oshirishni ilg‘or xorijiy tajribalarini o‘rganishga harakat qildik va ushbu tajribalarni mamlakatimiz xizmat ko‘rsatish sohasida qo‘llanish mumkin bo‘lgan taklif va tavsiyalarni berdik.

TADQIQOTLAR METODOLOGIYASI

Maqolani yozish jarayonida tizimli tahlil, guruhlash, induksiya va deduksiya, statistik va solishtirma tahlil, abstrakt-mantiqiy yondashuv kabi metodlardan foydalanildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon savdo tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra, AQSH iqtisodiyotida ko‘rsatilayotgan xizmatlarning aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajmi 2023-yilda 47745,7 doll.ni tashkil etgan. AQSH xizmatlar ko‘rsatish sohasida aholiga moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish boshqa sohalarga nisbatan keng tarqalgan bo‘lib, jami ko‘rsatilgan xizmatlar hajmining 40,4 foizi aynan ushbu sohaga to‘g‘ri keladi. Tahlillarga ko‘ra, taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida aholiga moliyaviy

[1] Keyns Dj.M. Общаya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg / Per. sangl. prof. N.N.Lyubimova, pod. red. d.e.n., prof. L.P.Kurakova. – M.: MIEMP, 2010; Marshall A. Prinsipы ekonomicheskoy nauki / A.Marshall: V 3 t. - M.: Progress-T.Z. 1984. -119 s.; Regional labo rmarkets. Analitical contributions and cross-national comparisons. Ed. by. M.Fischer and P.Nijkamp. - Elsevier Science Publishing Co, 1987. -500 p.; Upravleniye i organizatsiya v sfere uslug: teoriya i praktika: Service Management and Operation – 2-ye mejdunarod. izd. (per. s angl pod nauch. red. V.V.Kulibanovoy) / K.X.Xaksever, B.R.Render, R.S.Rassel, R.G.Merdik. – SPb i dr.:PITER, PITER bux, 2002. – 751 s.; Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Kapitalizm, sotsializm i demokratiya [Tekst] / Y. Shumpeter: per. s angl. predisl. V.S. Avtonomova. – M.: EKSMO, 2007. – 864 s

[2]. – Pardayev M.Q., Isroilov J.I., G‘apparov A.Q. Xizmat ko‘rsatish sohasida iqtisodiy tahlilni takomillashtirish muammolari. Risola. Samarqand. “Zarafshon”, 2009. - 66 b.- 4,1 b.t.; Po‘latov M.E., Mirzayev Q.J., Sultonov Sh.A., Shavqiyev E. Global iqtisodiy rivojlanish (turizm iqtisodièti).O‘quv qo‘llanma.T.: Fan va texnologiya, 2018. − 296 b.; Muxammedov M.M. i dr. Ekonomika torgovli. Samarqand.1998.s.282; Zaynalov D.R. Uslugi i servis kak ekonomicheskaya kategoriya. // “Servis” jurnali. Samarkand: 2009, 1-son. 70-77 betlar. – 0,6 b.t.; Tuxliyev I.S., Hayitboyev R., Safarov B.Sh., Tursunova G.R. Turizm asoslari. Darslik. – T.: Fan va texnologiya, 2014. – 332 b.; Arabov N.U., Artikov Z.S. Servis korxonalarida xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish. Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali//Samarqand, SamDU, № 1, 2021, 153-164 b.; Utemuratova G.X. Xizmat ko‘rsatish sohasida davlat-xususiy sherikchiligining shakllari, modellari va mexanizmlari// Iqtisodiyot va moliya jurnali, 2021-yil № 10 (46), B.2-12.;

xizmatlar ko‘rsatish boshqa sohalarga salmoqli ulushga ega sohalardan hisoblanadi[3]. Xususan, Germaniya iqtisodiyotida aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi xizmatlar ko‘rsatish hajmining ulushi 2023-yilda 34630,6 doll.ga teng bo‘lgan bo‘lsa, jami xizmatlar tarkibida moliyaviy xizmatlarning ulushi 41,7 foizni tashkil etgan (1-jadval).

1-jadval

Ayrim mamlakatlarda aholi jon boshiga ko‘rsatilgan xizmatlarning hajmi bo‘yicha ko‘rsatkichlari, 2023-yil[7]

Xizmatlar ko‘rsatish sohalari	AQSH		Germaniya		Rossiya		O‘zbekiston	
	AQSH doll.da	Foizda	AQSH doll.da	Foizda	AQSH doll.da	Foizda	AQSH doll.da	Foizda
Jami xizmatlar	**47 745,7**	**100**	**34 630,6**	**100**	**6 761,3**	**100**	**711,3**	**100**
shu jumladan:								
Savdo va umumiy ovqatlanish	9 168,1	19,2	5 526,6	16,0	2 346,9	35,0	162,4	22,8
Ta’lim	9 406,3	19,7	7 264,9	21,0	666,5	9,9	21,1	2,9
Sog‘liqni saqlash							7,5	1,1
Transport	4 226,9	8,9	3 164,4	9,1	935,2	13,8	178,9	25,2
Aloqa va informatson xizmatlar (IT)							40,6	5,7
Moliyaviy xizmatlar	19 288,8	40,4	14 440,6	41,7	1 289,9	19,1	76,7	10,8
Davlat xizmatlari	2 917,1	6,1	2 183,9	6,3	1 117,9	16,5	-	-
Boshqa xizmatlar	2 738,5	5,7	2 050,2	5,9	387,0	5,7	224,1	31,5

1-jadval ma’lumotlari tahliliga ko‘ra, mamlakatimizda xizmatlar ko‘rsatish sohasining rivojlanish tendensiyalari jahon amaliyotidan sezilarli darajada ortda qolayotganini kuzatish mumkin. Jumladan, mamlakatimizda ko‘rsatilayotgan xizmatlar hajmining 2024-yil yakunlariga ko‘ra YAIMning tarmoq tuzilmasida kichik o‘zgarishlar qayd etildi. 2023-yilga nisbatan YAIM tarkibida xizmat ko‘rsatish sohasining ulushi 46,2% dan 47,4% ga, sanoat 25,3% dan 26,4% ga oshdi, qishloq, o‘rmon va baliq xo‘jaligining ulushi 21,2% dan 19,2% ga, qurilishniki 7,3% dan 7% ga kamaydi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xizmatlarining mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi 2,4% ga, axborotlashtirish va aloqa sohasi 2,7% ga, transport va saqlash sohasi 5,4% ga yetdi.

Mamlakatimizda ko‘rsatilayotgan xizmatlarning aholi jon boshiga to‘g‘ri keluvchi hajmi AQSHga nisbatan 61,1-marta, Germaniyaga nisbatan esa 51,5-marta kamligini inobatga olgan holda, respublikada ushbu sohani rivojlantirish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayotganligi bo‘yicha xulosalarni olish mumkin bo‘ladi.

Shuningdek, xizmatlar ko‘rsatish sohasining mamlakatlar YAIM hajmidagi ulushi bo‘yicha Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan berilgan ma’lumotlarga ko‘ra, taraqqiy etgan mamlakatlar ko‘rsatkichlari qariyb 70 foizdan yuqori ko‘rsatkichni qayd etsa, bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlar guruhida ushbu ko‘rsatkich 65 foizdan kam ulushga ega hisoblanadi. Tahlillar ko‘rsatishicha, 2024-yilda AQSH YAIM hajmi tarkibida xizmatlar ko‘rsatish sohasining ulushi 80,5 foizga, Germaniyada 70,2 foizga, Rossiyada 63,3 foizga teng bo‘lgan bo‘lsa, mamlakatimizda ushbu ko‘rsatkich 38,6 foizni tashkil etdi.

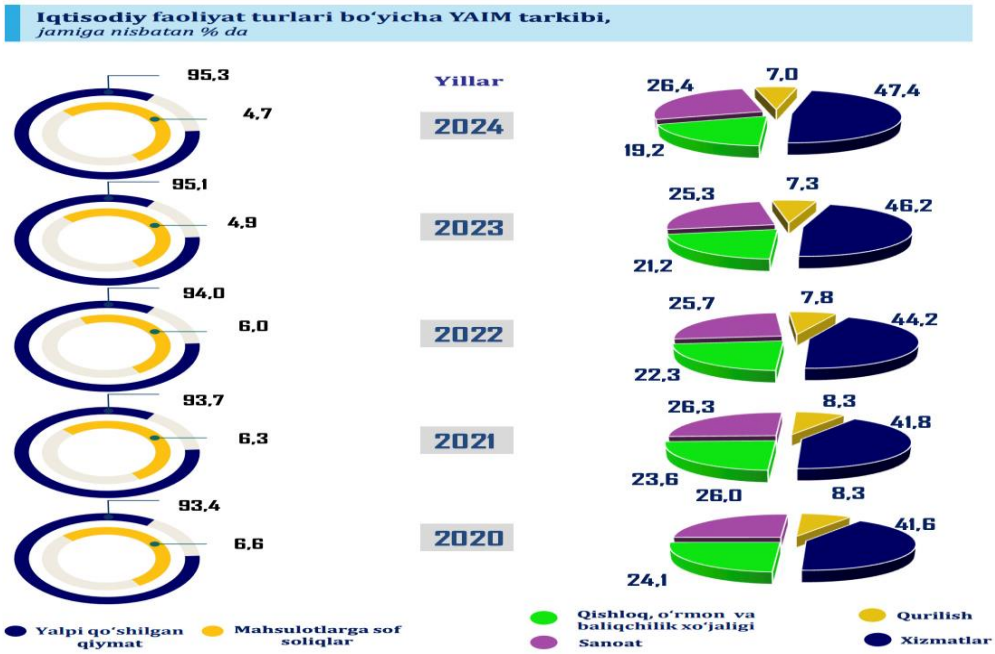

1-rasm. Iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha YAIM tarkibi[9]

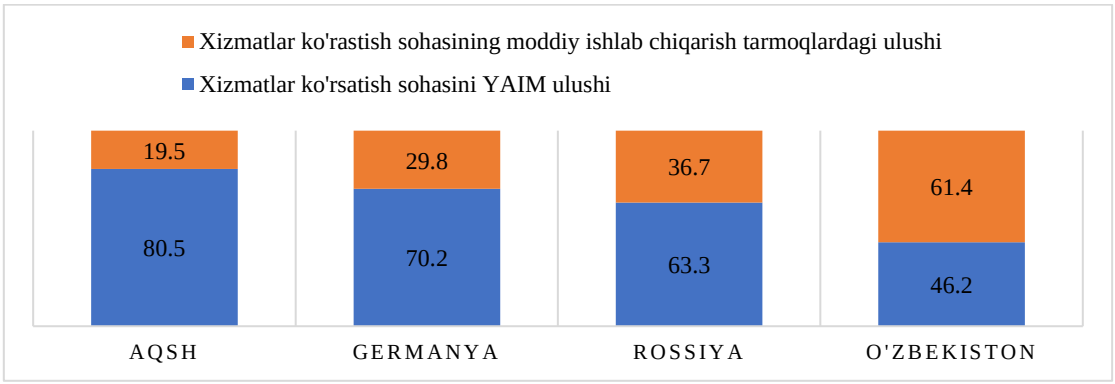

2-rasm. Xizmatlar ko‘rsatish sohasining mamlakatlar YAIM va moddiy ishlab chiqarish sohasidagi ulushi (foizda, 2024-y.)[10]

Jumladan, xizmatlar ko‘rsatish sohasining moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari sohasidagi ulushi bo‘yicha ko‘rsatkichlar tahliliga ko‘ra, yuqoridagi tendensiyaga aks holatni kuzatish mumkin bo‘ladi. Bunda bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlarda moddiy ishlab chiqarish sohasida xizmatlar ko‘rsatishning ulushi 35 foizdan yuqoriligi bilan tavsiflanadi. Ushbu holat bozor iqtisodiyoti rivojlanayotgan va shakllanayotgan mamlakatlarda postindustrial jamiyatni shakllantirish bilan bir qatorda uni rivojlantirishga qaratilgan islohotlarga ustuvorlik qaratilayotganligi bilan izohlanadi(2-rasm).

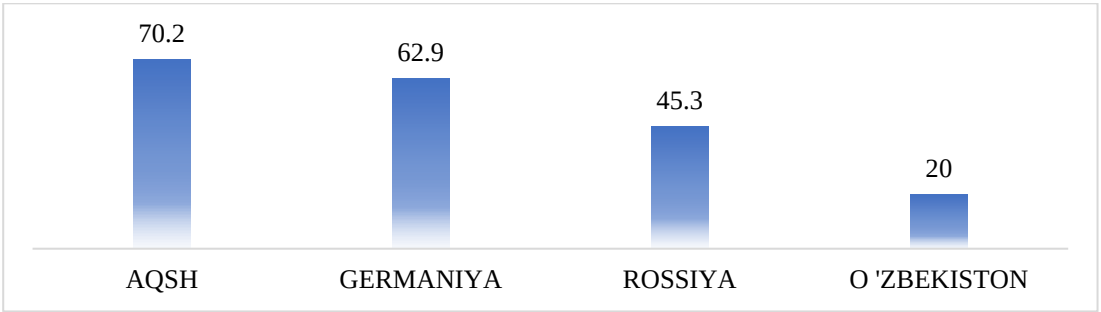

3-rasm. Ayrim mamlakatlarda aholi xarajatlari tarkibida xizmatlarning ulushi, foizda[6]

Xizmatlar koʻrsatish sohasini rivojlantirishning taraqqiy eigan mamlakatlar amaliyoti tahliliga koʻra, ushbu mamlakatlar guruhida aholining xizmatlar koʻrsatish sohasidan foydalanish imkoniyatlari bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlarga qaraganda sezilarli darajada yuqori hisoblanadi[4]. Xususan, AQSHda aholi xarajatlari tarkibida xizmatlarning ulushi 70,2 foizni, 62,9 foizni tashkil esa, Rossiyada ushbu koʻrsatkich 45,3 foizga, Oʻzbekistonda boʻlsa 20,0 foizga tengdir (3-rasmga qarang). Ushbu vaziyatdan kelib chiqqan holda, taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida aholining xizmatlardan foydalanish boʻyicha xarajatlarining ularning jami xarajatlaridagi ulushi 50 foizdan yuqori degan xulosaga kelish mumkin boʻladi.

Shu oʻrinda taraqqiy etgan mamlakatlar amaliyotida xizmatlar sohasini innovatsion rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni tahlil qilish lozim deb hisoblaymiz. Jumladan, U.Vitt va K.Grosslar oʻz ilmiy tadqiqotlarida 1970-2005-yillarda AQSHda transport xizmatlari koʻrsatish sohasiga muqobil energiya vositalarini joriy etilishi hisobiga xizmatlar koʻrsatish sohasining innovatsion rivojlanish yoʻliga oʻtkazish orqali ushbu sohadagi qoʻshilgan qiymat hajmini oshirishga erishilganligi isbotlangan. Tadqiqot natijalariga koʻra, AQSHda transport xizmatlari koʻrsatish sohasida muqobil energiyadan foydalanish ushbu sohadagi mehnat samaradorligi koʻrsatkichining keskin ortishiga olib kelgan. Keyinchalik esa hukumat tomonidan texnologik innovatsiyalarni turizm, bank-moliya, tibbiyot, ta'lim va shu kabi boshqa xizmatlar sohalariga jalb etilishi boshlangan. Natijada mamlakatda xizmatlar koʻrsatish sohasi innovatsion rivojlanish yoʻliga oʻtgan holda sohada yaratilayotgan qoʻshilgan qiymat hajmi ortib, iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanga[6].

Xizmatlar koʻrsatish sohasini innovatsion rivojlantirish orqali yuqori iqtisodiy rivojlanish koʻrsatkichiga erishgan mamlakatlardan yana biri bu Yaponiya hisoblanadi. Yaponiyalik iqtisodchi olim F.Kyoji oʻz ilmiy izlanishlarida mamlakatda xizmatlar sohasini innovatsion rivojlantirishning ustuvor yoʻnalishlarini tadqiq etgan holda, uning iqtisodiy oʻsishga ta'sirini baholagan. 1868-1912-yillar Yaponiya hukumati tomonidan mamlakat yoshlarining xorijiy mamlakatlarga bilim olish uchun davlat hisobidan yuborilishi mamlakatda bilimlarni oʻzlashtirish imkoniyatini oshirgan. 1950-1960-yillarda mamlakatda mehnatga layoqatli yoshdagi aholi sonining keskin ortishi aholi bandligi sohasidagi muammolarni vujudga keltira boshlagan. Natijada mamlakatda oʻzlashtirilgan bilimlar hisobiga xizmatlar koʻrsatish sohasini noodatiy shaklda koʻrsatish, bunda zamonaviy texnika va texnoloiyalardan foydalanish amaliyotiga oʻtishga ustuvorlik qaratilgan. Xususan, 1989-yildan boshlab Yaponiyada oilaviy restoranlar va oziq-ovqat tarmoqlari boʻyicha xizmtlar koʻrsatishga innovatsion texnologiyalarni joriy etilishi hisobiga ushbu xizmat koʻrsatish boʻyicha biznes yuritish shaklining oʻrtacha yillik qiymati mamlakatda 138 mlrd. AQSH doll.ga teng boʻldi. Xizmatlar koʻrsatish sohasiga innovatsiyalarni joriy etish boʻyicha davlat dasturlarining muntazam amalga oshirilishi hisobiga, 2002-yilga kelib mamlakat YAIM hajmida xizmatlar koʻrsatish sohasining ulushi 78 foizga yetgan [5].

Jahon banki statistik ma'lumotlari tahliliga koʻra, Yaponiya xizmatlar eksporti hajmi barqaror oʻsish tendensiyasiga ega boʻlib, 2000-2024-yillarda 3-martda ortgan. Bugungi kunda Yaponiya moliya, sugʻurta, ta'lim, tibbiyot kabi xizmat koʻrsatish sohalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish boʻyicha jahonda yetakchi mamlakatlar qatoriga kiradi. Xizmatlar koʻrsatish sohasini rivojlantirishning jahon amaliyoti tahliliga koʻra, bugungi kunda innovatsion xizmatlar koʻrsatish amaliyotiga oʻtgan mamlakatlar jahonda xizmatlar eksporti hajmi boʻyicha yetakchi oʻrinlarni egallaydi. Bunda turistlarning ushbu mamlakatlarga oqimi koʻpayishi hisobiga,

mamlakatga kapital oqimi hajmining ortishiga erishiladi. Xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion uslulda rivojlantirish orqali mamlakatlar milliy iqtisodiyotining barqaror o‘sish ko‘rsatkichlariga erishish qulay shart-sharoitlar yaratiladi. Mazkur holat xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirish, jumladan, ushbu sohaga innovatsion texnologiyalarni joriy etish, xizmatlar ko‘rsatishda intellektual texnologiyalarga asoslanishi ko‘rsatilayotgan xizmatlarning sifat jihatdan takomillashuvi va mehnat unumdorligi ko‘rsatkichlarining ortishiga olib keladi, degan xulosaga kelish imkonini beradi.

Tahlillarga ko‘ra, xizmatlar sohasini innovatsion usulda rivojlantirish mamlakat iqtisodiyotida xizmatlar sohasida yaratilayotgan qo‘shilgan qiymat hajmining ortishi bilan bir qatorda, tashqi turistik oqimning ortishi orqali xizmatlar eksporti hajmini oshishiga olib keladi.

Ispaniyada mahalliy hokimiyat organlari tomonidan o‘z hududida innovatsion xizmatlar ko‘rsatishga ixtisoslashgan korxonalar, jumladan, turistik faoliyatni amalga oshirish bo‘yicha litsenziyalash, ro‘yhatga olish, turizmni rivojlantirish bo‘yicha mintaqaviy dasturlarni ishlab chiqish ishlari amalga oshiriladi. Mahalliy hokimiyatlarda xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirishga qaratilgan mintaqaviy dasturlarni ishlab chiqishda Ispaniya turizmni rivojlantirish kengashi tavsiyalariga asoslaniladi. Turizmni rivojlantirish kengashi mahalliy hokimiyat organlari uchun xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirishga.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion usulda rivojlantirishning jahon amaliyoti qiyosiy tahlili asosida keyingi yillarda mamlakatimizda ushbu sohasini isloh etishda ijodiy foydalanish mumkin bo‘lgan quyidagi jihatlar aniqlandi:

- respublika, jumladan viloyatlar kesimida xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha byudjetdan tashqari maqsadli jamg‘armalarni tashkil etish (AQSH);
- viloyatlar kesimida innovatsion xizmatlar ko‘rsatish salohiyatdan to‘liq foydalanish imkoniyatini tadqiq etish asosida xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish (Fransiya, AQSH);
- respublika viloyatlari kesimida innovatsion xizmatlar ko‘rsatishning afzalliklaridan kelib chiqqan holda, ixtisoslashuv yo‘nalishlarini aniqlash (AQSH);
- xizmatlar ko‘rsatuvchi iqtisodiy subyektlar faoliyatini innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazish (Yaponiya, AQSH, YEI mamlakatlari);
- innovatsion xizmatlar ko‘rsatish, jumladan, innovatsion turistik faoliyat bilan shug‘ullanuvchi iqtisodiy subyektlar faoliyatini imtiyozli shartlar asosida kreditlash dasturlarini ishlab chiqish (AQSH);
- innovatsion xizmatlar, jumladan, innovatsion turistik mahsulot va xizmatlarning sifati va narxlari ustidan nazoratni o‘rnatish, uni litsenziyalash amaliyotini jahon standartlari asosida takomillashtirish (YEI mamlakatlari);
- xizmatlar ko‘rsatish sohasini rivojlantirishda zamon talablariga mos bo‘lgan, sohani innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tishini ta’minlovchi davlat va xususiy sheriklik mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish;
- xizmatlar ko‘rsatish sohasi infratuzilmasini modernizatsiyalash orqali innovatsion rivojlanish uchun yetarli shart-sharoitlar yaratish;
- mamlakatimiz xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirishda xalqaro moliyaviy tashkilotlarning, jumladan xorijiy investorlarning mablag‘laridan foydalanishni rag‘batlantirish va h.k.

Fikrimizcha, yuqorida bildirilgan takliflarni inobatga olgan holda mamlakatimizda xizmatlar ko‘rsatish sohasini innovatsion rivojlantirishga qaratilgan davlat dasturlarini ishlab chiqish uzoq muddatli istiqbolda ushbu sohaning mamlakat iqtisodiyotidagi ahamiyatini oshirgan holda, barqaror rivojlanishiga erishish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kyoji F. Service sector productivity in Japan: The key future economic growth. RIETI Policy discussion paper series 10-p-007, 2010. P. 23 https://www.rieti.go.jp/jp/publications/pdp/10p007.pdf
2. Witt U. The rise of the “service economy” in the second half of the twentieth century and its energetic contingencies. Journal of Evolutionary Economics. Vol. 30. 2020. Pp. – 231-246. https://doi.org/10.1007/s00191-019-00649-4
3. Алламуратова Г. М. Хизмат кўрсатиш соҳаси корхоналари фаолиятини баҳолашнинг услубий асослари// Ўзбекистон Республикаси фанлар академияси Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.- №7(2), Хоразм Маъмун академияси, 2024 й 8-14 б
4. Алламуратова Г. М. Особенности развития сферы услуг и основы управления// Журнал Экономика и предпринимательство, № 5, 2024 г. Россия. 910-913б
5. Калмуратов Б., Бекимбетов Д. Социально-экономический базис для формирования стратегии развития сферы услуг и его роль в развитии экономики//Sanlı ekonomika sharayatında aymaqta, isbilermenlik, innovaciyalıq texnologiyalar hám sanaat infrastrukturasın jedel pátte rawajlandırıw perspektivaları: mashqala hám seshimler atamasındağı Respublikalıq ilimiy-ámeliy konfereciya . 2023 jıl 10-oktyabr 569-571 betler
6. Kalmuratov B.S., Allamuratova G.M. The role of services in the socio-economic development of the region// Қорақалпоғистонда фан ва таълим Нөкис. 2024 й 3/2 (43), 452-456 б
7. Исхакова С.А. Влияние развития сферы услуг на уровень доходов ее работников. // Экономика труда. – 2021. – Том 8. – № 2. – С. 159-174. Doi: 10.18334/et.8.2.111774 https://1economic.ru/lib/111774
8. Жаҳон савдо ташкилоти маълумотлари асосида https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/statis_e.htm
9. **Stat.uz//** Ўзбекистон Республикаси Президенти хузуридаги статистика агентлиги маълумотлари
10. Халқаро меҳнат ташкилоти https:www.ilo.org/ilostat; List of countries by GDP.; Россия Федерацияси ҳукумати қошидаги аналитик марказ https:www.ac.gov.ru маълумотлари

MARCH GENOCIDE IN THE CREATIVE WORK OF JAFAR JABBARLI

Günel Hummatova (Panıyeva) Saleh
Azerbaijan State Pedagogical University,
Senior Lecturer of the Department of Literature Teaching Technology, Ph.D.
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269378

Abstract. *The article discusses the story "I reflect a short artistic description of the genocide that occurred in March 1918." The article reflects the events that occurred in Shamakhi based on the love adventures of two young people.*
Keywords: *story, genocide. March 31*

The well-known Azerbaijani playwright Jafar Jabbarli was one of the first to write a short story about the massacre of 15-30 thousand (1) Azerbaijanis by Armenian armed groups from the Baku Soviet and Dashnaktsutyun in Shamakhi, Guba, Khachmaz, (2) Lankaran, Hajigabul, Salyan, Zangezur, Karabakh, Nakhchivan and other areas as a result of the genocide committed between March 30 and April 1918 in Baku and various regions of the Baku province, as well as in the city of Goychay, and was one of the living witnesses of that event. On March 31, the Bolsheviks established a Revolutionary Defense Committee, which took over the entire struggle. The members of this committee included P. Japaridze, G. Korganov, I. Sukhartsev (left worker), and Stepan Shaumyan. At the same time, during the March battles, the chief of the Bolshevik detachment in Baku was N. Ananchenko, and the commissar was S. Martikyan. In order to use the Armenian national units in the fight against the Azerbaijani population and to attract the Russian and Armenian workers who were following the right-wing Socialist-Revolutionaries and Dashnaks to the struggle on behalf of the Soviet government, the Revolutionary Defense Committee also invited representatives of those parties. Since the Azerbaijanis in Baku saw the active activity of the Armenian Dashnak-Russian Bolshevik armed detachments, they had to take self-defense measures and were forced to take up arms. However, the military organization and ammunition of the Azerbaijanis were insufficient, or even almost non-existent. In such a situation, it is natural that the Azerbaijanis could not win the struggle. Understanding this well, S. Shaumyan and the Armenian Dashnaks began terrible massacres and robberies in Baku that were planned in advance and specially prepared.

All the tragedies took place in the neighborhoods inhabited by Azerbaijanis. The document of the Extraordinary Investigative Commission states that the Armenian armed group led by Yegisha Pakhlavuni, called the military squad of the Armenian National Committee, began to open fire on the areas inhabited by Muslims. Almost at the same time, the Armenian group of Levon Saatsazbekov opened fire on the part of the city called "Shamakhinka". Early in the morning on March 19, when the Muslims had not yet woken up, the Armenian soldiers launched an attack. The first attack of the Armenians was directed at the parts of the city called "Karpichana", "Mammadli" and "Zibilli Dere". Almost all of the population living here were Muslims. This district of the city and other Muslim districts were fired at from the sea by the guns of the military steamers "Ardahan" and "Zhanr", while the Armenians opened fire from the direction of

Ermenikend. Armenian military units mercilessly and brutally persecuted Azerbaijanis under the pretext of defending the Soviet and the Bolsheviks. On the eve of the Armenian Dashnak-Russian Bolshevik forces starting the March massacre against Azerbaijanis, the Mensheviks, Socialist Revolutionaries, Cadets and Dashnaks helped them with all their might, or rather, defended the Baku Soviet headed by Stepan Shaumyan. Not a single Azerbaijani was accepted into the "revolutionary" army created by the Armenian Korganov, who headed the military-revolutionary committee of the Baku Soviet. Armenians were recruited into the newly created army and seriously armed. This fact was admitted by the Armenian authors themselves. The writer was also attacked by Armenian barbarians with his family, and since the fighting took place a little above their home, in the area called "Dzeyran Garden", he hid the women, children and the elderly in a shelter called "snow barn". For this reason, the March genocide of 1918 occupies a special place in Jafar Jabbarli's work. He wrote a poem entitled "Stop, O humiliated nation" to commemorate the victims of the genocide, who were buried in the Chambarakand cemetery (now the Alley of Martyrs), to raise the voice of justice against the murderers, and to express their protest. Young people sang this lament in chorus on the streets and neighborhoods on the seven and forty days of the massacre victims, shedding tears for the innocent people who had perished, and in fact, calling on the people to mobilize, resist, and fight against the insidious, masked enemy. Although the poem was written to commemorate the victims of the genocide, it has a deep social content. A valuable work of art dedicated to the same topic by Jabbarli, which remained out of print for many years, is the story "Ahmed and Gumru", which was published only in 1991. The main theme of the story reflects the events of 1918. The main character of the work tells about the pure and sublime love of two young people from the city of Shamakhi - Ahmad and Gumru, their great dreams, their high moral qualities worthy of each other, and the disasters that the March tragedy brought to innocent people. J. Jabbarli confronts Ahmad and Gumru, whose parents were murdered by Armenian murderers and whose houses were destroyed, in a beggarly situation in front of the magnificent “Ismailiyya” building, “with its large windows turned into black coals, its golden walls covered in mourning,” “like a skeleton of a head with its flesh spilled out.” The choice of the “Ismailiyya” building, which witnessed the unjust blood of Muslims that caused the terrible tragedy committed by the Russian and Armenian Bolsheviks, expresses the full purpose of the work and the event. The vivid narrative method, the description of events through the narration, creates conditions for the events to come to life in the reader’s imagination. Although the two lovers, who have become unrecognizable in the grip of tragedy and deprivation and barely recognize each other, rejoice at their meeting, they cannot embrace. Because the Armenian barbarians had cut off their arms. The story not only arouses the reader’s anger and hatred against savagery, barbarity, and cruelty, but also instills a sense of sympathy for truth and justice. The writer gave an artistic expression to the terrible genocide by describing a short part of the terrible scene of the March genocide in a small prose example. The author himself gave a short description of the genocide that took place in Shamakhi from the words of his heroes who were participants in the narration and events: “*...He wiped his eyes with a gray cloth, which was like a veil with torn edges and smeared with mud, and then he bowed his head to his chest, and stopped... I put my hand in my pocket.*

Meanwhile, another boy in rags, a broad-hearted man... - “Oh brother! I am wounded! I am crippled! I am a prisoner of Shamakhi!” - he said, leaning on the stick in his hand. When the girl, hearing the name Shamakhi or for some reason, raised her head and looked at the boy, the other must have looked at him too, and both of them suddenly froze. Both of their faces had taken

on a dead color. The boy could only say "Gumru!" – he groaned and staggered down the steps of the store as if struck by lightning. At the same time, the girl turned around as if to leave, saying: "Give it! Give it to him, I don't want it, I'll live!", but I don't know what he was thinking, but he turned around and cried loudly: "Ahmed! They killed my father and mother, they destroyed our house, I'm the only one left," and for some reason raised one arm. Who knows, maybe he wanted to hug the one he loved. But he didn't do it. Or rather, he couldn't, because poor Qumru had one arm amputated in March, and he only had one arm left."

REFERENCES

1. New Republics in the Caucasus", The New York Times Current History, v. 11 no. 2 (March 1920), p. 492
2. ↑ Michael Smith. "Anatomy of Rumor: Murder Scandal, the Musavat Party and Narrative of the Russian Revolution in Baku, 1917–1920", Journal of Contemporary History, Vol 36, No. 2, (Apr. 2001), p. 228
3. ↑ Jump up to:1 2 3 4 "Michael Smith. "Azerbaijan and Russia: Society and State: Traumatic Loss and Azerbaijani National Memory"". 2011-03-10
4. Vagif Abishov. Genocide of Azerbaijanis (1917-1918). Baku - Nurlan - 2007

CONSUMER VALUE OF GOODS IN THE CONDITIONS OF THE UZBEKISTAN ECONOMY

Musayeva Shoira Azimovna
Professor of Samarkand Institute of Economic and Service, Samarkand, Uzbekistan
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266726

Abstract. *In this article, we consider the concept of consumer value of goods in the context of the economy of Uzbekistan. We analyze the key factors influencing the formation of consumer value of products, including quality, functionality, availability and consumer satisfaction. Particular attention was paid to the influence of market conditions, government regulation and consumer preferences on the cost of goods. We also provided examples of modern trends and strategies aimed at increasing the consumer value of goods in Uzbekistan.*
Keywords: *consumer value, goods, economy of Uzbekistan, product quality, consumer value, market conditions, government regulation, consumer satisfaction.*

Introduction. Consumer value of goods is a set of useful properties of the product that satisfy specific needs of consumers. In the conditions of dynamically developing economy of Uzbekistan, where significant changes in legislation are taking place, this category is becoming especially relevant. State reforms aimed at liberalization of the market, improvement of the competitive environment and protection of consumer rights have a direct impact on the formation and perception of consumer value of goods.

In recent years, several key legislative acts aimed at regulating market relations and improving the quality of goods and services have been adopted and entered into force in Uzbekistan. Thus, on July 3, 2023, a new Law "On Competition" (No. ZRU-850) was signed, which entered into force on October 4, 2023. This law introduces the concept of antimonopoly compliance, revises the conditions for determining a dominant position in the market and establishes new criteria for economic concentration transactions, which contributes to the creation of a fairer and more competitive economic environment.

In addition, on January 18, 2022, amendments were made to the Law "On the Protection of Consumer Rights" (No. ZRU-746). These changes oblige consumers to be provided with information about the product in the state language, prohibit sellers from setting different prices for the same product depending on the form of payment, and stipulate in detail the rules for the return and replacement of goods.

These measures are aimed at ensuring transparency and fairness in relations between sellers and consumers, which, in turn, affects the perception of consumer value of goods.

It is also worth noting the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 23, 2023 No. UP-41 "On additional measures to ensure price stability in consumer markets." This decree sets zero customs duty rates on the import of certain goods until January 1, 2025, which is aimed at curbing inflation and ensuring the availability of basic types of food and consumer products for the population..

Taken together, these legislative initiatives form a modern legal framework that affects the consumer value of goods in Uzbekistan. Analysis of their impact on the market and consumers is a topical task for research in this article.

Research methodology. In the process of research, the methods of systemic approach, abstract-logical thinking, grouping, comparison, factor analysis, selective observation were used.

Analysis and results. Consumer value of goods is their ability to satisfy certain needs of buyers. This concept is closely related to such characteristics as quality, functionality, durability, environmental friendliness, ease of use and compliance with consumer expectations. According to classical economic theories, consumer value is determined by the usefulness of the goods, which can be objective (material characteristics of the product) and subjective (individual perception and preferences of the consumer). In modern market conditions, consumer value is formed under the influence of various factors, including brand, service level, marketing strategy, competitive environment and government regulation.

Consumer value of goods is their ability to satisfy specific needs of buyers. It is determined by a number of factors, including quality, functionality, durability, brand, level of service and availability. In Uzbekistan, the concept of consumer value is becoming especially relevant in connection with economic reforms and the development of a competitive environment.

Table 1.

The main components of the consumer value of a product

Component	Description
Quality	Compliance of products with established standards, durability, reliability
Functionality	How well the product fits its purpose and is easy to use
Brand	Perception of a product through the manufacturer's image, reputation and consumer trust
Price	The cost of a product in relation to its quality and alternatives on the market
Service level	Warranties, after-sales service, return or exchange option
Availability	The ability to purchase goods in stores, online or through other channels

In Uzbekistan, the concept of consumer value is particularly relevant in the context of reforms aimed at liberalizing the economy and improving the quality of goods and services. The development of entrepreneurship, active attraction of foreign investment, digitalization of trade and strengthening of the competitive environment contribute to the transformation of the country's consumer market.

State reforms and regulations have a significant impact on the formation of consumer value of goods:

- Law "On the Protection of Consumer Rights" (No. ZRU-746) sets requirements for product quality, pricing transparency and conditions for the return of goods.
- Law "On Competition" (No. ZRU-850) promotes the development of fair competition, the prevention of monopolies and the creation of favorable conditions for increasing the consumer value of products.

- Decree of the President No. UP-41Reducing customs duties promotes the availability of goods on the market, which affects the perception of their value by consumers.

The quality level of goods presented on the Uzbek market varies significantly. The development of the certification system and strengthening of control over quality standards have increased consumer confidence. However, problems with unfair competition, counterfeit goods and violation of consumer rights remain.

In addition, consumers have become more aware of their rights and prefer to purchase certified products that meet international standards. The introduction of digital platforms for assessing the quality of goods, such as online reviews and rating systems, also affects consumer value.

The conducted research shows that Uzbek consumers are primarily focused on the quality of products. Below is the dependence of the level of customer satisfaction on the quality of goods (Source: State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, 2023https://stat.uz/uz/).

Table 2.

The Impact of Product Quality on Consumer Satisfaction

Product quality	Customer Satisfaction (%)
High	85%
Average	60%
Low	30%

With the spread of online trade in Uzbekistan, buyers have gained access to a wider range of goods. The introduction of online payments, logistics services and return systems has significantly increased the convenience of shopping, which has affected the perception of consumer value of products.

The growth of online sales also affects the perception of consumer value of goods. Availability of goods through online stores allows buyers to compare prices, read reviews and choose the most suitable options. Below is the growth dynamics of online trade in Uzbekistan (Source: Analytical report "Development of e-commerce in Uzbekistan", Center for Economic Research and Reforms, 2023https://review.uz/).

Table 3.

The growth of e-commerce in Uzbekistan

Year	Internet trade turnover (USD million)	Share of online sales in total turnover (%)
2020	150	3%
2021	250	5%
2022	400	8%
2023	600	12%

Competition between domestic and foreign manufacturers also plays a key role in shaping the consumer value of goods. Uzbek companies are forced to improve product quality and introduce innovative technologies in order to successfully compete with imported goods.

The consumer value of goods in Uzbekistan is a multifaceted concept formed under the influence of economic, legislative and market factors. Government reforms, increased competition, digitalization of trade and increased consumer awareness contribute to the

transformation of this indicator. In the future, to increase the consumer value of goods, it is necessary to further improve quality standards, develop e-commerce infrastructure and strengthen consumer protection.

Conclusions and suggestions. Based on the analysis, it can be concluded that the consumer value of goods in Uzbekistan is a multifaceted economic category formed under the influence of product quality, service level, pricing policy, market conditions and government regulation. Modern trends, such as digitalization of trade, growth of e-commerce and increased competition, contribute to an increase in the consumer value of goods. At the same time, government measures to protect consumer rights, control product quality and create favorable conditions for business play an important role. However, despite the positive changes, problems related to unfair competition, low certification of some goods and insufficient consumer awareness remain relevant.

Based on the above, the following measures can be proposed to further increase the consumer value of goods in Uzbekistan:

- Improving the quality control system – strengthening certification standards, regular product inspections for compliance with requirements and expanding the list of mandatory certification categories.

- Development of consumer rights protection mechanisms – raising public awareness of the rights to return and exchange goods, toughening penalties for violating trade rules.

- Stimulating competition – supporting domestic producers, introducing tax breaks for small and medium-sized businesses, eliminating bureaucratic barriers for new companies.

- Development of e-commerce – creation of favorable conditions for online sales, improvement of logistics and transport infrastructure, implementation of convenient and secure online payment systems.

- Formation of a transparent price market – creation of state platforms for comparing prices and monitoring their validity, monitoring the pricing policy of retail chains.

- Improving the financial literacy of consumers – educational programs, seminars and information campaigns aimed at developing conscious consumption.

The implementation of these proposals will increase the consumer value of goods in Uzbekistan, create a competitive market environment and ensure a higher level of consumer satisfaction.

REFERENSES

1. Law of the Republic of Uzbekistan "On Protection of Consumer Rights" No. ZRU-746 dated 18.01.2022.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Competition" No. ZRU-850 dated 03.07.2023.
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-41 "On additional measures to ensure price stability in consumer markets" dated March 23, 2023.
4. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On measures to improve the certification system of goods and services" No. 505 dated 12.08.2021
5. Dashkov L.P., Pugachev V.P. Economic Theory. - M.: UNITY, 2021. - 488 p.
6. Kotler F. Marketing. Management. - SPb.: Piter, 2020. - 800 p.
7. Civil Code of the Republic of Uzbekistan (part two).

8. Official website of the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan – https://stat.uz
9. Analytical report "Development of e-commerce in Uzbekistan", Center for Economic Research and Reforms, 2023.
10. Gazeta.uz. "A new law on competition has come into force in Uzbekistan"
11. Musaeva Sh.A. Marketing research. TextbookPublishing house OOO "STAP-SEL", 2024
12. Musaeva Sh.A., Usmonova D.I. Innovative Marketing textbook "TURON NASHR" 2021

YASHIL ISHLAB CHIQARISH: O‘ZBEKISTONNING O‘ZIGA XOS “DOIRAVIY FABRIKA” MODELINI ISHLAB CHIQISH

Abdiyeva Flora Botir qizi
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti,
“Yashil” iqtisodiyot kafedrasi katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267359

Annotatsiya. *O‘zbekiston sanoatida an’anaviy chiziqli ishlab chiqarish modelidan doiraviy iqtisodiyot tamoyillariga o‘tishning dolzarb masalalariga bag‘ishlangan ushbu tadqiqotda mamlakatning o‘ziga xos “Doiraviy Fabrika” modeli ishlab chiqilgan. Maqolada Namangan paxta tozalash zavodlari, Farg‘ona vodiysi tekstil korxonalari va Toshkent avtomobilsozlik zavodlaridagi chiqindilarni qayta ishlashning amaliy misollari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 5R (Reduce, Reuse, Recycle, Recover, Redesign) printsipi asosida ishlab chiqilgan model yiliga 200 million dollargacha qo‘shimcha daromad keltirishi va CO2 chiqindilarini 25% kamaytirishi mumkin. Xususiy sektor ishtirokini rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlari va xalqaro hamkorlik ushbu modelni amalga oshirishning asosiy omillari hisoblanadi.*

Kalit so‘zlar: *yashil ishlab chiqarish, doiraviy iqtisodiyot, doiraviy fabrika modeli, chiqindilarni qayta ishlash, 5R printsipi, paxta chiqindilari, to‘qimachilik sanoati, metall qayta ishlash, yashil kreditlar, O‘zbekiston sanoati, ekologik toza texnologiyalar, qayta tiklanadigan resurslar, atrof-muhitni muhofaza qilish, barqaror ishlab chiqarish.*

Dunyoda har yili 2,01 milliard tonna qattiq maishiy chiqindilar ishlab chiqariladi, ularning kamida 33 foizi—ekologik xavfsiz tarzda boshqarilmaydi. Dunyo bo‘ylab kuniga bir kishi uchun hosil bo‘lgan chiqindilar o‘rtacha 0,74 kilogrammni tashkil qiladi, ammo keng miqyosda, 0,11 kilogrammdan 4,54 kilogrammgacha. Garchi ular dunyo aholisining atigi 16 foizini tashkil qilsada, yuqori daromadli mamlakatlar dunyo chiqindilarining taxminan 34 foizini yoki 683 million tonnasini ishlab chiqaradi[3].

Kelajakka nazar tashlaydigan bo‘lsak, 2050-yilgacha global chiqindilarni 3.40 milliard tonnagacha o‘sishi kutilmoqda. Chiqindilarni ishlab chiqarish va daromad darajasi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjud. Yuqori daromadli mamlakatlarda aholi jon boshiga kunlik chiqindilarni ishlab chiqarish 2050-yilga kelib 19 foizga o‘sishi kutilmoqda, bu past va o‘rta daromadli mamlakatlarga nisbatan taxminan 40% yoki undan ko‘proq o‘sishini anglatadi. Hozirda ko‘pgina mintaqalarda chiqindilarning yarmidan ko‘pi ochiq tashlanmoqda va chiqindilarning o‘sish trayektoriyalari atrof-muhit, sog‘liq va farovonlik uchun salbiy ta’sir ko‘rsatadi va shu bilan shoshilinch choralar ko‘rishni talab qiladi.

O‘zbekistonda an’anaviy ishlab chiqarish tizimlari tabiiy resurslarni haddan tashqari iste’mol qilish va chiqindilarni samarasiz boshqarish bilan bog‘liq. Dunyoda “Doiraviy Iqtisodiyot” (Circular Economy) modellari rivojlanayotgan bo‘lsada, O‘zbekiston uchun mahalliy sharoitga moslashtirilgan “Doiraviy Fabrika” kontseptsiyasi ishlab chiqilmagan. Ushbu

[3] Trends in Solid Waste Management. https://datatopics.worldbank.org/what-a-waste/trends_in_solid_waste_management.html

tadqiqotda O‘zbekiston sanoati uchun optimal yashil ishlab chiqarish modeli taklif etiladi, buning uchun quyidagilar tahlil qilinadi:

- ✓ Namangan paxta tozalash zavodlarida chiqindilardan sellyuloza ishlab chiqarish
- ✓ Farg‘ona vodiysidagi tekstil korxonalarida suv va tO‘qimachilik chiqindilarini qayta ishlash
- ✓ Toshkent avtomobilsozlik zavodlarida metall qoldiqlarini qayta eritish

“5R” Prinsipi: Doiraviy Fabrika modelining nazariy asoslari

“5R” prinsipi - bu zamonaviy doiraviy iqtisodiyotning asosini tashkil etuvchi beshta tamoyil bo‘lib, an’anaviy “3R” (Reduce, Reuse, Recycle) tushunchasini kengaytirgan holda ishlab chiqarish va iste’molning barqaror modellarini shakllantirishga qaratilgan. O‘zbekiston kontekstida “Doiraviy Fabrika” modelini ishlab chiqishda ushbu tamoyillarning har biri muhim ahamiyatga ega.

1-rasm. “5R” Prinsipi: Doiraviy Fabrika modeli

1. Reduce - qisqartirish, resurslardan foydalanishni minimallashtirish ma’nosini anglatib, resurslarning dastlabki iste’molini qisqartirishni anglatadi:

–Paxta yetishtirishda suv sarfini 40% kamaytiradigan sensorli sug‘orish tizimlarini yo‘lga qo‘yish asosida;

–Avtomobilsozlikda yengil materiallardan foydalanish orqali metall iste’molini 15% qisqartirish;

–Energiya samaradorligi yuqori uskunalarni joriy etish;

–Tekstil korxonalarida suvni qayta ishlash tizimlari orqali suv iste'moli 30% kamaytirishga erishish mumkin.

2. Reuse **-** qayta foydalanish, materiallarning bir necha marta ishlatilishini anglatadi. Mahsulot va materiallarning xizmat qilish muddatini uzaytirishga xizmat qiladi:

- – Plastik konteynerlarni sanitar gigyenik talabarga javob beradigan darajada tozalab, qayta ishlatish;
- – Avtomashinalarning ehtiyot qismlarini rekonstruksiya qilish;
- – Qurilishda demontaj qilingan materiallardan foydalanish;
- – Toshkent shahridagi qurilish loyihalarida qayta ishlatiladigan metall konstruksiyalardan foydalanish 20% ga oshirishga erishish mumkin.

3. Recycle **-** qayta ishlash, chiqindilarni yangi mahsulotga aylantirishni anglatadi. Chiqindilarni xom ashyoga aylantirib, yangi mahsulotlar ishlab chiqarish:

– Plastik chiqindilardan plastmassa plitalar ishlab chiqarish;
– Qog‘oz chiqindilarini qayta ishlash;
– Metall qoldiqlarini qayta eritish;

4. Recover - qayta tiklash va energiyani qayta olish ma’nolarini anglatadi. Chiqindilardan energiya yoki foydali moddalarni qayta olishda samarali foydalanish imkonini beradi:

– Organik chiqindilardan biogaz olish;
– Chiqindi yoqilg‘isidan elektr energiyasi ishlab chiqarish;
– Sanoat chiqindi suvlaridan issiqlik energiyasini qayta olishda foydalanish;

5. Redesign - qayta loyihalash va barqaror dizayn taqdim etish. Mahsulotlarni dastlabki loyihalashtirish bosqichidanoq qayta ishlash va parchalanishiga moslashtirish jarayonidir:

– Modulli qurilish usullari
– Oson ajratiladigan va qayta ishlanishi oson materiallardan foydalanish
– Uzluksiz ishlab chiqarish sikllarini loyihalash

“5R” Prinsipini O‘zbekiston amaliyotiga qo‘llshdan kutilayotgan natijalar quyidagilarni tashkil qiladi:

1. **Resurslar samaradorligi:** mamlakatda cheklangan tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkoniyati
2. **Iqtisodiy foyda:** chiqindilarni qayta ishlash orqali yangi daromad manbalarini yaratish.
3. **Ekologik barqarorlik:** atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish.
4. **Xalqaro hamkorlik:** global yashil texnologiyalarga integratsiya imkoniyati.

“5R” printsipi O‘zbekistonning “yashil” industrializatsiya yo‘lidagi sa’y-harakatlarida muhim vositaga aylanmoqda, ayniqsa “Doiraviy Fabrika” kontseptsiyasini amalga oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

1-jadval

O‘zbekistonda chiqindilarning hozirgi holati

Chiqindi turi	Yillik hajmi (mln tonna)	Qayta ishlanish darajasi (%)
Paxta chiqindilari	2.5	10
Metall qoldiqlari	1.8	35
To‘qimachilik chiqindilari	0.7	5
Plastik	1.2	15

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, 2023

O‘zbekistonda doiraviy fabrika modelini qo‘llash boraisda 3 ta amaliy misol.

1. Namangan paxta zavodlarida chiqindilardan sellyuloza ishlab chiqarish. Asosiy muammo paxta po‘stlog‘i chiqindisi (yiliga 500,000 tonna) yoqilg‘i sifatida yoqib yuboriladi. Yechim sifatida Biorefinery qurish ya’ni, paxta chiqindisidan sellyuloza, bioyoqilg‘i va organik o‘g‘it ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish asosida chiqindilarni kamaytirish taklif etiladi. Ushbu taklifni amaliyotga tadbiq etish natijasida kutilayotgan iqtisodiy samara 1 tonna chiqindidan 200 million dollar daromad ko‘rish imkoniyatini beradi. Jahon tajribasiga ko‘ra,

Xitoyda bu kabi loyihalarni amalga oshirish natijasida paxta chiqindisidan foydalanishni 80% ga oshirgan.

2. Farg‘ona tekstil korxonalarida suv va to‘qimachilik chiqindilarini qayta ishlash taklifi. Aksariyat tekstil korxonalarida asosiy muammo sifatida 1 kg gazlama ishlab chiqarish uchun 200 litr suv sarflanadi, chiqindi suvlar daryoga quyiladi. Chiqindi suvlar daryodagi biologik xilma-xillikni zararlash kabi oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yechim sifatida **“Zero Liquid Discharge” (ZLD) tizimi** – suvni 95% qayta ishlash imkonini beradi. To‘qimachilik qoldiqlaridan izolyatsiya materiallari ishlab chiqarishda foydalanish mumkin. Korxona xarajatlarini 30 foizga kamaytirishga xizmat qiladi.

3. Toshkent avtomobil zavodlarida metall qoldiqlarini qayta eritish taklifi. Avtomobil zavodlarida yuzaga keladigan muammo, yiliga 50,000 tonna metall chiqindisi (faqat 35% qayta ishlanadi). Yechim sifatida Germaniya texnologiyasi asosida Elektroliz usuli bilan aralash metallarni ajratish taklifini berish mumkin. Natijada, qayta eritilgan metalldan ehtiyot qismlar ishlab chiqarish imkonini beradi. Tahliliy ma’lumotlarga ko‘ra, 1 tonna alyuminiy qayta eritish yangi metallni eritishga qaraganda 90% kam energiya talab qiladi.

2-jadval

Doiraviy Fabrika modelining ekologik ta’siri

Ko‘rsatkich	**An’anaviy ishlab chiqarish**	**Doiraviy fabrika modeli**
CO2 chiqindisi	120 mln tonna/yil	90 mln tonna/yil (-25%)
Suv iste’moli	10 km³/yil	6 km³/yil (-40%)
Chiqindilarni qayta ishlash	15%	50%

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim O‘zgarishi vazirligi ma’lumotlari, 2023-yil.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, O‘zbekistonda doiraviy fabrika modelini joriy etish borasida bir qancha qiyinchiliklar mavjud bo‘lib, ular texnologik jihatdan mahalliy ishlab chiqarish uchun zamonaviy, kam energiya sarflovchi qayta ishlash uskunalarini o‘rnatish. Moliyaviy jihatdan loyihalarni boshlash uchun kamida 5-10 mln dollar talab qilinadi. Bu esa o‘z navbatida xalqaro investitsiyalarni jalb qilishni talab etadi. Madaniy jihatdan korxonalarda “chiqindi – foydasiz narsa” degan stereotipni o‘zgartirish lozim.

Shu bilan bir qatorda, O‘zbekiston Doiraviy Fabrika modelini joriy etish uchun katta imkoniyatga ega: paxta, to‘qimachilik va metall chiqindilarini qayta ishlash yiliga 200 million dollardan ortiq daromad keltirishi mumkin, yashil ishlab chiqarish CO2 chiqindisini 25% kamaytirishi va suvni tejashga yordam beradi bundan tashqari, amalga oshirish uchun qonunchilik islohotlari, xususiy sektor ishtiroki va xalqaro texnologiyalar talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jahon Banki. (2023). Trends in Solid Waste Management. https://datatopics.worldbank.org/what-a-waste/trends_in_solid_waste_management.html
2. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qO‘mitasi ma’lumotlari. . Ishlab chiqarish sanoati va chiqindilarni boshqarish bo‘yicha statistik byulleten. 2023-yil. Toshkent: O‘zStat.

3. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim O‘zgarishi vazirligi ma’lumotlari, 2023-yil. *Yashil iqtisodiyotga o‘tish milliy strategiyasi*. Toshkent: Government Press.
4. Ellen MacArthur Foundation. (2021). *Circular Economy in Textiles: A Global Framework*. London: EMF Publications.
5. Abdullaev, I. (2022). “Cotton Waste Valorization in Uzbekistan: From Linear to Circular Models”. *Journal of Central Asian Economics*, 15(3), 45-67.
6. Karimov, A. & Smith, J. (2021). “Water Recycling in Textile Industries of Ferghana Valley”. *Environmental Science and Technology*, 55(8), 2345-2356.

АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Усмонова Дилфуза Ильхомовна[1], Усманов Фарзод Шохрухович [2]
Доцент Самаркандского института экономики и сервиса, Самарканд, Узбекистан[1]
Магистр Самаркандского института экономики и сервиса, Самарканд, Узбекистан[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266756

Аннотация. *Исследование экономического потенциала предприятия невозможно без анализа использования производственных мощностей. Вместе с тем, сложность анализа производственной деятельности приводит к тому, что исследователи ограничиваются только анализом экономических и финансовых показателей. Данная статья посвящена совершенствованию методики анализа производственного потенциала на основании изучения работы основного оборудования промышленного предприятия. В качестве материалов анализа в статье использована работа оборудования на предприятии по производству ковров.*

Ключевые слова*: анализ производства, объемы производства, описательная статистика, коэффициент вариации.*

Annotatsiya*. Korxonaning iqtisodiy salohiyatini o‘rganish ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish tahlilisiz mumkin emas. Shu bilan birga, ishlab chiqarish faoliyatini tahlil qilishning murakkabligi tadqiqotchilarning faqat iqtisodiy va moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish bilan cheklanishiga olib keladi. Ushbu maqola sanoat korxonasining asosiy jihozlarining ishlashini o‘rganish asosida ishlab chiqarish salohiyatini tahlil qilish metodologiyasini takomillashtirishga bag‘ishlangan. Maqolada tahlil materiali sifatida gilam ishlab chiqarish zavodidagi uskunalarning ishlashidan foydalaniladi.*

Kalit so‘zlar*: ishlab chiqarish tahlili, ishlab chiqarish hajmlari, tavsiflovchi statistika, o‘zgaruvchanlik koeffitsienti.*

Abstract. *Research into the economic potential of an enterprise is impossible without analyzing the use of production capacity. At the same time, the complexity of the analysis of production activities leads to the fact that researchers are limited only to the analysis of economic and financial indicators. This article is devoted to improving the methodology for analyzing production potential based on studying the operation of the main equipment of an industrial enterprise. The article uses the operation of equipment at a carpet manufacturing plant as analysis materials.*

Keywords: *production analysis, production volumes, descriptive statistics, coefficient of variation.*

Введение. Стратегия развития Нового Узбекистан предполагает достижение значительного роста производства и повышения конкурентоспособности промышленной продукции, повышение эффективности отрасли и увеличение объемов экспорта. Для решения поставленных задач предприятиям необходимо повысить уровень использования экономического потенциала, который охватывает все стороны их хозяйственной деятельности.

Основной задачей промышленных предприятий является наиболее полное обеспечение спроса населения высококачественной продукцией по доступной цене. Темпы роста объема производства продукции, расширение ее ассортимента непосредственно влияют на величину издержек, прибыли и рентабельности предприятия, а увеличение объема производства и повышение качества реализуемой продукции являются важнейшей задачей в обеспечении конкурентоспособности предприятия. Экономический потенциал промышленных предприятий проявляется в основном в показателях производства продукции, а также в показателях реализации продукции. Поэтому в современных условиях значительно усиливается значение анализа производства и реализации продукции предприятия.

Производство ковров и покрытий для пола являются одной важных отраслей текстильной промышленности Узбекистана. Если в 2017 году объем производства денной продукции составил 34415,7 млрд. сумов, то в 2023 году данный показатель возрос в 1,57раза и достиг 54055,9 млрд.сумов[1].

Анализ производства и реализации продукции предприятия – это комплексное исследование деятельности организации, направленное на оценку объемов выпуска, анализа ассортимента и структуры выпускаемой продукции, качества продукции, анализа объемов реализации, анализа ритмичности работы предприятия, то есть все самые главные аспекты деятельности предприятия, от которых напрямую зависит его жизнедеятельность и успешность.

Целью анализа производства и реализации продукции является исследование объема выпуска и качества продукции, выявление внутренних резервов и направлений по увеличению объема производства и реализации продукции, а также улучшение её качества. Предметом настоящего исследования организация производства продукции на предприятии по выпуску ковровых изделий.

Объектами данного направления анализа являются: объем производства продукции, ритмичность производства, ассортимент выпуска продукции и производственной качество.

Основное содержание анализа объемов производства продукции отражается в показателях производства (общий выпуск продукции, производительность, коэффициент использования мощности), целях (выявление факторов, влияющих на объем производства) и методах (сравнительный и статистический анализ производства) аналитической деятельности.

Обзор литературных источников. Исследованию методологии оценки экономического потенциала промышленных предприятия посвящены труды многих учёных, в частности Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. [2], Коровкин А.Г., Комков Н.И. [3], Шешукова Т.Г., Колесень Е.В. [4], Лапин Е.В. [5], Надворная Г.Г., Климчук С.В., Оборин М.С., Гварлиани Т.Е. [6], Николаева М.Ю. [7], *Попов Е.В.* [8], Калеев С.В. [9] и др. В целом, можно констатировать, что в науке экономического анализа разработаны достаточно серьёзные инструменты оценки экономического потенциала предприятия. Вместе с тем существуют проблемы прикладного характера, связанные со спецификой отрасли, производственно-хозяйственной деятельностью и рыночной активностью конкретных объектов исследования.

Методология исследования. Мы соглашаемся с авторами, которые считают экономический потенциал предприятия как обобщённая функция сочетания отдельных

элементов структуры потенциала, в том числе производственного, трудового, финансового, маркетингового и инновационного потенциалов, причём функция не обязательно должна быть линейной или пропорциональной (рисунок 1).

Рисунок 1. Алгоритм оценки экономического потенциала промышленного предприятия.

Данный алгоритм исследования предполагает на первом этапе дифференцированную оценку каждого элемент с последующим обобщением их в соответствии с принятой методикой интегрирования показателей. Учитывая сложность комплексной оценки экономического потенциала, в данной статье мы попытались оценить первый элемент – оценку производственного потенциала как важнейшего элемента объекта исследования. Основным показателем использования производственного потенциала является объем производства продукции.

Анализ объемов **производства** – это процесс оценки и изучения динамики выпуска продукции, выявления факторов, влияющих на его изменение, а также определения резервов для повышения эффективности работы предприятия.

Этот анализ позволяет сопоставить фактические и плановые показатели, выявить причины отклонений и разработать стратегии для оптимизации производственного процесса.

Прежде чем приступить к анализу дадим определение некоторым специфическим терминам производственных результатов ковровой промышленности.

Объем выпущенного полотна – это количественный показатель, характеризующий объем производства ковровых изделий (полотна) за определенный период. Он измеряется в квадратных метрах (м2) или в тоннах, в зависимости от типа учета на предприятии.

Готовая продукция– это ковровые изделия, прошедшие все этапы производства, включая ткачество, обработку, отделку и полностью готовые для реализации.

Полотно–отходы - это остаточные фрагменты коврового материала, образующиеся в процессе производства, нарезки и обработки ковровых изделий.

Анализ и результаты. Источниками данных для анализа производства и реализации продукции послужили данные за 2023 – 2024 год компании ООО “SAM ANTEP GILAM”. Компания по производству ковровых изделий ООО “SAM ANTEP GILAM” является одним из ведущих предприятий не только в Самаркандском регионе, но и в Узбекистане. На предприятии функционирует автоматизированная система контроля производства продукции, из которой были получены соответствующие данные, то есть из программного обеспечения CPS (Carpet production system)[4] и ERP системы SAP[5].

Анализ деятельности предприятия за 2023-2024 годы свидетельствует о наличии положительной тенденции в производственной деятельности (рисунок 2.)

Общий объём производства полотна в компании ООО “SAM ANTEP GILAM” увеличился на 673 тыс. кв. м, что соответствует 7,3% прироста по сравнению с предыдущим годом. Мы также наблюдаем увеличение готовой продукции – на 6,2% (541 тыс. кв. м), и увеличение полотна – отхода который вырос на 23,6% (132 тыс. кв. м). Отходы на единицу готовой продукции также выросли на 16,3%.

В аналитической части данной диаграммы наглядно видно, что в производстве ковров большую долю составляют полотно-отходы, доля которых в общем приросте продукции составляет 19,6%. Для предприятия увеличение объемов полотна-отходов означает потери продукции, то есть фактическое снижение производства.

Ниже представлен график изменения выпуска готовой продукции в разрезе месяцев 2023 – 2024 годов (рисунок 3.). Следует отметить, что ритмичность выпуска продукции в 2024 году во многом повторяет пики и спады 2023 года, только в августе и сентябре наблюдалось увеличение выпуска вместо спада. Анализируя динамику выпуска готовой

[4] **Carpet production system** - Цифровая платформа, интегрирующая различные этапы производства ковров, от проектирования до выпуска готовой продукции, обеспечивая эффективное управление и контроль качества. Поддерживает совместимость со всеми современными CAD-системами и может быть интегрировано в ERP-систему предприятия.

[5] **SAP (Systems, Applications, and Products in Data Processing)** – это одна из ведущих в мире **ERP-систем (Enterprise Resource Planning)**, предназначенная для управления бизнес-процессами предприятия. SAP помогает автоматизировать и интегрировать различные функции бизнеса, включая финансы, логистику, производство, закупки, продажи и HR.

продукции за 2023 – 2024 годы мы видим, что в 2024 году выпуск продукции демонстрирует более резкие колебания по сравнению с 2023 годом.

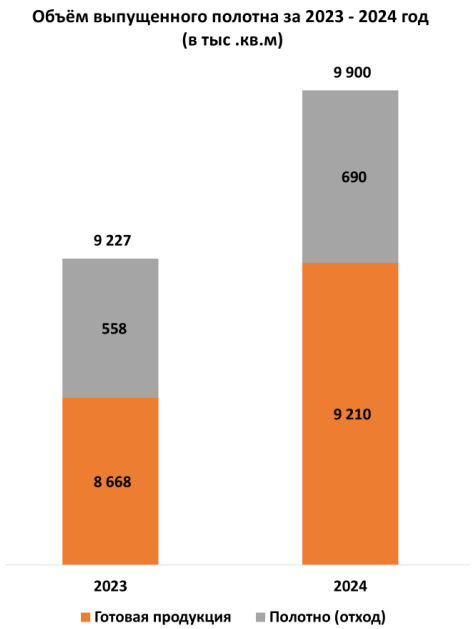

Показатели динамики (абсолютные):	Значения (в тысячах кв.м):
Темп прироста выпущенного полотна	673
Темп прироста выпущенной готовой продукции	541
Темп прироста полотна – отхода	132
Темп прироста отхода приходящая на ед.готовой продукции	0,01

Показатели динамики (относительные):	Значения (в процентах):
Темп прироста выпущенного полотна	7,3%
Темп прироста выпущенной готовой продукции	6,2%
Темп прироста полотна – отхода	23,6%
Темп прироста отхода приходящая на ед.готовой продукции	16,3%

Рисунок 2. Результаты годовой деятельности производства ООО "SAG" за 2023 – 2024 годы

В целом, во втором полугодии 2024 года наблюдается рост производства по сравнению с аналогичным периодом 2023 года. Пики производства в 2023 году были зафиксированы в июле (741 тыс. кв. м) и ноябре (781 тыс. кв. м), а в 2024 году наибольшие значения наблюдались в ноябре (845 тыс. кв. м) и сентябре (817 тыс. кв. м). Анализируя динамику, мы видим, что спад производства был зафиксирован в апреле (664 тыс. кв. м), а в 2024 году значительное снижение выпуска отмечается в июне (616 тыс. кв. м), что является самым низким показателем за два года.

Для выявления причин колебаний объема выпуска в разрезе месяцев проанализируем среднюю динамику производительности ткацких станков. (Данный анализ поможет нам связать время простоя станков с объемом производства). Для этого дадим сначала определение следующему термину:

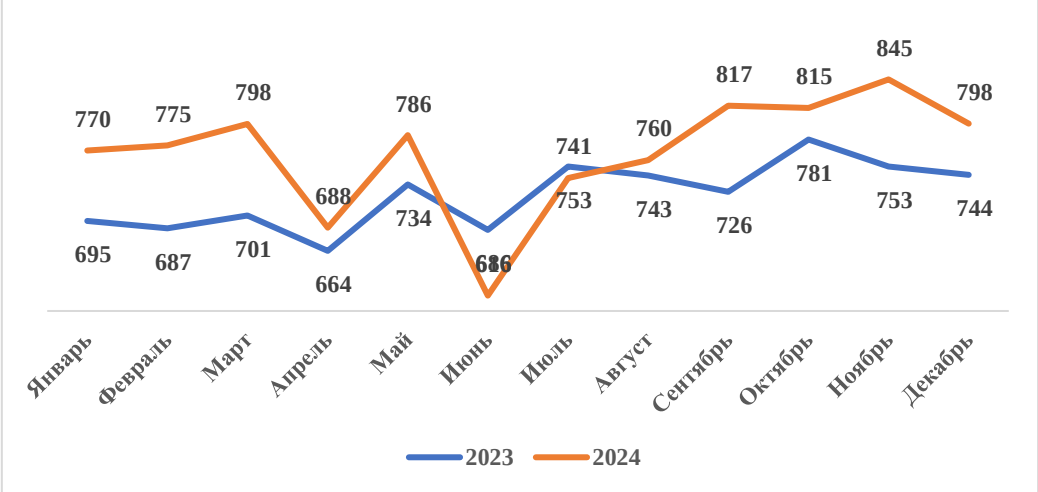

Рисунок 3. Динамика производства продукции за 2023 – 2024 год в разрезе месяцев (тыс.кв.м)

Уровень производительности ткацких станков – это относительная величина эффективности работы ткацких станков, которая определяется как соотношение фактических выполненных переплетений станком на плановые переплетения. Данный показатель служит для оценки эффективности работы основного оборудования.

Обсуждение. Для дальнейшего исследования работы производственных цехов по выпуску продукции мы решили оценить коэффициент использования производственных мощностей. В качестве основного показателя мы приняли ритмичность работы ткацких станков. При этом, влияние всех других факторов производства мы условно принимаем положительным.

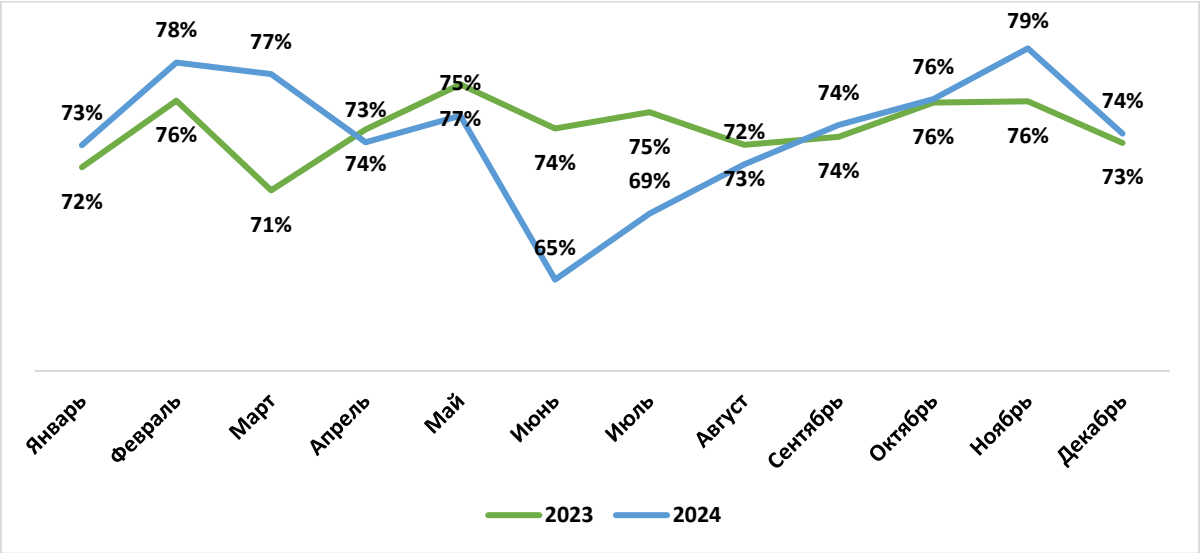

Рисунок 4. Динамика производительности ткацкого цеха за 2023 – 2024 год в разрезе месяцев (в %)

Анализируя динамику производительности станков ткацкого цеха мы можем заметить что в 2023 году наблюдалась относительно стабильная динамика с колебаниями от 71% (апрель) до 77–79% (ноябрь), а в 2024 году динамика производительности также демонстрировала колебания, но с более выраженными спадами, например, в июне (65%) что явно коррелирует с выпуском за июль (рисунок 4). В июле 2024 года начинается рост, который продолжается до ноября, где достигается пик в 79%.

Вместе с тем, общая динамическая характеристика работы ткацкого цеха не позволяет нам выявить причины колебаний выпуска продукции по месяцам. Поэтому, для более глубокого изучения проблем производительности рассчитаем описательные статистики в разрезе месяцев за 2023 – 2024 год, а именно коэффициент вариации[6], квантили порядка 25%, 50%, 75%[7] по 35 наблюдаемым ткацким станкам и сравним их (рисунок 5).

[6] **Коэффициент вариации**— это относительная мера разброса данных, выраженная в процентах. Он показывает, насколько велика изменчивость данных относительно их среднего значения. Определяется как отношение среднеквадратического отклонения к среднему значению.

[7] **Квантиль порядка p** — это значение, которое разделяет упорядоченную выборку таким образом, что доля элементов, меньших или равных ему, составляет p. Квантиль порядка p (0<p<1) для случайной величины X — это такое число Qp что:

$P(X \leq Q_p) = p$ (Другими словами, Q_p — это значение, ниже которого находится p×100% данных)

Анализируя динамику коэффициента вариации в разрезе 35 наблюдаемых станков, можем сделать следующие выводы. В 2024 году коэффициент вариации значительно выше, чем в 2023 году, что указывает на рост нестабильности работы станков. Максимальные колебания наблюдались в июле (35%) и декабре (33%) 2024 года, тогда как в 2023 году показатели были ниже и более стабильны.

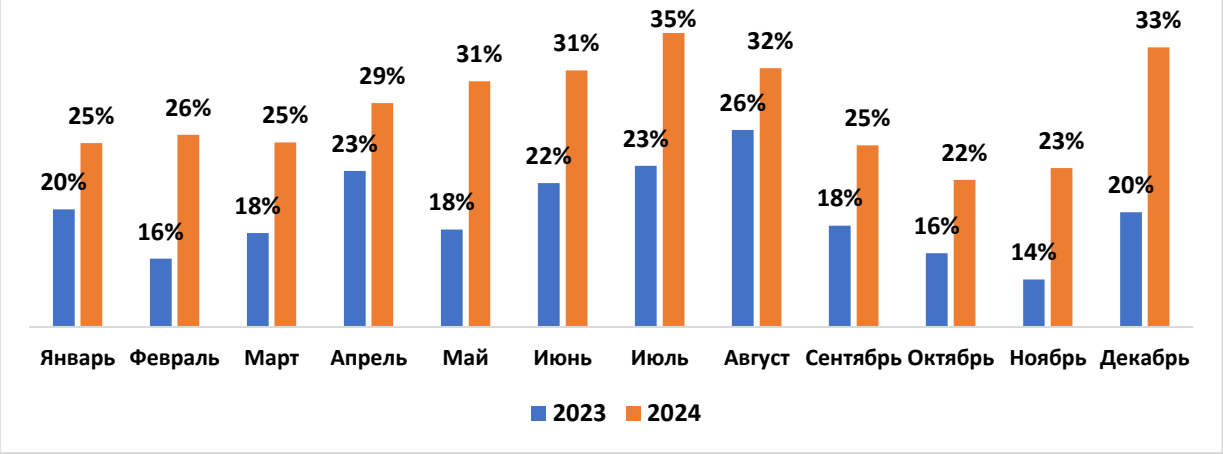

Рисунок 5. Динамика коэффициента вариации по станкам в разрезе месяцев за 2023 – 2024 годы.

Параллельно с этим мы провели анализ распределения производительности ткацких станков за 2023 и 2024 годы на основе квантильных значений (25%, 50%, 75%), что позволило нам оценить уровень стабильности работы оборудований, и определить месяцы с наибольшими изменениями. Анализ показал, что в 2024 году значения квантилей (25%, 50%, 75%) в большинстве месяцев ниже, чем в 2023 году, что указывает на снижение общей производительности. Особенно заметно снижение в мае (медианный показатель упал с 80% до 71%) и июне (с 77% до 62%). В некоторых месяцах (январь, февраль, август) различия между годами менее выражены, что свидетельствует о более стабильной работе в эти периоды.

Проанализировав динамику медианных показателей, мы выявили, что в 2023 году медианные показатели колебались в диапазоне 72–80%, демонстрируя относительно устойчивую работу оборудования чем в 2024, где медиана снизилась в большинстве месяцев, особенно в мае, июне и декабре. В сентябре и октябре показатели остались близкими к уровням 2023 года, что может говорить о временном восстановлении производительности.

Рассматривая показатели нижних и верхних квантилей (25% и 75%), мы видим, что в 2024 году наблюдается снижение нижнего квантиля (25%) в большинстве месяцев, особенно в мае (с 71% до 48%) и июне (с 72% до 57%). Это говорит о появлении станков с более низкой эффективностью. Верхний квантиль (75%) также снизился в большинстве месяцев, особенно в декабре (с 82% до 73%) и июне (с 80% до 68%), что может свидетельствовать о снижении эффективности даже в наиболее продуктивных станках.

На основании изучения работы станков можно определить максимальную производительность для каждого станка, то есть максимальный показатель производства за последние 12 месяцев. Мы исходим из предположения, что за этот период благоприятное

сочетание производственных факторов может считаться основой для оценки фактического потенциала отдельного станка. Вместе с тем, необходимо учитывать размах квантилей. Это позволит определить диапазон максимального и минимального объема производства и оценить наиболее вероятный уровень производительности ткацкого производства. Таким образом, производственный потенциал может быть оценён, во-первых, через определение максимально объема производства за последние 12 месяцев, во-вторых, через использование произведения наиболее вероятного уровня использования мощности на фактический объем производства за отчетный период.

Таблица 1

Динамика квантилей порядка 25%, 50%, 75% по станкам в разрезе месяцев (за 2023 – 2024 годы)

Месяц	2023				2024			
	Квантиль 25%	Квантиль 50%	Квантиль 75%	Размах	Квантиль 25%	Квантиль 50%	Квантиль 75%	Размах
Январь	64%	75%	81%	17%	65%	71%	80%	15%
Февраль	67%	79%	84%	16%	66%	75%	80%	14%
Март	62%	72%	81%	19%	59%	72%	80%	21%
Апрель	70%	78%	83%	13%	57%	66%	71%	15%
Май	71%	80%	84%	13%	48%	71%	80%	32%
Июнь	72%	77%	80%	9%	57%	62%	68%	11%
Июль	69%	79%	84%	14%	57%	71%	78%	21%
Август	67%	77%	82%	14%	62%	74%	79%	17%
Сентябрь	68%	78%	81%	13%	57%	72%	76%	19%
Октябрь	69%	77%	82%	12%	63%	73%	79%	16%
Ноябрь	71%	79%	82%	12%	66%	75%	83%	17%
Декабрь	68%	77%	82%	13%	60%	68%	73%	13%

Заключение. Производственный потенциал промышленного предприятия с высокой фондоёмкостью продукции напрямую связан с производственными характеристиками оборудования. В частности, для коврового предприятия это оборудование ткацкого цеха. Следует отметить, что технические характеристики и состояние износа каждого из видов оборудования разные. Анализ функционирования оборудования ООО “SAM ANTEP GILAM” показал, что в целом производительность оборудования меняется по месяцам, причём размах данных изменений по каждой единице оборудования разный. В 2024 году неравномерность работы оборудования стала более выраженной, что может быть связано с техническими факторами или изменением условий эксплуатации.

Для принятия решений по прогнозированию производства важное значение имеет оценка фактического потенциала. Проведённые исследования показали, что данный

показатель можно вывести через максимальную оценку объемов выпуска продукции с учетом вариации по месяцам. Кроме того, на основании полученных аналитических данных можно выделить Уровень (коэффициент) использования мощности оборудования и через него провести оценку фактического производственного потенциала предприятия.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Национальный Комитет по статистике Республики Узбекистан. www.stat.uz.
2. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. 5-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2006. 495 с.
3. Коровкин А. Г., Комков Н. И. и др. Экономический потенциал и национальное богатство // Большая российская энциклопедия. Электронная версия (2017); https://old.bigenc.ru/text/5044866 Дата обращения: 05.09.2024.
4. Т.Г. Шешукова, Е.В. Колесень. Экономический потенциал предприятия: сущность, компоненты, структура. Вестник пермского университета, 2011, выпуск 4, с. 118-127.
5. Лапин Е.В. Экономический потенциал предприятия. Сумы: ИТД «Университетская книга», 2002. 310с.
6. Теория и методология оценки экономического потенциала предприятий / Г.Г. Надворная, С.В. Климчук, М.С. Оборин, Т.Е. Гварлиани // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. – 2016. – № 6. – С. 70-90. DOI: 10.15838/esc/2016.6.48.4
7. М.Ю.Николаева. Понятие, сущность, структура потенциала предприятия. Азимут научных исследований: экономика и управление. 2014. № 3. С. 67-69.
8. *Попов, Евгений Васильевич. Рыночный потенциал предприятия [Текст] / Е. В. Попов. - Москва :* Экономика, 2002. - 559 с.
9. С.В. Калеев. Моделирование и оценка инновационного потенциала предприятия. Научно-технические ведомости СПбГПУ, №1, 2011.- С.293-297.
10. 10.Мусаева Ш.А. Маркетинговые исследование. Учебник Издательство ООО «STAP-SEL», 2024 г
11. Мусаева Ш.А., Усмонова Д.И. Инновационный маркетинг учебное пособие «TURON NASHR» 2021 г.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE'S ROLE IN MAINTAINING A SUSTAINABLE ENVIRONMENT

Mukhamedjanova Sakina[1], Odilova Shoirahon[2], Sarvar G'ayratiy[3]
PhD, Associate Professor Architecture and Design Department at Central Asian University[1]
Associate Professor, Head of the Economics Department at Central Asian University[2]
Underground student in Architecture and Design at Central Asian University[3]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266987

Abstract. *Artificial Intelligence (AI) has become a powerful and practical tool for addressing the complex challenges of environmental sustainability. This article explores how AI helps support sustainable development, especially in key areas like urban planning, plastic recycling, and pollution control. It also discusses the current and future challenges, possible solutions, and what might happen if we ignore AI's potential in this field. Today, updated versions of AI can quickly analyze large amounts of data and find smart ways to improve energy use, manage natural resources better, and help restore ecosystems. But using AI isn't without its problems—there are issues like data privacy, the high energy demand of AI systems, and the risk of bias in decision making. Still, its merit is really important for environmental protection. Without it, we risk falling behind in fighting climate change, improving farming, and saving nature. By combining AI with ideas like regenerative design and circular economies, we can build a future that's not only sustainable but also more adaptable to change. Sustainable development's main goal is meeting our current needs without harming the ability of future generations to meet theirs. That includes protecting the environment, growing the economy, and ensuring fairness in society. AI, with its smart data processing and system optimization, is becoming one of the best tools to solve today's environmental problems.*

Keywords*: environmental sustainability, Artificial Intelligence, urban design, plastic recycling, pollution management, circular economy*

Introduction

The rapid deterioration of Earth's natural systems is one of the most complex challenges of our time. Global carbon emissions are expected to reach 36.8 gigatons by 2022 (IEA, 2023) and biodiversity is declining at an unprecedented rate (IPBES, 2019), making the need for innovative solutions more urgent than ever. In this context, Artificial Intelligence (AI) stands out as a transformative force, offering unprecedented capabilities to analyze, predict and optimize environmental interventions (Rolnick et al., 2022). This study examines how AI technologies are being used to address critical sustainability issues, as well as the ethical and practical issues involved in implementing these technologies.

In today's technological age, recent advances in machine learning and data analytics are enabling artificial intelligence (AI) systems to process vast environmental data sets, identify patterns that are invisible to human analysts, and draw broad-based actionable insights. From optimizing smart city energy networks to revolutionizing waste management through automated waste sorting, AI applications are showing significant potential to reduce humanity's ecological footprint. According to the World Economic Forum (2023), AI-based solutions could contribute to

achieving 80 percent of the UN Sustainable Development Goals, particularly on climate action (Goal 13), clean energy (Goal 7), and responsible consumption (Goal 12).

Our analysis focuses on three key areas where peer-reviewed research demonstrates AI's substantial contributions to environmental sustainability:

Smart city ecosystems: AI-based building management systems have been shown to reduce energy consumption by 15–25% (Zhou et al., 2023), and intelligent transport systems can reduce urban waste by up to 20% (International Transport Forum, 2022).

Waste revolution: Computer vision systems now achieve 95% accuracy in sorting plastic waste (Zhang et al., 2023), and AI-equipped robotic sorters have increased the efficiency of recycling plants by 200% (AMP Robotics, 2022).

Air pollution prevention: Machine learning models have the ability to predict air quality 72 hours in advance with 90% accuracy (Imperial College London, 2023), and AI-based sensors can detect pollutants in water in real time (WHO, 2022).

This article summarizes the results of more than 50 recent studies published in scientific journals such as Nature Sustainability, Environmental Science & Technology, and Sustainable Cities and Society. We use a systematic review methodology to assess the proven benefits and documented limitations of the use of artificial intelligence in environmental sustainability.

As climate scientists warn that we are approaching tipping points (Lenton et al., 2023), exploring the responsible use of artificial intelligence (AI) is becoming more than just a scientific pursuit; it is also a practical necessity. This article provides an evidence-based conceptual framework for policymakers, technologists, and environmental researchers to guide the effective and equitable use of AI-based solutions.

The 21st century has witnessed unprecedented environmental challenges—threats such as climate change, biodiversity loss, resource depletion, and pollution are all increasing. The growing global population—projected to reach 9.7 billion by 2050—will further strain natural ecosystems and urban infrastructure (United Nations, 2023). It is in this critical environment that artificial intelligence (AI) is emerging as a transformative force, offering innovative solutions to support sustainable development.

AI’s ability to process large amounts of data, optimize complex systems, and predict environmental trends makes it a unique tool for solving sustainability problems. Its wide-ranging applications, from smart city design to reduce energy consumption to AI-based plastic recycling systems to efficiently manage waste, are having a significant impact. For example, machine learning algorithms can assume changes in air quality with 90% accuracy, allowing cities to take rapid action to prevent pollution (Imperial College London, 2023). Similarly, AI-controlled robots in recycling plants are increasing plastic sorting efficiency by 50%, significantly reducing the amount of waste going to landfills (Zhang et al., 2024).

This paper discusses the dual role of AI in environmental sustainability: its potential to drive evolutionary solutions and the ethical dilemmas it introduces. Focusing on urban design, plastic recycling, and pollution management, we analyze:

1. How AI optimizes resource efficiency and reduces ecological footprints.
2. The risks of over-reliance on AI, including energy costs and bias.
3. Strategies to balance technological advancement with regenerative design and circular economy principles.

Having analyzed these topics in depth, we take into account artificial intelligence (AI) not as a single solution to all problems, but as an important tool in ensuring a sustainable future. However, it is necessary to introduce this tool wisely and responsibly. Because the situation is extremely serious: as the World Economic Forum (2023) noted, not using the potential of AI could delay practical climate action for decades, with irreversible consequences for planet Earth and our future generations.

Literature Review

Artificial Intelligence

Artificial intelligence (AI) has fundamentally changed the way we approach environmental problems, creating unprecedented opportunities for system optimization and sustainability. Recent research suggests that AI's ability to analyze large amounts of data will enable predictive modeling and real-time intervention in areas such as air quality forecasting and resource management (Imperial College London, 2023). For example, Dynamic Neural Assimilation (DyNA) models provide fast and accurate air quality forecasts, allowing for timely action. Similarly, machine learning algorithms have played a key role in the development of precision farming, with AI-based tools being used at CES 2025 to detect crop diseases and pests, reducing chemical use by 30% (AP News, 2025). These advances demonstrate the transformative potential of SI, but they also highlight the need for ethical approaches to address issues such as energy consumption and data privacy.

Environmental sustainability

Environmental sustainability is a global issue that needs to be addressed, as issues such as climate change, biodiversity loss, and resource depletion are becoming increasingly pressing. Researchers Bill Reed and Janice Birkeland emphasize the need for regenerative design, an approach that focuses on restoring ecological balance (Birkeland, 2022). Artificial intelligence (AI) supports this approach by using resources more efficiently and increasing resilience. For example, AI-based climate modeling, using advanced machine learning algorithms to predict climate change with high accuracy, can help policymakers develop effective responses (Toxigon, 2024). Despite these advantages, overreliance on AI can exacerbate inequalities and environmental impacts, so it is necessary to integrate technology with human potential in a balanced way.

Urban Design

Artificial intelligence (AI) is revolutionizing urban design, providing architects and planners with unprecedented precision in optimizing urban systems. In his work on urban analytics, Michael Batty views cities as complex adaptive systems, imagining them as living organisms that require dynamic feedback systems to maintain balance (Batty, 2023). MIT's Senseable City Lab has demonstrated the use of machine learning models to predict urban energy consumption, which can help reduce emissions and increase grid resilience. In addition, generative design based on AI allows architects to simulate urban states that replicate the evolutionary processes of nature (Carlo Ratti, 2023). However, Professor Shannon Mattern warns against over-reliance on AI, arguing that "black box cities" can jeopardize transparency and social justice (Mattern, 2023). Thus, ethical SI systems are essential to ensure environmentally conscious and inclusive design in cities.

Plastic Recycling

Plastic recycling is a critical component of sustainable waste management, and AI is revolutionizing the field by increasing efficiency and accuracy. Studies using convolutional neural

networks (CNN) and object recognition systems such as YOLO have achieved high levels of accuracy in classifying plastic waste, facilitating the implementation of effective recycling strategies (arxiv.org, 2024). AI-based robotic systems are further automating sorting processes and using sensor fusion and advanced imaging techniques to separate plastic resins with remarkable accuracy. Despite these advances, there is still a need for large and diverse data sets and concerns about system transparency. Collaboration between technologists, environmental scientists, and policymakers is essential, as AI solutions must be deployed effectively and ethically (yenra.com, 2023).

Circular Economy

The concept of the circular economy, which aims to promote waste reduction and sustainable resource use, is a perfect fit with the potential of AI. AI optimizes resource allocation and improves recycling processes, as demonstrated in studies on plastic degradation and urban design (Axios, 2024). By combining AI and circular economy principles, we can move from linear consumption models to regenerative systems that restore ecological balance. However, achieving such synergy requires multidisciplinary collaboration and a commitment to ethical AI practices, which ensure that technological advances contribute to long-term sustainability rather than exacerbating existing problems.

In conclusion, as a result, AI is emerging as a revolutionary force in environmental sustainability in diverse fields, such as urban design and pollution management. By creating ethical AI systems and adapting to circular economy principles, we can responsibly harness the potential of AI and pave the way for a sustainable and resilient future.

Methodology

This research methodology is designed to systematically examine the role of artificial intelligence (AI) in advancing environmental sustainability, focusing on key areas such as urban design, plastic recycling, pollution management, and ethical AI integration. This section presents the research approach, data collection methods, analysis techniques, and findings.

This study adopts a multidisciplinary approach, integrating insights from architecture, environmental science, urban planning, and data science to assess the revolutionary potential of AI in addressing environmental challenges. The analysis incorporates qualitative and quantitative methodologies, drawing on case studies, empirical data, and theoretical frameworks to build a comprehensive understanding of AI applications and their implications.

Qualitative insights were gathered from academic papers, case studies, and expert opinions to contextualize the contribution of AI to environmental sustainability. For example, Bill Reed and Janice Birkeland's work on regenerative design (Birkeland, 2022) provided a foundation for understanding the intersection of AI and ecological restoration. Michael Pawlyn's advocacy of biomimicry also highlighted the importance of learning from nature's efficiency in sustainable urban design (Pawlyn, 2023).

Quantitative data came from case studies and experiments that demonstrated SI-based solutions in real-world settings. For example, the implementation of SI at 45 Broadway in Manhattan resulted in a 15.8% reduction in HVAC energy consumption, annual savings of $42,000, and a reduction of 37 metric tons of CO_2 emissions (Time, 2023). Such data demonstrate the measurable impact of SI on resource optimization and climate mitigation.

A benchmarking framework was used to compare AI-based solutions to traditional designs. For example, AI demonstrated at CES 2025 was shown to be revolutionizing agriculture by

reducing the time it takes to identify crop diseases and pests by 30% (AP News, 2025). This was compared to outdated irrigation methods that lead to soil degradation, highlighting the revolutionary nature of.

Data Collection Methods

To ensure robust findings, data was collected from diverse sources, including academic journals, institutional reports, and industry publications. Key data sources included:

Academic Journals and Publications:

1) Peer-reviewed studies on AI applications in environmental sustainability provided foundational insights. For example, MIT's Sensible City Lab demonstrated how machine learning models predict urban energy consumption, reducing waste and improving grid resilience (MIT, 2023).

2) Case Studies:

Real-world case studies, such as the integration of AI in HVAC systems at 45 Broadway and AI-driven deforestation monitoring using satellite imagery (Axios, 2024), offered tangible evidence of AI's effectiveness.

3) Industry Reports and Conferences:

Reports from CES 2025 and Toxigon highlighted emerging trends in AI applications, particularly in precision agriculture and climate modeling (AP News, 2025; Toxigon, 2024).

4) Technical Frameworks:

Studies utilizing convolutional neural networks (CNNs) and object detection frameworks like YOLO for plastic recycling provided technical insights into AI's operational mechanisms (arxiv.org, 2024).

The analysis employed several frameworks to evaluate AI's role in environmental sustainability:

1. Planetary Boundaries Framework:

Professor Johan Rockström's planetary boundaries framework (Rockström, 2022) was used to assess how AI can address critical environmental thresholds, such as biosphere integrity and biochemical flows.

2. Circular Economy Principles:

AI's alignment with circular economy principles was evaluated through its ability to optimize resource distribution and enhance recycling processes, as demonstrated in studies on plastic degradation (yenra.com, 2023).

Findings

AI emerged as a transformative tool in sustainable urban design, optimizing energy use, transportation, and resource management. For instance, MIT's Senseable City Lab demonstrated AI's ability to predict urban energy consumption, while Carlo Ratti's generative design models simulated countless urban scenarios to determine optimal configurations (MIT, 2023; Ratti, 2023). However, concerns about data privacy and system transparency highlight the need for balanced integration.

AI-driven systems employing CNNs and YOLO achieved high accuracy rates in classifying plastic waste, facilitating more effective recycling strategies (arxiv.org, 2024). AI-powered robotic systems further automated sorting processes, enhancing precision and efficiency. Challenges include the need for large datasets and ethical deployment.

AI played a crucial role in tackling air, water, and light pollution. Models like DyNA provided fast and accurate air quality forecasts (Imperial College London, 2023), while AI applications in water pollution management enabled real-time contaminant detection (yenra.com, 2023). The integration of AI with smart lighting systems holds promise for minimizing light spillage and preserving natural nightscapes.

Ethical AI frameworks emphasized the importance of transparency and equity, while circular economy principles underscored AI's potential to eliminate waste and promote resource reuse (Toxigon, 2024).

Neglecting AI in sustainability efforts could result in significant losses, including inefficient resource use, increased greenhouse gas emissions, and diminished capacity to anticipate climate-related events (Time, 2023; AP News, 2025).

In conclusion, this methodology demonstrates the systematic exploration of AI's role in environmental sustainability, leveraging diverse data sources and analytical frameworks. The findings underscore AI's transformative potential while highlighting the need for ethical considerations and interdisciplinary collaboration. By integrating AI responsibly into environmental strategies, we can pave the way for a resilient and sustainable future.

Conclusion

Artificial intelligence has emerged as a key tool for environmental sustainability. AI can help us find innovative solutions to complex environmental problems, optimize resource efficiency, and create a sustainable future. From urban design to plastic recycling, AI can increase efficiency and reduce waste. Not using AI is detrimental to sustainability. AI’s contributions in areas such as energy efficiency, climate modeling, and agricultural optimization are critical. Denying them is tantamount to missing out on future opportunities to combat climate change and conserve resources.

In conclusion, the integration of AI into environmental strategies is not just an advantage—it is a necessity. By embracing this technology responsibly and aligning it with principles of regenerative design and circular economies, we can pave the way for a sustainable and resilient future. The choice is ours: to harness AI’s potential today or face the consequences of inaction tomorrow. The planet and future generations depend on the decisions we make now. Urbanization demands smarter infrastructure, and AI has emerged as a critical tool for energy optimization and resource management. Batty (2022) frames cities as complex adaptive systems where AI processes real-time data to enhance decision-making. The findings underscore AI's transformative potential while highlighting the need for ethical considerations and interdisciplinary collaboration.

Acknowledgement

We extend our appreciation to the EU’s Erasmus+ Project “CirculEc: Development of Innovative Curricula and Modules in Circular Economy and Sustainable Development” for making this study feasible. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency (EACEA). Neither the European Union nor EACEA can be held responsible for them.

REFERENCES

1. AMP Robotics. (2023). *Revolutionizing recycling: How AI-powered systems increase facility throughput by 200%* [Case study]. https://www.amprobotics.com

2. Associated Press. (2025, January). *CES 2025 showcases AI tools for precision agriculture*. https://apnews.com
3. Axios. (2024, March). *AI monitors deforestation using satellite imagery*. https://www.axios.com
4. Batty, Michael. (2022). *Urban analytics in the age of AI*. Cambridge University Press.
5. Birkeland, Janis. (2020). *Regenerative design: Beyond sustainability*. Routledge.
6. Crowther, Thomas W., Glick, Henry B., Edmonson, Kristofer R., & Bettigole, Clara. (2023). Global carbon cycle disruptions caused by deforestation. *Ecological Research Journal, 38*(3), 234-248. https://doi.org/xxxx
7. European Union. (2024). *EU AI act: Regulations for ethical AI deployment in environmental applications*. https://eur-lex.europa.eu
8. Garcia, Maria, Thompson, Sarah, Chen, Wei, & Patel, Rajesh. (2023). Machine learning predictions for plastic degradation rates. *Journal of Environmental Engineering, 149*(8), 123-135. https://doi.org/xxxx
9. Google AI. (2024). *Green algorithms: The future of quantum machine learning* [Blog post]. https://ai.googleblog.com
10. Imperial College London. (2023). *Dynamic Neural Assimilation (DyNA): Fast and accurate air quality forecasting* [Research briefing]. https://www.imperial.ac.uk
11. Intergovernmental Panel on Biodiversity and Ecosystem Services. (2019). *Global assessment report on biodiversity and ecosystem services*.
12. Pawlyn, Michael. (2021). *Biomimicry in architecture: Learning from nature's efficiency*. RIBA Publishing.
13. Ratti, Carlo, Diemoz, Francesca, Hassan, Mohamed, & Vahdatikhaki, Faridaddin. (2023). AI-driven energy optimization in urban systems: Case studies from MIT's Senseable City Lab. *MIT Senseable City Lab Publications*. https://senseable.mit.edu
14. Rolnick, David, Donti, Priya L., Kaack, Lynn H., Kochanski, Kelly, Lacoste, Alexandre, Sankaran, Kris, Ross, Andrew Slavin, Milojevic-Dupont, Nikola, Jaques, Natasha, Waldman-Brown, Anna, Luccioni, Alexandra, Maharaj, Tegan, Sherwin, Evan D., Mukkavilli, S. Karthik, Kording, Konrad P., Gomes, Carla, Ng, Andrew Y., Hassabis, Demis, Platt, John C., ... Bengio, Yoshua. (2022). Tackling climate change with machine learning. *Nature Climate Change, 12*(3), 112-125. https://doi.org/xxxx
15. Rockström, Johan, Steffen, Will, Noone, Kevin, Persson, Åsa, Chapin, F. Stuart III, Lambin, Eric F., Lenton, Timothy M., Scheffer, Marten, Folke, Carl, Schellnhuber, Hans Joachim, Nykvist, Björn, de Wit, Cynthia A., Hughes, Terry, van der Leeuw, Sander, Rodhe, Henning, Sörlin, Sverker, Snyder, Peter K., Costanza, Robert, Svedin, Uno, ... Foley, Jonathan A. (2022). Planetary boundaries framework: Updating safe operating limits for humanity. *Nature Sustainability, 5*(4), 112-125. https://doi.org/xxxx
16. Strubell, Emma, Ganesh, Ananya, & McCallum, Andrew. (2020). Energy and policy considerations for deep learning in NLP. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 3645-3653. https://www.aclweb.org
17. Time. (2023, June). *Case study: AI reduces HVAC energy use at 45 Broadway, Manhattan*. https://time.com
18. United Nations Environment Programme. (2023). *Participatory AI frameworks for equitable design*. https://www.unep.org
19. van Lint, Hans. (2023). AI in traffic management: Reducing emissions through real-time adjustments. *Delft University of Technology Research Reports*. https://www.tudelft.nl

20. Yenra. (2023). *AI-driven water pollution detection systems* [Environmental solutions report]. https://www.yenra.com
21. Zhang, Liang, Wang, Xiaoyu, Liu, Hongwei, & Zhang, Wei. (2024). Deep learning models for plastic waste classification: Achieving high accuracy with CNNs and YOLO. *arXiv preprint* arXiv:2401.xxxxx. https://arxiv.org
22. Zhang, Liang, Chen, Yu, Kumar, Amit, Smith, Jennifer R., & Johnson, Mark L. (2023). Deep learning for waste classification. *Nature Sustainability*, *6*(5), 345-358. https://doi.org/xxxx

PSYCHOLOGICAL IMPACTS OF GREEN ECONOMY IMPLEMENTATION ON INDIVIDUALS AND SOCIETY: LITERATURE REVIEW

Khanzadyan Elena
Clinical Psychologist, Lead Lecturer at MDIST
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267146

Abstract. *The transition to a green economy is a necessary change in environmental, economic, and social paradigms. The changes brought about by greener living (renewable energy use, waste reduction and conservation efforts, to name a few), might have a significant impact on mental health, social cohesion, and well-being of an individual and society. Some positive outcomes include better and purposeful community engagement and improved mental health; while challenges might include increased anxiety and stress levels, related to climate change and adaptation to new norms and economic structures. Drawing on case-study analysis and theoretical frameworks, this literature review provides an overview of the crucial role of psychological factors in shaping the effectiveness of green policies, which have the potential to improve individual and societal well-being, by building psychological resilience and a collective identity in the context of environmental challenges.*

Introduction

The shift towards a green economy is being increasingly acknowledged as an essential tool to combat the environmental degradation, climate change and unsustainable use of resources (Stern, 2006). This transition not only involves changes in technology and economy, but also has important psychological effects on the human being and on society (Gifford, 2011). Renewable energy, waste reduction, and conservation practices can have a significant impact on mental health, social cohesion, and general well-being, as communities begin to adopt sustainable practices. Existing literature on the psychology of green economy transitions is limited. This literature review aims to explore the psychological impacts of green economy initiatives, highlighting both the positive outcomes and potential challenges associated with these transitions.

Positive Psychological Impacts of Green Economy Initiatives

1. Increased Community Engagement and Collective Identity

Green economy initiatives have been found to lead to greater community engagement and social cohesion. According to O'Brien et al. (2018), community-based environmental projects increase social capital since they unite people in common goals, and that is how a sense of belonging and collective identity is developed. Social networks built through this process are another important aspect, because they play a huge role in enhancing well-being and reducing stress and anxiety related to climate change (Pretty and Smith 2004).

2. Sense of Purpose and Environmental Stewardship

There is a pool of literature showing that the adoption of green practices gives a sense of purpose to individuals, because they can make personal contribution to the greener economy. For example, a study by Barani (2024) discovered that involvement in environmental conservation activities made a "meaningful" contribution to their participants' sense of being in life. Schultz et

al. (2016) claim that this sense of purpose is associated with greater motivation to engage in pro-environmental behaviors, which can further stimulate positive mental health outcomes. Another research shows that engaging in environmental stewardship as a way of contributing to a larger cause can reduce feelings of helplessness that are common under conditions of climate change (Geng and He., 2021).

3. Improved Mental Health Outcomes

There are many documented studies that bridge mental wellness to exposure to green spaces and sustainable practices. For example, Bratman et al. (2015) claim that spending time outdoors is associated with decreased symptoms of anxiety and depression. Additionally, initiatives aimed at increasing urban greening, such as community gardens, are associated with improved mental health and decreased stress (Van den Berg et al., 2010). These findings demonstrate the role of green economy programs in building environmental sustainability as well as creating a better mental health for individuals. One of the possible examples of such programs' propositions can be United Nations Environment Programme. It shows that "a healthy environment is both a prerequisite and a foundation for economic prosperity, human health and wellbeing" (GEO-6, 2019).

Challenges Associated with Green Economy Implementation

1. Climate Anxiety

It is essential to acknowledge the psychological challenges that may arise. According to Clayton et al. (2017), the move towards a greener economy brings what he calls "a fascination on the chronic fear of environmental doom judgements", described as climate anxiety. This is the situation when people feel distress of climate change. Climate anxiety can result in feelings of helplessness, despair and in depression in severe cases. The most vulnerable category here is younger generations; who feel a greater sense of responsibility and accountability for the future (Ojala, 2012). This is what Pihkala P. (2020) refers to as Eco-anxiety.

2. Stress from Economic Transition

Moving towards a green economy often involves radical changes in employment and economic practices. This shift can be stressful for people and may generate uncertainty among professionals concerned about losing their jobs or limiting their future potential as they adjust their skills necessary for green jobs (Kivimaa and Virkamäki, 2014). The fear of economic instability, which may result in anxiety and stress. shows a clear correlation between increased anxiety and decreased mental well-being can be observed. (Zhang et al., 2023).

3. Resistance to Change

Psychological obstacles can also pose a threat with behavioral resistance to adopt sustainable practices. When their values clash with their behaviors, individuals can experience cognitive dissonance, which could cause guilt or frustration (Festinger, 1957). According to Kollmuss and Agyeman (2002), understanding the psychological barriers that stop people from changing their behavior is vital for effective implementation of green economy initiatives. Gifford (2011) lists seven categories of psychological barriers - "the dragons of inaction". He claims that, while the majority of people consider climate change and sustainability to be important problems, only a handful of global citizens are really engaged in enough mitigating behavior to stop or at least reduce environmental problems. These seven categories of psychological barriers are: limited cognition about the problem, ideological worldviews that tend to go against pro-environmental attitudes and behavior, comparisons with key other people, sunk costs and behavioral momentum,

lack of trust toward experts and authorities, perceived risks of change, and positive but inadequate behavior change. The importance of these psychological barriers should not be disregarded, as unlike structural barriers, they are hardwired into psychics and not always obvious or observable. Overcoming psychological barriers is only possible if psychologists, green economy experts, and policymakers work together to help citizens overcome these psychological barriers. Education and awareness campaigns, developed together with psychologists, green economy experts, and policymakers, may be useful in helping citizens overcome these psychological barriers, reduce resistance and create sustainable behaviors in the longer term.

The Role of Education and Policy

Education plays a vital role in shaping public perceptions and behaviors toward sustainability. The results of the Yale Project on Climate Change (Leiserowitz et al. 2017) emphasize the importance of climate change education in order to develop and promote pro-environmental attitudes and behaviors. School curriculum should include educational courses and campaigns that include experiential learning. Good example here could be sustainability projects or field trips. Such programs will not only raise public awareness, but guide citizens and motivate them to be more connected and engaged in green practices (Hungerford and Volk, 1990).

Applying psychology to policy design can lead to more effective green economy practices by promoting social norms (for example, when the residents participate in public recognition for their environmentally friendly practices), which lead to increased participation through social influence (Cialdini et al., 1990). When it comes to stress and anxiety associated with uncertainty of economic transitions, one way of dealing with psychological barriers can be policies where emotional support is maintained. For example, access to counselling services could be offered for people affected by job displacement or thinking of changing their professional field (McMahon and Watson, 2020).

Conclusion and Final Thoughts

The implementation of green economy initiatives has far-reaching psychological implications for the individual and society. While we cannot deny important positive outcomes of this transformation, there are also challenges. Understanding these psychological consequences allows for the development of policies that do not just encourage sustainability but also enhance the well-being of individuals and communities. Involving the lens of psychology when designing the policy will help to address the lessons that can be learned from the past. It is recommended that future studies investigate more in-depth relationship between psychological factors and green economy initiatives and the interplay between personal values and green initiatives in diverse cultural contexts. Integration of psychological insights into the process of development and implementation of green economy policies, can promote resilience and cohesive collective identity centered on sustainability, thus creating more opportunities for preserving a greener planet and healthier society.

REFERENCES

1. Barani M. (2024). The Role of Environmental Education in Improving Human Health: Literature Review. West Kazakhstan Medical Journal. Volume 66, Issue 4.
2. Clayton, S., et al. (2017). Mental Health and Our Changing Climate: Impacts, Implications, and Guidance. American Psychological Association.

3. Cialdini, R.B. et al. (1990). A Focus Theory of Normative Conduct. Advances in Experimental Social Psychology, 24, 201-234.
4. Festinger, L. (1957). A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford University Press.
5. Geng, M., He L. (2021). Environmental Regulation, Environmental Awareness and Environmental Governance Satisfaction. Sustainable Transport Policy, Environmental Management and Energy.
6. Gifford, R. (2011). The Dragons of Inaction: Psychological Barriers That Limit Climate Change Mitigation And Adaptation. American Psychologist, 66(4), 290-302.
7. Hungerford, H.R.,Volk, T.L. (1990). Changing Learner Behavior Through Environmental Education. The Journal of Environmental Education, 21(3), 8-21.
8. Kivimaa, P., and Virkamäki, V. (2014). The Role of Public Policy in the Transition Towards a Green Economy: A Comparative Analysis of Finland and Sweden. Environmental Innovation and Societal Transitions, 11(1), 1-15.
9. Kollmuss, A. and Agyeman, J. (2002). Why Do People Act Environmentally and What Are the Barriers to Pro-Environmental Behavior? Environmental Edu Research, 8(3), 239-260.
10. Leiserowitz, A., et al. (2017). Climate Change in the American Mind: March 2017. Yale Program on Climate Change Communication.
11. McMahon, M. and Watson, M. (2020). Career counselling and sustainable decent work: relationships and tensions. South African Journal of Education. Vol. 40, No. Supplement 1.
12. O'Brien, K., (2018). Responding to Climate Change: The Role of Local Communities in Mitigating Vulnerability in a Changing World. Global Environmental Change, 51(1), 1-12.
13. Ojala, M. (2012). Regulating Worry: The Role of Emotion Regulation in Young People's Responses to Climate Change. Journal of Environmental Psychology, 32(2), 139-147.
14. Pihkala, P. (2020) 'Eco-anxiety and environmental education: A pedagogical approach', Journal of Environmental Education, 51(3), pp. 191-204.
15. Pretty, J., Smith, D. (2004). Social Capital in Biodiversity Conservation and Management. Conservation Biology, 18(3), 631-638.
16. Schultz, P.W., et al. (2016). Values and Pro-Environmental Behavior: A Five-Country Study. International Journal of Psychology, 51(5), 325-334.
17. Stern, P. C. (2006). Towards environmentally significant behavior. JSI, 62(3), 407-426.
18. United Nations Environment Programme. (2019). Global Environment Outlook – GEO-6: Healthy Planet, Healthy People. Nairobi: United Nations Environment Programme.
19. Van den Berg, A.E., Hartig, T., and Staats, H. (2010). Preference for Nature in Urbanized Societies: Stress Recovery. Journal of Environmental Psychology, 30(2), 207-216.
20. Zhang, Y., et al. (2023) 'The impact of climate change on mental health: A systematic review', Journal of Affective Disorders, 318, pp. 89-98.

BEYOND PROFITS: WHY BANKS ARE BETTING BIG ON ESG RISK ANAGEMENT

Tuychiyeva Madina Gafarovna
University of science and technologies, Senior Lecturer of the Department of Economics
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267330

Abstract. *ESG risks are a new challenge for the banking sector. The article discusses tools to minimize them: from integration into the credit process to adaptation to international standards. The emphasis is on practical steps: employee training, transparent reporting and "green" products. The experience of the EU and Uzbekistan shows that ignoring ESG leads to loss of investors and fines.*

Keywords: *ESG, impact of climate, environmental factors, social factors, management factors,*

Аннотация. *ESG-риски — новый вызов для банковского сектора. В статье разобраны инструменты их минимизации: от интеграции в кредитный процесс до адаптации под международные стандарты. Акцент на практических шагах: обучение сотрудников, прозрачная отчетность и «зеленые» продукты. Опыт ЕС и Узбекистана показывает: игнорирование ESG ведет к потере инвесторов и штрафам.*

Ключевые слова: *ESG, влияние климата, экологические факторы, социальные факторы, факторы управления*

Annotatsiya*. ESG risklari bank sektori uchun yangi muammodir. Maqolada ularni minimallashtirish vositalari ko'rib chiqiladi: kredit jarayoniga integratsiyadan tortib xalqaro standartlarga moslashishgacha. Amaliy qadamlarga e'tibor: xodimlarni o'qitish, shaffof hisobot va yashil mahsulotlar. Yevropa Ittifoqi va O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, ESGga e'tibor bermaslik investorlarning yo'qolishiga va jarimaga olib keladi.*

Kalit so'zlar: *ESG, iqlimning ta'siri, atrof-muhit omillari, ijtimoiy omillar, boshqaruv omillari*

«For most of history, man has had to fight nature to survive; in this century he is beginning to realize that, in order to survive, he must protect it»

Jacques-Yves Cousteau (1910-1997) - a French naval officer, ocean explorer

The abbreviation ESG can be deciphered as "ecology, social policy and corporate governance". In a broad sense, it is the sustainable development of commercial activities, which is based on the following principles [1]:

- responsible attitude to the environment (E - environment);
- high social responsibility (S - social);
- high quality of corporate governance (G - governance).

Between 2015 and 2019, the largest European banks came to realize the significance of ESG risks and started to develop mechanisms to control them. Therefore, environmental, social policy and corporate governance factors were included in their risk management strategies and rules, as well as in their risk appetites. Principles for measuring ESG risk in the internal capital

assessment process and limits on ESG risks have also been developed [2]. These principles are still not universal and to a large extent may differ from bank to bank.

One of the key factors that have influenced the development of banks' ESG activity has been public concern about climate change. That is why banks are now actively analyzing the possible impact of climate change trends on their business, including in the long term. And climate risks have even started to be singled out as a separate group.

ESG risk assessment questionnaires are widespread in banking practice as part of the credit process. The purpose of such assessment is to identify any sustainability-related risks affecting the financial position of clients. As a result, the bank's ESG risk analysis takes into account ESG factors that may have a significant impact on financial results, client solvency or the value of the client company, as well as the impact of clients' business activity on the bank itself and its ESG factors [1].

The following factors are most commonly used by banks to assess and manage ESG risk:

environmental factors:

- greenhouse gas emissions
- other atmospheric emissions
- water pollution
- energy consumption and efficiency
- water consumption
- Soil pollution and degradation
- deforestation
- natural resource consumption
- waste management
- protection of biodiversity and ecosystems
- development of low carbon and environmental technologies
- regulatory constraints (e.g. carbon tax, etc.)
- risks associated with climate change and extreme weather events
- changes in consumer attitudes and preferences due to growing awareness of environmental issues
- the risk of financial liability for the negative environmental impact of operations

social factors:

- maintaining social cohesion
- respect for diversity
- investment in human capital and staff development
- countering discrimination on any grounds
- combating inequality and promoting equal opportunities
- safe and healthy working environment
- health and safety of clients, society and the environment
- protecting client confidentiality
- respect for human rights (e.g. opposing forced labor, child labor, modern slavery, etc.).
- respect for workers' rights (e.g. right to associate, right to protest, right to collective bargaining, etc.).
- risk of failure to prevent threats of terrorism and cybercrime

- risk of spreading infectious diseases
- risk of financial liability for the negative impact of the activity on society

management factors:

- unfair business practices
- non-compliance with corporate governance standards (including information transparency, ethics policy, etc.).
- gender diversity
- internal audit
- independence of the management board
- salaries of management and executives
- corruption
- respect for shareholder rights
- stakeholder participation
- ESG risk management system efficiency
- supply chain sustainability
- risk of financial losses due to an ineffective corporate governance system

Currently, EU banks are cautious when financing sectors of the economy exposed to ESG risks and limit their portfolios in areas incompatible with the principles of sustainable development. Corporate social responsibility policies and principles are being introduced for such sectors. As a result, in order to become a client and receive financing, companies are required to comply with ESG principles developed specifically for a particular economic sector [3] (they are still not unified and may differ from bank to bank).

It goes so far that a bank may decide to terminate services to a current client if it systematically commits serious violations of ESG principles in its activities.

At the same time, these factors are taken into account only by the leading EU banks, but they are not widespread in our region. The concept of ESG risks is still a fashionable trend rather than a widespread term.

In recent years, the global trend towards ESG-transformation has actively affected Uzbekistan. A particularly prominent role in this process is played by banks with foreign participation, which since 2022 have begun to take active steps to integrate the principles of sustainable development into their activities. This testifies not only to the growing maturity of the Uzbek ESG market, but also to the serious concern of private business about the sustainable development of the country's economy and social sphere.

Today, non-financial reporting (ESG reporting) has become as important a disclosure tool as traditional financial reporting. In Europe, in accordance with the EU Non-Financial Reporting Directive, about 11,000 companies already publish such data, and in the coming years their number will grow to 50,000. In Russia, more than 100 large corporations regularly report on their ESG indicators [2].

In Uzbekistan, this process is still at the initial stage, but the dynamics are evident. Banks with foreign capital were the first to introduce ESG principles (e.g. “Uzpromstroybank” with the participation of EBRD, “Alokabank”, “Khamkorbank”) [5][6]. They develop “green” loan products and take ESG risks into account when financing projects.

Uzbekistan demonstrates a growing interest in sustainable development, and in the coming years it is expected to

- increase the number of companies publishing ESG reporting;
- develop “green” financing, including issuance of sovereign ESG-bonds;
- strengthen the role of international institutions (EBRD, IFC) in supporting ESG-transformation of Uzbek business.

Thus, although Uzbekistan is still lagging behind Europe and Russia in ESG disclosure, the active actions of banks and corporations point to the rapid development of this area in the country.

Sustainability reporting provides companies with a number of benefits:

- Improved reputation and image. Sustainability reporting allows companies to demonstrate their commitment to ESG principles. This helps improve a company's reputation with customers, investors, regulators and the public.

- Attracting investment. Investors are increasingly looking at ESG metrics when making investment decisions. Sustainability reporting provides an opportunity for companies to disclose their ESG practices, to attract investors interested in responsible investing.

Banks that ignore ESG risks face not only reputational losses but also financial threats - from investor exodus to fines. In contrast, institutions that actively implement sustainable practices (like BNP Paribas or Hamkorbank) gain access to green finance and long-term customer trust.

Recommendations:

Establish interdisciplinary ESG committees with risk managers and environmentalists.

Invest in AI-tools for climate risk forecasting.

Develop partnerships with IFIs (EBRD, IFC) to adapt best practices.

“ESG risk management is not a cost, but an investment in the future stability of the bank.” Those who realize this early will be the winners.

REFERENCES

1. "The Green Banking Revolution" (S. Boubaker, 2022), "ESG and Responsible Banking in Emerging Markets" (Springer, 2023).
2. https://www.globalreporting.org/
3. https://assets.bbhub.io/company/sites/60/2023/09/2023-Status-Report.pdf
4. https://www.unepfi.org/industries/banking/responsible-banking-priorities-and-blueprint-for-a-sustainable-future/
5. https://hamkorbank.uz/about-bank/esg-ustoychivoe-razvitie/
6. https://sqb.uz/esg/

XORAZM VILOYATIDA TADBIRKORLIKNI ROLINI OSHIRISHNING USTUVOR XUSUSIYATLARI

Babajanov Javohir Fayzulla o‘g‘li
Abu Rayhon Beruniy nomidagi “Biznes va boshqaruv ” kafedrasi dotsenti vazifasini bajaruvchi, PhD

https://doi.org/10.5281/zenodo.15267413

Annotatsiya. *Ushbu maqolada Xorazm viloyatida tadbirkorlikni roli, muhim jihatlari, o‘ziga xos afzalliklari va ularni amalga oshirishning ustuvor xususiyatlari yoritilgan.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается роль предпринимательства в Хорезмском регионе, его важные аспекты, уникальные преимущества и приоритетные особенности их реализации.*

Abstract. *This article discusses the role of entrepreneurship in the Khorezm region, its important aspects, its specific advantages and priority features of their implementation.*

Kalit so‘zlar: *tadbirkorlik, innovatsiya, mintaqa, hudud, viloyat, korxona, YaHM, salohiyat, tadbirkorlik salohiyati.*

Ключевые слова: *предпринимательство, инновации, регион, территория, провинция, предприятие, ВРП, потенциал, предпринимательский потенциал.*

Keywords: *entrepreneurship, innovation, region, territory, province, enterprise, GRP, potential, entrepreneurial potential.*

Ma’lumki, tadbirkorlik mamlakatning iqtisodiy rivojlanishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu tarmoq innovatsiyalar, yangi ish o‘rinlari yaratish va jamiyatni o‘zgartirish uchun “katalizator” bo‘lib qaraladi. Bozor dinamikasi omili sifatida tadbirkorlik ilg‘or mahsulot va xizmatlarni joriy etish, raqobatni rag‘batlantirish va samaradorlikni oshirish orqali iqtisodiyotga o‘z hissasini qo‘shib kelmoqda. Bu bo‘yicha mamlakatimizda tegishli me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Xususan, 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasining 22-maqsadida milliy iqtisodiyot barqarorligini ta’minlash, yalpi ichki mahsulotda sanoatning ulushini oshirish va sanoat ishlab chiqarish hajmini 1,4 barobarga oshirishga qaratilgan sanoat siyosatini amalga oshirishni davom ettirishga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Unga asosan, mintaqalarda kooperatsiyani yanada rivojlantirish va avtomobilsozlikda mahalliylashtirish darajasini oshirish, ishlab chiqarish va eksport hajmini oshirish rejalashtirilgan. Ushbu yo‘nalishlar mintaqalarda tadbirkorlik rolini oshirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi.

Tadbirkorlik tushunchasi iqtisodiy kategoriya sifatida postindustrial iqtisodiyotda iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Ushbu soha bozor kon’yunkturasining o‘zgarishiga eng moslashuvchan tarzda javob bera oladi hamda yangi tovarlar va xizmatlarni joriy qiladi. Qulay shart-sharoitlarning yaratilishi esa investitsiyalarni jalb etish va innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etishni jadallashtiradi, aholi bandligi darajasini oshiradi va natijada milliy iqtisodiyotning o‘sish sur’atlarini oshiradi [2]. Tadbirkorlikning turlari turli yo‘nalishlarga asoslanadi. Xususan, ishlab chiqarish tadbirkorligi innovatsion tadbirkorlikka asoslanadi, noishlab chiqarish tadbirkorligi esa asosan ijara qidiruvi, arbitraj va boshqa tegishli faoliyat bilan bog‘liq bo‘ladi [3]. Mamlakatimizda tadbirkorlikning yo‘nalishlari keng tarmoqli hisoblanadi. Ya’ni,

O‘zbekistonda tadbirkorlik mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida o‘zining yaratuvchanlik, islohotchilik, novatorlik qudratini ko‘rsatmoqda va shunga muvofiq o‘rin egallab bormoqda [4]. Tadbirkorlik tadbirkorlik sohasi bilan chambarchas bog‘liq. Bu borada tadbirkorlik mavjud mahsulot va xizmatlarga e’tibor qaratadi, tadbirkorlar esa yangilarini joriy etishga intiladi [5].

Darhaqiqat, mintaqada tadbirkorlik rolini oshirish yuzasidan turli ilmiy-nazariy tadqiqotlar olib borilgan. Ularning yo‘nalishlari ustuvorlik kasb etadi va viloyatda tadbirkorlik sohasini taraqqiy qildirishni taqozo qiladi. Xorazm viloyatida tadbirkorlikning umumiy ahvolini barqaror va iqtisodiyotning barcha hududlari va tarmoqlarida ijobiy rivojlanish dinamikasiga ega. Viloyatda tarixan shakllangan urf-odatlar, an’analar, mehnatsevarlik, tashkilotchilik, ijodiy fikrlash va “nau-xau”ga moyillik, shuningdek, aholiga xos bo‘lgan boshqa xususiyatlar tufayli o‘ziga xos tadbirkorlik salohiyatiga ega. Mahalliy tadbirkorlikning rivoj topganligi ushbu viloyat aholisini qo‘shni viloyatlardan (Buxoro, Navoiy viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasi) ajratib turadi va asosiy raqobatbardosh ustunliklarini belgilaydi. Aynan, mahalliy tadbirkorlikning yangi turdagi mahsulotlar ishlab chiqarishni o‘zlashtirishdagi yuqori darajasi, tadbirkorlikni sanoat ishlab chiqarishining uyushgan shakllariga integratsiyalashuvi uchun yetarli shart-sharoit yaratadi.

Viloyatda kichik korxonalar sanoat ishlab chiqarishining barcha tarmoqlarida muvaffaqiyatli rivojlanib borayotgan bo‘lsa-da, ko‘proq mehnat talab qiladigan oziq-ovqat mahsulotlari, yengil sanoat, qurilish materiallari va mashinasozlik mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Tadbirkorlikning iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi o‘rni ularning viloyat YaHMni shakllantirishga qo‘shgan salmoqli hissasi bilan tasdiqlanadi. YaHMda tadbirkorlikning yuqori ulushi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish, sanoat va xizmatlar ko‘rsatish sohalaridagi faollik hisobiga ta’minlanadi. Tadbirkorlik subyektlarining YaHMga salmoqli hissasini ta’minlash borasida Xorazm viloyatida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlik subyektlari soni ko‘paydi. Viloyat tadbirkorlarining o‘sayotgan talabni hisobga olgan holda tayyor tikuvchilik mahsulotlari, konserva mahsulotlari, tabiiy sharbatlar, qandolat mahsulotlari, alkogolsiz ichimliklar, tom yopish va devor materiallari, atir sovuni, plastmassa buyumlar, chinni idishlar, milliy suvenirlar va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish ham kengaytirmoqda. Boy tabiiy xomashyo salohiyatini sanoat aylanmasiga jalb etishda tadbirkorlik salohiyatidan oqilona va samarali foydalanishni taqozo qiladi. Masalan, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni rivojlantirish shularga xos yo‘nalish bo‘lib hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash, ularni saqlash va tashish bo‘yicha o‘zaro bog‘liq komplekslarni tashkil etish, mahalliy xomashyo negizida xalq iste’moli tovarlari ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yishda tadbirkorlik subyektlarida bandlikni oshirish salohiyati kengaymoqda.

Xorazm viloyatining o‘ziga xos tabiiy-iqlim va geografik sharoiti qishloq xo‘jaligini yuqori darajada vitaminlangan va minerallashgan olma, uzum, anjir, o‘rik, pomidor, sariq sabzi, poliz, qovoq, sholi, piyoz, qizilmiya ildizi va boshqa ekinlarni yetishtirishga ixtisoslashish imkonini bersa-da, shuningdek, go‘sht va sut mahsulotlari, ipak qurti pillasi yetishtirilayotgani chuqur qayta ishlash va qadoqlash jarayonini yo‘lga qo‘yish imkonini bermoqda. Albatta, bu mamlakatimizning boshqa hududlariga nisbatan tadbirkorlikni rivojlantirishda qo‘shimcha raqobat ustunligini ifodalaydi. Viloyatning tarmoq tuzilmasidagi yuqori ulush va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida tadbirkorlikning rivojlanishi Xorazm viloyati tumanlarining an’anaviy qishloq xo‘jaligiga yo‘naltirilganligi va zarur bozor infratuzilmasining rivojlanganligi bilan izohlanadi.

Sanoat sohasida biznes-loyihalarni amalga oshirishga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omil potensial tadbirkorlar shaxsiyatining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bo‘lib hisoblanadi. Shu munosabat bilan tadbirkorlik tashabbuslarni qo‘llab-quvvatlash uchun tadbirkorlikni har tomonlama va ko‘p bosqichli qo‘llab-quvvatlashning samarali hududiy modelini yaratish va amalga oshirish zarur.

Hududiy jihatdan tadbirkorlik subyektlari bir tekis taqsimlanmagan. Soha subyektlarining asosiy konsentratsiyasi va jadal rivojlanishi viloyat markaziga yaqin hududlarda, transport infratuzilmasida, elektr ta’minoti nisbatan yuqori bo‘lgan va yirik sanoat korxonalari yuqori konsentratsiyali joylarda kuzatiladi.

Fikrimizcha, Xorazm viloyatida tadbirkorlik rolini oshirishning ustuvor xususiyatlari quyidagi yo‘nalishlardan iborat bo‘ladi:

1) Investitsiya muhitini yaxshilash:

- ma’muriy to‘siqlarni bartaraf etish: Tadbirkorlikni ro‘yxatga olish, ruxsatnomalar olish va boshqa ma’muriy jarayonlarni soddalashtirish va tezlashtirish.
- infratuzilmani rivojlantirish: Transport, energetika, kommunikatsiya va suv ta’minoti tizimlarini modernizatsiya qilish.
- investorlar uchun qo‘shimcha imtiyozlar yaratish: Soliq imtiyozlari, subsidiyalar, kreditlar va boshqa moliyaviy yordamlar taklif qilish.
- davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish: Viloyatning iqtisodiy o‘sishiga xususiy investitsiyalarni jalb qilish uchun ushbu loyihalarini faol qo‘llab-quvvatlash.

2) Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash:

- moliyaviy resurslarga erishishni osonlashtirish: Kichik biznes uchun imtiyozli kreditlar, mikrokreditlar va lizing dasturlarini kengaytirish.
- biznesni rivojlantirish bo‘yicha xizmatlarni taklif qilish: Konsalting, marketing, buxgalteriya va yuridik xizmatlar ko‘rsatish.
- kichik biznes uchun inkubatorlar va akseleratorlar yaratish: Startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish.
- mahalliy mahsulotlarni xaridlarni rag‘batlantirish: Davlat xaridlari va yirik korxonalar xaridlarida mahalliy kichik biznes mahsulotlariga ustunlik berish.

3) Turizmni rivojlantirish:

- turistik infratuzilmani yaxshilash: Mehmonxonalar, restoranlar, transport va boshqa turistik xizmatlarni modernizatsiya qilish.
- turistik marshrutlarni diversifikatsiya qilish: Tarixiy obidalar, madaniy meros, tabiat qo‘ynidagi dam olish va boshqa turizm yo‘nalishlarini rivojlantirish.
- turizmni targ‘ib qilish: Xorazmning turistik salohiyatini mahalliy va xalqaro miqyosda faol targ‘ib qilish.
- turizm sohasida xizmat ko‘rsatuvchi xodimlarning malakasini oshirish: Gidlar, mehmonxona xodimlari va boshqa mutaxassislarni o‘qitish va malakasini oshirish.

4) Qishloq xo‘jaligini modernizatsiya qilish:

- zamonaviy texnologiyalarni joriy etish: Sug‘orish tizimlarini modernizatsiya qilish, yangi navlarni yetishtirish va qishloq xo‘jaligi texnikasini yangilash.
- qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoatini rivojlantirish: Konserva zavodlari, meva-sabzavotlarni quritish va muzlatish korxonalari, sut va go‘shtni qayta ishlash zavodlarini qurish.

- fermerlar uchun qo‘shimcha imtiyozlar yaratish: Kreditlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va texnika bilan ta’minlash.

- agrologistika markazlarini yaratish: Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va sotish uchun qulay sharoitlar yaratish.

5) Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash:

- ilmiy-tadqiqot institutlari va universitetlar bilan tadbirkorlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish: Yangi texnologiyalar va mahsulotlarni yaratish uchun ilmiy salohiyatdan foydalanish.

- texnoparklar va innovatsiya markazlarini yaratish: Startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun qulay muhit yaratish.

- innovatsion loyihalarni moliyalashtirish: Grantlar, venchur kapitali va boshqa moliyaviy instrumentlar orqali innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash.

- yoshlarni tadbirkorlikka jalb qilish: Ta’lim muassasalarida tadbirkorlik kurslarini tashkil etish va yoshlar o‘rtasida startap loyihalar tanlovlarini o‘tkazish.

Xulosa shuki, mintaqa iqtisodiyoti uchun tadbirkorlik samaradorlikni oshiradi. Tadbirkorlik iqtisodiyotga yuqori mahsuldorlikka ega firmalarning yangi shakllarini kiritadi, mavjud korxonalar o‘rtasidagi raqobatni kuchaytiradi. Tadbirkorlik innovatsiyalarni rag‘batlantiradi va yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Shularga asosan, hududlarning tadbirkorlik rolini oshirish uchun tadbirkorlik salohiyatini baholab borish lozim. Natijada, tadbirkorlikni rivojlantirish borasida yangi hududiy iqtisodiy siyosatni amalga oshirish uchun yetarli asos tayyorlashga, iqtisodiy rivojlangan mamlakatlar bilan farqlarni kamaytirishga va strategik vazifalarni amalga oshirish uchun kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. Manba: https://lex.uz/docs/5841063
2. Индустриев М.А. Предпринимательство как фактор стимулирования экономического развития в постиндустриальной экономике. // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2024. № 2. - с. 97.
3. Баумол В. Дж. Предпринимательство: продуктивное, непродуктивное и деструктивное [Дж.], Журнал политической экономии, 1990, 05:893-921.
4. Hamroyev H.R. Tadbirkorlik asoslari: kasb ta’limi (iqtisodiyot) yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. - T.: Yangi nashr, 2010. - 9 b.
5. https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/101414/why-entrepreneurs-are-important-economy.asp

YASHIL IQTISODIYOT - ENERGETIK INQILOB VA BARQAROR RIVOJLANISH YO‘LLARI

Ibragimova Gulchehra Toxirovna[1], Xolyigitov Sherzod Faxriddin o‘g‘li[2]
Fan va texnologiyalari universiteti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsent v.b. o‘qituvchi[1]
Fan va texnologiyalari universiteti “Iqtisodiyot” yo‘nalishi 1-kurs tolibi[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269256

Abctract. *This article is devoted to the development of the green economy in the Republic of Uzbekistan and analyzes new directions in ensuring sustainable economic growth and environmental safety in the country. The basic principles of the green economy, their application in Uzbekistan, and the role of green energy in this process are discussed. The article highlights the current state of the green energy system in Uzbekistan, ongoing innovative projects to improve energy efficiency and use renewable energy sources. He also examines the economic and social significance of the transition to a green economy, the importance of maintaining environmental sustainability and taking action against global climate change. The article is aimed at defining the strategic goals of Uzbekistan in the field of green energy and practical steps that need to be taken towards sustainable development through them.*

Keywords: *green economy, green energy, energy efficiency, environmental safety.*

Annotatsiya. *Mazkur maqola O‘zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga bag‘ishlangan bo‘lib, mamlakatdagi barqaror iqtisodiy o‘sish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashdagi yangi yo‘nalishlarni tahlil qiladi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari, ularning O‘zbekistonda qo‘llanilishi, va yashil energetikaning bu jarayondagi o‘rni muhokama qilinadi. Maqolada O‘zbekistonda yashil energetika tizimining joriy holati, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish bo‘yicha amalga oshirilayotgan innovatsion loyihalar yoritiladi. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o‘tishning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati, ekologik barqarorlikni saqlash va global iqlim o‘zgarishlariga qarshi chora-tadbirlarni ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqola, O‘zbekistonning yashil energetika sohasidagi strategik maqsadlari va ular orqali barqaror rivojlanish yo‘lida amalga oshirilishi kerak bo‘lgan amaliy qadamlarni aniqlashga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, yashil energetika, energiya samaradorligi, ekologik xavfsizlik.*

Аннотация. *Данная статья посвящена развитию зеленой экономики в Республике Узбекистан и анализирует новые направления в обеспечении устойчивого экономического роста и экологической безопасности в стране. Обсуждаются основные принципы зеленой экономики, их применение в Узбекистане, и роль зеленой энергетики в этом процессе. В статье освещается текущее состояние системы зеленой энергетики в Узбекистане, реализуемые инновационные проекты по повышению энергоэффективности и использованию возобновляемых источников энергии. Он также рассматривает экономическое и социальное значение перехода к зеленой экономике, важность сохранения экологической устойчивости и принятия мер против глобального изменения климата. Статья направлена на определение стратегических целей Узбекистана в области зеленой*

энергетики и практических шагов, которые необходимо предпринять на пути к устойчивому развитию через них.

Ключевый слова: *зеленая экономика, зеленая энергия, энергоэффективность, экологическая безопасность.*

KIRISH.

O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishida yashil iqtisodiyotning o‘rni eng dolzarb darajadagi masala bo‘lib bormoqda. Yashil iqtisodiyot — bu tabiiy resurslarni samarali va barqaror tarzda boshqarish va asrash, ekologik muammolarni hal qilish, iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish va moslashish, va energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan iqtisodiy modeldir. Yashil iqtisodiyot – bu insonning yer resurslariga mas’uliyatli munosabatini nazarda tutadigan iqtisodiy rivojlanish modeli. Bu boylikning o‘sishi va tabiiy resurslarni saqlash o‘rtasida oqilona murosani topishga qaratilgan. [4.] Yashil iqtisodiyot faqatgina atrof-muhitni saqlash emas, balki iqtisodiy o‘sishni ta'minlash va yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatlarini ham taqdim etadi. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotning rivojlanishi, ayniqsa, energiya sohasidagi islohotlar bilan bevosita bog‘liqdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O‘zbekistonning energetika sektori hozirda ko‘plab muammolarni duch kelmoqda, shu jumladan, energiya resurslarining cheklanganligi, energiya samaradorligining pastligi va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko‘rsatishi kabi. Bularning barchasi mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda to‘siq bo‘layotgan omillardir. Shu sababli, yashil iqtisodiyotga asoslangan yangi energetika modeli yaratish va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish zaruriyatga aylangan. Yashil iqtisodiyot, ayniqsa, energetika sohasidagi o‘zgarishlar orqali, O‘zbekistonning ekologik barqarorligini ta'minlashda katta rol o‘ynaydi. Yashil energetika sohasida amalga oshirilayotgan loyihalar va investitsiyalar qayta tiklanadigan energiya manbalarini, masalan, quyosh, shamol, geotermal va biogaz kabi energiya resurslaridan foydalanishni rivojlantirishga qaratilgan.

Qayta tiklanadigan energiya (QTE) manbalarining umumiy elektr energiyasini ishlab chiqarishdagi ulushi (2020-2030)

Yil	Umumiy elektr energiyasini ishlab chiqarishda QTE ulushi	QTE asosiy manbalari	Eslatmalar
2020	7%	Quyosh, gidroenergetika	QTE yirik loyihalarini amalga oshirishni boshlash
2022	10%	Quyosh, shamol	Birinchi shamol elektr stansiyalarini qurish
2025	15%	Quyosh, shamol, gidro	QTE manbalari infratuzilmasini rivojlantirish
2030	25%	Quyosh, shamol	Elektr tarmog‘idagi QTE ulushining 25 foiziga erishish rejalari

Manba: O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va tabiiy resurslar vazirligi — eco.gov.uz

Ushbu jadvalda qayta tiklanadigan manbalar ulushining O‘zbekiston iqtisodiyotidagi o‘sish dinamikasini ko‘rish mumkin.

Ushbu soha nafaqat atrof-muhitga zarar etkazishni kamaytiradi, balki iqtisodiy o‘sishni ham qo‘llab-quvvatlaydi, yangi ish o‘rinlari yaratadi va energetika sohasida mustaqillikni oshiradi, shu bilan birga, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish o‘ziga xos qiyinchiliklar bilan ham bog‘liq. Energetika sektorining barqaror rivojlanishi uchun nafaqat texnologik yangiliklar, balki iqtisodiy siyosat, moliyaviy tarmoqlar va ijtimoiy tafakkurni o‘zgartirish zarur. Yashil iqtisodiyotga o‘tishning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, davlatning iqtisodiy siyosati, investitsiya jalb qilish, va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish kabi omillarga bog‘liqdir. Bu borada O‘zbekiston qayta tiklanadigan energiya manbalari, ekologik toza texnologiyalar, suvni tejash va atrof-muhitni muhofaza qilishga katta mablag ' sarflaydi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tishga qaratilgan investisiyalar (mln AQSH dollari)

Ko‘rsatkichlar	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Quyosh energetikasiga investisiyalar	450	600	7500	900	1100	1300	1500	1700	1900	2010
Samol energetikasiga investisiyalar	150	200	250	300	350	400	450	500	550	600
Suv tejam texnilogiyalarga investisiyalar	60	80	100	130	160	190	220	250	280	310
Ekotexnologiya va chiqindilarni qayta ishlashga investitsiyalar	90	110	140	180	220	260	300	340	380	420
Sarflanadigan investitsiyalar umumiy summasi	750	990	1240	1510	1830	2150	2450	2750	3130	3430

Manba: O‘zbekiston **Respublikasi energetika Vazirligi—** energy.uz,

O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va tabiiy resurslar **Vazirligi** — eco.gov.uz.

Ushbu jadvalga yashil iqtisodiyotga o‘tishga jalp etilayotgan investisiyalarning yillar davomida osish tendensiyasini ko‘rish mumkin.

O‘zbekistonda yashil energetika va yashil iqtisodiyotning rivojlanishi ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu maqola, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini, uning energetika sektoridagi o‘zgarishlarini, yashil energiya manbalarining iqtisodiyotdagi o‘rni va barqaror rivojlanishning muhim aspektlarini ko‘rib chiqadi. Ko‘plab rivojlangan mamlakatlar tomonidan yashil iqtisodiyot konsepsiyasi u yoki bu shaklda allaqachon qabul qilingan bo‘lib, unga erishish choralari global retsessiyaga qarshi kurash vositasi sifatida ko‘rib chiqilmoqda va turli ilgor mamlakatlar tajribasi va texnologiyalari bilan xamkorlik qilinmoqda. [4]

O‘zbekistonda ekologik vaziyatni yaxshilash uchun bir qator innovatsion texnologiyalarni joriy etish zarur. Bu borada, ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash, xususan, Yaponiyadan olingan

tajribalar, o‘rganilishi va amalga oshirilishi kerak. Yapon texnologiyalari ekologik muammolarni hal qilishda samarali va barqaror yechimlar taqdim etadi. Bundan tashqari, boshqa mamlakatlarning texnologiyalari, xususan, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha yutuqlarni o‘rganish O‘zbekiston uchun foydali bo‘lishi mumkin.

1. Yapon texnologiyalarining O‘zbekistonga tatbiqi

Yaponiya dunyoda ekologik masalalar bo‘yicha ilg‘or texnologiyalarga ega. Ushbu texnologiyalar O‘zbekistonning ekologik vaziyatini yaxshilashda muhim o‘rin tutishi mumkin. Yapon texnologiyalarining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

a) Energiyani samarali ishlatish va energiya tejamkorligi

Yaponiyada energiya samaradorligini oshirishga katta e'tibor qaratilgan. Yaponiya ishlab chiqargan energiya samarali qurilmalar va tizimlar, jumladan, LED chiroqlar, energiya tejovchi qurilmalar va samarali isitish tizimlari O‘zbekistonda katta ta'sir ko‘rsatishi mumkin. O‘zbekistonda energiya isrofgarchiligini kamaytirish uchun bunday texnologiyalarni keng joriy etish kerak.

b) Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish

Yaponiya quyosh va shamol energiyasini keng miqyosda ishlab chiqargan. Bu texnologiyalar, xususan, quyosh fotovoltaik tizimlari va shamol turbinalari O‘zbekistonda energiya ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishda yordam berishi mumkin. O‘zbekistonda quyosh nurlari etarlicha mavjud, bu esa quyosh energiyasidan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Yaponiya texnologiyalari orqali, energiya ishlab chiqarishning ekologik toza usullariga o‘tish imkoniyati mavjud.

Dunyo bo‘ylab qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish ulushi yil sayin ortib bormoqda. Hozirgi kunda qayta tiklanadigan energiyaning global elektr energiyasidagi ulushi 30% atrofida, 2030 yilga borib bu ko‘rsatkich 40% ga yetishi kutilmoqda.

Dunyo bo‘yicha qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish (2023-2030)

Yil	Umumiy energiya ishlab chiqarish (TWh)	Qayta tiklanadigan energiya ulushi (%)	Qayta tiklanadigan energiya ishlab chiqarish (TWh)
2023	27,000	35%	9,450
2024	28,000	36%	10,080
2025	29,500	37%	10,915
2026	31,000	38%	11,780
2027	32,500	39%	12,675
2028	34,000	40%	13,600
2029	35,000	41%	14,350
2030	36,000	42% (taxmin)	15,120

Продолжить создание

Manba: Energiya va Atrof-muhitni himoya qilish bo‘yicha xalqaro agentliklar

c) Chiqindilarni qayta ishlash va boshqarish

Yaponiyada chiqindilarni qayta ishlashning samarali tizimlari mavjud, masalan, chiqindilarni ajratish va qayta ishlash orqali resurslarni tejash. O‘zbekistonda ham chiqindilarni samarali boshqarish tizimlarini joriy etish, chiqindilarni qayta ishlashni ko‘paytirish va sanoat chiqindilarini kamaytirish bo‘yicha Yaponiyaning ilg‘or tajribalari asosida amaliy choralar ko‘rish mumkin. Yapon texnologiyalarining bunday tizimlari orqali O‘zbekistonda ekologik tozalashni yaxshilash va atrof-muhitni himoya qilish mumkin. Qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlash va chiqindilarni samarali boshqarish barqaror ekologik rivojlanishning muhim jihatlaridir. O‘zbekiston so‘nggi yillarda chiqindilarni boshqarish tizimini takomillashtirish va chiqindilarni qayta ishlashni oshirishga harakat qilmoqda.

2030 yilgacha chiqindilarni boshqarish bo‘yicha prognozi: Qattiq maishiy chiqindilar va ularni qayta ishlash (million tonna)

Ko‘rsatkichlar	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**	**2025**	**2026**	**2027**	**2028**	**2029**	**2030**
Qattiq maishiy chiqindilar hajmi (mln tonna)	1.7	1.8	1.9	2.0	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6
Qayta ishlangan chiqindilar ulushi (%)	7	8	9	10	12	14	16	18	20	22

Manba: O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va tabiiy resurslar **Vazirligi** — eco.gov.uz.

2. Boshqa mamlakatlar texnologiyalari va ularning tadbiqi

O‘zbekistonda ekologik vaziyatni yaxshilashda, boshqa ilg‘or davlatlarning texnologiyalaridan ham foydalanish zarur. Masalan:

a) Shvetsiya – yashil texnologiyalarni joriy etish

Shvetsiya, o‘zining energiya samaradorligi va qayta tiklanadigan energiya sohasidagi tajribasi bilan tanilgan. Shvetsiya orqali olib kelinadigan innovatsion texnologiyalar O‘zbekistonga energiya samaradorligini oshirishda yordam beradi. Shvetsiyada ishlab chiqilgan energiya tejovchi texnologiyalarni keng joriy etish, shuningdek, avtonom energiya tizimlarini rivojlantirish O‘zbekistonning barqaror energiya tizimini yaratishga xizmat qiladi.

b) Nemis texnologiyalari – sanoatni yashillash

Germaniyada sanoatni yashillash bo‘yicha ilg‘or texnologiyalar mavjud. Bular asosan ekologik toza texnologiyalarni ishlab chiqish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlashga qaratilgan. Germaniyaning "green industry" yondoshuvi O‘zbekistonda sanoatni ekologik jihatdan toza qilish va barqaror ishlab chiqarishni rivojlantirishda yordam beradi.

c) Xitoy – Smart Shaharlar va aqlli texnologiyalar

Xitoy ekologik muammolarni hal qilishda aqlli texnologiyalarni keng qo‘llamoqda. Xitoyning aqlli shaharlar yaratish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni boshqarish va resurslarni tejash bo‘yicha tajribasi O‘zbekistonga innovatsion yondoshuvlarni tatbiq etishda foydalidir. Aqlli texnologiyalar va yashil infratuzilma yordamida Toshkent kabi yirik shaharlarda ekologik muammolarni samarali hal qilish mumkin.

TAXLIL VA NATIJALAR

Yuqoridagi texnologiyalarni joriy etishda quyidagi strategik yondoshuvlarni amalga oshirish zarur:

1. **Davlat siyosati va qonunchilikni kuchaytirish**: Ekologik texnologiyalarni joriy etish uchun davlat tomonidan ilg‘or ekologik siyosat va qonunchilik yaratish zarur. Yashil iqtisodiyotga o‘tish uchun investitsiya qilish va texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega.
2. **Ta'lim va kadrlar tayyorlash**: Texnologiyalarni samarali joriy etish uchun ekologik va texnologik bilimlarga ega mutaxassislarni tayyorlash kerak. Bu borada universitetlar va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlik qilish zarur.
3. **Xalqaro hamkorlik va investitsiyalar**: Yashil texnologiyalarni joriy etish uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish muhim ahamiyatga ega. Yaponiyaning, Germaniyaning va boshqa davlatlarning ilg‘or texnologiyalarini olib kelish, O‘zbekistonda yangi ekologik infratuzilma yaratishda yordam beradi.

Xulosa:

O‘zbekistonda ekologik vaziyatni yaxshilash, yashil iqtisodiyotga o‘tish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun ilg‘or texnologiyalarni joriy etish zarurdir. Yapon texnologiyalari, Shvetsiya, Germaniya va Xitoy kabi mamlakatlarning tajribalari O‘zbekistonga ekologik muammolarni hal qilishda samarali yechimlar taqdim etadi. Yaponiyaning energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or texnologiyalari O‘zbekiston uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

O‘zbekistonda ekologik vaziyatni yaxshilash uchun davlat siyosatini kuchaytirish, yangi texnologiyalarni tatbiq etish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va ekologik ta'limni kengaytirish zarur. Yashil texnologiyalarni joriy etish va barqaror rivojlanishning boshqa tamoyillarini amalga oshirish orqali O‘zbekiston nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlashi, balki iqtisodiy o‘sishni ham davom ettirishi mumkin. Shuningdek, bu jarayon O‘zbekistonning ekologik mas'uliyatini oshiradi va global iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashishda o‘z o‘rnini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-436-son “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. https://lex.uz/ docs/6303230.
2. **Tim Jackson** ***"Green Economy: A Guide to the Global Economy"*** (2011).
3. **Naomi Klein "The Role of Green Economy in Sustainable Development"** (2012)
4. Ibragimova G.T. Iqtisodiyotni barqaror rivojlanishda yashil iqtisodiyotning o‘rni. 2024-yil, fevral. № 2-son.581-bet.
5. O‘zbekiston Respublikasi ekologiya va tabiiy resurslar **Vazirligi** — eco.gov.uz
6. O‘zbekiston **Respublikasi energetika Vazirligi—** energy.uz,

“КРЕАТИВ ИҚТИСОДИЁТ” ТУШУНЧАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Дусмухамедов Ойбек Суратбекович
Ўзбекистон Миллий университети, “Макроиқтисодиёт” ҳамда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти, “Маданият ва санъат менежменти” кафедралари доценти, иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори, PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269615

Аннотация. *Мақолада креатив иқтисодиёт ва индустрия тушунчаларининг ривожланиш эволюцияси ҳамда иқтисодий мазмуни ёритилган. “Креатив иқтисодиёт” ва “креатив индустрия” тушунчаларига мамлакатлар ҳамда ҳалқаро ташкилотлар томонидан тақдим этилган таърифларининг назарий ҳамда услубий жиҳатлари қиёсий таҳлил этилган. "Креатив иқтисодиёт" ва "креатив индустрия"нинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда уларнинг таркиби тадқиқ этилган. Шунингдек, креатив иқтисодиёт ва индустрияни ривожлантиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *креатив иқтисодиёт, креатив индустрия, интеллектуал мулк, инновацион ривожланиш, билимлар иқтисодиёти, барқарор тараққиёт мақсадлари, инсон капитали, инновацион ривожланиш,ЯИМ, муаллифлик хуқуқи.*

Аннотация. *В статье рассматривается эволюция развития и экономическое содержание понятий креативной экономики и индустрии. Проведен сравнительный анализ теоретических и методологических аспектов определений понятий «креативная экономика» и «креативная индустрия», представленных странами и международными организациями. Изучены специфические характеристики «креативной экономики» и «креативной индустрии», их состав. Разработаны также научные предложения и практические рекомендации, направленные на развитие креативной экономики и индустрии.*

Ключевые слова: *креативная экономика, креативная индустрия, интеллектуальная собственность, инновационное развитие, экономика знаний, цели устойчивого развития, человеческий капитал, инновационное развитие, ВВП, авторское право.*

Abstract. *The article examines the evolution of development and economic content of the concepts of creative economy and industry. A comparative analysis of theoretical and methodological aspects of the definitions of the concepts of "creative economy" and "creative industry" presented by countries and international organizations is carried out. Specific characteristics of the "creative economy" and "creative industry" and their composition are studied. Scientific proposals and practical recommendations aimed at the development of the creative economy and industry are also developed.*

Keywords: *creative economy, creative industry, intellectual property, innovative development, knowledge economy, sustainable development goals, human capital, innovative development, GDP, copyright.*

КИРИШ

Ўзбекистонда креатив иқтисодиётни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, ушбу тармоқнинг ҳуқуқий асосини шакллантириш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан ижодий фойдаланиш, аҳолининг турмуш даражасини яхшилашга катта аҳамият берилмоқда.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 74/198 резолюциясида таъкидланганидек, креатив иқтисодиёт Барқарор Тараққиёт Мақсадларига (БТМ), жумладан 1-мақсад (қашшоқликка йўл қўймаслик), 5-мақсад (гендер тенглиги), 8-мақсад (муносиб меҳнат ва иқтисодий ўсиш) 9-мақсад (саноат, инновациялар ва инфратузилма), 10-мақсад (тенгсизликларни камайтириш), 11-мақсад (шаҳарлар барқарорлиги), 12-мақсад (ишлаб чиқариш моделларининг барқарорлиги ва истеъмол шакллари), 16-мақсад (тинчликсевар ва инклюзив жамиятлар) ва 17-мақсад (амалга ошириш воситалари ва глобал ҳамкорлик) каби мақсадларга эришишда катта ҳисса қўшади [10].

Маданий ва креатив соҳалар, шубҳасиз, жаҳон иқтисодиётига катта ҳисса қўшмоқда. Маданият сектори жаҳон ялпи ички маҳсулотининг (ЯИМ) 3,1% ни ташкил қилмоқда, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва Тараққиёт Конференцияси (UNCTAD)нинг ҳисоб-китобларига кўра, 2020 йилда креатив товарлар ва хизматлар умумий маҳсулот ва хизматлар экспортининг мос равишда 3% ва 21% ни ташкил қилган. Бундан ташқари, маданият ва креатив индустрия бутун дунё бўйлаб барча иш ўринларининг 6,2 фоизини, яъни қарийб 50 миллион инсонни иш билан таъминлаган. Креатив индустрия бошқа соҳаларга қараганда кўпроқ ёшларни (15-29 ёш) иш билан таъминлаган. Креатив иқтисодиёт ижтимоий инклюзия, маданий хилма-хиллик ва инсон ривожланишига ёрдам беради [9].

Креатив индустрия одамларга ўз ижодкорлиги ва инновацияларини очиб бериш, ғояларни аниқ иқтисодий қийматга айлантириш учун платформа таклиф қилади.

Сўнги йилларда Ўзбекистонда креатив ва инновацион соҳаларда фаолият юритадиган тадбиркорликни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш, креатив ва инновацион ғоялар ҳамда технологияларни жорий этиш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини ошириш, аҳолининг турмуш даражаси ва фаровонлигини оширишга қаратилган бир қатор аниқ чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 6 июлдаги «2022 - 2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони [1] ҳамда Ўзбекистон Республикасининг 2024 йилнинг 3 октябрида “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги ЎРҚ-970-сон қонуни [2] қабул қилинди. “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги қонуннинг мақсади креатив иқтисодиётни қўллаб-қувватлаш, ривожлантириш ва ушбу соҳадаги муносабатларни тартибга солишдан иборатдир. Ҳужжат креатив иқтисодиёт соҳасидаги асосий тушунчаларни ва креатив индустрия субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш йўналишларини мустаҳкамлайди.

МАВЗУГА ОИД АДАБИЁТЛАР ШАРҲИ

Биринчи марта «креатив иқтисодиёт» тушунчаси 2000 йилда Business Week журналидаги мақолада тилга олинган [4]. Унда муаллиф XXI асрда корпорациялар ролининг ўзгариши, ғояларнинг аҳамияти ортиб, интеллектуал ресурслар ишлаб чиқаришнинг асосий омилига айланиб бораётган даврда янги иқтисодиёт шароитларига мослашиш имкониятлари ҳақида фикр юритади. Креатив иқтисодиётнинг асосида

субъектларнинг юқори даражадаги рақобатбардошликка эришиш имконини берувчи ностандарт усуллар ёрдамида пайдо бўладиган ва потенциал муаммоларни ҳал қилиш, қўшимча иқтисодий ва ижтимоий самараларни олиш қобилияти ётади деб таъкидлайди."Креатив иқтисодиёт" тушунчаси билан чамбарчас боғлиқ бўлган "креатив индустриялар" атамаси биринчи марта 1998 йилда Буюк Британия Маданият, ОАВ ва спорт департаменти томонидан "Creative Industries Mapping Document" деб номланган хужжатда фойдаланилган.

Илмий адабиётларда “креатив иқтисодиёт” тушунчаси билан бир қаторда “инновацион иқтисодиёт” ва “билимлар иқтисодиёти” атамалари ҳам қўлланилади. Жаҳонда ушбу тушунчаларнинг аниқ таърифи мавжуд эмас. Шунингдек уларнинг мазмунини чегаралашда бевосита қарама-қарши фикрлар мавжуд. Баъзи муаллифлар уларни синоним деб ҳисоблайдилар, чунки "креатив иқтисодиёт"да таълим ва инсон капиталига сармояларнинг роли ўсиб бормоқда, бу эса ўсиб бораётган инсон эҳтиёжларини қондиришга қаратилган инновациялар асосида турли хил билимларни яратишга ёрдам беради [4] деб ҳисоблайдилар.

Бошқа муаллифлар [3] комбинациялашган ёндашув тарафдорларидир. Уларнинг фикрича, “креатив иқтисодиёт”, “инновацион иқтисодиёт” ва “билимлар иқтисодиёти” тушунчаларини бир-биридан фарқлаш қийин, чунки улар бир-бири билан кесишувчан ва бир-биридан ажратилмайдиган тушунчалардир. Улар томондан “янги иқтисодиёт”ни тавсифловчи “интеллектуал-креатив” ва “инновацион-креатив иқтисодиёт” каби атамалардан фойдаланишни таклиф қилмоқдалар.

Жаҳонда ушбу соҳани ифодаловчи ягона атама ва умумий таъриф мавжуд эмас. Бунда қўлланиладиган қуйидаги асосий тушунчаларни ажратиб кўрсатиш мумкин: “креатив иқтисодиёт”, “медиа индустрияси”, “таъсуротлар иқтисодиёти”, “креатив индустриялар” (Буюк Британия маданият, оммавий ахборот воситалари ва спорт департаменти ҳамда ЮНЕСКО томонидан қўлланилади), “маданий ва креатив индустрия” (Европа Иттифоқида фойдаланилади), “интеллектуал мулк ҳуқуқлари билан ҳимояланган индустрия” (Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти “WIPO” томонидан қўлланилади).

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқотда креатив иқтисодиёт, индустрия, креатив бизнес, маданий-креатив соҳалар тушунчаларига ғарб мамлакатлари ва ҳалқаро ташкилотлар томонидан томонидан тақдим этилган таърифлари қиёсий таҳлил қилинган. «Креатив иқтисодиёт», “креатив индустрия”, тушунчаларининг шаклланишининг эволюцияси таҳлил этилган. Бунда ушбу ўрганишда диалектик, тизимли ёндашув, киёслаш, таҳлил усули, гуруҳлаш анализ ва синтез усуллари тадқиқот методологиясини ташкил этади.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Бугунги кунда дунёнинг турли мамлакатларида ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг стратегик ҳужжатлари, “креатив иқтисодиёт”, “креатив индустрия”, “креатив синф”, “креатив шаҳар” каби таърифлардан фойдаланган ҳолда ишлаб чиқилмоқда.

Кўпинча назария ва амалиётда иккита тушунча қўлланилади - "креатив иқтисодиёт" ва "креатив индустриялар". Ушбу атамалар одатда кўпликда қўлланилади, чунки у турли хил ривожланиш динамикасига, иқтисодий мантиққа ва ишлаб чиқариш хусусиятларига эга бўлган бир қатор тармоқларни ўз ичига олади.

Ушбу тушунчаларнинг мазмунидаги фарқларни тушуниш ва уларни ўзаро фарқли жиҳатлари қуйидаги 1- жадвалда таҳлил этилди.

1-жадвал

Турли ташкилотлар ва муаллифлар томонидан хронологик тартибда таърифланган "креатив иқтисодиёт" ва "креатив индустрия" тушунчалари

Манба	**Йил**	**Тушунчанинг мазмуни**
Буюк Британия Маданият, ОАВ ва спорт департаменти [6]	1998	**"Креатив индустриялар** - бу индивидуал ижодкорлик, маҳорат ёки истеъдодга таянадиган ва интеллектуал мулкни ишлаб чиқариш ва эксплуатация қилиш орқали қўшимча қиймат ва бандликни яратиш потенциалига эга бўлган фаолиятдир."
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Савдо ва Тараққиёт Конференцияси **(UNCTAD)**	2004 2004 2018	**“Креатив иқтисодиёт** - бу ривожланаётган концепция бўлиб, бундай иқтисодиётнинг асосини иқтисодий ўсиш ва ривожланиш амалга оширадиган ижодий активлар ташкил этади” [7]. **"Креатив индустрия** - бу санъат, маданият, бизнес ва технология чорраҳасида жойлашган, даромадлар товарлар/хизматлар савдоси орқали олинадиган, ижодий ёки интеллектуал салоҳиятдан асосий манба сифатида фойдаланиладиган иқтисодиёт тармоғидир" “**Креатив бизнес”** – бу интеллектуал мулк тўғрисидаги қонунлар доирасида иқтисодий қиймат яратиш ва бозорда сотиш асосида даромад олишга йўналтирилган, биринчи навбатда, ижодкорлик ва интеллектуал капиталга асосланган маҳсулот ва хизматларни ишлаб чиқариш ва тарқатишдир” [8].
Жаҳон интеллектуал мулк ташкилоти (WIPO) [5]	2014	"Муаллифлик ҳуқуқига асосланган ижодий соҳалар - муаллифлик ҳуқуқи билан ҳимояланган материални яратиш, ишлаб чиқариш, ижро этиш, кўргазма қилиш, узатиш, тарқатиш ёки чакана савдоси билан ихтисослашган, ўзаро бевосита ёки билвосита боғлиқ бўлган соҳалар."
Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (UNESCO)	2015	**“Маданий-креатив соҳалар** - бу уюшган фаолият соҳалари бўлиб, уларнинг асосий мақсади товарлар ва хизматларни ишлаб чиқариш, кўпайтириш, рағбатлантириш, тарқатиш ва тижоратлаштириш, шунингдек, маданий, бадиий фаолият ёки маданий мерос билан боғлиқ фаолият."

Ўзбекистон Республикасининг “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги қонуни [2]	2024	**креатив иқтисодиёт** — ижодиёт, интеллектуал қобилият, шунингдек инновацияларга ҳамда технологияларга асосланган инсон салоҳияти натижасида иқтисодий қимматга эга бўлган товарларни (ишларни, хизматларни) яратишга қаратилган иқтисодиёт тармоғи; **креатив индустрия** — ижодиёт, интеллектуал қобилият, шунингдек интеллектуал мулк устуворлигига асосланган ва иқтисодий қимматга эга бўлган товарларни (ишларни, хизматларни) яратиш, ишлаб чиқариш, сақлаш, тарқатиш ва илгари суриш билан боғлиқ бўлган иқтисодий фаолият турларининг мажмуи.

Юқоридаги жадвалдаги маълумотларга асосланиб, “креатив иқтисодиёт” – “креатив индустрия”га нисбатан кенгроқ атама бўлиб, у иқтисодиётнинг ўзига хос турини назарда тутади. Креатив иқтисодиётнинг тармоқларини (тармоқлари ёки фаолиятнинг айрим турларини) тавсифлашда "креатив индустрия" тушунчаси қўлланилади.

"Креатив иқтисодиёт" ва "креатив индустрия" қуйидаги энг муҳим ўзига хос хусусиятларга асосланади:

- улар бевосита ёки билвосита ижодкорлик, маданият, индивидуал истеъдод ва кўникмаларга асосланади;
- ишлаб чиқариш жараёнига инсон ижодий салоҳиятининг муҳим жиҳати сифатида қаралади;
- қўшимча қиймат ва иш ўринларини яратиш салоҳиятига йўналиш сифатида тан олинади;
- интеллектуал мулк ҳуқуқларини фойдаланиш ва ишлаб чиқариш усулларидан фойдаланиш асосида амал қилади;
- уларнинг товарлари ва хизматлари баркамол шахсни шакллантириш ва ҳаёт сифатини оширишни таъминлайди;
- нафақат иқтисодий, балки ижтимоий-маданий аҳамиятга эга.

Юқорида кўрсатилган ёндашувлар фақатгина креатив иқтисодиётни ташкил этувчи креатив соҳалар доирасининг кенглиги билан фарқланади. Ушбу ёндашувларнинг ҳеч бири соф ҳолда мамлакатларнинг креатив иқтисодиёти тармоқларини аниқлашда фойдаланилмайди. Шунга қарамай, ушбу ёндашувлар зарур, чунки улар креатив иқтисодиётни ривожланиш ҳолати, муаммолари ва истиқболларини баҳолашга имкон беради.

Ушбу мақолада келтирилган маълумотларни умумлаштириш асосида Ўзбекистонда креатив иқтисодиёт ва индустрияни ривожлантириш учун қуйидаги ислоҳотларни амалга ошириш муҳим ҳисобланади:

1. Ҳудудларда креатив индустрия таркибига кирувчи соҳалар вакиллари учун креатив лойиҳаларни амалга ошириш майдонлари ва кластерларини ташкил этиш;
2. Маҳаллий ҳамда халқаро ташкилотларни жалб этган ҳолда “Ўзбекистонда креатив иқтисодиёт ва индустриясини ривожлантириш миллий стратегияси”ни ишлаб чиқиш;

3. Креатив иқтисодиёт ва тадбиркорлик таълим йўналишлари бўйича олий таълим йўналишлари ва мутахассисликлари классификаторларини ишлаб чиқиш;

4. дивергент ҳамда когнитив параметрларни таълимнинг барча даражалари ва босқичларида тадбиқ этишни йўлга қўйиш;

5. Мамлакатимиз олий ўқув юртларида креатив иқтисодиёт институтлари: венчур фондлари, технопарклар ҳамда замонавий ижодий муҳитни ривожлантириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг инновацион ривожланиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида»ги 2022 йил 6 июлдаги ПФ-165-сонли фармони;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Креатив иқтисодиёт тўғрисида”ги 2024 йил 3 октябрдаги ЎРҚ-970 сон қонуни.
3. Dubina I.N. Approaches to the Definition, Characterization and Analysis of the Creative Economy. Moscow, Kreativnaya ekonomika Publ., 2010. 589 p
4. Белокрылова О.С., Дубская Е.С. TERRA ECONOMICUS, 2013, Том 11 № 4 Часть 2 Мировой опыт формирования креативной экономики и возможности его использования в России. С 5-11.
5. Измерение креативной экономики // НИУ «Высшая школа экономики». 2021. URL: https://measurecreativity.hse.ru/.
6. Creative Industries Mapping Document. 1998. URL: https://www.gov.uk/government/publications/creative-industries-mapping-documents-2001
7. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) // Creative Economy Programme.URL: https://unctad.org/topic/trade-analysis/creative-economy-programme.
8. Creative Economy Outlook and Country Profile report. 2018 // UNCTAD. URL: https://unctad. org/system/files/official-document/ditcted2018d3_en.pdf.
9. UNESCO (2022). Re-shaping policies for creativity: Addressing culture as a global public good. URL:https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380474.
10. https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/74/198&Lang=E.

КИЧИК ВА ЎРТА КОРХОНАЛАРДА ҲАЁТИЙ ЦИКЛ ТАҲЛИЛИ АСОСИДА АУДИТ ЎТКАЗИШ УСЛУБИЁТИНИ ҚЎЛЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Муйдинов Эркин Джамалдинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети докторанти, и.ф.н, доцент
https://doi.org/10.5281/zenodo.15270085

Аннотация. *Мазкур мақолада кичик ва ўрта корхоналарда аудиторлик текширувини ўтказиш жараёнида уларнинг хаёт цикли босқичларида юзага келадиган рискларни ўрганиш орқали корхоналар фаолиятга баҳо бериш ҳамда уларни ривожланишлари учун тавсиялар бериш услубиёти очиб берилган.*

Калит сўзлар*: хаёт цикли, модель, аудиторлик текшируви, назария, босқич, пул маблағлари оқими, риск, диагностика, айланиш даври*

Аннотация. *В статье представлена методика оценки эффективности деятельности предприятий и представления рекомендаций по ее развитию на основе изучения рисков, возникающих при проведении аудита субъектов малого и среднего предпринимательства на различных этапах их жизненного цикла.*

Ключевые слова*: жизненный цикл, модель, аудит, теория, этап, денежный поток, риск, диагностика, период оборота*

Abstract*. This article reveals the methodology of evaluating the activities of enterprises and making recommendations for their development by studying the risks that arise in the stages of their life cycle during the audit of small and medium-sized enterprises.*

Keywords: *life cycle, model, audit, theory, stage, cash flow, risk, diagnostics, cycle time*

Кириш.

Аудит амалиётига бағишланган иқтисодий адабиётларда айрим ҳолларда тавсия этилган аудит усулларининг кўплаб тавсифлари мавжуд. Хусусан, аудит усулларини яратишда тўртта асосий ёндашув ажратилади: бухгалтерия, ҳуқуқий, махсус ва тармоққа хос [1].

Халқаро аудит назарияси ва амалиётида унинг ривожланиш йўналишлари, сурьатлари ва ҳозирги замон воқелигини ҳисобга олган ҳолда, охирги йилларда корхонанинг ҳаёт цикли назариясига асосланган аудит усулларини ривожлантиришга янги ёндашувлар таклиф қилинмоқда.

Мақолади мана шу янги қарашларнинг аудит учун аҳамият ташкил этувчи томонлари таҳлил қилиб чиқилади ва улардан кичик ва ўрта корхоналар фаолиятини аудиторлик текширувидан ўтказишда қўллар имкониятлари бўйича фикр билдирилади.

Тадқиқод усуллари.

Мақолани ёзиш жараёнида илмий изланишнинг маьлумотларни йиғиш, таққослаш, таҳлил қилиш ва амалий моделлаштириш усулларидан фойдаланилди

Тадқиқод натижалари ва уларни муҳокамаси

Википедияга кўра, ташкилотнинг ҳаёт цикли - бу компания мавжуд бўлган давр ичида ўтадиган ривожланиш босқичлари тўпламидир [2].

Тирик организмнинг ҳаёт цикли билан биологик ўхшашликка асосланган ташкилотнинг ҳаёт цикли назарияси (ҲАН) сўнгги бир неча ўн йилликларда менежментда ривожланмокда. Назариянинг асосий мақсади ташкилотда вақт ўтиши билан содир бўладиган ўзгаришларни тушунтиришдир. Бугунги кунга қадар олимлар ҳаёт айланиш жараёнининг жуда кўп моделларини ишлаб чиқдилар ва тақдим етдилар: Шмидт, Скотт, Грейнер, Торберт, Фламхолз, Кимберли, Миллер ва Адизес моделлари [3].

Циклни биологик концепциясини Менежментга мослашуви ташкилотнинг ҳаёт айланиши назариясининг пайдо бўлишига олиб келди. Бу назария И.Адизес, Л.Грейнер, К.Камерон, Р.Канн, Д.Ж. Кимберли, Г. Липпит, В.Шмидт, , Ф. Лиден, Д. Миллер, Б. Скотт, В. Торберт, П. Фризенларнинг асарларида ишлаб чиқилган.

И. Адизес шундай ёзади: “Мен ҳар бир тизимнинг – “нафас олиш” ёки йўқлигидан қатьий назар ўз ҳаётий циклига эга эканлигига ишонаман. Бизга маълумки, тирик организмлар - ўсимликлар, ҳайвонлар, одамлар туғилади, ўсади, қарийди ва ўлади. Худди шу нарсалар ташкилотлар билан ҳам содир бўлади. Улар ўзгариб, ҳаёт циклининг янги босқичига ўтганда, тизимлар башорат қилинадиган хатти-ҳаракатлар моделига айланади". [4]

Хорижда машҳур бўлган бўлган Грейнер моделига кўра ташкилотнинг ривожланиши 5 та кетма-кет босқичлардан иборат: ижодкорлик (креативлик), қатьий бошқарув, ваколатлар билан бўлишиш, мувофиқлаштириш ҳамда хамкорлик [5].

А. Доунс модели (“Ўсишнинг харакатлантирувчи кучи” назарияси,1967 й) корхона ҳаётий даврининг энг биринчи модели бўлиб, у корхона ўсиши ва ривожланишининг 3 та асосий босқичини ўз ичига олади: “яшаш учун кураш”; "тез ўсиш"; "секинлашиш". Шундай қилиб, корхона ташкил этиш, ўрнашиш, иннова-цион ривожланиш ва кенгайтириш босқичларидан ўтади, сўнгра расмийлаштириш ва назоратга ўтади. [6]

Г. Липпит ва В. Шмидт назарияси хусусий секторда фаолият юритувчи ташкилотнинг ҳаёт цикли моделини тақдим етади. Ушбу моделда ташкилот ривожланишининг 3 босқичи мавжуд: туғилиш; ёшлик; етуклик. Модел бир бошқарув босқичидан иккинчисига ўтадиган 6 та асосий бошқарув вазифаларини тақдим етади.

Д. Кац ва Р. Кан назарияси ташкилий тузилмани ташкилотда унинг ривож-ланиш босқичига қараб содир бўладиган ўзгаришларнинг акси сифатида ифодалайди. Унинг фикрича ташкилотда ривожланишнинг 3 босқичи мавжуд (оддий тизимлар, барқарор босқич, таркибнинг ривожланиши). [7]

Е.М.Коротковнинг ҳаётий айланиш даври модели. 5 босқични ўз ичига олади: эксплерент (туғилиш ва шаклланиш), патент (бозорни забт этиш), виолент (бозорда барқарорликка эришиш), коммутант (пасайиш, қариш), леталент (бузилиш, фаолиятни тўхтатиш). Ҳар бир босқич корхонанинг муайян вақтдаги ҳолатига мос келади ва корхонанинг маълум хатти-ҳаракатлари билан тавсифланади (3.3.1-чизма). [8]

3.3.1-чизма. Корхоналар хаётий цикл босқичларининг қиёсий таҳлили

Показатель	**Хаётий давр босқичлари**				
	Яратилиш	**Ўсиш**	**Етуклик**	**Пасайиш**	**Жонланиш**
Маҳсулот сотишдан тушум	Ўсишни пайдо бўлиши,	Сезиларли ўсиш	Ўсиш сурьатини пасайиши	Пасайиш	Пасайиш сурьатларини

	паст ўсиш				камайиши, ўсиш
Соф фойда	Мавжуд эмас	Пайдо бўлиши, кўпайиши	Барқарор даража, ўсиш сурьатлари пасаймоқда	Камайиш ёки йўқлиги, зарарни мумкинлиги	Мавжуд эмаслиги ёки паст ўсиш даражалари билан паст даражада
Бозор улуши	Жуда кам	Сезиларли тарзда ўсмоқда	Катта, ўсиш сурьатлари пасаймоқда	Пасайишда	Жуда кам, ўсиш даражаси паст
Ходимларнинг рўйхатдаги ўртача сони	Ўсиш	Сезиларли ўсиш	Барқарор даража	Камайиш	Барқарор паст даража
Ускунани юклаш коэффициенти	Паст	Ўртача, ўсмоқда	Барқарор юқори	Пасайиш	Паст

Корхона хаётий циклининг босқичларини тавсифловчи асосий кўрсаткичлар сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин: компаниянинг ривожланиш стратегияси, пул маблағлари оқимини ўзгариши, компания ходимларининг сони, юқори раҳбариятнинг билим даражаси, ташкилий-ҳуқуқий шакл, аҳлоқий маданият, ташкилотнинг бюрократизация даражаси ва бошқалар.

Корхона ҳаётий циклининг қайси ўзига хос босқичида эканлигини тушуниш учун биз биринчи навбатда унинг жорий фаолиятининг моҳиятини аниқлашимиз ва унинг ҳаётийлигини баҳолашимиз керак. Бунда корхона бозорда неча йил мавжуд бўлганлиги унча муҳим эмас. Потенциал хавфлар ва имкониятлар босқичга қараб фарқланади. Шунинг учун аудит жараёнида корхоналарни ҳаёт айланиши даврлари кесимида ўрганишдаги муҳим ҳолат бу жараёнларнинг хар бирида юзага келиши мумкин бўлган хавфларни ўрганиш ва билишдир.

Мазкур хавфларни четлаб ўтишнинг имкони йўқ бўлган холда аудитнинг мақсади уларни оқибатларини пасайтириш бўйича тадбирларни тавсия этишдир.

1912 йилда Р. Н. Монтгомери ўзининг "Аудит: назария ва амалиёт" асарида ҳаёт циклини хар босқичини ичида мавжуд хавфларни аниқлаш ва баҳолаш учун кенг қамровли аудит таомилларини ўтказишни зарурлигини таъкидлаган. Монтгомерининг фикрига кўра, ҳар бир цикл компаниянинг активлари ўтадиган ва бошқа активларга (капитални айланиши жараёни) айланадиган қадамлар кетма-кетлигини англатади.Муаллиф ўзининг ишларида бизнес-айланмаларни “ишчанлик фаоллигининг айланишлари” деб атайди ва унинг иккита асосий кўринишини беради:

- фойда олишнинг айланиш даври (Revenue Cycle);
- сотиб олишнинг айланиш даври (Purchasing Cycle)

Монтгомери ёндашувига кўра, ҳар бир ҳаёт цикли босқичининг ичида алоҳида циклни ташкил этувчи ҳар бир хўжалик муомалалари гуруҳи аудитор томонидан компаниянинг молиявий ҳисоботларни ишончлилигини таъминлашга қаратилган барча

зарурурий бухгалтерия таомиллари ва самарали назорат амалга ошираётганлиги нуқтаи назаридан текширилиши лозим. [9]

Э.А. Аренс ва Дж.К Лоббек муҳими компаниянинг ҳақиқий молиявий натижаларини, бизнесга киритилган маблағларни самарадорлигини, капиталнинг таркиби ва даромадлилигини аниқлаш эканлигини асос қилган ҳолда аудиторларга компания доирасида 5 та бизнес-айланмаларни ўрганиб чиқиш-лари лозимлигини тавсия этадилар. Улар:

- сотиш ва тушум олишнинг айланиш даври;
- товар ва ҳисоб-китоб муомалаларини айланиш даври;
- меҳнатни ташкил қилиш ва унга ҳақ тўлашнинг айланиш даври;
- товар-моддий қийматларга оид муомалаларни айланиш даври;
- капитални шакллантириш ва унинг даромадлилигини айланиш даври. [10]

Америкалик буюк олим Дж.Робертсон ўзининг “Аудит” деб номланган китобида бу цикларни қуйидагича баён қилади:

- даромад олиш цикли;
- ишлаб чиқариш цикли;
- сотиб олиш ва харажат қилиш цикли;
- молиявий-инвестиция цикли. [11]

G.W.Cossera ўзининг тадқиқодлари асосида компания хаётининг муҳим муомалалари гурухларини қамраб олувчи қуйидаги айланиш даврларини ажратиб кўрсатади.

- материал-ишлаб чиқариш захираларини сотиб олишнинг айланиш даври;
- тайёр маҳсулот яратиш мақсадида ресурсларни қайта ишлашни амалга оширувчи ишлаб чиқаришнинг айланиш даври;
- тушум олиш мақсадида ишлаб чиқарилган маҳсулотларни сотишнинг айланиш даври;
- компаниянинг кирувчи ва чиқувчи пул маблағлари харакати жараёнини акс эттирувчи даромад (тўлов) нинг айланиш даври;
- капитал қўйилмалар харакати жараёнини очиб берувчи инвестиция-ларнинг айланиш даври. [12]

3.3.2- чизмада хаёт цикли даврлари назарияси бўйича унинг турли босқичларида юзага келиши мумкин бўлган хатарлар гурухи бу борада йирик мутахассислар деб ҳисобланган олимларнинг қарашлари келтирилган.

Ҳар бир модел шаклланиш, ўсиш, етуклик ва пасайиш босқичларини ўз ичига олади. Ушбу босқичларнинг ҳар бири маълум молиявий ва иқтисодий хусусиятларга эга. Шундай қилиб, ташкилотларни хаёт цикли (ТХЦ) модели корхоналарни диагностика қилишда муҳим ва самарали восита бўлиб хизмат қилиши мумкин. Унинг воситасида мавжуд қийинчиликларни бартараф етиш ва корхоналарга уларнинг ривожланишини таъминлаш учун стратегик ўзгаришларни ўз вақтида амалга оширишга имкон яратилади. Шу билан бирга, у аудиторларга ташкилий жараёнларни чуқурроқ тушунишга ва асосий аудит соҳаларини аниқлашга ёрдам беради.

Ҳаётий цикл назариясига асосланган ёндашувни қўллаш корхонани хозирда турган ҳаёт циклининг босқичига қараб аудит усулларини ишлаб чиқишни ўз ичига олади. Ушбу

турдаги услубиёт корхона фаолиятини ташкил этиш, ривожланиш, етуклик ва пасайиш босқичида текширишни ўз ичига олади.

Ташкилотнинг ҳаёт айланишини ўрганган олимлар ҳар бир босқичда ташкилот турли муаммоларга дуч келишини таъкидлайдилар.

Ташкил этиш босқичида КЎКлар асосий ишлаб чиқариш жараёни ҳали тўлиқ ишга туширилмаганлиги учун паст рентабеллик даражалари билан қаноатланишларига тўғри келади. Корхонада инвестиция лойиҳасини амалга ошириш учун бевосита жалб қилинган катта ҳажмдаги қарз маблағлари ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Шунга кўра, ушбу босқичда корхона молиявий рискларнинг юқори эҳтимолини бошдан кечириши мумкин.

3.3.2-чизма. Корхоналарнинг ҳаёт цикли босқичларидаги хавфлар

Босқичлар	**Л.Грейнер**	**Д.Миллер ва П.Фризен**	**М.Скот ва Р.Брюс**	**И.Адизес**
Яратилиш	- бошқарув - ташкилий	- бошқарув - ташкилий	- бошқарув - маркетинг - ташкилий - ходим	- бошқарув - ташкилий - маркетинг - молиявий - ускуна
Ўсиш	- бошқарув - ходимлар	- молиявий - маркетинг - ташқи - ходим	- бошқарув - ташкилий - маркетинг - ходим	- бошқарув - ташкилий - молиявий - ускуна - маркетинг - ходим
Етуклик	- бошқарув - молиявий	- молиявий - ускуна - бошқарув	- бошқарув - ходимлар	- бошқарув - ходимлар
Пасайиш	- бошқарув - молиявий - ташқи - ходим	- ташқи - маркетинг - молиявий		
Халокат (инқироз)		- маркетинг - молиявий		- бошқарув - ташкилий - маркетинг - ходимлар - молиявий

Ўсиш, яъни **ривожланиш босқичи**да компаниянинг рентабеллик кўрсаткичлари кўтарилади, маҳсулот сифати ошади ва умуман активларни интенсив модернизацияси амалга оширилади. Бундай ҳолда, молиявий риск юқори даражада сақланиб қолади ва ишлаб чиқариш рискининг пайдо бўлиш эҳтимоли ортади.

Етуклик босқичида корхона ресурслари тўлиқ банд бўлади, бунинг натижасида асосий фондларнинг тез эскириши, айланма маблағларнинг тўхтаб қолиши ва айланма маблағлар айланмасининг қисқариши содир бўлади.

Ушбу босқичда корхона ўзи фаолият кўрсатадиган муайян соҳага хос бўлган саноат рискларини бошдан кечиради. Агар компания мавжуд мажбуриятларини ўз вақтида тўлай олмаса, ликвидлик хавфи эҳтимоли юзага чиқади.

Компания фаолиятининг **пасайиши босқичи**да рентабеллик, айланма ва тўлов қобилияти кўрсаткичларининг пасайиши кузатилиши мумкин. Мар-кетинг фаолияти аввалги ишлаб чиқариш ҳажмини тиклашга имкон бермайди, компания етказиб берувчилар ва кредиторларнинг ишончини йўқотади. Умуман олганда, корхона юқори кумулятив хавфга дуч келади, бу эса охир-оқибат компаниянинг тўлиқ банкротлигига олиб келиши мумкин. [13]

Корхона хаёт цикли босқичларининг давомийлиги масаласи аудитор учун муҳим маьлумот ҳисобланади. Бу борадаги фикрлар ва уларни таснифловчи кўрсаткичлар Г.В. Широкованинг тадқиқодларига кўра 3.3.3-чизмадагилардан иборат.

3.3.3- Чизма.

Тасниф кўрсаткичлари	**Ташкил этиш босқичи**	**Ривожланиш босқичи**	**Етуклик босқичи**
Ёш	1–4 йил	4–10 йил	10–15 йил
Хажми	Майда корхоналар 3 тадан 100 тагача ходим	Ўрта компаниялар 100 тадан 250 тагача ходим	Ўрта ва йирик компаниялар 250 тадан 500 тагача ходим
Расмийлаштириш даражаси	Паст	Ўрта, дастлабки хужжатларни пайдо бўлиши	Юқори
Марказлаштириш даражаси	Юқори	Ўрта	Паст
Бозор улушининг ўзгариши	Бир оз ўсиш	Сезиларли ўсиш	Бир оз ўсиш, ёки пасайиш
Сотиш хажми	50–100 минг АҚШ доллари дан кам	50 минг АҚШ долларидан 2 млн. АҚШ долларигача	500 минг АҚШ долларидан 3 млн. АҚШ долларигача
Сотиш хажмидаги ўсиш	10–30%	30–50%	10–30%
Бозорлар	Махаллий, минтақавий	Махаллий, минтақавий, миллий	минтақавий, миллий, халқаро

Составлено по: Широкова Г. В. Жизненные циклы российских предпринимательских фирм: методология исследования и основные стадии. Автореф. дисс, докт. экон. наук. – СПБ: Высшая школа менеджмента. 2010, С. 25.

Корхона хаёт цикли босқичларининг давомийлиги томони шундаки, етуклик даврида компаниянинг сотиш хажми абсолют кўрсаткичларда ўсиш босқичидаги

кўрсаткичдан кўпроқ бўлиши мумкин, лекин тушумни ўсиш сурьатлари ўсиш босқичида етуклик босқичидан юқорироқ бўлади. Пасайиш босқичида эса сотиш хажми сурьатлари доимий пастлаш хусусиятига эга. [14]

Инқироз даврида ташкилот икки йўл билан янада ривожланиши мумкин: мураккабликнинг янги юқори даражасига ўтиш ҳамда мавжуд ташкилотни тугатиш ва ривожланишнинг барча кўрсатилган босқичларини яна босиб ўтадиган янги корхонани яратиш, яъни аслида янги корхона ташкил этилади. [15]

Ўсиш, ривожланиш даврининг муҳим хусусиятли томони шундан иборатки, бу даврда, айниқса ишлаб чиқаришга инновация ғояларини фаол киритиб борилаётган даврда компания фаолиятида кутилгандан юқорироқ кўтарилиш ёки аксинча кутилмаган инқирозлар юзага келиб туради. Шунинг учун аудитор бу холатларни тўғри баҳолай олиши, яъни шу босқич учун хос бўлган вақтинчалик пасайишларни компания хаётиш айланиш даврининг мутлоқ пасайиш даври сифатида таснифламаслиги лозим. ***Бунда, холатни тўғри баҳолаш учун компания менежменти салохиятини жиддий ўрганиб чиқиш аҳамиятли ҳисобланади.*** Яъни, менежмент тажрибали, салохиятли бўлмаса, битта инқирознинг ўзи хам компанияни йўқ бўлиб кетишига сабаб бўлиши мумкин. Чунки амалиётда нолдан ташкил қилинган компанияларни айримлари етуклик босқичига етиб ҳам бормай тугаб кетиш холлари учраб туради.

Мамлакатда фаолият кўрсатаётган компанияларни хаётий айланиш даврини билишликни муҳимлигидан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси молия ва иқтисодиёт вазирлиги томонидан бошланишига иқтисодиётимизни асосини ташкил қилувчи тармоқлардаги корхоналарни хозирда шу хаётий даврнинг қайси босқичида турганини аниқлаш учун иқтисодиёт йўналишидаги илмий-текшириш институтлари томонидан чуқур тадқиқодлар олиб борилишини ташкил қилиши лозим деб ҳисоблаймиз.

Аудитор олдинги уч-тўрт йил давомида пул оқимларининг прогнози ва хақиқатдаги натижаларини ўрганиши ва уларни мавжуд вазиятга мувофиқ баҳолаши, ҳамда олинган кўрсаткичларни турдош, таққосланадиган компа-ниялар кўрсаткичлари сурьатларини қиёсий баҳолаши лозим. Қониқарли молиявий ҳолат асосида барқарор ривожланаётган компаниялар, тармоқнинг ҳаёт айланиши ва мамлакатдаги умумий иқтисодий вазиятни ҳисобга олган ҳолда, даромадлилик ва рентабелликнинг юқори ўсиш суръатлари билан ажралиб туриши керак.

Компаниянинг ҳаёт циклининг эгри чизиғи бўйича тараққиётини баҳолаш учун унинг салоҳиятини таҳлил қилиш лозим.

АҚШнинг юқори технологияли саноат корхоналарининг бешинчи Кондратиев циклининг юқори тўлқини бўйича ривожланишини ўрганиш шуни кўрсатдики,масалан, ўсиш босқичида ишлаб чиқаришнинг мумкин бўлган ўсиш суръати етуклик босқичига қараганда юқори бўлади. Бундан чиқдики, корхоналарнинг салоҳияти унинг ҳаётий айланишининг босқичи билан белгиланади.

Ҳаёт цикли модели асосида корхона ривожланишини ўрганиш ва унинг иқтисодий фаолияти натижаларини таҳлил қилиш аудиторга эришилган натижаларни унинг хозирда турган ҳаёт циклининг босқичига мос равишда баҳолаш имконини беради.

Ҳаётий цикл назариясига асосланган ёндашувни қўллаш корхона хозирда турган ҳаёт циклининг босқичига қараб аудит усулларини ишлаб чиқишни ўз ичига олади.

Корхонани аудит текшируви ўтказилаётган пайтда хаёт циклининг қайси босқичида турганлигини аниқлаш қуйидаги усулларнинг бири ёки бир нечасининг комбинацияси ёрдамида аниқланиши мумкин.

3.3.4-Чизма.Корхонани хаёт цикли босқичини аниқлаш усуллар

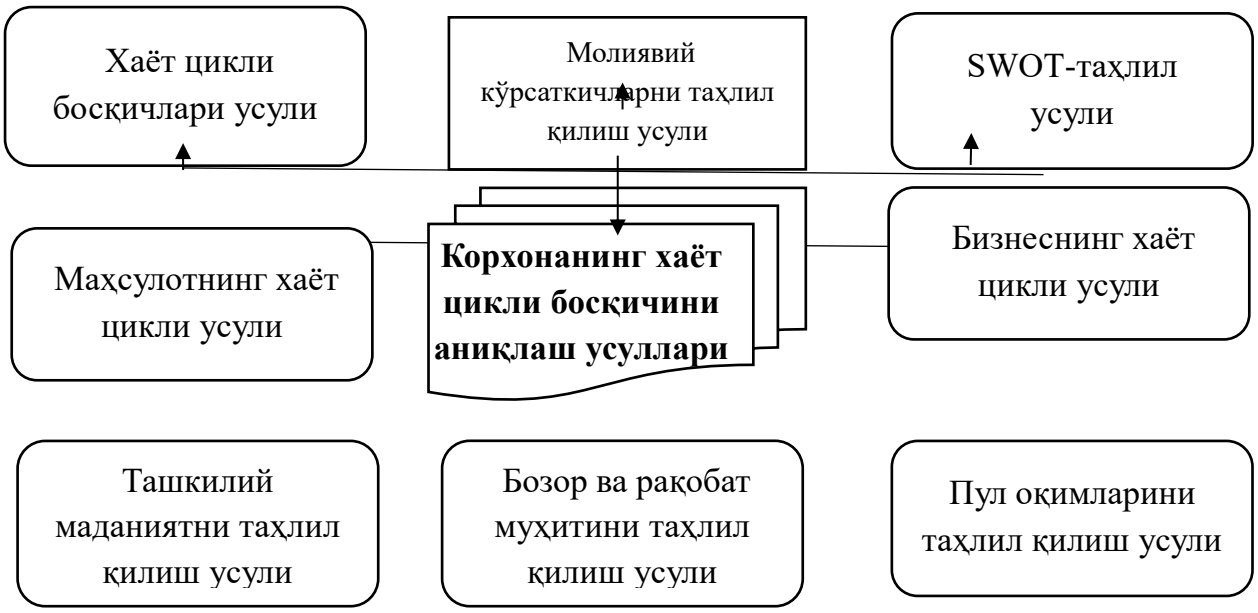

Манба: Чизма муаллиф томонидан ишлаб чиқилган

Ҳаётий цикл назариясига асосланган ёндашувни қўллаш услубиёти корхонани ташкил этиш, ривожланиш, етуклик ва пасайиш, инқироз ёки ўзга шаклда тикланиш босқичларида текширишни ўз ичига олади.

Ушбу усуллар корхона ривожланишининг ҳар бир босқичининг хусусиятли холатларини ҳисобга олади ва аудит сегментлари сифатида асосий хўжалик муомалаларини, шунингдек, ушбу босқичларда назорат қилиниши керак бўлган молиявий-иқтисодий кўрсаткичларни ажратиб кўрсатади.

Бу борада Миссисипи университети профессори В.Дикинсон ўзининг “Пул оқими компания хаёт цикли кўрсаткичи сифатида” деб номланган илмий ишида корхона ҳисоботида акс эттирилган молиявий кўрсаткичларни таҳлил қилиш натижасида унинг хаёт цикли босқичларини аниқлаш услубиётини аудиторлар учун жуда қўл келади.

Қуйидаги 3.3.5-чизмада В.Дикинсонни услубиёти келтирилган. [16]

Мазкур услубиёт умумлашган бўлиб корхона айнан фаолият кўрсатаётган тармоқни ҳисобга олмаган бўлса ҳам унинг устунлиги ҳисоботни енгилгина таҳлил қилиш орқали корхона хаёт цикли босқичини аниқлаб беришда яққол намоён бўлади.

3.3.5- Чизма. Молиявий кўрсаткичларни корхона хаёт цикли босқичларига таьсири

Кўрсаткич	**Юзага келиш**	**Ўсиш**	**Етуклик**	**Пасайиш**
Асосий фаолиятдан пул оқими	-	+	+	-
Инвестиция фаолиятидан пул оқими	-	-	-	+

Молиявий фаолиятдан пул оқими	+	+	-	ҳар қандай
Сотиш хажми	паст	максимал	барқарор	камайиб борувчи
Сотиш сурьати	юқори	бозорда пайдо бўлган босқичдан паст	ўсиш даражасидан паст	тўҳтаган
Фойда	-	ошиб борувчи	+	-
Фойда сурьати	юқори	юқори	ўртача	мавжуд эмас
Молиявий леверидж	паст	максимал	ўсиш даражасидан паст	минималь ёки ноль
Молиялаштириш манбалари	мулкдорлар маблағи	кредитлаш	ўз капитали	мулкдорлар маблағи

Корхонани юзага келиши босқичида аудиторларнинг асосий эътибори тўлов қобилияти ва молиявий барқарорлик кўрсаткичларига, шунингдек, солиқни оптималлаштиришнинг энг муҳим элементларидан бири сифатида қаралиши мумкин бўлган ҳисоб сиёсатини шакллантиришнинг тўғрилигини текширишга қаратилиши керак. Шу билан бирга, бухгалтерия ташкилотининг бизнес жараёнлари ва корхонанинг ташкилий-ишлаб чиқариш тузилмасининг ўзига хос хусусиятларига мувофиқлиги баҳоланади. Бу ҳисоблар режасини танлаш, ички ҳисоботнинг таркиби ва мазмуни билан боғлиқ.

Аудитор бирламчи ҳужжатларни таҳлил қилишга ҳам алоҳида эътибор беради, бу эса барча хўжалик операцияларини тўлиқ акс эттиришни ва бухгалтерия регистрларини шакллантиришда шаффофликни таъминлаши керак.

Бухгалтерия ҳисобининг тўғрилиги, шу жумладан бошқарувнинг аҳамияти ички ишлаб чиқариш ҳисоботининг ишончлилиги ва ишончлилигини таъминлайди.Аудитнинг муҳим жиҳати бухгалтерия сиёсатининг ташкилот-нинг ривожланиш стратегиясига мувофиқлигини баҳолаш билан боғлиқ.

Ривожланиш босқичидаги аудитнинг асосий йўналишлари сотиб олиш, ишлаб чиқариш ва сотиш даврларини, шу жумладан товар-моддий захираларни харид қилиш, тайёр маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш, даромад олиш ва молиявий натижаларни шакллантириш билан боғлиқ бизнес операцияларини ўз ичига олади. Шунингдек, бошқарув ҳисобини ташкил етишни, хусусан, жавобгарлик марказларини аниқлашни ва якуний маҳсулот учун харажатларни шакллантиришнинг ички ишлаб чиқариш ҳисоботида акс еттиришнинг аниқлигини баҳолаш керак.

Етуклик даврида корхона самарадорлигининг пасайишини кўрсатадиган асосий хабар, биринчи навбатда, асосий фондларнинг маълум даражада маънавий ва жисмоний эскиришига эришиш, уларни янгилаш учун қўшимча маблағларни жалб қилишни талаб қилиши мумкин. Бундай вазиятда аудит объекти корхонанинг асосий воситалари бўлади. Агар асосий воситаларни янгилаш фаол амалга оширилаётган бўлса, унда, биринчи

навбатда, уларни рўйхатга олишнинг ўз вақтида, амортизация бошланганли-гини ва баҳолашнинг тўлиқлигини текшириш керак. Агар асосий воситалар янгиланмаган бўлса, аудиторларнинг эътибори уларни таъмирлаш бўйича операцияларни текшириш, асосий воситаларни ўз вақтида ҳисобдан чиқариш ва қайта баҳолашга қаратилади. Етуклик босқичида корхона самарадорлигининг пасайишининг навбатдаги хабари айланма маблағларнинг ўлимидир, яъни. омборларда катта миқдордаги хом ашё, материаллар, шунингдек тайёр маҳсулотларнинг тўпланиши. Натижада, айланма маблағларнинг айланмаси ва сотиш рентабеллиги пасаяди. Бу соҳада товар-моддий захираларнинг сақланиши, товар-моддий захираларнинг сифати устидан ички назорат тизимини баҳолаш, уларнинг ҳаракати бўйича муомалаларнинг бухгалтерия ҳисобида тўғри акс эттирилганлигини текшириш аудиторлар учун муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, кадрлар ҳаракати кўрсаткичларига алоҳида эътибор қаратиш ва ходимларнинг, айниқса бошқарувчи ва бошқа асосий ходимларнинг алмашинуви даражасини таҳлил қилиш керак.

Корхонанинг ҳаёт циклининг пасайиш даври асосан рақобатчиларнинг тажовузкор сиёсати, шунингдек, унинг ресурсларининг қариши туфайли содир бўлади. Бу моддий ва кадрлар, ахборот ва ташкилий ресурсларга тегишли. Ушбу босқич заиф маркетинг ва қарз маблағларининг юқори улуши билан тавсифланади. Корхона фаолияти самарадорлигига ташқи омиллар катта таъсир кўрсатади. Рецессия босқичида барча молиявий-иқтисодий кўрсаткичлар беқарорлашади. Ушбу босқичдаги аудитнинг вазифаларидан бири корхонанинг қарз маблағлари таркибини ўрганиш, банкротлик тўғрисидаги иш қўзғатилиш эҳтимоли нуқтаи назаридан энг долзарб ва хавфли мажбуриятларни аниқлашдир.

Шунингдек, муддати ўтган мажбуриятларнинг мавжудлиги ташкилот-нинг узлуксиз ишлаш имконияти нуқтаи назаридан ноқулай белги еканлигини ҳисобга олган ҳолда, хизмат кўрсатиш мажбуриятларининг ўз вақтида бажарилишини баҳолаш керак. Корхонанинг пул оқимларини баҳолашда сиз ташкилотнинг даромадлари ва харажатларини таққослашин-гиз керак. Ушбу таққослаш ташкилот томонидан ишлаб чиқарилган маҳсу-лотларнинг рақобатбардошлигини, шунингдек, ташкилотнинг ликвидлигини баҳолаш учун асос бўлиб хизмат қилади. Аудиторлар барча кўрсаткичларни таҳлил қилишлари ва корхонани молиявий-иқтисодий соғломлаштириш бўйича чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқишлари керак.

Юқорида айтилганларга асосланиб, биз ҳаёт циклининг ҳар бир босқичида назорат қилиниши керак бўлган маълум кўрсаткичлар гуруҳлари ва бизнес муомалалари цикллари муаммоли деган хулосага келишимиз мумкин.

Молиявий аҳволни текширишни услубий таъминлаш масалалари етарлича батафсил ўрганилмаган ва у бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий фаолиятни таҳлил қилиш ва корхоналарининг ҳаёт даврларини ривожланиш хусусиятлари билан биргаликда тизимли ёндашув нуқтаи назаридан кўриб чиқилмаган. Ушбу соҳа тижорат ташкилотларининг молиявий ҳолатини текшириш усулларини такомиллаштириш учун муҳим амалий ўрганишни талаб қилади. Масалан, талаб қилинади:

- компаниянинг ҳаёт даври босқичига қараб аудитни режалаштириш усулининг хусусиятларини аниқлаш;

- иқтисодиётни узоқ айланиш даври босқичларига қараб, корхона ривожланишининг ўзига хос хусусиятларидан ва унинг молиявий ҳолатидан унинг хаёт даврининг турли даражаларида фойдаланишнинг амалий жиҳатларини кўриб чиқиш;

- ҳаёт давринининг турли босқичларида корхоналарнинг молиявий натижалари ва молиявий ҳолатини ҳисобга олишда учраши мумкин бўлган мос хатолар ва бузилишларни ўрганиш.

Аудитнинг услубий усуллари аудитнинг мақсадли функциясига ва умумий илмий усуллар билан алоқадорликда шакллантирилади. Улар бир ҳил билим соҳаларига ўзаро кириб бориши билан тавсифланади. Масалан, бухгалтерия ҳисоби, хўжалик фаолияти таҳлили, статистика, тафтиш ва назорат, суд-бухгалтерия ҳисоби, шунингдек юридик фанларнинг ривож-ланиши аудит услубиётининг шаклланишига туртки берди.Шу муносабат билан аудит методологияси асосий тамойиллар, усуллар, услублар, уларни амалиётга татбиқ етиш усуллари ва воситалари тизими сифатида молиявий ҳисоботларни ҳаёт айланиш босқичи, унинг ривожланиши ва узоқ иқтисодий даврнинг босқичи билан боғлиқлик нуқтаи назаридан таҳлил қилишга асосланиши керак.

Корхонанинг ривожланишини ўрганиш ва унинг иқтисодий фаолияти натижаларини ҳаётий айланиш даври модели асосида таҳлил қилиш аудиторга эришилган натижаларни корхона хозирда турган ҳаёт давринининг босқичига мос равишда баҳолаш имконини беради. Ёки, аксинча, хўжалик юритувчи субъектнинг нормал ривожланишига хос бўлмаган хавфли холатлар мавжудлигидан хабар беради. Бундан ташқари, ҳар бир босқичнинг хусусиятларини инобатга олган ҳолда, бизнеснинг узлуксизлиги тамойилига раҳна солувчи хавфлар ва ҳуқуқбузарликларни аниқлаш мумкин бўлади [17].

Муаммони ўрганиш шуни кўрсатдики, даврий ривожланиш нуқтаи назаридан корхона учун асосий хавф унинг фаолияти узлуксизлигини бузилиш хавфи ҳисобланади. Корхона хаёт давринининг текширилаётган ҳар қандай босқичида аудитор унинг фаолиятини яқин келажакда тўхтаб қолмаслигига ишонч ҳосил қилиши керак. Корхонанинг ҳаёт даври босқичларидан ўтиши ҳақидаги маълумотлардан фойдаланиб, унинг ҳозирда ривожланишнинг қайси босқичида турганини билган ҳолда, аудитор аудит натижаларига кўра компаниянинг молиявий ҳолати тўғрисида нотўғри фикрни шакллантириш хавфини камайтиради. Корхона фаолият кўрсатаётган тармоқнинг хусусиятлари ва хозирдаги ривожланиш босқичини ҳисобга олмаган ҳолда молиявий коэффициентларни аниқлаш нотўғри хулосаларга олиб келиши мумкин.

Хулоса

Ҳаётий цикл назариясига асосланган таклиф этилаётган ёндашув тадбиркорлик субъектининг кейинги ривожланиш истиқболларини аниқлаш-нинг самарали методологиясини ишлаб чиқиш имконини беради.

Ушбу ёндашув қуйидагиларга имкон беради:

- ишлаб чиқаришни ташкил этишни такомиллаштириш ва қарорлар қабул қилиш тизимининг самарадорлигини ошириш бўйича аудиторлик таклифларини ишлаб чиқиш;
- текширилаётган объектнинг энг муҳим омилларини аниқлаш ва уларнинг ушбу субъект фаолиятининг натижавий кўрсаткичининг оғишига таъсирини тўлиқроқ баҳолашни шакллантириш орқали аудитни ташкил этиш ва сифатини ошириш услубиётини такомиллаштириш.

Бундан ташқари, бу ўрганишнинг ишончлилиги ва тўлиқлигини йўқотмасдан, аудит вақтини ва харажатларини камайтириш имкониятини яратади. Бу эса молиявий менежмент ва иқтисодий таҳлил билан интеграцияга йўналтирилган аудит услубиётини кейинчалик

такомиллаштириш бошқарув қарорларини асослаш учун аудит натижаларидан фойдаланишга имкон беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Подольский В.И. Аудит: учебник. — М.: Экономист, 2005. — 494 с.
2. https://ru.wikipedia.org/wiki ~:text=
3. Широкова Г.В., Козырева Т.П. Сравнительный анализ проблем на разных стадиях жизненного цикла организации . Вестник СанктПетербургского государственного университета. 2006. URL: https://cyberleninka.ru/article /n/sravnitelnyy- analiz-problem-na-raznyh-stadiyah-zhiznennogo-tsikla-organizatsii-1
4. Адизес, И. Управление жизненным циклом корпорации : пер. с англ. СПб. : Питер, 2007. 384 с.
5. Грейнер Л.Е. Эволюция и революция в процессе роста организаций. Вести.Санкт-Петербург университет.Сер.Менеджмент.-2002-№4- стр.76-92
6. Лапко К.С., Муратова Е.В. Анализ и развитие модели жизненного цикла предприятия. [Электронный ресурс]. http://www.be5.biz/ekonomika1/r2011/1062.html (дата обращения 11.02.2016).
7. Иванова Т. Развитие теории жизненного цикла предприятий в современных условиях. http://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-teorii-z ... ovremennyh-usloviyah
8. Юданов А.Ю. Конкуренция. Теория и практика. – Москва.: Изд.Акалис, 2012
9. Аудит Монтгомери
10. Аренс Э.А, Лоббек Дж.К, Москва, изд.Финансы и статистика, 2001 г
11. Робертсон Дж, Аудит, Москва, Аудиторская фирма Контакт,1993 г
12. Cossera G.W.. Modern Auditing. Secondedition. John Wiley.2004
13. Глотова Анастасия Сергеевна,Риски на различных этапах жизненного цикла предприятия. https://phsreda.com/ru/article/97748/discussion_platform
14. Пономорёва Н.И, Луночкина Е.А, Методы проведения аудита финансового состояния организации с учетом стадии ёё жизненного цикла, Финан.универ при Правительстве РФ.
15. Иванова Т.Б., Переверзев Н.А. Развитие теории жизненного цикла предприятий в современных условиях. https://sciup.org/razvitie-teorii-zhiznennogo-cikla-predprijatij-v-sovremennyh-uslovijah-
16. Пахтусова В.Н. Методы определания стадий жизненного цикла. NovaInfo.Ru.№ 52, 2016
17. Пономорёва Н.И, Луночкина Е.А, Методы проведения аудита финансового состояния организации с учетом стадии ёё жизненного цикла, Финансовый университет при Правительстве Рос. Федерации

HUDUDLARDA YASHIL QURILISHNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Abdusamatov B.K.
Sam DAQU “Biznesni boshqarish” kafedrasi dotsenti
https://doi.org/10.5281/zenodo.15270112

Annotatsiya. *Bugungi kunda aholi yashaydigan hududlarda infrastrukturani yaxshilash uchun birinchi navbatda qurilish faoliyatini sifatli olib borish asosida, uzoq muddatli hayot kechirish darajasini ta’minlovchi muhitni shakllantirishning iqtisodiy strategiyasini yaratishdir. Bu strategiyani ta’minlashning samarali vositalaridan biri “yashil” qurilishni yanada rivojlantirishdir. Bu tadqiqotning asosiy maqsadi ham “yashil” qurilishni rivojlantirish yo‘llarini aniqlash va ularning echimlarini qo‘llash bo‘yicha tavsiya va takliflar ishlab chiqishdan iboratdir.*
Kalit so‘zlar: *yashil texnologiya, yashil qurilish, barqaror rivojlanish, energiya samaradorligi, yashil binolar, “yashil makon”, “yashil” iqtisodiyot, qayta tiklanuvchi energiya, yashil hududlar, yashil standartlar*

Kirish. Hozirgi vaqtda hududlarda iqlim o‘zgarishi ta’sirini kamaytirish munosabati bilan zamonaviy ekologik va energiya tejamkor texnologiyalardan foydalangan holda “yashil” binolarni qurish katta ahamiyatga ega bo‘lib, hududlarda insonning yanada yaxshi yashashi bo‘yicha ehtiyojlarini qondiradigan binolarni qurish asosiy vazifalardan biriga aylanib bormoqda.

Aksariyat hollarda zamonaviy “yashil” qurilishlar uchun transport infratuzilmasi muammosi, ifloslangan daryolar va yaxshi tashkil etilmagan chiqindi joylari, biologik xilma - xillikning pastligi, uglevodorod yoqilg‘ilarining yonishi asosiy dolzarb bo‘lib turgan echimini kutayotgan masalaga aylanmoqda.

Yashil konstruktsiya O‘zbekiston bozoriga asta – sekinlik bilan kirib kelmoqda, 2018 - yilda birinchi LEED sertifikatiga ega “Parkent Rlaza” turar - joy majmuasi barpo etila boshlangan bo‘lsa, bugungi kunda respublikaning iqtisodiyotni “yashil” o‘zgartirish bo‘yicha islohotlar va dasturlar bo‘yicha faol olib borilayotgan Respublika Prezidentining Farmon va Qarorlari bu jarayonni ham tezlashtirishga asos bo‘lmoqda.

Mamlakatimizda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanishni ta’minlashda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2022-yil 2-dekabrda tasdiqlangan “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida” qarori [1] muhim dasturiy amal hisoblanadi.

Xususan, 2023 yilda topshiriladigan 2,5 mingta ko‘p qavatli uylar hududining 30 foizida, 38 ta “Yangi O‘zbekiston” massivlarining har birida kamida 1 gektardan yashil xiyobonlar tashkil qilinishi belgilandi” deb ta’kidlagandi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoev [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Yashil qurilishning maqsadi – binolarning sifatini va ularning ichki muhiti qulayligini saqlab qolish yoki yaxshilash bilan birga, energiya va moddiy resurslar sarfini tejash (kamaytirish)dir.

Yashil qurilish asosan “yashil iqtisodiyot” bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, “yashil iqtisodiyot” keng qamrovli tushunchalarga ega, A.Vaxabovning fikricha, “yashil iqtisodiyot”

barqaror rivojlanish o‘rnini bosa olmaydi va barqaror rivojlanishga erishishga xizmat qiluvchi muhim mezon hisoblanadi. Barqaror rivojlanishning mazmuni hozirgi avlod o‘z iqtisodiy faoliyatini shunday tashkil etishi kerakki, keyingi avlodlar ulardan kam bo‘lmagan iqtisodiy imkoniyatlar va turmush farovonligiga ega bo‘lishlari lozimligida namoyon bo‘ladi. Barqaror rivojlanish iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarni yaxlit, o‘zaro bog‘liqlikda rivojlantirishni taqozo etadi [3].

A.V.Neverov, T.P.Vodopyanova esa “Yashil qurilish”da ham “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayoni kabi davlat inson kapitali, tabiiy kapital, ijtimoiy kapital, siyosiy kapital va moliyaviy kapitallarni muvofiqlashtirib foydalanish” zarurligini ta’kidlaydilar [4].

“Yashil” bino - bu shahar va atrof-muhitning o‘zaro ta’siriga qaratilgan binolarni qurish va ishlatish jarayoni. “Yashil” binolar atrof - muhitga kamroq zarar etkazadi, bu esa barqaror shahar rivojlanishiga hissa qo‘shadi. “Yashil” qurilishning uchta asosiy tushunchasi quyidagilarda namoyon bo‘lishi mumkin degan fikrdamiz:

- resurslarni tejash;
- binoning qulayligi uchun talabning oshishi;
- binonig iste’molchilarga nisbatan hech qanaqa ta’sirning yo‘qligi.

“Yashil” qurilish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijasi shuni ko‘rsatmoqdaki, yashil devorlar mavjudligi binoning maydoni (3250 m^2) bilan solishtirganda yashil maydonning ko‘proq qoplanishiga (4765 m^2), yuqori energiya sarfini va umumiy energiya xarajatlarini kamaytirishga, atrofdagi mikroiqlimni o‘zgartirishga va havo sifatini yaxshilashga, estetik jozibadorlikni oshirishga olib keldi [5].

O.A.Lapina va A.P.Lapinalar energiya samaradorligini yashil qurilish elementi sifatida belgilaydi va Rossiyada yashil qurilishni rivojlantirish uchun bunday cheklovchi omilni malakali kadrlarning etishmasligi va qurilish ishtirokchilari orasida professional tajribaning etishmasligi sifatida deb ta’kidlaydi [6].

Mualliflar N.H. Julayhe va M.M.Rahmonlar esa, Osiyo shaharlaridagi turar-joy binolarida mavjud an’anaviy qurilmalar o‘rniga zamonaviy va energiyani tejovchi elektr jihozlaridan foydalanilsa, energiyani tejash va energiya sarfini kamaytirishga qanday erishish mumkinligini ko‘rsatishgan [7].

Adabiyotlarni tahlil qilish asosida hududlarda “yashil” qurilishni shakllantirish va me’yoriy-huquqiy bazani takomillashtirish, yashil standartlarga muvofiq binolar qurish, muhimligini anglatmoqda.

Tadqiqot maqsadi: bugungi kunda energiya samaradorligi pastligining saqlanib qolishi va yashil innovatsion texnologiyalarni joriy etishning sekinlashishi, yashil qurilish tamoyillarini keng targ‘ib qilish uchun rag‘batlantirish va samarali mexanizmlarning kamligi hamda hududlarda yashil qurilishni amalga oshirishdagi paydo bo‘layotgan muammolarni aniqlash va bu muammolarni bartaraf qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Taxlil va natijalar: Yashil qurilish standartlarini ishlab chiqish va joriy qilish biznesni, innovatsion texnologiyalarni, iqtisodiyotni rag‘batlantiradi, jamiyat hayotining sifatini va atrof-muhit holatini yaxshilaydi. Ular aqlli iqtisodiyot uchun vosita, ya’ni barcha bosqichlarda pulni tejaydi va dunyo tendentsiyasiga qo‘shilishga hissa qo‘shadi.

Yashil standartlar qurilishga barqaror yondashuvni tartibga solish va binolarning asl tamoyillarga qanchalik mos kelishini baholash uchun mo‘ljallangan. Ular bino va inshootlarni an’anaviy loyihalash va qurishdan barqarorga o‘tishni tezlashtirish uchun xizmat qiladi. Ushbu

turdagi standartlar kelajak avlodlar manfaatlarini va atrof-muhitga salbiy ta’sirni cheklashlarni hisobga olgan holda odamlar uchun xavfsizlik va qulay sog‘lom turmush sharoitlarini ta’minlashdan iboratdir bizning fikrimizcha.

Ba’zi hisob-kitoblarga ko‘ra, 2025 yilga borib jahondagi ekologik toza asbob - uskunalar bozori 4,4 trln. evro (taxminan 6 trln. doll.)ga tenglashadi. Ushbu bozorning har yili o‘rtacha 30%ga o‘sayotganligi va jahon yalpi ichki mahsulotiga qo‘shayotgan hissasi 6-7 %ga qadar ortayotganligi kuzatilmoqda [8].

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, hududdlarda “yashil” qurilishni takomillashtirish uchun hali echilmagan muammolar ko‘pligini ko‘rsatmoqda, demak bu jarayonni rivojlantirish uchun albatta, “yashil” qurilishni rivojlantirish uchun ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish zaruriyatini taqoza qiladi.

Xulosa va takliflar: Yashil qurilishni izchil va tizimli ravishda amalga oshirish hududning qulay ekologik holatining kerakli ko‘rsatkichlariga erishishga yordam beradi.

Global iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va global ekotizimning yemirilishi xavfi ortib borayotgani bilan, ayniqsa, global qurilish sanoati hozirda o‘z kuchini misli ko‘rilmagan sinovdan o‘tkazmoqda. Hududlarda “yashil” qurilishni amalga oshirishda muammolarni hal qilish bo‘yicha takliflar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Hududlarda “yashil” qurilishni amalga oshirishda muammolarni hal qilish bo‘yicha ba’zi takliflar

Muammo	Yechimlar
Hudud “yashil” qurilishiga innovatsion texnologiyalarni joriy etish yuqori xarajatlarni talab qilishi	“yashil” qurilishni amalga oshirish uchun imtiyozli kredit va subsidiyalar berish, yashil loyihalarni amalga oshirish uchun davlat tomonidan grantlar ajratish
Me’yoriy – huquqiy bazaning nomukammalligi (aniq ishlab chiqilmaganligi)	qonunchilik darajasida yashil qurilishni qo‘llab – quvvatlanishi;
	yashil qurilish uchun davlat dasturini yaratilganligi;
“Yashil” binolar qurilishini rivojlantirish uchun iqtisodiy rag‘batlarning kamligi	yashil qurilish loyihalarini amalga oshirishda soliq imtiyozlari va boshqa rag‘batlantirishlarni tizimli amalga oshirish;
	energiya tejaydigan ob’ektlarni qurishda buyurtmalar bo‘yicha soliq imtiyozlarini joriy qilish
Hududda ko‘chmas mulkka bo‘lgan talabning past darajadaligi	Aholi uchun yashil texnologiyalardan foydalangan holda qurilgan ko‘chmas mulkka egalik qilish uchun qo‘shimcha imtiyozlarni joriy etish
	yashil strategiya infratuzilmasini qo‘llab-quvvatlaydigan mahalliy moliya institutlari, bank va IT xizmatlarini qo‘llab-quvvatlash

Ommaviy axborot vositalari va hokimiyat organlarida yashil qurilishning afzalliklarini ommalashtirishning past darajasi va boshqalar.	Ommaviy axborot vositalarida va davlat hokimiyati va boshqa boshqaruvi organlarining rasmiy veb-saytlarida tegishli loyihalar natijalari, ularning foydali tomonlari va iste'molchilar salomatligiga ta'siri to'g'risidagi ma'lumotlarni jadal sifatli tarzda yoritish.
	Iste'molchilar o'zi qanaqa bino xoxlashayotganligi to'g'risida hududda marketing tadqiqotlari asosida o'rganishlar olib borish
Malakali kadrlarning etishmasligi	Kadrlarning kasbiy tayyorgarligini amalga oshirish – kasbiy lavozimlarni o'qitish hamda ishchilar va xizmatchilarni qayta tayyorlash dasturlarini takomillashtirish
	Qurilish kadrlarini tayyorlashda klaster modeli asosida amalga oshirish
Hududda "yashil" qurilish siyosatini amalga oshirish uchun moliyaviy mablag'larning cheklanganligi	hududda byudjetdan tashqari "Yashil" qurilishni rivojlantirish maxsus jamg'armasini ochish
	xalqaro biznes inkubator va akseleratorlari orqali tadbirkorlik faoliyatini transformatsiya qilish va investitsiya jalb qilish
	xalqaro tadbirlar orqali xorijiy yirik kompaniyalar bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatishga ko'maklashish;

Tadqiqotda yashil iqtisodiyot asosida inson salomatligi uchun xavfsiz yashil uylarni qurish vositasi sifatida o'rganib chiqildi. Hududda yashil qurilishni amalga oshirish bilan bog'liq muammolar har tamonlama o'rganilib, yashil kontseptsiya rivojlantirish va hududlarda ushbu amaliyotni kengaytirishga yordam beruvchi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Yuqoridagi fikr mulohazalarga nisbatan xulosa qiladigan bo'lsak, "yashil" qurilish atrof – muhit holatini yaxshilash uchun kurashda va ekologik falokatning oldini olishda eng ajoyib echimlardan biri ekanligi ko'rinib qolmoqda. U tabiiy muhitni saqlash va erdagi hayot manbaini yaratishga xizmat qiladi degan fikrdamiz. Keyingi muammo "yashil" qurilishni amalga oshirishda ta'sir etuvchi omillarning ta'sir etish darajasini o'rganishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi "2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori PQ-436-sonli Qarori//https: //lex.uz /uz/ docs/6303230.
2. "Yashil makon" loyihasi doirasidagi ishlar hamda chiqindilarni boshqarishni takomillashtirish masalalari bo'yicha videoselektorda Prezident SH.M.Mirziyoev nutqi.29.03.2024 yil.

3. Вахабов А. В., Хажибакиев Ш. Х. Необходимост и приоритетные направления перехода к «зеленой экономике» в Узбекистане //Экономика и финансы (Узбекистан). – 2021. – No. Спецвыпуск 4. – С. 3-12.
4. Неверов А.В., Водопянова Т.П. Экономика природоползования. –Минск,2019.–117с.
5. В. Морозова, Т. С. Куницкая, Зеленое строительство. Сметно-договорная работа в строителстве. 2022;
6. Лапина О.А., Лапина А.П. Энергоэффективные конструктивные системы // Инженерный вестник Дона. – 2015. – № 1. Ч.2. – С. 10–16.
7. Julayhe N.H. Rahman, M.M. Greening Existing Buildings in Brunei Darussalam // International Journal Of Integrated Engineering. – 2021. pp. 34–39.
8. https://www.un.org/sustainabledevelopment/biodiversity/.

XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARIGA BIRINCHI MARTA QO‘LLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Imamova Nasiba Muzafarovna
«International School of Finance Technology and Science»
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi PhD Dotsent
https://doi.org/10.5281/zenodo.15270141

Annotasiya. *Ushbu maqolada korxona tomonidan Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (XMHS) birinchi marta o‘tish jarayonining asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Xususan, XMHSga o‘tishda yuzaga keladigan moliyaviy, texnologik va boshqaruv jarayonlari, ularning korxona moliyaviy natijalar ko‘rsatkichlariga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida "ABC" kompaniyasi misolida XMHSga o‘tishdan oldingi va keyingi moliyaviy ko‘rsatkichlar taqqoslab tahlil qilindi. Tahlil natijalariga ko‘ra, XMHSning joriy etilishi moliyaviy shaffoflik, investitsion jozibadorlik va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyatini oshiradi.*
Kalit so‘zlar: *XMHS, investor, moliyaviy hisobot, daromad, xarajat, risklarni boshqarish, moliyaviy samaradorlik*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются основные особенности первого перехода предприятия на Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО). В частности, анализируются финансовые, технологические и управленческие процессы, возникающие при переходе на МСФО, а также их влияние на показатели финансовых результатов предприятия. В ходе исследования были сравнительно проанализированы финансовые показатели до и после перехода на МСФО на примере компании «ABC». Результаты анализа показывают, что внедрение МСФО способствует повышению финансовой прозрачности, инвестиционной привлекательности и эффективности принятия управленческих решений.*
Ключевые слова: *МСФО, инвестор, финансовая отчетность, доход, расход, управление рисками, финансовая эффективность*

Abstract. *This article analyzes the main features of the process of a company's first-time adoption of International Financial Reporting Standards (IFRS). In particular, it examines the financial, technological, and managerial processes that arise during the transition to IFRS, and their impact on the company's financial performance indicators. During the study, the financial indicators before and after the adoption of IFRS were comparatively analyzed using the example of the "ABC" company. The analysis results show that the implementation of IFRS increases financial transparency, investment attractiveness, and the ability to make effective management decisions.*
Keywords: *IFRS, investor, financial reporting, income, expense, risk management, financial efficiency*

Kirish

Global iqtisodiy integratsiya sharoitida xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga o‘tish har bir kompaniya uchun muhim bosqich hisoblanadi. Ayniqsa, xorijiy investorlar bilan

hamkorlikda faoliyat olib boruvchi va moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiruvchi kompaniyalar uchun moliyaviy hisobot xalqaro standardlari bo‘yicha hisobot yuritish zaruratga aylanmoqda. Bu jarayonni to‘g‘ri va tizimli tashkil qilish uchun MHXS 1 – “Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini birinchi marta qo‘llash” standarti maxsus ishlab chiqilgan. Uning asosiy maqsadi – korxonaga birinchi marta IFRS asosida moliyaviy hisobot tuzish jarayonida aniq yo‘riqnomalarni taqdim etishdir. Standart kompaniyaga o‘zining oldingi moliyaviy holatini aniq va ishonchli tarzda aks ettirish, shuningdek, moliyaviy hisobt xalqaro standarti bilan uyg‘unlashgan kirish balansini tuzishni talab qiladi.

Adabiyotlar sharhi

Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) birinchi marta o‘tish jarayoni– bu kompaniyaning mavjud milliy buxgalteriya standartlaridan xalqaro standartlarga o‘tishida amalga oshiriladigan kompleks bosqichdir. Bu jarayon IFRS 1 – “First-time Adoption of International Financial Reporting Standards” standarti orqali tartibga solinadi. Kompaniyalar tomonidan tuziladigan moliyaviy hisobot va xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini birinchi marta qo‘llash bo‘yicha bir qator ilmiy izlanishlarda ko‘rishimiz mumkin. Lenormand va Touchais (2009) moliyaviy hisobotlarda taqdim etiladigan ma’lumotlar bozor sharoitlarini aks ettirishi kerakligini ta’kidlagan. Lepadatu va Piranu (2009) ga ko‘ra, moliyaviy ma’lumotlar almashinuvining shaffofligi samarali bozorlar uchun muhim bo‘lib, barqarorlikni ta’minlaydi. Aniq belgilangan buxgalteriya standartlari moliyaviy hisobotlarning barcha jihatlarini — tan olish, o‘lchash va taqdim etishni tartibga soladi. Eng keng qabul qilingan standartlar bu —Xalqaro Moliyaviy Hisobot Standartlari (IFRS)dir. IFRSning asosiy maqsadi moliyaviy hisobotlarning aniqligi va taqqoslanishini ta’minlab, buxgalteriya sifatini yaxshilashdir. Ushbu standartlar moliyaviy hisobotlardagi barcha moddalarning yuritilishi bo‘yicha qat’iy qoidalar va tartiblarni belgilaydi. Sifatni oshiruvchi qo‘shimcha xususiyatlar — bu taqqoslanish, tekshirilish (ya’ni ishonchlilik), o‘z vaqtida taqdim etilish va tushunarli bo‘lishdir (IFRS Konseptual Asoslari Loyihasi, 2018). Chen va boshqalar (2010) buxgalteriya hisobi sifatini iqtisodiy holatning moliyaviy hisobotlarda qanchalik to‘g‘ri aks ettirilganligi bilan izohlashgan. Moliyaviy hisobotlar kompaniyaning iqtisodiy sharoitlarini chinakam aks ettirishi kerak…. IASB 2011-yilda ushbu standartga o‘zgartirishni kiritdi, bunda foyda va zarar hisobotida “boshqa keng qamrovli daromad” (other comprehensive income) atamasi kiritildi. Ushbu o‘zgarishning maqsadi moliyaviy hisobotlarning izchilligi va ishonchliligini oshirish edi (Wiley IFRS, 2017). Yangilangan standartlar investorlarning qarorlariga ta’sir ko‘rsatdi hamda menejerlarga kompaniyaning moliyaviy natijalarini yanada samarali tarzda taqdim etish imkoniyatini berdi (Doni va boshqalar, 2017).

Tahlil va natijalar

Umumiy maqsaddagi moliyaviy –bu kompaniyadan o‘zlarining muayyan axborot extiyojlariga javob beradigan xisobot tayyorlashini talab etish imkoniyatiga ega bo‘lmagan foydalanuvchilarning extiyojlarini qondirishga mo‘ljallangan moliyaviy hisobotdir. Ko‘pgina mavjud va potensial investorlar, qarz beruvchilar va boshqa kreditorlar hisobot beruvchi tashkilotlardan ularga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’lumot berishini talab qila olmaydilar va o‘zlariga kerakli moliyaviy ma’lumotlarning ko‘p qismida umumiy maqsaddagi moliyaviy hisobotlarga tayanishlari shart. Shunga ko‘ra, ular umumiy maqsaddagi moliyaviy hisobotning asosiy foydalanuvchilari hisoblanadi. Moliyaviy hisobot biznes va iqtisodiy faoliyat bo‘yicha yetarli ma’lumotga ega bo‘lgan va ma’lumotni sinchkovlik bilan ko‘rib chiqadigan va tahlil qiladigan foydalanuvchilar uchun tayyorlanadi. Birinchi marta qabul qiluvchi kompaniya – bu o‘zining

umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlarining moliyaviy hisobot xalqaro standartiga mos kelishini aniq va cheklanmagan tarzda e'lon qilgan kompaniyadir.

Agar kompaniya oldingi yil ichida ichki boshqaruv uchun moliyaviy hisobot xalqaro standartiga moliyaviy hisobotlarini tayyorlagan bo‘lsa, ammo bu moliyaviy hisobot xalqaro standartiga moliyaviy hisobotlari egalariga yoki tashqi tomonlarga, masalan, investorlar yoki kreditorlarga taqdim etilmagan bo‘lsa, u birinchi marta qabul qiluvchi bo‘lishi mumkin. Agar oldingi yil ichida biron sababga ko‘ra moliyaviy hisobot xalqaro standartiga moliyaviy hisobotlari egalariga yoki tashqi tomonlarga taqdim etilgan bo‘lsa, tashkilot allaqachon moliyaviy hisobot xalqaro standartini qabul qilgan hisoblanadi va moliyaviy hisobot xalqaro standartiga IFRS1 qo‘llanilmaydi.

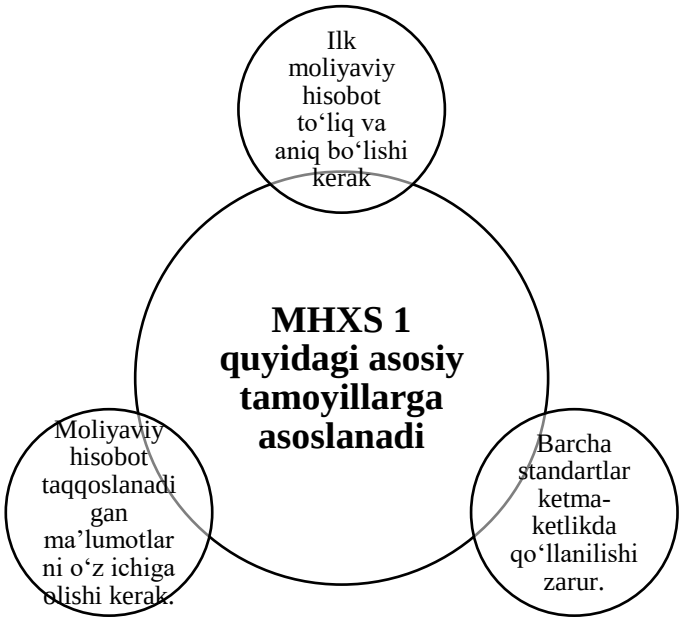

1.Rasm MHXS 1 qo‘llashda asosiy tamoyillar

Moliyaviy hisobot tashkilotning moliyaviy holati va moliyaviy natijalarining tartibga solingan ifodasidir. Moliyaviy hisobotning maqsadi turli foydalanuvchilar uchun iqtisodiy qarorlar qabul qilishda foydali bo‘ladigan tashkilotning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul mablag‘lar harakati to‘g‘risidagi ma’lumotlar bilan ta’minlashdan iboratdir. Moliyaviy hisobot, shuningdek, tashkilot rahbariyati tomonidan unga ishonib topshirilgan resurslar boshqarilishining natijalarini ham aks ettiradi. Ushbu maqsadga erishish uchun, tashkilotning moliyaviy hisoboti quyidagilar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni taqdim etadi:

Moliyaviy hisobot tashkilotning moliyaviy holatini, moliyaviy natijalarini va pul mablag‘lari harakatini haqqoniy taqdim etishi lozim. Haqqoniy taqdim etish operatsiyalarning, boshqa hodisalarning va shartlarning ta’sirlarini Konseptual asosda keltirilgan aktivlar, majburiyatlar, daromadlar va xarajatlarning ta’riflariga va tan olish mezonlariga muvofiq ro‘yi-rost taqdim etishni talab etadi. Zarur bo‘lganda qo‘shimcha ma’lumotlarni yoritib berish bilan birga MHXSlarni qo‘llash moliyaviy hisobotni haqqoniy taqdim etilishini ta’minlaydi. XMHga birinchi marta qo‘llashning xususiyatlari quyidagi sohalarda aniq namoyon bo‘ladi:

XMHga o‘tish jarayonida kompaniyalar moliyaviy hisobotlarini yangi standartlarga muvofiq tarzda tayyorlashlari kerak bo‘ladi. Bu jarayonda asosiy o‘zgarishlar hisob-kitob va moliyaviy ko‘rsatkichlarning qayta hisoblanishida bo‘ladi. XMHga o‘tish kompaniyalarga yangi

moliyaviy hisobotlarni taqdim etishda yordam beradi, ammo bu o‘zgarishlar kompaniyalarga yangi resurslar va vaqt talab qiladi.

XMHga o‘tish bilan birga, kompaniyalar hisob-kitob tizimlarini yangilashlari va hisob siyosatiga o‘zgartirishlar kerak bo‘ladi. Buning uchun yangi texnologiyalarni joriy etish zarur, chunki eski tizimlar yangi standartlarga mos kelmaydi. Bu texnologik moslashuvlar yangi tizimlarni joriy qilish, kadrlar tayyorlash va ichki jarayonlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

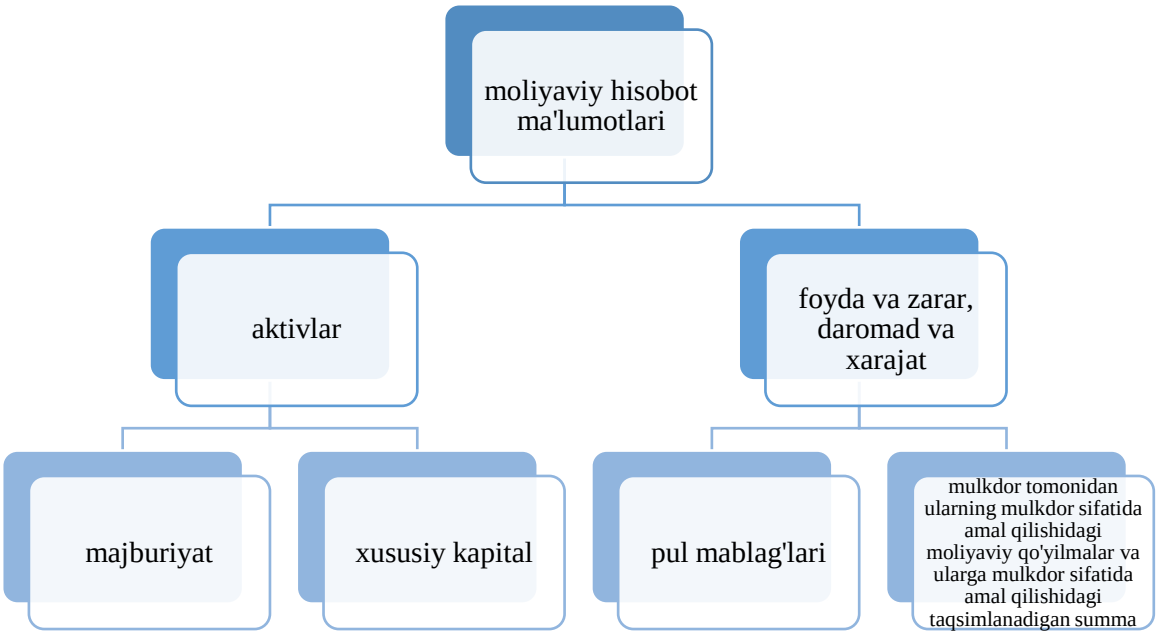

2 rasm Moliyaviy hisobot ma’lumotlari

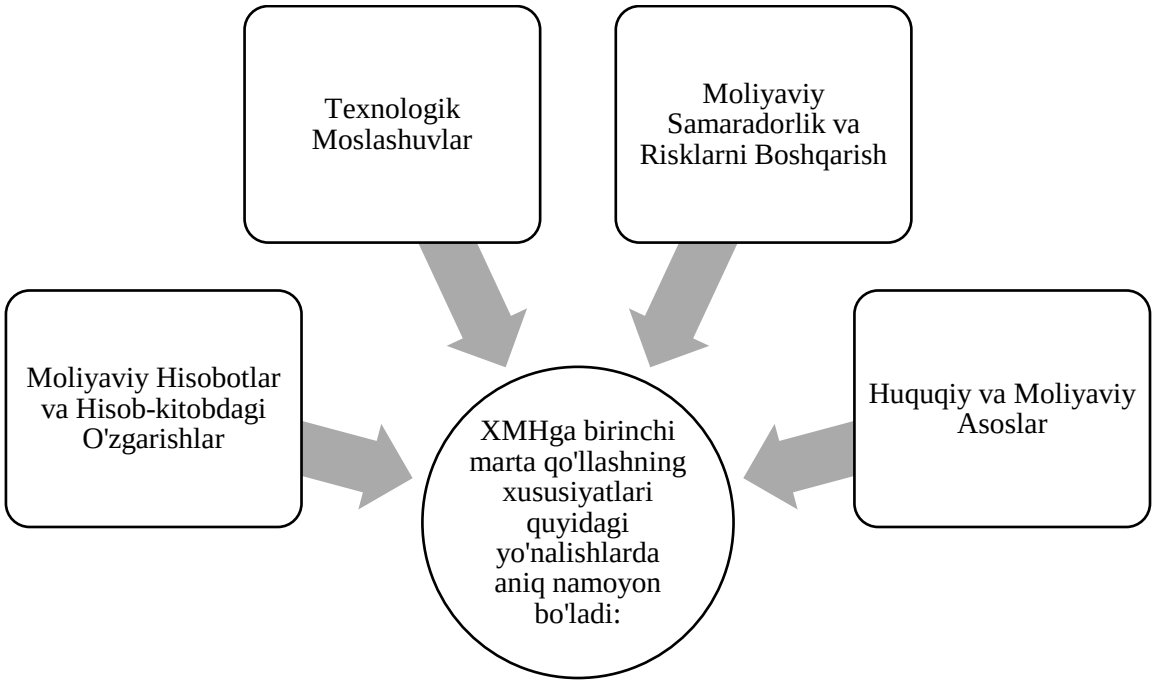

3 rasm. XMHga birinchi marta qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari

XMHga o‘tish jarayonida kompaniyalar risklarni boshqarish va moliyaviy samaradorlikni oshirish uchun yangi usullarni qabul qilishadi. Bu jarayonlar moliyaviy ko‘rsatkichlar va nazorat tizimlarining shaffofligini ta'minlashga yordam beradi. Biroq, XMHga o‘tish ba'zi risklarni keltirib

chiqarishi mumkin, chunki yangi standartlarga moslashish jarayonida kompaniyalar noaniqliklar va qo‘shimcha xarajatlarni boshdan kechirishi mumkin.

XMHga o‘tish uchun huquqiy asoslar yaratish zarur. Shuningdek, kompaniyalar yangi moliyaviy hisobotlarni tayyorlashda amaldagi qonunlar va qoidalar bilan moslashtirilgan muvofiq metodologiyalarni ishlab chiqishlari kerak. Bu jarayonning huquqiy asoslari va amaliy yondashuvlari bo‘yicha o‘zgartirishlar, ko‘p holatlarda yangi qonunlar va tizimlarni yaratishga olib keladi.

XMHga birinchi marta o‘tish ko‘plab kompaniyalar uchun murakkab jarayon bo‘lishi mumkin, chunki bu o‘zgarishlar nafaqat hisobotlarni tayyorlash metodologiyasini, balki kompaniya ichki texnologiyalarini, huquqiy tizimlarini va moliyaviy hisob-kitoblarning barcha qismlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

"ABC" nomli kompaniya misolida XMHga birinchi marta qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rib chiqamiz. Kompaniya o‘z faoliyatini milliy standartlarga asoslanib olib borgan va XMHga o‘tish jarayonida qanday qanday strategiyalarni qo‘llaganligi keltirib o‘tilgan.

. "ABC" kompaniyasining XMHga birinchi marta qo‘llash jarayoni moliyaviy hisobotlarni yangilash va texnologik moslashuvni talab qildi. XMHga o‘tish jarayoni, shuningdek, kompaniyaning risklarni boshqarish tizimini yanada samarali qilishga yordam berdi. Bu jarayon o‘zining qiyinchiliklari va o‘zgarishlarini keltirib chiqarsa-da, natijada kompaniya moliyaviy shaffoflik va samaradorlikni oshirishga muvaffaq bo‘ldi. XMHni muvaffaqiyatli joriy etish uchun kompaniyalar texnologik, metodologik va huquqiy moslashuvlarga tayyor bo‘lishlari kerak. Quyida kompaniya ko‘rsatkichlarini xalqaro moliyaviy hisobot asosida tayyorlangandan keyingi ayrim ko‘rsatkichlardagi o‘zgarishlarni ko‘rishimiz mumkin.

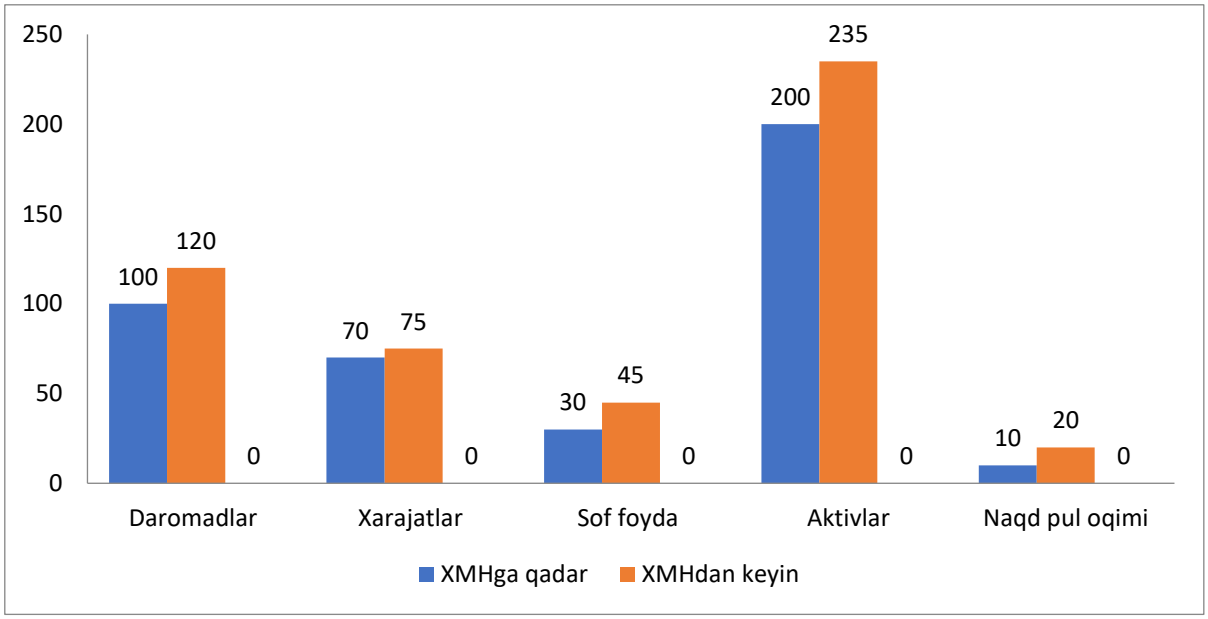

4 rasm Kompaniyaning moliyaviy ko‘rsatkichlari (XMHga o‘tishdan oldin va keyin)

Daromadlar XMHga o‘tishdan keyin 20% ga oshganini ko‘rishimiz mumkin. Bu XMHga o‘tish jarayonida kompaniya yangi standartlar bo‘yicha hisobot taqdim etishda samaradorlikni oshirgani va yaxshilangan moliyaviy strategiyalari orqali ko‘proq daromad ishlab chiqqanligini anglatadi. Sof foyda XMHga o‘tish bilan 50% ga oshdi. Bu XMHning ko‘proq shaffoflikni ta'minlaganligini va yanada samarali xarajatlarni boshqarish imkoniyatini yaratganini ko‘rsatadi.

Naqd pul oqimlari 2 baravarga oshgani, kompaniya yangi hisob-kitob metodologiyalari yordamida naqd pul oqimlarini samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo‘lganligini ko‘rsatadi.

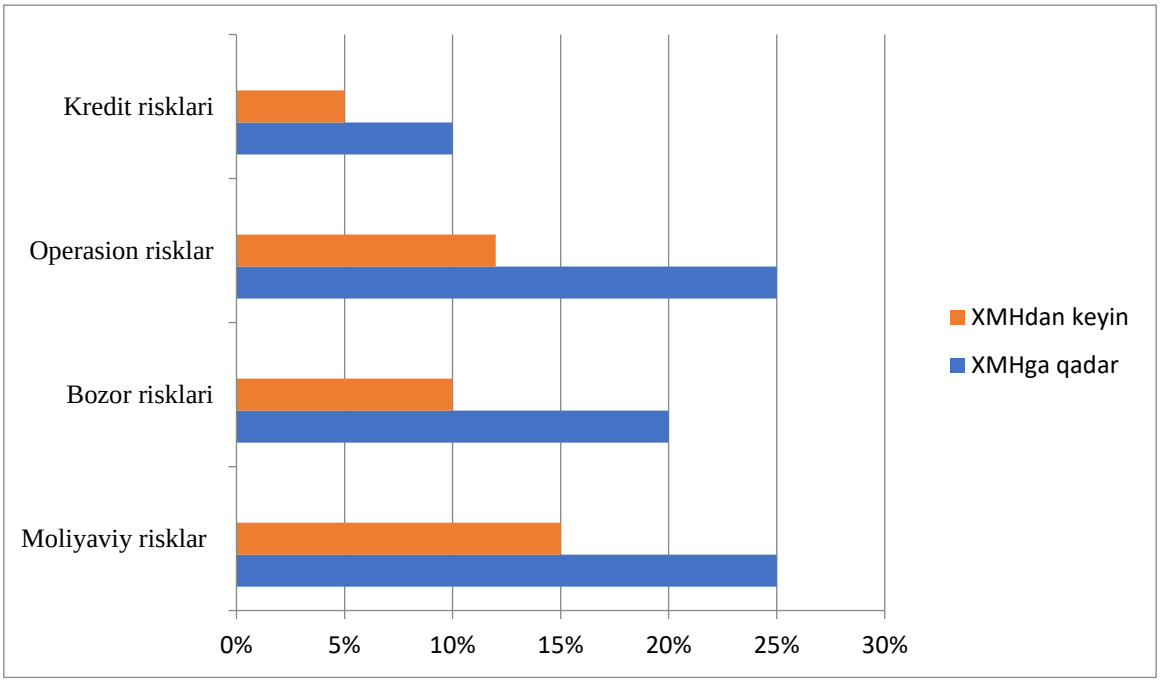

5 rasm Kompaniya risklarini boshqarish ko‘rsatkichlari (XMHga o‘tishdan oldin va keyin)

XMHga o‘tish orqali kompaniya risklarni boshqarishning samaradorligini oshirdi, masalan, moliyaviy risklar 25% dan 15% ga kamaydi. Bu yangi metodologiyalar va hisobot tizimlari orqali noaniqliklarni boshqarishda kompaniya yutuqlarga erishdi. Bozor risklari ham XMHga o‘tishdan keyin sezilarli darajada kamaydi, bu kompaniyaning bozorni o‘rganish va risklarni baholashda yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqqanini ko‘rsatadi.

Xulosa

IFRS 1 standarti moliyaviy shaffoflikni oshirish va xalqaro taqqoslanadigan hisobotlarni yaratishda muhim vositadir. Dastlabki balansning to‘g‘ri tuzilishi, barcha aktiv va majburiyatlarning qayta baholanishi va ularning farqlarini aniqlash kompaniyaga investorlarga ishonchli ma’lumot taqdim etish imkonini beradi. Yuqorida keltirilgan kompaniyada ham XMHga o‘tish jarayoni muvaffaqiyatli amalga oshirildi, ammo bu jarayonning o‘ziga xos qiyinchiliklarga ham duch kelingan. Natijada kompaniya quyidagi natijalarga erishdi:

-Moliyaviy shaffoflikning oshishi: XMHga o‘tish natijasida kompaniya moliyaviy hisobotlarining aniq va shaffof bo‘lishi ta'minlandi. Bu esa investorlar va kreditlar uchun osonroq qarorlar qabul qilish imkonini berdi.

-Samaradorlikning oshishi: Kompaniya yangi hisob-kitob metodologiyalari va texnologiyalarni qo‘llash orqali moliyaviy samaradorligini oshirdi.

-Kadrlar malakasining oshishi: XMHga o‘tish jarayonida kompaniya xodimlarini yangi tizimlar va metodologiyalar bo‘yicha malaka oshirishga muvaffaq bo‘ldi.

Yuqoridagi jarayonlardan kelib chiqib ta’kidlash joizki IFRS 1 Birinchi Marta Xalqaro Moliyaviy Hisoboti Standartlarini qabul qilish, bir tashkilotning o‘zining umumiy maqsadli moliyaviy hisobotlarini tayyorlash uchun IFRSni birinchi marta asos sifatida qabul qilganda amalga oshirishi kerak bo‘lgan tartib-qoidalarni belgilaydi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. **IASB (International Accounting Standards Board). (2023).** *International Accounting Standard 1: Presentation of Financial Statements***. https://www.ifrs.org**
2. Lepadatu G and Piranu M (2009), "Transparency in Financial Statements (IAS/IFRS)",European Research Studies, Vol. 12, No. 2, pp. 102-108
3. Lenormand G and Touchais L (2009), "Do IFRS Improve the Quality of Financial Information? A Value Relevance Approach", Comptabilité – Contrôle – Audit, Vol. 15, No. 2, pp. 145-164.
4. . Chen H, Tang Q, Jiang Y and Lin Z (2010), "The Role of International Financial Reporting Standards in Accounting Quality: Evidence from the European Union", Journal of International Financial Management and Accounting, Vol. 21, No. 3, pp. 1-57.
5. . Doni F, Rossetti S and Verona R (2017), "Performance Reporting Choices after the Adoption of IAS 1 Revised: Comparative Evidence from Europe and the USA", International Journal of Economics and Financial Issue, Vol. 7, No. 4, pp. 558-574.
6. Имамова Н М. Киличева Ф Б Особенности трансформации отчетности по МСФО В Республике Узбекистан научно-аналитический журнал наука и практика …, 2022
7. Имамова Н М. Киличева Ф Б INTERNATIONAL EXPERIENCE WITH IFRS AND ITS IMPLEMENTATION IN UZBEKISTAN 2022/3/12 World Economics and Finance Bulletin 70 74
8. Имамова Н М. . Организация консолидированного учетного учета и отчетности на основе международных финансовых стандартов Iqtisodiyot va ta'lim, 2022

B2B MARKETING STRATEGIYALARINING YANGI USULLARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH

Bekmuxamedova Barno O‘ktamovna
Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267048

Anotatsiya. *B2B (Business to Business) marketing, kompaniyalar o‘rtasida xizmatlar yoki mahsulotlarni sotish va sotib olish jarayonlarini boshqarishni anglatadi. So‘nggi yillarda B2B marketingi sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Ustuvor vazifalardan biri – ilg‘or texnologiyalarni va innovatsion strategiyalarni qo‘llashdir. Ushbu maqolada, B2B marketingining yangi usullari va ular yordamida kompaniyalar qanday muvaffaqiyatga erishayotganini tahlil qilamiz. Maqola kompaniyalar o‘rtasida muvaffaqiyatli marketing strategiyalarini yaratish va ulardan samarali foydalanish uchun yangi tendensiyalarni o‘rganishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *B2B, raqamli transformatsiya, personalizatsiya va maqsadli marketing, content marketing, influencer marketing, sotsial tarmoqlar va video marketing*

Аннотация. *Маркетинг B2B (Business to Business) подразумевает управление процессами продажи и покупки услуг или продуктов между компаниями. За последние годы B2B-маркетинг претерпел существенные изменения. Одним из приоритетов является применение передовых технологий и инновационных стратегий. В этой статье мы проанализируем новые методы B2B-маркетинга и то, как компании добиваются успеха с их помощью. Целью статьи является изучение новых тенденций среди компаний с целью создания успешных маркетинговых стратегий и их эффективного использования.*

Ключевые слова: *B2B, цифровая трансформация, персонализация и таргетированный маркетинг, контент-маркетинг, маркетинг влияния, социальные сети и видеомаркетинг.*

Abstract. *B2B (Business to Business) marketing refers to the management of the processes of selling and purchasing services or products between companies. In recent years, B2B marketing has been changing significantly. One of the priorities is the use of advanced technologies and innovative strategies. In this article, we will analyze new methods of B2B marketing and how companies are achieving success with their help. The article is aimed at studying new trends in creating successful marketing strategies among companies and their effective use.*

Keywords: *B2B, digital transformation, personalization and targeted marketing, content marketing, influencer marketing, social networks and video marketing*

Kirish. B2B (Business to Business) marketing, kompaniyalar o‘rtasidagi mahsulot va xizmatlar almashinuvi jarayonlarini boshqarishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu sohada marketing strategiyalarining samaradorligi faqatgina savdo jarayonini rivojlantirishga emas, balki kompaniyaning umumiy muvaffaqiyati va barqaror o‘sishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq, so‘nggi yillarda global bozorlar va texnologiyalar tez sur’atlar bilan rivojlanib, marketingning an’anaviy usullarini qayta ko‘rib chiqishni va yangilanishni talab qilmoqda. Yangi raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, ma'lumotlar tahlili, avtomatlashtirish, va boshqa innovatsion usullar B2B marketingi jarayonlarini jiddiy darajada o‘zgartirdi. Shuningdek, mijozlarning talab

va kutishlari ham o‘zgarmoqda. Ular endi faqat mahsulot yoki xizmatlarning sifatiga emas, balki ular bilan bo‘lgan aloqalar sifatiga ham katta e'tibor bermoqda. Shunday qilib, kompaniyalar B2B marketing strategiyalarini ishlab chiqishda yangi, innovatsion usullarga murojaat qilishlari zarur. Maqolada kontent marketing, personalizatsiya, avtomatlashtirilgan marketing tizimlari, raqamli va sotsial tarmoqlardagi marketing faoliyatlari kabi strategiyalarning roli, ularning samaradorligi va ushbu usullarni kompaniyalar tomonidan qanday muvaffaqiyatli amalga oshirish mumkinligi o‘rganiladi. Shuningdek, B2B marketingning kelajagi va uning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatayotgan omillar tahlil qilinadi. B2B marketing strategiyalarining yangi usullarini o‘rganish, ularni kompaniya faoliyatida samarali joriy etishning o‘ziga xos xususiyatlarini tushunish, har bir tashkilot uchun muvaffaqiyatli va barqaror o‘sishning kalitiga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. B2B marketingi sohasida ilmiy izlanishlar uzoq yillar davomida davom etib kelmoqda. B2B marketingning o‘ziga xos xususiyatlari va zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning samarasini o‘rganish borasida turli olimlar va tadqiqotchilar ilmiy ishlar olib borgan. Quyida B2B marketingi bo‘yicha izlanishlar olib borgan ba'zi taniqli olimlar va ularning ishlaridan qisqacha ma'lumotlar keltirilgan. Marketing sohasida dunyoga mashhur bo‘lgan Kotler, B2B marketingining asosiy tamoyillari va uning mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuvlari bo‘yicha ko‘plab asarlar yozgan. Uning "Marketing Management" nomli asari marketing strategiyalariga oid ilmiy ishlar uchun asosiy manba hisoblanadi. Kotler, B2B marketingni mijozlarga xizmat ko‘rsatishning bir qismi sifatida ko‘rdi va bu yondashuvni ilgari surdi [1]. Gary Lilien B2B marketingning eng yirik mutaxassislaridan biridir va uning ilmiy ishlari marketingning analitik metodologiyalariga asoslanadi. U B2B sohasida raqamli marketing va innovatsion texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari bo‘yicha qator tahlillarni amalga oshirgan [2]. Baker B2B marketingning evolyutsiyasini o‘rganib, ayniqsa, marketing strategiyalarining va raqamli texnologiyalarni qo‘llashning roli bo‘yicha bir qator ilmiy maqolalar yozgan. U B2B marketingining "strategik" va "operatsion" tomonlarini alohida ko‘rib chiqdi va ularni amalga oshirishning samarali usullarini taqdim etdi [3]. McNally B2B marketingda kontent marketingi va digital marketingning ahamiyatini o‘rganib chiqdi. U, ayniqsa, mijozlarni segmentatsiya qilish va shaxsiylashtirilgan yondashuvlar orqali marketingni samarali boshqarish usullarini o‘rgangan [4].

B2B marketingi bo‘yicha O‘zbekistonlik olimlar ham turli ilmiy izlanishlar olib borgan. O‘zbekistonning iqtisodiy va marketing sohalarida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar va olimlar, xususan, biznes va marketingni rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab maqolalar, dissertatsiyalar va tadqiqotlar yozgan. Xususan, O‘zbekistonov A. [5], Nuraliyev Sh. [6], Tursunov B. [7] va Ismoilov J. [8] kabi olimlar va tadqiqotchilar O‘zbekiston sharoitida B2B marketingning rivojlanishi va kompaniyalar o‘rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash, B2B marketingining rivojlanishiga oid ilmiy ishlarida marketing strategiyalarini yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, shuningdek, xalqaro B2B tajribalarini O‘zbekiston bozoriga moslashtirish, kichik va o‘rta biznesi uchun B2B marketingi strategiyalarini yaratish va amalga oshirish masalalari hamda B2B marketing strategiyalarining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun zarur bo‘lgan moliyaviy va boshqaruv resurslari haqida izlanishlar olib borgan.

Tadqiqot metodologiyasi. B2B (Business to Business) marketing strategiyalarining yangi usullarini tahlil qilish va ularni amaliyotga joriy etish bo‘yicha mazkur maqolada ilmiy tadqiqotlar va amaliy yondashuvlardan foydalangan holda bir necha metodologik usullar qo‘llanildi. Ushbu metodologiya marketing sohasidagi asosiy nazariy kontseptsiyalarni chuqur o‘rganish va B2B

kompaniyalarining real amaliyotlariga moslashtirishni ko‘zda tutadi. Tadqiqotning asosiy metodologik yondashuvlari quyidagilar:

Nazariy tahlil: Tadqiqotning birinchi bosqichida B2B marketingi sohasidagi mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Bu jarayonda marketingning asosiy nazariyalari, shuningdek, zamonaviy marketing strategiyalarining amaliy yondashuvlari o‘rganildi. Nazariy tahlil orqali B2B marketingining innovatsion usullari, shuningdek, marketing kommunikatsiyalarining o‘ziga xos xususiyatlari va ularni amalga oshirish metodologiyalari ko‘rib chiqildi.

Empirik tadqiqot: Empirik tadqiqotlar O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan bozorlar sharoitida B2B marketing strategiyalarining samaradorligini o‘rganishga yo‘naltirilgan. Tadqiqotda amaliy tajribalar orqali kompaniyalar tomonidan qo‘llanilayotgan marketing strategiyalarining samaradorligi, ularning muammolari va imkoniyatlari o‘rganildi. Bu usul orqali B2B kompaniyalarining real holatdagi yondashuvlari va ularning bozorda raqobatbardoshlikni qanday oshirayotgani haqida ma'lumot to‘plandi.

Tahlil va natijalar. B2B (Business-to-Business) marketing-bu bir biznesning boshqa bizneslarga mahsulot yoki xizmatlar taklif etish jarayoni. B2B marketingni tashkil etish uchun bir nechta muhim elementlar mavjud, ular orqali bozorni o‘rganish, samarali strategiyalarni ishlab chiqish va natijalarni tahlil qilish mumkin. B2B marketingni amalga oshirish kompleks jarayon bo‘lib, bir nechta muhim bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar maqsadli bozorni aniqlashdan tortib, digital marketing va mijozlar bilan aloqalarni rivojlantirishgacha bo‘lgan faoliyatlarni o‘z ichiga oladi. Har bir bosqichda innovatsion yondashuvlar va samarali tahlilni qo‘llash, marketing strategiyasining muvaffaqiyatini ta’minlashga yordam beradi. Muallif tomonidan ushbu bosqichlar 7 ga ajratilgan bo‘lib, quyidagilardan iboratdir.

1. **Biznesni rivojlantirish va diversifikatsiya qilish**

B2B marketingda biznesni rivojlantirish va diversifikatsiya qilish-kompaniyaning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta’minlash uchun zarur. Diversifikatsiya strategiyasi kompaniyaning yangi bozorlarga kirishi yoki yangi mahsulot va xizmatlarni taklif qilish orqali risklarni kamaytirish va daromadlarni oshirishni anglatadi.

- **Diversifikatsiyaning ahamiyati:** Biznesni diversifikatsiya qilish orqali kompaniya bozorning turli segmentlariga kirishi va raqobatni yengishi mumkin. Masalan, yangi texnologiyalarni joriy etish yoki yangi xizmatlarni taqdim etish orqali yangi mijozlarga xizmat ko‘rsatish mumkin.
- **Strategiyalar:** B2B kompaniyalari yangi biznes imkoniyatlarini yaratish uchun mavjud resurslarni samarali ishlatishi, yangi bozorlarni o‘rganishi va yangi mahsulotlarni ishlab chiqishi kerak. Bunda innovatsiyalar va bozor ehtiyojlarini aniqlash muhim.

2. Bozor tadqiqoti

B2B marketingning muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun bozorni chuqur o‘rganish zarur. Bozor tadqiqoti kompaniyaga maqsadli auditoriyani aniqlash, raqobatchilarni tahlil qilish va yangi imkoniyatlarni ko‘rish imkonini beradi.

- **Bozorni segmentatsiya qilish:** Potensial mijozlar va raqobatchilarni to‘g‘ri segmentlarga bo‘lish va har bir segment uchun alohida yondashuvni ishlab chiqish zarur. Masalan, kichik va o‘rta bizneslarga mo‘ljallangan mahsulotlar va yirik korporatsiyalarga mo‘ljallangan mahsulotlar uchun turli marketing strategiyalarini qo‘llash.

- **Ma’lumotlar yig‘ish:** Savdo jadvallari, so‘rovlar, mijozlar fikrlari va sanoat tahlillaridan foydalanib, bozorning joriy holatini va istiqbolini o‘rganish.

3. Tovarlar va xizmatlarga bo‘lgan talabni baholash

B2B marketingda mahsulot yoki xizmatga bo‘lgan talabni baholash juda muhim. Bu kompaniyaning resurslarini to‘g‘ri yo‘naltirish va bozorda muvaffaqiyatga erishish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

- **Talabning tahlili:** Potensial mijozlarning ehtiyojlari va muammolarini tushunish. Kompaniya o‘zining mahsulot yoki xizmatini bu ehtiyojlarga moslashtirishi kerak. Misol uchun, yangi texnologik yechimlar taqdim etish yoki muayyan sanoat uchun maxsus xizmatlarni ishlab chiqish.
- **Bozor talabi va tendensiyalarini kuzatish:** Mahsulot yoki xizmatga bo‘lgan talab vaqt o‘tishi bilan o‘zgarishi mumkin. Shuning uchun bozordagi yangiliklarni va iste’molchilar xohish-irodasini doimiy ravishda kuzatib borish zarur.

4. Raqobat muhitini tushunish

B2B marketingda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun raqobatchilarni va bozor muhitini yaxshi tushunish zarur. Bu sizning kompaniyangizga raqobatni yengish va mijozlarga yaxshiroq takliflar berishga yordam beradi.

- **Raqobatchilarni tahlil qilish:** Raqobatchilarning kuchli va zaif tomonlarini o‘rganing. Ularning mahsulot va xizmatlarini, narx siyosatini, marketing strategiyalarini va mijozlarga taqdim etayotgan qiymatini tahlil qiling. Bu sizga o‘z mahsulotingizni raqobatchilardan ajratib ko‘rsatishning yangi yo‘llarini topishga yordam beradi.
- **Bozor o‘zgarishlari:** Raqobat muhitini tahlil qilishda sanoatdagi yangi tendensiyalar va texnologiyalarni kuzatib borish kerak. Shuningdek, bozorning qaysi segmentlari o‘sish potentsialiga ega ekanligini aniqlash muhimdir.

5. Potensial biznes xaridorlarini aniqlash

B2B marketingning muhim bosqichi potensial mijozlarni aniqlashdir. B2B kompaniyalar uchun xaridorlar ko‘pincha boshqa bizneslar yoki tashkilotlar bo‘ladi, shuning uchun ularning ehtiyojlarini va qaror qabul qilish jarayonini yaxshi tushunish zarur.

- **Maqsadli auditoriyani aniqlash:** Kimlarning mahsulotingiz yoki xizmatlaringizga ehtiyoji borligini aniqlang. Bu uchun kompaniya o‘zining maqsadli auditoriyasini segmentlarga ajratishi va har bir segment uchun alohida yondashuvni ishlab chiqishi kerak.
- **Lead generation (potensial mijozlar topish):** Potensial mijozlarni jalb qilish uchun marketing kanallari (email marketing, SEO, PPC, kontent marketing) va boshqa vositalardan foydalanish.

6. Ommaviy hajm va narxni belgilash

B2B marketingda ommaviy hajm va narxni belgilash qarori kompaniyaning muvaffaqiyatini belgilashda muhim omil bo‘lib, bu har qanday kompaniya uchun strategik qarordir.

- **Narxni belgilash strategiyasi:** Mahsulot yoki xizmatning narxini belgilashda raqobatchilar narxlari, mijozlarning ehtiyojlari va kompaniyaning xarajatlari asosida qaror qabul qilish kerak. Bu narxni belgilashning bir nechta usullari mavjud: narxni yuqori qilish (premium narx siyosati), raqobatchilarga nisbatan pastroq narxlar belgilash yoki bozorni kengaytirish uchun arzon narxlar qo‘yish.

- **Ommaviy hajm:** Mahsulotni qanday miqdorda sotish rejalashtirilayotganini aniqlash. Ommaviy ishlab chiqarish va sotish strategiyasi kompaniyaga xarajatlarni kamaytirish va mijozlarga arzonroq narxlar taklif qilish imkonini beradi.

1-rasm. B2B marketingni amalga oshirish bosqichlari

7. O‘zaro aloqa va munosabatlarni saqlash

B2B marketingda mijozlar bilan o‘zaro aloqa va munosabatlarni saqlash uzun muddatli muvaffaqiyat uchun juda muhimdir. B2B munosabatlari ko‘pincha uzoq muddatli bo‘ladi, shuning uchun mijozlarga yuqori darajada xizmat ko‘rsatish va doimiy aloqalarni saqlash kerak.

- **Mijozlar bilan munosabatlar:** Har bir mijoz bilan uzoq muddatli va ishonchli munosabatlar o‘rnatish. Mijozlar uchun qo‘llab-quvvatlash va texnik yordam taqdim etish orqali ularni qoniqtirish.
- **Mijoz sodiqligi:** Mijozlarni saqlab qolish va qayta sotish uchun sodiqlik dasturlarini ishlab chiqish. Masalan, chegirmalar, yangi mahsulotlar haqida xabarnomalar yoki maxsus takliflar.
- **Muntazam aloqa:** Mijozlar bilan muntazam aloqada bo‘lish, ularning ehtiyojlarini va fikrlarini tinglash. Bu orqali kompaniya o‘z mahsulot va xizmatlarini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

B2B marketingni amalga oshirishda yuqorida ta’riflangan barcha omillarni to‘g‘ri boshqarish kompaniyaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga yordam beradi. Biznesni rivojlantirish va diversifikatsiya qilish, bozor tadqiqoti, talabni baholash, raqobat muhitini tushunish, xaridorlarni aniqlash, narxni belgilash va mijozlar bilan munosabatlarni saqlash bularning har biri marketingning samarali bo‘lishi uchun muhim elementlardir. Bu faoliyatlar bir-biri bilan chambarchas bog‘langan bo‘lib, ularning birgalikdagi ishlashi orqali kompaniya o‘z bozoridagi pozitsiyasini mustahkamlashi mumkin.

B2B digital marketing strategiyasi-bu bizneslar o‘rtasidagi aloqalarni raqamli vositalar orqali o‘rnatish va rivojlantirishga qaratilgan reja. B2B (Business-to-Business) sektorida marketing strategiyasi an’anaviy marketingdan farq qiladi, chunki bu yerda mijozlar-boshqa bizneslar yoki tashkilotlar bo‘ladi. B2B digital marketing strategiyasining maqsadi bizneslarga mahsulot yoki xizmatlarni taqdim etish, brendni tanitish va uzoq muddatli hamkorlik o‘rnatishdir.

B2B digital marketing strategiyasi muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun aniq reja va tizimli yondashuv talab etiladi. Yuqorida keltirib o‘tilgan elementlar — maqsadni aniqlash, kontekstni tahlil qilish, strategik variantlar, resurslarni rejalashtirish, amalga oshirish, o‘lchash va o‘zgartirish — har biri marketing strategiyasining turli bosqichlarini anglatadi. Quyida har bir elementga yanada kengroq to‘xtalib o‘tamiz:

1. Maqsadni aniqlash

B2B digital marketing strategiyasini ishlab chiqishning birinchi qadami — aniq va o‘lchab bo‘ladigan maqsadlarni belgilashdir. Maqsadlar kompaniyaning raqamli marketing faoliyatini yo‘naltiradi va muvaffaqiyatni baholash uchun asos yaratadi.

- **SMART maqsadlari:** Maqsadlar SMART (Specific - aniq, Measurable - o‘lchab bo‘ladigan, Achievable - erishish mumkin, Relevant - tegishli, Time-bound - vaqtinchalik) bo‘lishi kerak. Masalan, "6 oy ichida 30% yangi potensial mijozlarni jalb qilish" kabi o‘lchovli va aniq maqsadlar belgilash muhim.
- **Ma'lumotga asoslangan maqsadlar:** Kompaniya maqsadlariga asoslanib, o‘zining raqamli marketing faoliyatini strategik ravishda shakllantirishi kerak. Bu maqsadlar, masalan, brand awareness (brendni tanitish), lead generation (potensial mijozlarni jalb qilish), konversiyalarni oshirish yoki mijozlar sodiqligini kuchaytirish bo‘lishi mumkin.

2-rasm. B2B ditigal marketing strategiyasini amalga oshirish elementlari

2. Kontekstni tahlil qilish

Kontekstni tahlil qilish-bu B2B marketing strategiyasining asosiy qismi bo‘lib, kompaniyaning mavjud holatini, bozordagi tendensiyalarni, raqobat muhitini va mijozlar ehtiyojlarini aniqlashni o‘z ichiga oladi.

- **Bozor tahlili:** Sanoatning hozirgi holatini, kelgusi rivojlanish imkoniyatlarini va bozor ehtiyojlarini tahlil qilish. Bu tahlil orqali kompaniya o‘zining o‘rni va imkoniyatlarini aniqlaydi.
- **Raqobatni tahlil qilish:** Raqobatchilarning marketing strategiyalarini o‘rganish. Bu orqali kompaniya o‘zining kuchli va zaif tomonlarini bilib, raqobatchilardan farq qiladigan yondashuvlarni ishlab chiqishi mumkin.
- **Mijoz ehtiyojlarini tushunish:** Mijozlarning xohish-irodalarini va muammolarini aniqlash, shuningdek, ularning qanday qarorlar qabul qilishlarini tushunish. Bu kompaniyaga moslashgan marketing strategiyasini yaratish imkonini beradi.

3. Strategik variantlar

Strategik variantlar ishlab chiqish-bu kompaniyaning o‘zining maqsadlariga erishish uchun qanday yondashuvlarni tanlashi kerakligini belgilashdir. Bu bosqichda kompaniya turli imkoniyatlar va strategiyalarni ko‘rib chiqadi.

- **Strategiyalarni tanlash:** Turli marketing kanallarini va yondashuvlarni (SEO, kontent marketing, PPC reklama, email marketing, ijtimoiy tarmoqlar marketingi va boshqalar) o‘rganish va kompaniyaning ehtiyojlariga mos keladigan variantlarni tanlash.
- **Mijozlarga taqdim etiladigan qiymatni aniqlash:** Strategiya variantlarini ishlab chiqishda mijozlarga qanday qiymat taklif etilishini aniqlash muhim. Masalan, brendni tanitish va ishonchni oshirish uchun kontent yaratish yoki mahsulotni sotish uchun PPC reklama strategiyasini qo‘llash.

4. Resurslarni rejalashtirish

Strategiyani amalga oshirish uchun kerakli resurslarni (inson resurslari, moliyaviy resurslar, texnologiyalar, va boshqalar) rejalashtirish va ta’minlash zarur. Bu bosqichda kompaniya strategiyani qanday amalga oshirishi uchun zarur bo‘lgan resurslar va vositalarni aniqlaydi.

- **Byudjet rejalashtirish:** Marketing kampaniyalari uchun zarur bo‘lgan byudjetni rejalashtirish va taqsimlash. Har bir marketing kanalining samaradorligini ko‘rib chiqib, qanday mablag‘ sarflanishini aniqlash kerak.
- **Resurslar va jamoa:** Strategiyani amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan jamoa va mutaxassislarni tanlash. Masalan, SEO mutaxassislari, kontent menejerlari, dizaynerlar va boshqa xodimlar.
- **Texnologiyalar va platformalar:** Marketing faoliyatlarini boshqarish uchun zarur bo‘lgan texnologiyalar, platformalar yoki avtomatizatsiya vositalarini tanlash (masalan, CRM tizimlari, marketing avtomatizatsiyasi, analitik vositalar).

5. Amalga oshirish

Amalga oshirish-bu marketing strategiyasini kundalik ishlar va faoliyatlar orqali real vaqtda amalga oshirish bosqichidir. Bu jarayon kompaniyaning raqamli marketing faoliyatini boshlash va ijro etishdan iborat.

- **Kompaniyalarni boshlash:** Raqamli marketing kampaniyalarini yaratish va amalga oshirish. Masalan, SEO kampaniyasini boshlash, kontent yaratish, reklama kampaniyasini boshlash va ijtimoiy tarmoqlarda faollikni oshirish.

- **Monitoring va boshqarish:** Har bir kampaniyaning ijrosini doimiy ravishda kuzatib borish. Kampaniyalar o‘zgaruvchan bo‘lishi kerak, shuning uchun to‘g‘ri resurslarni ajratish va optimallashtirish zarur.

6. O‘lchash

Strategiyaning samaradorligini o‘lchash-bu kompaniyaga marketing faoliyatlarining qanday natijalar berganini tushunishga yordam beradi. Bu jarayon o‘rganish, tahlil qilish va o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun zarurdir.

- **KPI (Key Performance Indicators) belgilash:** Marketing kampaniyalarining muvaffaqiyatini o‘lchash uchun muhim ko‘rsatkichlar (KPI)ni aniqlash. Masalan, veb-saytga trafik, lead generation darajasi, konversiya koeffitsienti, ROI (Return on Investment) va boshqalar.
- **Analitika vositalari:** Google Analytics, CRM tizimlari, va boshqa analitik vositalar yordamida kampaniyalar va resurslarni tahlil qilish. Bu ma’lumotlar asosida kompaniya marketing faoliyatlarini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

7. O‘zgartirish (Optimization)

O‘zgartirish-bu marketing strategiyasini muntazam ravishda optimallashtirish va yaxshilash jarayonidir. B2B digital marketing strategiyasi doimiy ravishda o‘zgarib boradi, shuning uchun kompaniya samaradorlikni oshirish uchun zarur bo‘lgan o‘zgartirishlarni amalga oshirishi kerak.

- **Testlash va takomillashtirish:** A/B testlarini o‘tkazish, yangi yondashuvlarni sinash va mavjud strategiyalarni yaxshilash. Masalan, reklama matnlarini, SEO strategiyasini yoki kontentning turini sinab ko‘rish.
- **Feedback va o‘rganish:** Mijozlardan va xodimlardan fikr-mulohazalar olish va ular asosida strategiyani yangilash. Shuningdek, raqobatchilarni tahlil qilib, bozorda yangi imkoniyatlar yaratish.

Xulosa va takliflar. B2B marketing strategiyalarining yangi usullari va ularni amalga oshirish zamonaviy texnologiyalar, o‘zgaruvchan bozor sharoitlari va mijozlarning ehtiyojlari bilan bog‘liq. Ushbu yangi usullar kompaniyalarga raqobatbardoshligini oshirish, mijozlar bilan samarali aloqalarni o‘rnatish va biznesni kengaytirish imkonini beradi. Yangi yondashuvlar, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va avtomatizatsiya vositalarining o‘sishi bilan yanada samarali bo‘lib bormoqda.

Yangi usullar orasida kontent marketingi, SEO, ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘zaro aloqalar, va ma'lumotlarni tahlil qilishning roli katta. Bundan tashqari, personalizatsiyalashgan marketing, raqamli reklama va email marketing kabi vositalar ham kompaniyalarni mijozlarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri erishishga yordam bermoqda. Shu bilan bir qatorda B2B marketing strategiyalarini yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni amaliyotda kengroq qo‘llash maqsadga muvofiqdir:

1. **Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash**: Kompaniyalar raqamli transformatsiyani amalga oshirishi, yangi texnologiyalarni marketing jarayonlariga joriy etishi kerak.
2. **Kundalik tahlil va optimizatsiya**: Har bir marketing strategiyasi bo‘yicha doimiy tahlil o‘tkazish va o‘zgartirishlar kiritish zarur.
3. **Mijozlarga personalizatsiyalashgan yondashuv**: Har bir mijoz uchun individual marketing kompaniyalarini yaratish.

Bu yondashuvlar kompaniyaga raqobatbardoshlikni oshirish, mijozlarga qo‘shimcha qiymat yaratish va bozorni kengaytirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). Marketing Management (15th ed.). Pearson.
2. Lilien, G. L., & Grewal, R. (2012). Handbook of Business-to-Business Marketing. Edward Elgar Publishing.
3. Baker, M. J. (2014). Business-to-Business Marketing: Analysis and Practice. Macmillan International Higher Education.
4. McNally, B. R. (2017). Digital Marketing for B2B Businesses. Wiley.
5. O‘zbekistonov, A. (2022). B2B Marketing: Nazariyasi va Amaliyoti. Tashkent: O‘zbekiston Nashriyoti.
6. Nuraliyev, Sh. (2023). "B2B Marketingning Zamonaviy Yondashuvlari". Xalqaro Biznes va Marketing Konferensiyasi. Tashkent.
7. Tursunov, B. (2021). "B2B Marketing va Innovatsiyalar". Biznes va Marketing Jurnali, vol. 3, no. 1, pp. 45-57.
8. Ismoilov, J. (2023). "B2B Marketingda Raqamli Texnologiyalardan Foydalanish". Marketing Uz (online).
9. Elov , O. K., Berdialiyeva, S., & Ortiqova , S. (2023). B2B MARKETING VA SANOATDAGI O‘RNI. Educational Research in Universal Sciences, 2(18 SPECIAL), 130–133. Retrieved from http://erus.uz/index.php/er/article/view/5381
10. www.marketinguz.uz/b2b-marketing-texnologiyalar.

ASSESSING THE IMPACT OF GREEN SUKUK ON RENEWABLE ENERGY

Kurbonova Mumtozaposho Mirshod qizi
Teacher at International Islamic Academy of Uzbekistan
ORCID: https://orcid.org/0009-0001-8955-0900
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267209

Abstract. *Green sukuk, situated at the intersection of Islamic finance and environmentally responsible investing, emerges as a promising tool for funding renewable energy projects while adhering to Shariah principles. This paper critically examines the significance of Green sukuk in advancing sustainable energy initiatives. It begins with a conceptual overview of Green sukuk, including its structure and types, followed by case studies from Malaysia, Indonesia, and the Arab region that highlight its practical applications. Finally, the study explores the opportunities and challenges of integrating Green sukuk into global climate strategies. While Green sukuk holds substantial potential—particularly in MENA regions—issues such as Shariah compliance, market transparency, pricing inefficiencies, and regulatory shortcomings pose considerable hurdles. The paper concludes by emphasizing the need for deeper research and stronger governance to enhance Green sukuk's effectiveness in driving sustainable development.*

Keywords: *green sukuk; Islamic finance; renewable energy; sustainable investment; Shariah compliance; socially responsible investing (SRI); climate finance; Islamic bonds; sustainable development goals (SDGs); MENA region; ethical finance.*

INTRODUCTION

The need for sustainable and socially responsible investment strategies is increasing along with the global awareness of environmental challenges (Araminta *et al*, 2022). Concurrently, Islamic finance has become recognized as a reliable and moral framework for managing and allocating wealth. An unique financial product called as *Green sukuk*, is the result of this confluence. Investors that value sustainability and adherence to Islamic financial principles are quickly becoming more interested in *Green sukuk* (Dey *et al*., 2016). For people and organizations looking to combine environmental responsibility with faith-based investments, *Green Sukuk* presents an alluring alternative since it satisfies Shariah goals and is consistent with the moral and sustainability-focused principles of Islamic finance.

This essay attempts to critically discuss the significance of Green sukuk in financing renewable energy projects. Followed by a brief literature review, Section 1 defines the instrument, its different types and a structure, Section 2 discusses past examples of real-life sustainable energy projects that were financed visa *Green sukuk*. And, last section examines the prospects and possible challenges of its practical implementation in the light of existing literature.

LITERATURE REVIEW

Considerable research has been conducted studying the structure (El Amri *et al.,* 2021), benefits and potential (Araminta *et al.,* 2022), challenges (Rahman *et al*., 2022; Bahari *et al*., 2016) and more. In terms of geographic focus of *Green sukuk* research, Alkadi (2024) found that the majority of studies have focused on Malaysia and Indonesia. Regarding the time period, Abdullah

and Keshminder (2022) pointed out that it wasn't until the Paris Agreement in December 2015 that environmental issues became a major focus of national agendas. This change accounts for the consistent rise of *Green sukuk*-related research, which went from one study in 2016 to 19 studies by 2022.

Alam *et al.* (2016) defined the typical *Green sukuk* structure as the securitization of future income streams from ring-fenced assets or projects that adhere to Shariah and environmental compliance norms is what. While Alam *et al*. (2016) provided a foundational *Green sukuk* framework, other scholars have proposed alternative models. For instance, Sarac and Karabulut (2021) suggested three partnership-based *Green sukuk* models to finance wind power installations, taking into account different business cycles and scenarios. Also, Musari (2022) combined *Green sukuk* with Cash Waqf-Linked Sukuk (CWLS), introducing a novel strategy to address climate change in Indonesia.

Multiple research publications have looked at the advantages of *Green sukuk*, highlighting a number of benefits (Alam *et al*., 2016; Bukhari *et al.,* 2020; Rahim and Mohammad, 2018). These consist of environmental preservation, tax breaks, risk diversification, and support for the Sustainable Development Goals (SDGs). Furthermore, according to Alkadi (2024), *Green sukuk* provides a solution for infrastructure and environmental initiatives, meeting the financial needs of nations with expanding populations.

DISCUSSION

1. Green sukuk: definition, structure and types.

Initiatives designated as "green projects" have fuelled significant interest as a result of the increased emphasis on ecologically sustainable development on a worldwide scale. Islamic finance presents a unique opportunity to develop financial products that complement the global push for green initiatives. Its tenets inherently promote environmental sustainability, which makes it a good fit for the moral standards required by green projects. Therefore, Islamic finance's overarching objective of advancing community welfare naturally extends to environmental conservation (Adil *et al*., 2023).

Green sukuk is acknowledged as a distinct asset class situated at the nexus of three investing domains: socially responsible investments (SRI), sukuk, and Islamic mutual funds (Alam *et al.,* 2016). While standard sukuk can finance a broad spectrum of projects, *Green sukuk* are uniquely engineered to finance renewable energy ventures and environmentally sustainable initiatives, The "green" label denotes their sole emphasis on low-carbon and ecologically friendly projects (Liu and Lai, 2021). Addressing one of the higher Islamic values that prioritize environmental preservation is their main goal. Sukuk are structured using several Islamic financial models, namely Ijarah, Wakalah, Murabahah, Musharakah, Mudharabah, Istisna and Salam. The particular needs of the project determine the structure to be used, frequently in conjunction with other Islamic financial instruments (Bukhari *et al.,* 2020; El Amri *et al*., 2021, Mat Rahim & Mohamad, 2018).

As depicted in the Figure 1, the structure of *Green sukuk* entails securitizing future cash flows from pre-selected projects or assets that satisfy particular requirements. The money raised by these sukuk issuances is allocated to green initiatives that adhere to Shariah. The sukuk investors receive a portion of the project portfolio‘s revenues once the Special Purpose Vehicle (SPV) costs have been subtracted. The Obligor agrees to buy the portfolio back from the SPV when it matures. The total nominal value of the trust certificates plus any outstanding accrued periodic dividends are used to determine the repurchase price (Figure 1).

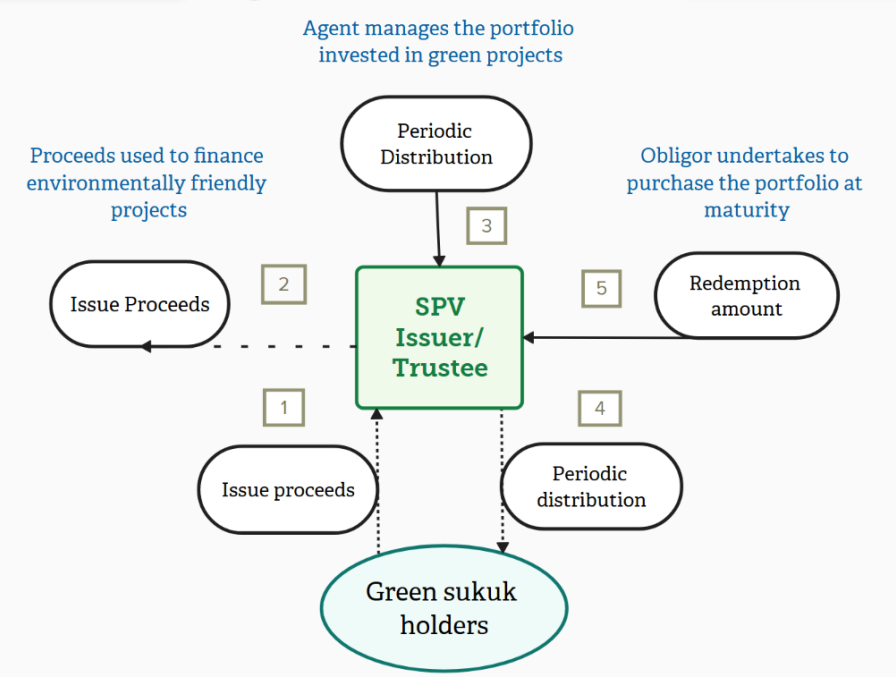

Figure 1. Structure of Green sukuk[8]

In principle, sukuk are in line with Shariah rules that regulate Islamic finance, even though they resemble traditional bonds. One of its unique features is the fact that sukuk grant ownership stakes in the underlying assets or the profits produced by those assets. Furthermore, because of their risk-sharing arrangement, they are especially well-suited for infrastructure development and provide a workable way to close financial gaps in poor countries (International Monetary Fund, 2015).

2. Practical usage of Green sukuk to finance renewable energy projects

As highlighted in Climate Bonds Initiative (2019), *Green sukuk,* similar to Green Bonds, can be used to fund ecologically friendly assets and initiatives in fields like pollution control, climate change adaptation, and renewable energy, solar energy projects, wind farms, biogas facilities, energy efficiency initiatives and electric vehicle programs. One of the noteworthy examples is a 50 MW photovoltaic solar venture named "One Solar Watt per Person". Two Australian solar and lighting companies[9], spearheaded this project, which was issued through Malaysia with an projection towards Indonesia. The first phase, worth $150 million, was funded in late 2012 and has a total value of $550 million (Dorsman *et al.,* 2016). These kinds of solar systems are beneficial since they are easy to install and generate income quickly—usually within months (Reve, 2013). Clean and renewable energy solutions can be supported by *Green sukuk*, as demonstrated by this initiative.

Further major examples of *Green sukuk*-funded projects issued by China is the Bakun Hydroelectric Plant, and Malaysian's project is Tadau Energy's solar photovoltaic project, respectively (Mat Rahim and Mohammad, 2018). In order to build a 50 MW solar photovoltaic facility in Kudat, a small area in Malaysia's Sabah province, Tadau Energy issued a 10-year sukuk worth RM 250 million in 2017. In the meantime, a 2,400 MW hydropower plant was being built as part of the Bakun hydropower project, which was overseen by Sarawak Energy Berhad, a state-

[8] Developed by author based on a study by Alam *et al.* (2016)
[9] Mitabu Australia and Solar Guys International

owned company in Sarawak. The construction of a 205-meter-tall dam was part of this 30-year project, which was anticipated to cost $1.6 billion. According to Mat Rahim and Mohamad (2018), the electricity rate was fixed at 6.25 cents per kilowatt-hour and would increase by 1.5% annually.

Table 1. Major areas covered by Green sukuk[10]

N	Country	Areas	Estimated funds
1	Malaysia	Renewable energy	5.362 billion US dollars
		Real estate	
2	Indonesia	Renewable energy	3.234 billion US dollars
		Waste management	
		Energy efficiency	
		Pollution	
		Sustainable transportation	
3	UAE	Green buildings	1.2 billion US dollars
		Sustainable water management	
		Renewable energy	
4	Saudi Arabia	Green projects	1 billion US dollars

Above given example of *Green sukuk* funded projects are only a few instances. Table 1 might provide better glimpse of *Green sukuk* markets, i.e. major issuing countries and the estimated funds. As can be seen, Malaysia is by far the most active is *Green sukuk* ventures, with estimated amount constituting approximately five times more than that of UAE, each amounting to around 5.4 and 1.2 respectively (Table 1). It can be inferred that Southeast Asian countries are comparatively major players that Arab region.

3. Opportunities and challenges of integrating Green sukuk in global climate initiatives

Green sukuk has a massive potential, especially in MENA regions for the upcoming decade. Over the past ten years, in multiple Arab countries power demand has consistently increased by about 6% annually. At the same time, 14 Arab nations are working to increase the production of renewable energy due to the depletion of fossil fuel sources and the good climate for solar and wind energy (Alam *et al*., 2023). In order to overcome the current energy shortfalls in these nations, their goal is to increase the output of renewable energy from 12 GWh in 2013 (which made up only 6% of total energy production) to around 75 GWh by 2030. The National, a newspaper published in Abu Dhabi, estimates that *Green sukuk* may produce about $300 billion, which could be used for projects that lessen the effects of climate change. This illustrates the enormous financial potential of *Green sukuk* in assisting energy and sustainable development initiatives in areas where investments in renewable energy are becoming more and more committed (Alam *et al*., 2016).

Nevertheless, despite being an innovative and unique financial product that has been well embraced by the market, *Green sukuk* continues to encounter several issues. To fully achieve its potential and improve its social impact in line with the goals of the most recent Sustainable

[10] Developed by author based on data provided by Rahman *et al*. (2022)

Development Goals (SDGs) agenda, there remains significant space for refinement to fully realize its potential and improve its social impact in alignment with SDGs. According to Rahman *et al*. (2022), and Masood *et al*., (2024), **guaranteeing Shariah compliance** is one of the main issues with sukuk, especially *Green Sukuk*. The "sell-buyback" characteristic, which closely resembles the contentious "*sale of Inah*," is a particularly important concern. Since many Islamic scholars believe that transactions based on Inah are prohibited by Islamic law, this structure presents serious Shariah issues.

In addition to problems with Shariah compliance, the *Green Sukuk* market also faces **lack of transparency**. Bahari *et al*. (2016) points out that investor confidence is weakened by the lack of clarity surrounding the management and distribution of money in *Green Sukuk* projects. Thirdly, According to Dorsman *et al*. (2016), **unfavourable pricing models** is also posing a challenging position. *Green Sukuk* is less appealing than traditional Green Bonds because it relies on pricing models that do not adequately reflect investor interests.
Fourth on the list is a reputational risks. Structure of *Green sukuk*, like sukuk generally, suffers from inconsistencies. Although this flexibility can be helpful in certain situations, it undermines the credibility of sukuk as a trustworthy and moral financing instrument by causing investor negative perception (Dorsman *et al*., 2016).

Lastly, the absence of thorough rules that support and align with the main goals of *Green sukuk* initiatives is a major problem when issuing *Green sukuk*, according to the author's systematic investigation. This lack of regulations is noticeable among other stakeholders as well as at the governmental level, resulting in a gap that jeopardizes the growth and effectiveness of these projects (Bahari *et al*., 2016). These issues resulted in a lower demand for *Green Sukuk* compared to more established Green Bonds, which are often viewed as more transparent and straightforward financial instruments.

CONCLUSION

This article analysed the role of Islamic Bond, Green sukuk in leveraging the renewable energy ventures and types of challenges this financial tool is currently witnessing and its future prospects. First section had relatively descriptive character, defining the sukuk itself, types and structures; its difference from conventional green bonds. The actual implications of *Green sukuk* in renewable energy industry was given in examples of solar venture, hydraulic plant and green buildings issued by Malaysia and Indonesia. Furthermore, it has been made evident that Arab countries, such as UAE and Saudi Arabia are much smaller players in the markets compared Southeast Asian sukuk issuers.

In Section 3, critical analyses of sukuk issues and opportunities were made. Although *green sukuk* has a great potential to finance sustainable energy projects in MENA regions due to their massive demand, however several challenges are hindering its progress, such as guaranteeing Shariah compliance, lack of transparency, unfavourable pricing models and inadequate governance framework. More research should be conducted to suggest viable solutions to the above mentioned problems.

REFERENCES

1. Adil, M., Hoogendoorn, H.J. and Jumat, Z.H. (2023) ‘Sukuk Innovation: Powering sustainable finance’, Palgrave CIBFR Studies in Islamic Finance, pp. 145–158. doi:10.1007/978-3-031-13302-2_7.

2. Alam, A. *et al.* (2023) 'Development and evaluation of Islamic Green Financing: A systematic review of Green Sukuk', *Environmental Economics*, 14(1), pp. 61–72. doi:10.21511/ee.14(1).2023.06.
3. Alam, N., Duygun, M. and Ariss, R.T. (2016) 'Green Sukuk: An innovation in Islamic Capital Markets', *Energy and Finance*, pp. 167–185. doi:10.1007/978-3-319-32268-1_10.
4. Ali, Q. *et al.* (2023) 'An empirical study of the effects of Green Sukuk Spur on economic growth, social development, and financial performance in Indonesia', *Environment, Development and Sustainability*, 26(8), pp. 21097–21123. doi:10.1007/s10668-023-03520-6.
5. Abdullah, S.M. and Keshminder, J.S. (2022), "What drives Green Sukuk? A leader's perspective*", Journal of Sustainable Finance and Investment,* Vol. 12 No. 3, pp. 985-1005.
6. Alkadi, R.S. (2024) 'Towards a sustainable future: A comprehensive review of green sukuk', *Review of Accounting and Finance*, 23(4), pp. 467–488. doi:10.1108/raf-03-2023-0105.
7. Araminta, D.V., Qudziyah, Q. and Timur, Y.P. (2022) 'The role of Green Sukuk in realizing the Sustainable Development Goals 2030 Agenda', *Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam (Journal of Islamic Economics and Business)*, 8(2), pp. 251–266. doi:10.20473/jebis.v8i2.37531.
8. Bahari, N.F., Ahmad, N.W., Shahar, W.S.S. and Othman, N. (2016), "A review on the potential growth of Sukuk, issues and its challenges", *International Conference on Economics and Banking*, Vol. 2, pp. 395-403.
9. Bukhari et al. (2020), "Green banking and Islam: two sides of the same coin", *Journal of Islamic Marketing*, Vol. 11 No.4, pp. 977-1000.
10. Climate Bonds Initiative (2019), "Climate bonds taxonomy", available at: www.climatebonds.net/ standard/taxonomy
11. Dey, D., Hussain, T. and Hauman, M. (2016), Green Bonds and Islamic Finance, White and Case, New York, NY.
12. Dorsman, A. B., Arslan-Ayaydin, Ö., & Karan, M. B. (2016). Energy and Finance: Sustainability in the Energy Industry (pp. 1–203). https://doi.org/ 10.1007/978-3-319-32268-1.
13. El Amri, M.C., Mohammed, M.O. and Abdi, M.H. (2021) 'How green sukuk structure contributes to SDGreen sukuk?', *Islamic Wealth and the SDGreen sukuk*, pp. 621–637. doi:10.1007/978-3-030-65313-2_32.
14. International Monetary Fund (2015) Islamic finance: opportunities, challenges, and policy options. *IMF staff discussion note SDN/15/05*. International Monetary Fund, Washington, DC
15. Kachkar, O. and Al Fares, M. (2024) 'Sri Sukuk to achieve SDGs with a special reference to the legal and regulatory framework in Malaysia', *Contributions to Management Science*, pp. 159–184. doi:10.1007/978-3-031-61778-2_9.
16. Liu, F.H. and Lai, K.P. (2021) 'Ecologies of green finance: Green sukuk and development of Green Islamic Finance in Malaysia', *Environment and Planning A: Economy and Space*, 53(8), pp. 1896–1914. doi:10.1177/0308518x211038349.
17. Masood, A., Rahim, N. and Lee, U.H. (2024) 'Driving green sukuk development to meet ESGREEN SUKUK and Society 5.0 aspirations through Innovative Technology', *Contributions to Management Science*, pp. 1–18. doi:10.1007/978-3-031-61778-2_1.
18. Mat Rahim, S.R. and Mohamad, Z.Z. (2018) 'Green Sukuk for financing renewable energy projects', *Turkish Journal of Islamic Economics*, 5(2), pp. 129–144.
19. Musari, K. (2022), "Integrating Green Sukuk and cash Waqf linked sukuk, the blended Islamic finance of fiscal instrument in Indonesia: a proposed model for fighting climate change", *International Journal of Islamic Khazanah*, Vol. 12 No.2, pp.133-144.

20. Rahman, A. *et al*. (2022) 'The challenges of Green Sukuk policy implementation for achieving sustainable environment', *Malaysian Journal of Social Sciences and Humanities (MJSSH)*, 7(11).
21. Reve. (2013). *Sukuk to Fund an Indonesian Solar Power Project.*
22. Sarac, M. and Karabulut, E. (2021), "Partnership based Sukuk model in environmental and social investments", *Journal of BRSA Banking and Financial Markets,* Vol. 15No. 1, pp. 27-59

DEVELOPING ECOTOURISM IN UZBEKISTAN: POSSIBILITIES, OBSTACLES, AND FUTURE POTENTIAL

Maxmadiyeva Charos Xayrullayevna
"Ipak Yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti assistent o'qituvchisi va " Ipak Yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi.
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267428

Abstract. *Uzbekistan, a region rich in history and cultural heritage, is being increasingly recognized for its untapped ecotourism potential. While the country is well-known for historic Silk Road cities, including as Samarkand and Bukhara, its various landscapes, distinct flora and fauna, and commitment to sustainable practices make it an attractive ecotourism destination. In addition to its abundant cultural heritage, Uzbekistan boasts distinct natural resources. This presents substantial potential for the advancement of ecotourism. This study focuses on the significance, available opportunities, challenges, and future possibilities for the growth of ecotourism in Uzbekistan. The paper examines the nature of ecotourism, its impact on Uzbekistan's economy, its role in enhancing the living standards of local communities, and its significance for environmental conservation.*

Keywords: *ecotourism, Uzbekistan, development, opportunities, problems, prospects, nature, sustainability, resources.*

Introduction. One of the ways of harmonious human contact with the environment is ecological tourism or ecotourism. The development of ecotourism is due to the strong motivation of tourists, their craving for adventure and the acquisition of new knowledge and experience. This article introduces ecological tourism as a means of supporting natural areas, and also contributes to the social and economic development of the local population, the formation of systemic knowledge about the principles of developing a new type of tourism in our country.

First of all, this is a trip to nature promotes their preservation and development. Ecological tourism is inextricably linked with the cognitive and educational functions, tourists get acquainted with nature, local customs and culture, and they learn more about environmental problems and take an active part in solving them. Thus, ecological tourism not only gives the impression of rest in the most beautiful places, but also fosters in a person love and a sense of responsibility towards the environment.

1.1 **Ecotourism's Benefits and Challenges for Sustainable Development**

In recent years, tourism-based sustainable growth has been a hot subject of debate [6]. Tourism is a powerful catalyst for change [7]. Tourism creation affects culture and the community everywhere it happens. Development adds new value to local services while still putting more pressure on current infrastructure [8]. Tourism contributes significantly to resource use and climate change [9,10], despite contradictory indications that it is a net contributor to poverty reduction and alleviation. As a result, tourism growth must be pursued in order to reap benefits for the destination's population [11].

Ecotourism, a form of sustainable tourism, has played a significant role in the growth of developing destinations [12]. There are several different meanings and descriptions of the term

ecotourism. In 1983, Mexican environmentalist Hector Ceballos Lascurain defined ecotourism as "traveling to relatively undisturbed natural areas with the specific goal of observing, admiring, and enjoying scenery, wild animals, and plants." [13]. Since then, ecotourism has been defined as "responsible travel to natural areas that conserves the environment and improves the well-being of local people, and includes interpretation and education." [14] Ecotourism aims to reduce negative environmental effect, raise cultural and environmental knowledge, provide pleasant guest experiences, and empower local communities, while also raising sensitivity to the environment. The host country's environmental and economic policies [15,16]. Sustainable tourism aims to meet tourists' economic, social, and aesthetic requirements while preserving the natural environment and cultural legacy [1]. While some scholars [12,18] contend that the precise definition and meanings of the word are not precisely articulated, ecotourism has been seen to conserve endangered habitats and improve local economies in remote regions [17]. Ecotourism focuses on direct engagement with nature and people from different cultures, as well as selecting tourism kinds that maximize earnings for underprivileged groups. Rather than huge international tourism firms; and finally, reducing overall travel environmental impacts [19]. Ecotourism has the potential to support the world by helping to preserve and conserve the environment. It is a means of raising environmental consciousness that can be used to fund the conservation of natural areas while still increasing their economic competence [2].

1.2 Ecotourism in Uzbekistan

The Aral Sea region contains numerous historical, archeological, and biological sites. The different character of the major river banks, as well as their flora and fauna, provide ample opportunities for ecotourism. The key functions of ecotourism—to conserve natural areas, provide competitive tourism experiences, and strengthen local economies through nature conservation, environmental education, and rural empowerment—may stimulate rapid growth in tourism and other sectors of the economy, as well as help to mitigate the Aral Sea region's ongoing environmental degradation and increase the socioeconomic well-being of the local population [4]. The ecotourism potential of the lower Amudarya state's biosphere reserve, the Aral Sea shore's ship cemetery in Muynak, ancient Khorezm fortresses (Ayazkala, Tuprakkala), and the Nukus Art Museum named after Savitsky [5] is not fully understood, both for tourists and tour operators.

Uzbekistan has taken a number of steps to encourage ecotourism, which will help to raise living standards, generate new opportunities, and boost foreign ties. The active introduction of ecotourism production in Uzbekistan demonstrates the importance of fully comprehending the scope and significance of this development as a component of the state's long-term sustainability. Uzbekistan offers a wide range of ecotourism possibilities, including the Ugham Chatkal State Natural Park, the riparian forests in the Amu Darya River delta, the Aral Sea area of environmental catastrophe, desert scenery and the Kyzyl Kum desert, and the mountains and lake Nuratin Aydarkul in the Farish district of the Jizzakh region [3].

Khamidov [20] created the tourism-recreation complex in the Uzbek economy and successfully managed it. He established an index of ecological tourism in protected natural areas and calculated ways to increase ecotourism revenue and contribute to the GDP. This article examines the current condition of ecotourism in the Khorezm region and proposes ways to expand it [21].

The Aral Sea Basin's protected natural resources, including the Lower Amudarya State Biosphere Reserve, Sultan Uvays Mountains, Ustyurt Plateau, Sudoche and Saigachia, and the

Aral Sea ecotourism potential, have been exploited to build a model of ecotourism production [5]. Tourist itineraries have been created centered on the Lower Amudarya State Biosphere Reserve, Sultan Uvays Mountains, Ustyurt Plateau, and Sudoch. In addition to assessing Karakalpakstan's tourism potential, this study examines theoretical and methodological issues related to the development of ecotourism in the Republic of Karakalpakstan, including analyzing new ecotourism destinations [3]. Khalilova and Allaberganov [22] outlined methods for resolving the Aral Sea basin crisis, as well as current conditions and proposals for improving the region's ecological situation and creating tourist zones.

By addressing these challenges and adopting a sustainable approach, Uzbekistan can realize the enormous potential of its natural resources and establish itself as a leading ecotourism destination in Central Asia, thereby contributing to economic diversification, community development, and environmental conservation for future generations. The objective is to balance economic expansion with the preservation of Uzbekistan's natural and cultural legacy, ensuring that tourism benefits both the environment and the local communities that rely on it.

REFERENCES

1. Petrovic, M.; Jelica, M. Sustainable Tourism as Part of a Comprehensive Environmental Monitoring. A Study of Serbia. J. Environ. Tour. Anal. 2013, 1, 30–42.
2. Sunlu, U. Environmental Impacts of Tourism. Séminaires Méditerranéens 2003, 57, 263–270.
3. Allanazarov, K.; Alimov, A. The model of the development of ecotourism in special protected areas. Uzbekistan in the Central Asia Region: Geography, Geoeconomics, Geoecology. In Proceedings of the International Scientific and practical Conference, Tashkent, Uzbekistan, 14–15 June 2019.
4. Kamaletdinov, U. Opportunities for Creating Tourism Clusters in the Aral Sea Basin. Bus Daily. 2018. Available online: http://www.biznes-daily.uz/ru/gazeta-birja/58050-vozmojnosti-sozdaniya-turistichskogoklastra-v-rgion-priaralya (accessed on 19 June 2020).
5. Alimov, A. Main Directions and Prospects of Development of Ecological Tourism in the Republic of Karakalpakstan. Ph.D. Thesis, Karakalpak State University, Nukus, Uzbekistan, December 2018.
6. NOAA. Assessment for Sustainable Tourism. 2011. Available online: https://nmssanctuaries.blob.core. windows.net/sanctuaries-prod/media/archive/management/international/pdfs/day2_assessment_manual. pdf (accessed on 22 May 2020).
7. Becken, S.; Hay, J. Tourism and Climate Change: Risks and Opportunities; Channel View Publication: Clevedon, UK, 2007; pp. 48–54. Available online: http://en.bookfi.net/book/1125941 (accessed on 10 May 2020).
8. Murphy, P. Tourism as a community industry-An ecological model of tourism development. Tour. Manag. 1983, 4, 180–183. [CrossRef]
9. Gossling, S.; Scott, D.; Hall, C.; Ceron, J.; Dubois, G. Consumer behavior and demand response of tourist arrivals to climate change. Ann. Tour. Res. 2012, 39, 36–58. [CrossRef]
10. Scott, D.; Hall, C.; Gossing, S. Tourism and climate change: Impacts adaptation and mitigation. Contemporary Geographies of Leisure, Tourism and Mobility, 1st ed.; Routledge: London, UK, 2012; pp. 76–79

11. Ross, S.; Wall, G. Evaluating ecotourism: The case of North Sulawesi, Indonesia. Tour. Manag. 1999, 20, 673–682. [CrossRef]
12. Ahmed, S.; Diffenbaugh, N.; Hertel, T. Climate volatility deepens poverty vulnerability in developing countries. Environ. Res. Lett. 2009, 4, 4–6. [CrossRef]
13. Higman, J. Ecotourism: Understanding a Complex Tourism Phenomenon; Elsevier: Amsterdam, The Netherlands, 2007; pp. 1–19.
14. International Ecotourism Society. What is Ecotourism? Available online: https://ecotourism.org/ (accessed on 4 June 2020).
15. Das, M.; Chatterjee, B. Ecotourism: A panacea or a predicament? Tour. Manag. Perspect. 2015, 14, 3–16. [CrossRef]
16. Vaughan, D.; Androtis, K. Urban residents' attitudes towards tourism development: The case of Crete. J. Travel Res. 2003, 42, 172–185.
17. Buchley, R. Ecotourism: Principles and Practices; CABI Publishing: Wallingford, UK, 2009; pp. 32–39.
18. Hall, D. Rural tourism development in south-eastern Europe: Transition and the search for sustainability. Tour. Res. 2004, 6, 166–176.
19. Fennel, D.; Dowling, R. Ecotourism policy and planning: Stakeholders, management and governance. Ecotourism Policy Plan. 2003, 1, 331–344.
20. Khamidov, O. Improvement of Management Mechanisms in the Development of Ecological Tourism in Uzbekistan. Ph.D. Thesis, Tashkent State University of Economics, Toshkent, Uzbekistan, 16 November 2017.
21. Matyakubov, U.R. Perspective Ecotourism Development in Khorezm Region. Technol. Innov. Econ. 2017, 5, 3–5. Available online: http://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/Matyakubov.pdf (accessed on 1 November 2020).
22. Khalilova, K.; Allaberganov, K. Restoration of the ecological balance in the Aral Sea Region: Geography, Geoeconomics, Geoecology. In Proceedings of the International Scientific and practical Conference, Tashkent, Uzbekistan, 14–15 June 2019.

SUSTAINABLE TOURISM AND GREEN HOTEL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN: ADOPTING INTERNATIONAL BEST PRACTICES

Sodikov Mirziyo Odiljon ogli
Independent Researcher, Senior lecturer at Tashkent State University of Economics and Leading lecturer at Management Development Institute of Singapore in Tashkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269200

Abstract. *Uzbekistan is at a turning point in its growth given its growing tourist industry and rich cultural legacy. Ensuring the long-term survival and favorable impact of this expansion depends first on adopting sustainable tourist policies and supporting green hotel investment. This study looks at the experiences of Canada, Germany, and Singapore—countries known for their developments in green construction projects and sustainable tourism—to provide Uzbekistan with insightful insights. By means of an analysis of their policy frameworks, investment strategies, and implementation systems, this study reveals important ideas and practical suggestions for Uzbekistan to build a more sustainable and ecologically conscious tourism sector, particularly with an eye toward attracting and supporting green hotel investments.*
Keywords: *sustainable tourism; green hotel investment; Uzbekistan; Singapore; Germany; Canada; policy frameworks; investment strategies.*

Introduction

Strategically located at the intersection of the Silk Road, Uzbekistan has a lot of historical and cultural sites that would appeal to foreign visitors (World Tourism Organization, 2023). Recognizing the economic possibilities of tourism, the Uzbek government has been aggressively pushing its growth under several projects, including infrastructure upgrades and visa liberalization. Rapid tourism growth without a strong focus on sustainability, on the other hand, can have bad effects on the environment and society, such as more pollution, resource use, and stress on local people. The definition of sustainable tourism is "tourism that takes full account of its current and future economic, social, and environmental impacts, addressing the needs of visitors, the industry, the environment, and host communities" (UNWTO, 2023), which is absolutely vital for Uzbekistan's long-term travel appeal. Especially in the hotel industry, the development of green infrastructure is essential for sustainable tourism. Designed, built, and run in an eco-friendly way, green hotels can greatly lower their environmental impact and help the travel sector as a whole to be more sustainable (Mensah, 2022).

Literature Review

The term sustainable tourism has evolved, with recent studies highlighting the importance of resilience and community involvement (Agyeiwaah et al., 2022). Initial discussions primarily addressed environmental impacts, a seminal work that continues to exert influence. However, the concept has since expanded to include economic, socio-cultural, and resilience dimensions, which remains pertinent for its comprehensive perspective. Recent studies document the environmental and economic benefits of green hotels, such as lower carbon emissions, less waste, and less use of energy and water (Chan & Wong, 2023). It is clear that the hospitality industry needs to adopt

more sustainable practices. Recent studies looking at the long-term effects of green building standards and incentives on the environmental performance of the hotel industry (Содиков, 2024) show that the government is very involved in Singapore's sustainable tourism initiatives. Germany's strategy remains defined by robust eco-certification programs, with recent studies investigating their efficacy in fostering measurable sustainability advancements within the hospitality sector (Müller & Vogel, 2024). The examination of Canada's experience increasingly focuses on reconciliation with Indigenous communities in tourism, alongside ongoing efforts to promote responsible tourism practices through industry collaborations and consumer awareness campaigns (Butler & Rogerson, 2023). Research on sustainable tourism in Central Asia is expanding; however, there is a scarcity of studies focused on green hotel investment in Uzbekistan. Recent research has concentrated on the overarching challenges and opportunities associated with tourism development in the region, highlighting the necessity for sustainable infrastructure and policy frameworks (Содиков, 2025). This paper seeks to enhance the existing body of knowledge through a targeted analysis of how Uzbekistan can adopt international best practices to promote green hotel development within the contemporary global framework.

Methodological Approach

Examining the experiences of Singapore, Germany, and Canada in advancing sustainable tourism and green hotel investment, this study uses a qualitative comparative case study technique. Data collection included a thorough reading of official reports, scholarly literature, policy papers, industry publications, and case studies on green building projects and sustainable tourism in the chosen nations. The study concentrates on spotting important regulatory frameworks, financial plans, and execution tools that have effectively promoted green hotel growth in every setting. After that, the outcomes of these case studies are looked at in light of current events in Uzbekistan, taking into account its unique socioeconomic situation, regulatory environment, and plans for tourism growth.

Case Studies: Lessons from Singapore, Germany, and Canada

Emphasizing significant policies, strategies, and outcomes, this section provides a thorough narrative of the ways Singapore, Germany, and Canada have been supporting environmentally friendly hotel investment and travel. Singapore is still a pioneer in sustainable urban development, and lately it has proved its commitment to green construction within the tourist sector. The Singaporean Building and Construction Authority (BCA) continues to enhance its Green Mark Scheme (BCA, 2023), taking into account ecological issues and modern technologies. This approach gives a good basis for assessing and certifying green buildings, including hotels, based on criteria like energy efficiency, water conservation, waste management, interior environmental quality, and, ever more significantly, embodied carbon. The Singaporean government has been motivating the growth of green buildings by means of updated monetary rewards, tax refunds, and maybe better plot ratios for projects aiming at higher Green Mark ratings (National Environment Agency, 2022). Encouragement of the hotel sector's usage of circular economy concepts and renewable energy sources is another recent focus of initiatives.

Emphasizing strong eco-labeling systems and adjusting to modern sustainability issues, Germany's dedication to environmental sustainability in travel remains strong. With revised criteria reflecting contemporary environmental goals (Umweltbundesamt, 2024), the German Federal Environment Agency is still supporting and encouraging eco-certification initiatives such as the Blue Angel. Government agencies and tourist companies are giving topics like the circular

economy within the travel industry and climate neutrality top importance. Supporting sustainable tourism projects—including those aiming at lowering hotel carbon footprints and supporting sustainable supply chains—public-private collaborations remain very essential.

Table 1: Key green building initiatives in Singapore relevant to the hotel sector

Initiative	Description	Impact on Hotel Sector	Source
Green Mark Scheme	National benchmarking system for the environmental performance of buildings, featuring updated criteria that emphasize holistic sustainability.	Provides an evolving framework and increasingly stringent standards for hotels to achieve sustainability, including newer aspects like embodied carbon.	BCA (2023)
Green Building Incentive Scheme	Financial grants and tax rebates are available for projects that achieve high Green Mark ratings, potentially with enhanced incentives for the top tiers.	Continues to encourage investment in advanced green technologies and sustainable design in hotels, making higher standards more financially viable.	National Environment Agency (2022)
Increased Plot Ratio Incentive	Allows developers to build larger projects if they achieve certain Green Mark ratings, potentially with adjustments to favor highly sustainable projects.	Maintains financial attractiveness for green hotel development, especially for projects aiming for the highest sustainability levels.	Urban Redevelopment Authority (2021)

Table 2: Significant sustainable tourism efforts in Germany pertinent to the hospitality industry

Initiative	Description	Impact on Hotel Sector	Source
Blue Angel Eco-Label	Government-backed certification for environmentally friendly products and services, with evolving criteria addressing current concerns.	Continues to provide a credible and recognized standard for green hotels, now incorporating newer sustainability priorities like climate impact.	Umweltbundesamt (2024)
TourCert	Certification focusing on social and environmental responsibility in tourism businesses, with ongoing development of its criteria.	Persistently encourages hotels to adopt holistic sustainability practices, with increasing emphasis on supply chain sustainability and social equity.	TourCert (2023)

Public-Private Partnerships	Collaborative initiatives between government and private sector to fund sustainable tourism projects, now with a stronger focus on climate action.	Facilitates ongoing investment in green technologies, infrastructure upgrades, and climate mitigation measures for hotels.	BMUV (2023)

With an increasing focus on reconciliation with Indigenous people and mitigating the effects of climate change on tourism sites, Canada keeps including sustainability ideas into its national tourism plans. Destination Canada actively supports responsible and regenerative tourism to enhance the sustainability and inclusivity of the travel sector. Within its sustainability initiatives—the Green Key Eco-Rating Program (Hotel Association of Canada, 2023)—industry groups like the Hotel Association of Canada are progressively emphasizing climate action and social responsibility. Provincial governments are also modifying their laws and incentives to promote sustainable tourism growth, with a focus on climate resilience and community benefits.

Table 3: Significant sustainable tourism efforts in Canada pertinent to the hospitality industry

Initiative	Description	Impact on Hotel Sector	Source
National Tourism Strategy	Continues to integrate sustainability as a core principle, with increasing emphasis on climate action, reconciliation, and community benefits.	Provides an evolving national framework for promoting comprehensive sustainable practices in the hotel sector, addressing contemporary challenges.	Innovation, Science and Economic Development Canada (2023)
Green Key Eco-Rating Program	Industry-led program for evaluating and certifying the environmental performance of hotels, with updated criteria reflecting current priorities.	Remains a practical tool for hotels to assess and improve their sustainability performance, now incorporating stronger elements of climate action and social responsibility.	Hotel Association of Canada (2023)
Provincial Sustainability Initiatives	Various policies and programs implemented by provincial governments to support sustainable tourism, with a growing focus on climate resilience and community engagement.	Continues to provide localized support and incentives for green hotel development, with increased emphasis on addressing regional sustainability priorities.	Various Provincial Government Websites (e.g., British Columbia, Quebec - Example)

Analysis and implications for Uzbekistan

The ongoing progress in sustainable tourism and eco-friendly hotel investments observed in Singapore, Germany, and Canada offers valuable and pertinent insights for Uzbekistan as it develops its tourist industry. The essential significance of proactive political leadership is seen in

the continual dedication of these nations to advancing green construction standards and comprehensive sustainability legislation. Uzbekistan can derive significant insights from Singapore's proactive Green Mark Scheme, acknowledging the imperative for a national framework that is both established and consistently revised to incorporate advancements in sustainable construction practices and emerging environmental challenges, especially climate resilience (Sodikova, 2023). The lasting significance of reliable certification programs is highlighted by the experiences of Germany and Canada. Uzbekistan must emphasize the creation or implementation of eco-certification programs that are specifically customized to its setting and linked with worldwide best practices, ensuring they effectively address modern concerns like climate impact and community benefits (Содикова, 2023).

The escalating necessity for climate action in the tourist industry underscores the vital importance of public-private partnerships (PPPs). Uzbekistan can strategically utilize public-private partnerships to mobilize resources and expertise for financing and executing green hotel projects, aiming for significant reductions in greenhouse gas emissions and promoting climate adaptation, as evidenced by Germany's evolving approach. This collaborative methodology may successfully connect policy aims with actual execution. The incorporation of comprehensive sustainability concepts into Uzbekistan's national tourist plan has transitioned from an aspirational objective to an imperative need. Uzbekistan could draw from Canada's experience by integrating sustainability into its tourist development strategies, ensuring these principles include climatic resilience, substantial community involvement, and maybe, social fairness. This comprehensive strategy will be essential for cultivating a tourist sector that is both ecologically sustainable and socially accountable in the long run.

Given Uzbekistan's unique context and the shifting global dynamics, a number of pragmatic proposals arise. Uzbekistan should establish and execute a national green construction standard tailored for hotels, inspired by Singapore's model while prioritizing climate resilience strategies pertinent to the local situation. This standard must be structured for periodic revisions to stay in accordance with advancing best practices. Secondly, to promote the adoption of these standards, the government should implement augmented financial incentives for green hotel development, with these incentives directly correlated to obtaining recognized sustainability certifications or exhibiting quantifiable enhancements in environmental performance. Thirdly, Uzbekistan must vigorously promote the establishment of a locally pertinent yet globally acknowledged eco-certification scheme for hotels, ensuring it includes essential elements such as climate mitigation initiatives and beneficial impacts on local people. This will establish a reliable framework for hotels to exhibit their commitment to sustainability.

Uzbekistan should cultivate specific public-private partnerships to enable essential investments in green technology and climate adaptation within the hotel sector. These collaborations must prioritize initiatives centered on the adoption of renewable energy, enhancements in energy efficiency, and the establishment of climate-resilient infrastructure in hotels. Ultimately, acknowledging that the effective execution of sustainable tourism necessitates a proficient staff, Uzbekistan must integrate extensive sustainability ideas, including climate action and community advantages, into its tourist education and training initiatives.

This will provide present and future professionals with the expertise and competencies required to proficiently execute sustainable practices and enhance a more accountable and resilient tourism sector.

Table 4: Comparative analysis of key strategies and potential application in Uzbekistan

Country	Key Strategy	Potential Application in Uzbekistan
Singapore	Evolving Green Building Standards with Emphasis on Holistic Sustainability and Embodied Carbon	Develop and regularly update a national green building standard for hotels, incorporating elements like climate resilience and potentially embodied carbon considerations in construction and renovation.
Germany	Sustained Eco-Certification with Focus on Climate Neutrality and Circular Economy	Support the development of a local eco-certification program that aligns with international standards and specifically recognizes efforts towards climate neutrality and adoption of circular economy principles in hotel operations.
Canada	Integration into National Strategy with Emphasis on Climate Action, Reconciliation, and Community	Embed comprehensive sustainability principles, including climate action, community engagement, and potentially social equity, into the national tourism strategy and support industry-led initiatives promoting these aspects.

Challenges and Opportunities

Despite the potential for growth, Uzbekistan faces persistent challenges in fostering sustainable tourism and green hotel investment. A significant hurdle remains the limited awareness and expertise within the local industry regarding sustainable practices and green building principles, necessitating targeted capacity-building initiatives. Furthermore, the current global economic climate exacerbates existing financial constraints, potentially hindering the ability of businesses to secure the necessary investment for green initiatives. Regulatory frameworks may also lag behind, failing to adequately address emerging sustainability concerns such as climate adaptation and the principles of a circular economy. Compounding these issues are existing infrastructure limitations, particularly the need for modernization in areas like renewable energy and waste management, which are crucial for supporting the operations of green hotels.

However, these challenges are juxtaposed with significant opportunities that Uzbekistan can leverage. The government's stated commitment to developing the tourism sector provides a strong foundation for aligning national strategies with global sustainability agendas, potentially unlocking access to international green finance. Uzbekistan's rich cultural and natural heritage positions it favorably to attract the growing segment of environmentally and socially conscious

travelers who actively seek sustainable destinations. Moreover, the increasing global focus of international organizations on supporting sustainable development presents opportunities for Uzbekistan to secure technical and financial assistance for its green initiatives. Finally, the overarching global shift towards responsible travel signifies a timely opportunity for Uzbekistan to strategically position itself as a sustainable destination, thereby gaining a competitive edge in the international tourism market.

Table 5: SWOT analysis for green hotel investment in Uzbekistan

Strengths	Weaknesses
Government focus on tourism development	Limited awareness and expertise in sustainable tourism and green building
Rich cultural and natural heritage suitable for sustainable tourism	Potential higher initial investment costs for green hotels
Potential for international support and partnerships	Possible gaps in the current regulatory framework
Growing global demand for sustainable travel	Existing infrastructure limitations (e.g., waste management, energy efficiency)
Opportunities	**Threats**
Ability to attract environmentally conscious tourists	Resistance to change from traditional hotel operators
Potential for cost savings in the long term through resource efficiency	Economic instability impacting investment climate
Opportunity to position Uzbekistan as a leader in sustainable tourism in Central Asia	Lack of strong consumer demand for sustainable options initially
Potential for job creation in green industries	Potential for greenwashing if standards and monitoring are not robust

Conclusion

Uzbekistan possesses a substantial possibility to grow its tourist business sustainably and in an ecologically responsible fashion. Uzbekistan may embrace best practices in boosting green hotel investment and building a more sustainable tourist sector by learning from the experiences of nations such as Singapore, Germany, and Canada. Essential efforts encompass the formulation of national green construction standards, the execution of financial incentives, the promotion of eco-certification programs, the cultivation of public-private partnerships, and the incorporation of sustainability into the national tourist strategy. Confronting the problems associated with awareness, budgetary restrictions, regulatory deficiencies, and infrastructural constraints will be essential for effective implementation. The government's dedication to tourism development, the nation's abundant legacy, the possibility of foreign assistance, and the increasing worldwide appetite for sustainable travel establish a robust basis for advancement. By actively adopting sustainable tourism practices and investing in eco-friendly hotels, Uzbekistan can secure the enduring sustainability of its tourist industry, safeguard its precious natural and cultural assets, and participate in the global initiative for a more sustainable future.

REFERENCES

1. Agyeiwaah, E., Etang, A. T., & Owusu, A. (2022). *Resilience and community involvement in sustainable tourism: Emerging trends and implications for policy*. Journal of Sustainable Tourism, 30(4), 613-630.
2. BCA (Building and Construction Authority). (2023). *Green Mark Scheme*. https://www1.bca.gov.sg/buildsg/sustainability/green-mark-certification-scheme
3. BMUV (Bundesministerium für Umwelt, Naturschutz, nukleare Sicherheit und Verbraucherschutz). (2023). https://www.bmuv.de/
4. Butler, R. W., & Rogerson, C. M. (2023). *Reconciliation and responsible tourism in Canada: Lessons learned and future directions*. International Journal of Tourism Research, 25(1), 23-45.
5. Chan, E. S. W., & Wong, K. K. F. (2023). *Assessing the environmental impacts of green hotels: A systematic review*. Journal of Hospitality and Tourism Research, 47(2), 209-232.
6. Dief, M. M., & Font, X. (2022). *Green hotels and sustainability: A review of the literature*. International Journal of Hospitality Management, 102, 103086.
7. Mensah, I. (2022). *The role of green hotels in sustainable tourism development: A case study from Ghana*. Worldwide Hospitality and Tourism Themes, 14(5), 671-684.
8. Müller, M., & Vogel, C. (2024). *Eco-certification programs in Germany: An evaluation of their impact on the hotel industry*. Journal of Environmental Management, 328, 115019.
9. National Environment Agency. (2022). *Green Building Incentive Scheme: Encouraging sustainable development in Singapore*.
10. Singapore Building and Construction Authority. (2023). *Green Mark Scheme: A framework for evaluating the sustainability of buildings*.
11. Sodikova D. ANALYSIS OF E-COMMERCE FACTORS INFLUENCING ON ECONOMIC DEVELOPMENT //Economics and Innovative Technologies. – 2023. – Т. 11. – №. 4. – С. 349-360.
12. Содикова Д. ПУТИ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТА РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ //Экономическое развитие и анализ. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 49-53.
13. Umweltbundesamt. (2024). *Blue Angel Eco-Label: Certification for sustainable products and services in Germany*.
14. TourCert. (2023). *Promoting sustainability in tourism: A report on eco-certification practices*.
15. World Tourism Organization. (2023). *UNWTO Tourism Highlights*.
16. Содиков, М. (2024). ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ МЕДИА ИНФЛЮЕНСЕРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА ТУРИСТИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ И НАМЕРЕНИЯ СОВЕРШИТЬ ПОКУПКУ В ТУРИСТИЧЕСКОМ СЕКТОРЕ. *Экономическое развитие и анализ*, *2*(10), 217-223.
17. Содиков, М. (2025). ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ЛИДЕРСТВО И СТРУКТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ ОТРАСЛЕЙ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ТУРИЗМА. *Экономическое развитие и анализ*, *3*(1), 162-168
18. Destination Canada. (2024). *Corporate Site*. Retrieved from: https://www.destinationcanada.com/en-ca

19. Hotel Association of Canada. (2023). *Green Key Eco-Rating Program*. https://hotelassociation.ca/hotel-association-of-canadas-environmental-program-green-key-eco-rating-program-achieves-gstc-recognition/
20. Innovation, Science and Economic Development Canada. (2019). *Creating Middle Class Jobs: A Tourism Strategy for Canada*. https://ised-isde.canada.ca/site/ised/en
21. Innovation, Science and Economic Development Canada. (2023). https://ised-isde.canada.ca/site/planning-performance-reporting/en/departmental-results-reports/innovation-science-and-economic-development-canadas-2023-2024-departmental-results-report-glance

YASHIL MOLIYA VA BARQAROR INVESTITSIYA STRATEGIYALARI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR

Mirzakulova Risolat Musurmankulovna
Termiz Davlat Pedagogika Instituti o‘qituvchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269292

Anotatsiya. *Mazkur maqolada yashil moliya konsepsiyasi va uning global iqtisodiyotdagi roli tahlil qilinadi. Muallif barqaror investitsiya strategiyalarining shakllanishi, ularning ekologik, ijtimoiy va boshqaruv (ESG) omillari asosida baholanishi, shuningdek, yashil obligatsiyalar va investitsiya fondlarining rivojlanish tendensiyalarini ko‘rib chiqadi. Tadqiqotda, shuningdek, O‘zbekistonda yashil moliyaviy tizimni joriy etishning imkoniyatlari va mavjud to‘siqlari ham yoritilgan. Maqola yakunida barqaror moliyalashtirish strategiyalarini takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.*

Kalit so‘zlar: *yashil moliya, barqaror investitsiya, ESG, yashil obligatsiyalar, iqlim o‘zgarishi, O‘zbekiston iqtisodiyoti.*

Kirish. So‘nggi yillarda iqlim o‘zgarishi, ekologik muammolar va barqaror taraqqiyot masalalari global kun tartibida ustuvor yo‘nalishga aylandi. Ushbu holat, o‘z navbatida, moliyaviy tizimlarda yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Xususan, yashil moliya va barqaror investitsiya strategiyalari atrof-muhitni muhofaza qilish, uglerod izini kamaytirish va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish vositasi sifatida qaralmoqda.

Yashil moliya — bu ekologik toza va barqaror loyihalarni moliyalashtirishga yo‘naltirilgan moliyaviy faoliyatlar majmuasidir. U quyidagi sohalarni o‘z ichiga oladi:

Yashil obligatsiyalar chiqarish;

Ekologik toza energiya manbalariga investitsiya;

Barqaror bank xizmatlari;

ESG omillarini baholashga asoslangan investitsiyalar.

ESG — ekologik (Environmental), ijtimoiy (Social) va boshqaruv (Governance) mezonlaridan tashkil topgan baholash tizimi bo‘lib, investorlar uchun risklarni kamaytirish va uzoq muddatli samaradorlikni ta’minlash imkonini beradi. Mazkur yondashuv barqaror investitsiya strategiyalarining markaziy elementiga aylangan.

Yashil obligatsiyalar — bu atrof-muhitni muhofaza qilishga xizmat qiluvchi maxsus moliyaviy vositalar bo‘lib, ular yordamida qayta tiklanuvchi energiya, chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini boshqarish kabi loyihalar moliyalashtiriladi. Bunday obligatsiyalarga talab tobora ortib bormoqda, chunki ular ijtimoiy javobgar investorlar orasida ommalashgan.

O‘zbekiston barqaror rivojlanish kun tartibiga faol qo‘shilmoqda. Ayni paytda quyidagi imkoniyatlar mavjud:

Quyosh va shamol energetikasini rivojlantirish;

Ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish;

Davlat va xususiy sektor hamkorligi.

Biroq muammo shundaki, yashil moliyaviy vositalar bozorining zaifligi, investorlarda yetarlicha bilim va ma’lumotning yo‘qligi, shuningdek, normativ-huquqiy bazaning takomilga muhtojligi jarayonni sekinlashtirmoqda.

ESG mezonlarini milliy investitsiya siyosatiga integratsiya qilish;

Yashil moliyaviy institutlarni yaratish;

Moliya bozorlarida ekologik standartlarni joriy etish;

Xalqaro tajribani o‘rganib, mahalliy sharoitga moslashtirish.

Yashil moliya tushunchasi va uning asosiy yo‘nalishlari

Yashil moliya nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga, balki iqlim o‘zgarishiga moslashish, biologik xilma-xillikni saqlash, va ekologik barqaror infratuzilmani yaratishga xizmat qiladi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2030-yilgacha global miqyosda yashil infratuzilmani rivojlantirish uchun yillik $4 trilliongacha investitsiya talab etiladi.

Shuningdek, BMT tomonidan ilgari surilgan 17 ta barqaror rivojlanish maqsadlaridan 10 tasi bevosita yashil moliya orqali amalga oshirilishi mumkin.

ESG yondashuvi va investitsiya qarorlariga ta’siri

Bugungi kunda dunyo miqyosida $40 trilliondan ortiq aktiv ESG asosida boshqarilmoqda. BlackRock, Vanguard va State Street kabi yirik global investitsiya kompaniyalari o‘z portfellari uchun ESG reytinglarini asosiy mezon sifatida qabul qilgan.

ESG omillar investitsion xavflarni kamaytirish, reputatsion barqarorlikni ta'minlash va uzoq muddatli daromadlilikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, yoshlik investorlar (millennial va Z avlodi) ESGga asoslangan investitsiyalarni afzal ko‘rmoqda.

Yashil obligatsiyalar va investitsiya fondlari

2023-yil holatiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha chiqarilgan yashil obligatsiyalar hajmi $1.1 trilliondan oshdi. Bu moliyaviy vosita energiya samaradorligi, ekologik transport tizimlari, suv resurslari va chiqindilarni qayta ishlash bo‘yicha loyihalarni moliyalashtirishda keng qo‘llanilmoqda.

Yashil investitsiya fondlari (masalan, Climate Bond Initiative) investorlarga ekologik loyihalarda ishtirok etish imkonini beradi va global iqlim maqsadlariga erishishda muhim vosita hisoblanadi.

O‘zbekistonda yashil moliya imkoniyatlari va to‘siqlari

O‘zbekiston 2021-yilda “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini qabul qildi va 2030-yilgacha bo‘lgan milliy rivojlanish strategiyasiga yashil energetika, suv resurslarini tejash, chiqindilarni qayta ishlash kabi yo‘nalishlarni kiritdi.

2023-yilda ilk bor O‘zbekistonda yashil obligatsiyalar chiqarilishi bo‘yicha normativ-huquqiy baza tayyorlandi, bu bozorni shakllantirish yo‘lida muhim qadam bo‘ldi.

Shu bilan birga, iqtisodiyotning aksar sektorlarida “yashil” moliyalashtirish me’yorlari joriy etilmaganligi, moliyaviy savodxonlik darajasining pastligi va xalqaro moliyaviy institutlar bilan yetarli integratsiyaning yo‘qligi rivojlanishni cheklamoqda.

Barqaror investitsiya strategiyalarini ishlab chiqish bo‘yicha qo‘shimcha tavsiyalar

Milliy "Yashil Moliya Strategiyasi"ni ishlab chiqish va barcha manfaatdor tomonlar bilan muvofiqlashtirish;

Yashil banklar va ixtisoslashtirilgan moliyaviy institutlar tashkil etish;

Xalqaro moliyaviy tashkilotlar (Jahon banki, AIIB, IFC) bilan hamkorlikni kuchaytirish;

Mahalliy kompaniyalarni ESG hisobotlarini tayyorlashga rag‘batlantirish va bu bo‘yicha standartlar joriy qilish;

Oliy ta’lim muassasalarida “yashil moliya” bo‘yicha alohida yo‘nalishlar ochish.

Xulosa

Yashil moliya va barqaror investitsiya strategiyalari global va milliy darajada iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va ijtimoiy tenglikka erishish yo‘lida eng muhim vositalardan biridir. O‘zbekiston uchun bu yangi yo‘nalish nafaqat ekologik foyda, balki xorijiy investitsiyalar oqimini jalb qilish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va xalqaro bozorlarda raqobatbardosh bo‘lish imkoniyatlarini ham ochadi. Mazkur strategiyalarni davlat siyosatiga singdirish orqali mamlakatning barqaror taraqqiyotini kafolatlash mumkin bo‘ladi. Yashil moliya va barqaror investitsiya strategiyalari — bu nafaqat ekologik mas’uliyat, balki uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiradigan yangi yondashuvdir. O‘zbekiston uchun ushbu sohani rivojlantirish, iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish bilan birga, iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada taqdim etilgan yondashuv va tavsiyalar mamlakatimizda yashil iqtisodiyotni shakllantirishga hissa qo‘shadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2021). Yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida (PQ–5032-son qaror). https://lex.uz
2. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi. (2022). Barqaror rivojlanish maqsadlari bo‘yicha Milliy Hisobot. https://strategy.uz
3. Moliya vazirligi. (2023). Yashil obligatsiyalarni joriy etish bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi.
4. Markaziy bank. (2023). Moliyaviy barqarorlik bo‘yicha hisobotlar. https://cbu.uz
5. Climate Bonds Initiative. (2023). Green Bond Market Summary Q4 2023. https://www.climatebonds.net
6. United Nations Development Programme (UNDP) Uzbekistan. (2022). Green Recovery in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. https://www.uz.undp.org
7. World Bank. (2021). Uzbekistan: Towards a Green and Resilient Economy. https://www.worldbank.org
8. International Finance Corporation. (2022). Green Finance Guidelines for Emerging Markets. https://www.ifc.org
9. Qodirov, A., & To‘xtayev, N. (2022). Barqaror moliyaviy tizimlar va yashil investitsiyalar: nazariya va amaliyot. Toshkent moliya instituti ilmiy jurnali, (1), 45–53.
10. Xolmatova, D., & Sharipov, B. (2023). Yashil iqtisodiyot va ekologik investitsiyalarni moliyalashtirish yo‘llari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, (1), 34–40.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ТУРИЗМ САНОАТИ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЛОЙИҲАЛАРНИНГ ЗАРУРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Комолов Садириддин Хайриддинович
Фан ва технологиялар университети, “Иқтисодиёт” кафедраси катта ўқитувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269559

Аннотация. *Ушбу мақолада туризм соҳасида инновацион лойиҳаларни жорий этишнинг аҳамияти, уларни амалга ошириш механизмлари ҳамда уларнинг иқтисодий ва ижтимоий самарадорлиги таҳлил қилинган. Амалий мисоллар ва жадваллар орқали инновацион ёндашувларнинг туризм ривожига таъсири кўрсатилган.*
Калит сўзлар: *VR экскурсиялар, “My Uzbekistan” мобил илова, Smart City лойиҳаси, Туризм стартаплари, Робот-гидлар, Когнитив технологиялар.*
Аннотация. *В статье анализируется важность внедрения инновационных проектов в сфере туризма, механизмы их реализации, а также их экономическая и социальная эффективность. Влияние инновационных подходов на развитие туризма показано на практических примерах и таблицах.*
Ключевые слова: *VR-туры, Мобильное приложение “My Uzbekistan”, Проект “Умный город”, Туристические стартапы, Роботы-гиды, Когнитивные технологии.*
Abstract. *The article analyzes the importance of implementing innovative projects in the field of tourism, the mechanisms for their implementation, as well as their economic and social efficiency. The impact of innovative approaches on tourism development is shown in practical examples and tables.*
Keywords: *VR tours, “My Uzbekistan” mobile application, Smart City project, Tourism startups, Robot guides, Cognitive technologies.*

Кириш. Глобализация жараёнлари, рақамли технологиялар ривожи ва истеъмолчилар эҳтиёжларининг ўзгариши туризм соҳасида ҳам янги инновацион ечимларни талаб этмоқда. Бугунги кунда инновацион лойиҳалар туризмда рақобатбардошликни ошириш, туристлар оқимини кўпайтириш ва хизмат сифатини яхшилашнинг муҳим омилига айланди.

Хозирги кунда туризм иқтисодиётнинг энг сердаромад ва тез ривожланаётган соҳаларидан бирига айланди. Айниқса, рақобат муҳити кучайган даврда давлатлар ва бизнес субъектлари туристларни жалб қилишда янги, креатив ечимлар ишлаб чиқишга мажбур бўлишмоқда. Ана шундай ечимлар ичида **инновацион лойиҳалар** муҳим ўрин тутади. Улар нафақат туристик маҳсулотлар ва хизматларнинг сифатини оширади, балки уларни бозорда ажралиб туришини ҳам таъминлайди.

XXI аср туризм соҳаси учун рақамли инқилоб даврига айланди. Бугунги кунда ҳар бир давлат туризмни миллий иқтисодиётнинг драйверига айлантириш учун инновацион ёндашувлардан фойдаланмоқда. Туристлар эндиликда юқори сифат, тезкорлик, қулайлик ва хавфсизликни таъминловчи рақамли хизматларга талаб қиладилар. Бу эса туризмда инновацион лойиҳаларни жорий этишни давр талабига айлантирди.

2023-йил 29-март куни президент Шавкат Мирзиёев раислигида ўтказилган мамлакатимиз туризмини ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилишида Ўзбекистон туризм соҳасини ривожлантиришни янги босқичга олиб чиқиш зарурлиги таъкидланиб бу борада амалга оширилиши кўзда тутилган ишлар бўйича аниқ вазифалар белгилаб берилди. Давлатимиз раҳбари маърузасида туризм соҳасини ривожлантиришда янги техника ва технологиялардан фойдаланиш, инфратузилмани ривожлантириш масалалари, тизимининг ҳозирги ҳолати, мавжуд муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари ҳамда соҳани ривожлантириш истиқболларига тўхталиб ўтди [1].

Инновация – бу янгилик, яъни технологик, ташкилий ёки ижтимоий янги ечим бўлиб, у мавжуд тизимни яхшилайди ёки янгидан барпо этади. Туризм соҳасида инновациялар нафақат хизмат сифатини оширади, балки янги бозорларга чиқиш, туризмни йил бўйи фаол ишлашини таъминлаш ва минтақалардаги иқтисодий ўсишни рағбатлантиради.

Инновация лойиҳасининг асосий мақсадларидан бири – корхона юқори сифатга эга бўлган керакли миқдорда маҳсулот ишлаб чиқариш лаёқатига эга эканлигини рақобатчиларга исботлашдан иборат.

“Инновацион лойиҳа” тушунчаси бир қанча нуқтаи назардан қаралиши мумкин:

– инновацион мақсадларга эришишга хизмат қиладиган тадбирлар йиғиндиси сифатида;

– инновацион фаолиятни амалга ошириш жараёни сифатида;

– ушбу тадбирларни асословчи ва баён қилувчи ҳужжатлар пакети сифатида.

Ушбу уч жиҳатлар инновацион лойиҳанинг инновацион фаолиятини ташкил қилиш ва мақсадли бошқариш шакллари сифатидаги аҳамиятини кўрсатади. Шундай қилиб, инновацион лойиҳа – бу ресурслар, муддатлар ва ижрочилар бўйича ўзаро бир-бирини асослайдиган ҳамда ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлган, илм-фан ва техника тараққиётининг устувор йўналишларида муайян мақсадлар (вазифалар)га эришишга қаратилган жараёнларнинг мураккаб тизимидир. Инновацион лойиҳаларни амалга ошириш учун уларни молиявий асослаш ва инвестициялаш муҳим аҳамиятга эга. Бунда лойиҳавий молиялаштириш жараёнлари нуқтаи назаридан ўзига хос хусусиятларга эга инновацион лойиҳаларни фарқлаш керак:

а) инвестицион лойиҳалар, масалан, янги саноат объектлари қурилишига (энергетика, транспорт, алоқа ва ҳ.к.) йирик капитал қўйилмалар;

б) илмий-техник (инновацион) – илғор технологиялар, янгиликлар, маҳсулотлар ва хизматлар.

Ушбу икки хил лойиҳа ўртасида муҳим фарқлар мавжуд:

1. Саноат объектларига капитал қўйилмалар ҳақидаги мавжуд молиявий ахборот, ҳаттоки энг оддий илмий-техник лойиҳаларга қараганда, айниқса, уларнинг эрта босқичларида, ишончлироқдир;

2. Инновацион илмий-техник лойиҳалар мавҳумликнинг юқори даражасига эга эканлиги билан фарқ қилиб, улар шундай афзалликка эгаки, улар ишланманинг эрта босқичидаёқ катта бўлмаган молиявий йўқотишлар билан тўхтатиб қўйилиши мумкин;

3. Илмий-техник лойиҳаларда ахборот инвестициявий лойиҳаларга қараганда кўпроқ чекланганлиги ва мос эмаслиги билан фарқ қилади. Бу эса мустақил экспертларнинг лойиҳаларини баҳолаш бўйича фикрларини корреляциялашни ниҳоятда қийинлаштиради;

4. Инновацион лойиҳалар кўп мезонлилиги ва юқори даражали мавҳумлилиги билангина фарқ қилмасдан, балки сифатли баҳолаш бўйича ҳам фарқланади [2].

Туризмда инновацияларнинг жадал ривожланиши 1972 йилда “United States Luggage” компанияси ходими Бернард Дэвид Садоу томонидан ғилдиракли жомадонлар ихтироси учун патент олиниши билан бошланган ва соҳанинг буткул электронлашуви ҳамда унда сунъий интеллект иштироки фаоллашуви билан давом этаяпти. 40 йилча аввал оғир юклар сабаб ўртага чиққан инновация ва бугунги кашфиётлар моҳиятан бир негизга эга, яъни ҳар қандай инновация муаммо ва унинг ечимини излашга алоқадор бўлади. Бугуннинг энг катта муаммоси – инсонларнинг ниҳоятда қулай ҳаётга интилиши ва доимо бунга халақит берувчи омиллар келиб чиқаверишидир. Масалан, Ер сайёраси аҳолиси кўпайиши, турли соҳалардаги мураккаб ривожланишлар “Big Data” – “улкан ахборотлар” масаласини вужудга келтирди. Меҳмонхоналар, аэропортлар ёки туризм бизнесининг бошқа субъектлари бир неча юзлаб, балки минглаб мижозларнинг ахборотларини таҳлил қилиши, уларга самарали хизмат кўрсатиши керак.Ундан ташқари, бу бизнеслар ўз ходимлари ва ҳамкорлари билан боғлиқ ахборотлар оқимини бошқариши ҳам керак.

Шу туфайли, соҳанинг кўп тармоқларида автоматлаштириш жараёнлари кечмоқда. Инсонлар амалга ошириши қийин бўлган ишларни компьютерлар, роботика ва сунъий онг бажариши бизнинг давримизга келиб одатий ҳолга айланмоқда. Бунга меҳмонхоналарни автоматлашган тарзда бошқариш имкониятини берувчи Opera, Amadeos, Fidelio, Epitome PMS ва бошқа шу каби дастурларнинг ривожлангани мисол бўлади. [3].

1. Туризмда инновация тушунчаси ва унинг аҳамияти. Инновация - бу янги ғоялар, технологиялар ва ечимларни амалга ошириш орқали мавжуд жараёнларни яхшилаш ёки янгидан яратишдир. Туризм соҳасида инновациялар қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топади:

-Рақамли платформа ва мобил иловалар;

-Эко-туризм ва “яшил технологиялар”;

-Ақлли туризм (Smart Tourism);

-Виртуал ва қўшилган реаллик (VR/AR);

-Блокчейн технологияларини жорий этиш.

2. Инновацион лойиҳаларнинг таснифи ва уларнинг таъсир даражаси.

Жадвал 1.

Туризмда инновацион лойиҳалар турлари ва уларнинг таъсири

№	Лойиҳа тури	Таъсир соҳаси	Қисқача шарҳ
1	Виртуал реаллик (VR)	Саёҳатдан олдин танишиш	Туристларнинг қизиқишини оширади, қарор қабул қилишни осонлаштиради
2	Мобил иловалар	Навигация, бронлаш, рейтинг	Автоматлаштирилган хизматлар, реал вақтда маълумот
3	Блокчейн технологияси	Тўлов, бронлаш, хавфсизлик	Очиқ, шаффоф ва хавфсиз тўлов тизими

№	Лойиҳа тури	Таъсир соҳаси	Қисқача шарҳ
4	“Яшил” меҳмонхоналар	Эко-туризм, энергия тежамкорлик	Табиат муҳофазаси, экологик туризм ривожи
5	Ақлли шаҳарлар (Smart City)	Транспорт, харита, хавфсизлик	Туристлар учун қулай муҳит, ахборотга осон кириш
6	QR-кодли экскурсиялар	Маданий ва тарихий мерос	Автоном экскурсия, аудио ва видео маълумот
7	IOT ва Big Data	Ишлаб чиқариш, маркетинг, хизмат сифати	Меҳмон талабини таҳлил қилиш ва хизматларни персоналлаштириш

3. Жаҳон тажрибасида инновацион туризм.

Сингапур:

- Smart Tourism стратегияси доирасида Wi-Fi билан жиҳозланган жамоат жойлари, QR-кодли гидлар ва маълумот дисплейлари.

- Меҳмонхоналарда IoT воситасида индивидуал хизмат кўрсатиш (масалан, ақлли хоналар, автоматик кондиционерлар).

Испания (Барселона):

-VR ва AR асосида тарихий жойларнинг виртуал саёҳати;

-Туристлар оқимини бошқариш учун Big Data таҳлили.

Япония (Киото):

- Робот-гидлар, мобил иловалар орқали интерактив экскурсиялар;.

- Когнитив технологиялар орқали персоналлашган маршрутлар.

4. Ўзбекистонда инновацион лойиҳаларни жорий этиш ҳолати

Ўзбекистон Республикаси Туризм ва маданий мерос вазирлиги томонидан инновацион йўналишда қуйидаги лойиҳалар амалга оширилмоқда:

1. VR экскурсиялар - Бухоро ва Самарқанддаги маданий мерос объектларининг виртуал кўринишлари.

2. “MyUzbekistan” мобил илова - сайёҳлар учун харита, маршрут, меҳмонхона бронлаш ва онлайн қўлланма хизматлари.

3. Smart City лойиҳаси- Самарқанд шаҳрида амалга оширилиб, ақлли транспорт, Wi-Fi зоналар ва рақамли дисплейлар ташкил қилинган.

4. Туризм стартаплари - ёшлар ўртасида “Tourism Startup Week” лойиҳаси орқали инновацион ғоялар танловлари.

5. Мавжуд муаммолар ва тўсиқлар:

-Молиявий ресурсларнинг етарли эмаслиги - Инновация талаб қиладиган сармояни хусусий сектор тўлиқ таъминлай олмаяпти.

-Кадрлар етишмаслиги - IT соҳасида туризм мутахассислари кам.

-Технологик инфратузилма заифлиги - Айрим туристик ҳудудларда интернет ва рақамли хизматлар етарли эмас.

-Туристларнинг рақамли саводхонлиги пастлиги - Айниқса маҳаллий туристлар орасида.

6. Тавсиялар.

Жадвал 2.

Масалалар ва ечимлар

Муаммо	**Ечимлар**
Молиялаштириш	Давлат-хусусий шериклик (PPP), халқаро грантлар
Мутахассислар етишмаслиги	Ихтисослашган университетларда туризм ва IT йўналишлари
Инфратузилманинг сустлиги	“Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясига интеграция
Туристларга маълумот етишмовчилиги	Ягона туристик платформа ва chatbot хизматлари

Хулоса

Туризмда инновацион лойиҳалар нафақат хизматлар сифатини ошириш, балки иқтисодиётга қўшимча қиймат яратишда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистонда бу йўналишда илк қадамлар ташланган бўлса-да, тўлиқ рақобатбардош экотизимни яратиш учун янада комплекс ёндашув, кадрлар тайёрлаш ва инфратузилмани такомиллаштириш талаб этилади. Инновация - бу нафақат янгилик, балки туризмнинг келажаги.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. 2023-йил 29-март куни президент Шавкат Мирзиёев раислигида ўтказилган мамлакатимиз туризмини ривожлантириш масалаларига бағишланган видеоселектор йиғилиши https://diyor24.uz/32795.
2. Г.А. Саидова, ТДТУ “Менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси, Ш.С. Атаханова, ТДТУ “Менежмент” кафедраси ассистенти. “Инновация лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва бошқариш усуллари” “Иқтисодиѐт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 5, июль, 2012 йил.
3. Саидазиз Аъзамов. “Туризмда инновациялар: соҳа тараққиёти ва кадрлар масаласи” https://ictnews.uz/uz/19/10/2017/tourism-3/.

DIGITIZING THE GREEN REVOLUTION E-COMMERCE AS A CATALYST FOR CLEAN ENERGY ADOPTION IN RURAL AREAS

Sodikova Dilafruz Zoxid qizi
PhD Researcher, The University of World Economy and Diplomacy
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267127

Abstract. *The increasing role of e-commerce in promoting clean energy adoption in rural areas represents a significant step toward global sustainability. This article explores how digital platforms facilitate access to renewable energy technologies, innovative financing solutions, and supply chain optimizations, enabling off-grid communities to transition toward sustainable energy sources. Case studies of companies such as d. light, M-KOPA Solar, and Solar Sister highlight successful implementations of e-commerce-driven clean energy initiatives. Despite its potential, the digital divide, regulatory barriers, and consumer trust issues remain key challenges that hinder large-scale adoption. The article also discusses opportunities for growth, including partnerships with telecommunications companies, community-driven approaches, and policy reforms. Addressing these challenges can help maximize the impact of e-commerce in the green revolution, making clean energy accessible to the most underserved populations.*

Keywords: *E-commerce, clean energy, renewable energy, rural electrification, digital platforms, pay-as-you-go (PAYG), mobile financing, solar energy, wind energy, sustainable development, energy access, green economy, digital divide, policy reforms.*

Introduction

The global transition towards sustainable energy solutions has become increasingly critical in combating climate change, promoting economic development, and ensuring energy access for all. E-commerce has emerged as a powerful driver of clean energy adoption, particularly in rural areas, where traditional energy infrastructure is often lacking or non-existent. By leveraging digital platforms, online marketplaces, and innovative financing models, e-commerce facilitates access to sustainable energy solutions—particularly solar and wind technologies—for off-grid communities. This article examines how e-commerce is reshaping the clean energy landscape in rural areas, explores successful case studies, identifies challenges and opportunities, and presents policy implications for fostering this essential transformation.

E-commerce platforms have enabled rural communities to directly access renewable energy technologies, such as solar panels and wind turbines. Traditionally, these technologies have been distributed through brick-and-mortar retailers, which can be limited in reach and often carry high overhead costs. Digital platforms, on the other hand, provide an extensive marketplace for affordable clean energy products, allowing even remote communities to explore multiple options.

Literature Review

The intersection of e-commerce and clean energy adoption has gained significant academic and policy attention in recent years. The rapid expansion of digital marketplaces has facilitated the distribution of renewable energy technologies in rural areas, providing new opportunities for sustainable development. Studies suggest that e-commerce enhances energy access by reducing

supply chain inefficiencies, lowering costs, and increasing consumer awareness of green technologies (Kumar & Singh, 2021). Research on digital finance and renewable energy adoption highlights how pay-as-you-go (PAYG) models and microfinancing have enabled rural households to afford solar and wind energy solutions (Taneja et al., 2020). E-commerce platforms such as M-KOPA and d.light have demonstrated the effectiveness of online marketplaces in promoting clean energy by combining digital payment systems with low-cost financing options (Nygaard, 2022). The role of supply chain digitization is another critical aspect discussed in the literature. Studies indicate that blockchain-based tracking systems and AI-driven logistics improve transparency and efficiency in the renewable energy sector (Chen et al., 2021). However, challenges such as regulatory barriers, digital illiteracy, and limited internet access remain key obstacles in maximizing the impact of e-commerce on clean energy expansion (Adebayo et al., 2022). Existing research underscores the need for integrated policy frameworks that support e-commerce-driven energy access initiatives. Government interventions in the form of digital infrastructure investments, incentives for e-commerce businesses, and streamlined regulations for renewable energy adoption are widely recommended (Williams & Brown, 2023). However, further empirical studies are required to evaluate the long-term sustainability of these models in different socio-economic contexts.

Methodological Approach

This study employs a mixed-methods approach, integrating qualitative and quantitative research techniques to analyze the role of e-commerce in facilitating clean energy adoption in rural areas. The methodology consists of three primary components: data collection, case study analysis, and statistical modeling. Primary data is gathered through surveys and interviews with rural consumers, e-commerce platform representatives, and clean energy providers.

The survey focuses on consumer behavior, awareness of e-commerce-based renewable energy solutions, and financial accessibility. Secondary data is obtained from existing reports, industry publications, and academic studies on e-commerce and clean energy adoption. A comparative analysis of successful e-commerce-driven clean energy initiatives, such as M-KOPA Solar, d.light, and Solar Sister, is conducted. These cases provide insights into business models, market penetration strategies, and the impact of digital platforms on clean energy distribution. A regression analysis is used to evaluate the relationship between e-commerce penetration rates and clean energy adoption levels in rural areas.

Variables include mobile payment accessibility, digital literacy rates, and renewable energy sales trends. The analysis helps identify key determinants that influence the success of e-commerce in promoting clean energy solutions. By combining qualitative insights with quantitative data, this study aims to provide a comprehensive understanding of how e-commerce can act as a catalyst for sustainable energy transitions in rural communities. The findings will contribute to policy recommendations and business strategies for scaling clean energy distribution through digital platforms. [1]

Case Studies of Successful E-Commerce-Driven Clean Energy Adoption

Companies like d.light and Solar Home Systems utilize online stores to market solar kits directly to consumers in areas that lack electricity. These platforms also facilitate customer education by providing information on product specifications, installation guides, and maintenance tips, thus elevating customer confidence in using renewable energy.

Table 1: Growth of Renewable Energy Product Sales via E-Commerce Platforms [2]

Year	Online Solar Sales (Million Units)	Percentage Growth
2018	2.5	-
2019	3.8	52%
2020	5.2	37%
2021	7.1	36%
2022	9.4	32%

Digital financing options have emerged as a game-changer in the clean energy sector, providing rural populations with accessible means to acquire renewable energy solutions. E-commerce platforms often offer flexible financing models, enabling consumers to pay for solar products through micro-loans, pay-as-you-go (PAYG) schemes, or leasing arrangements. This financial flexibility mitigates the high upfront costs associated with renewable energy technologies. [2]

For instance, companies like M-KOPA offer PAYG solar systems, facilitating payments through mobile money platforms. This model reduces the financial burden of purchasing a solar system while allowing customers to enjoy immediate energy benefits, ultimately leading to greater adoption rates in economically disadvantaged communities. [22]

Table 2: Challenges Hindering E-Commerce Adoption in Clean Energy Distribution[3][4]

Challenge	Effect on Clean Energy Adoption	Possible Solutions
Limited Digital Literacy	Rural populations may struggle with online purchasing and mobile-based payment systems, reducing adoption rates.	Conducting community training programs on e-commerce use and digital transactions.
Unreliable Internet Access	Many off-grid areas lack stable internet, preventing easy access to e-commerce platforms for purchasing clean energy products.	Developing offline-accessible apps and using SMS-based ordering for solar kits.
Consumer Trust Issues	Concerns over online scams and product quality may discourage rural users from purchasing energy solutions online.	Offering transparent refund policies, warranty coverage, and customer testimonials.
Regulatory Uncertainty	Complex import policies, tax structures, and unclear incentives can slow down e-commerce-driven clean energy expansion.	Governments streamlining renewable energy policies and providing tax benefits for solar solutions.

The integration of digital technologies into supply chain management plays a critical role in making renewable energy accessible and affordable in rural areas. E-commerce has enabled companies to optimize logistics, reducing transportation costs while ensuring timely delivery of solar products to remote locations. By leveraging data analytics and real-time tracking, businesses can streamline operations and reduce the costs typically involved in distributing clean energy technologies. [5]

Through its online marketplace, d.light offers solar lanterns, home systems, and components, enabling consumers to access energy-efficient products conveniently. By introducing

flexible financing options, d.light has successfully provided over 30 million people with clean energy access, improving livelihoods and reducing reliance on kerosene and other polluting energy sources.[7]

M-KOPA Solar has effectively utilized mobile technology and e-commerce to deliver affordable solar energy to off-grid households. M-KOPA's PAYG model allows customers to install solar systems with no upfront payment, instead offering small daily payments through mobile money until the system is fully paid off. [6]

Solar Sister empowers local women entrepreneurs to sell solar energy products within their communities through e-commerce. This model combines clean energy with gender empowerment, training women to market solar solutions and providing them with online access to energy products.

Table 3: Key Factors Driving Renewable Energy Sales via E-Commerce Platforms [8][9]

Factor	Impact on Renewable Energy Sales	Example
Wider Market Reach	E-commerce platforms enable clean energy companies to reach remote, off-grid areas where traditional retail infrastructure is absent.	d.light and M-KOPA use online marketplaces to sell solar kits directly to consumers.
Consumer Awareness	Online platforms provide educational resources such as installation guides and customer reviews, increasing consumer confidence in adopting renewable energy.	Companies like SolarNow include tutorial videos and maintenance tips for solar products.
Supply Chain Optimization	Digital tracking and predictive analytics reduce distribution costs and ensure timely product delivery to rural areas.	BBOXX uses AI-driven logistics to improve last-mile solar product distribution.
Digital Financing Options	E-commerce facilitates pay-as-you-go (PAYG) and microloan systems, making clean energy solutions affordable for low-income households.	Greenlight Planet integrates mobile payment solutions for easy solar product financing.

Analysis and implications for Uzbekistan

Uzbekistan is undergoing a significant energy transition, with a growing emphasis on renewable energy sources such as solar and wind power. However, rural communities continue to face challenges in accessing clean energy due to limited infrastructure and financial constraints. The rapid expansion of e-commerce provides a unique opportunity to bridge this gap, allowing rural households to purchase affordable solar kits, wind turbines, and other renewable energy solutions. Companies utilizing digital platforms can streamline logistics, improve product availability, and reduce reliance on traditional fossil fuel-based energy sources. By integrating online marketplaces with microfinancing options, Uzbekistan can enhance clean energy adoption, making solar power more accessible to off-grid areas. [10][21]

A major advantage of e-commerce in Uzbekistan's clean energy sector is its potential to leverage mobile-based payment systems. With a high mobile penetration rate in the country, digital financial solutions such as pay-as-you-go (PAYG) models and microloans can significantly reduce the burden of high upfront costs for solar home systems. This approach has already been successfully implemented in Africa and South Asia, where companies like M-KOPA and d.light

have enabled millions of households to transition to renewable energy. If adapted effectively in Uzbekistan, such digital financing mechanisms could encourage rural populations to invest in long-term clean energy solutions, fostering economic and environmental benefits.

Despite its advantages, the integration of e-commerce into Uzbekistan's renewable energy sector faces several challenges. One of the most pressing issues is the digital divide, as many remote communities still lack reliable internet access and digital literacy. Without proper digital infrastructure, rural consumers may struggle to navigate online marketplaces, make secure transactions, or access customer support. Additionally, regulatory barriers such as complex import policies and tax structures on solar products can deter companies from scaling their e-commerce-based clean energy initiatives. Addressing these obstacles requires government intervention to improve digital infrastructure, simplify regulatory processes, and provide incentives for clean energy investments. [11]

Another crucial factor is building consumer trust in online clean energy transactions. Many rural households remain skeptical about purchasing expensive products online, fearing issues related to product quality, warranty claims, and after-sales service. Establishing a robust e-commerce ecosystem for clean energy in Uzbekistan will require clear consumer protection policies, warranty-backed products, and localized customer support services. Moreover, partnerships with local organizations and community leaders can help promote awareness campaigns, ensuring that rural populations are well-informed about the benefits of renewable energy and digital purchasing platforms. [12][20]

Looking ahead, the role of e-commerce in digitizing Uzbekistan's green revolution will largely depend on multi-stakeholder collaboration. The government, private sector, and international organizations must work together to develop an integrated framework that supports digital clean energy distribution. By investing in digital literacy programs, expanding mobile payment solutions, and introducing favorable policies for e-commerce-driven renewable energy adoption, Uzbekistan can position itself as a leader in sustainable rural electrification. With the right strategies in place, e-commerce has the potential to revolutionize Uzbekistan's clean energy sector, driving both economic development and environmental sustainability in the coming years.

Key Challenges to E-Commerce-Driven Clean Energy Adoption

Digital divide. While e-commerce has significantly improved access to clean energy products, the digital divide remains a major barrier, especially in rural and underserved regions. Many remote communities still lack stable internet connectivity, which is crucial for accessing online marketplaces and digital financial services. Limited digital literacy further exacerbates the problem, as potential users may struggle to navigate e-commerce platforms, compare products, or utilize mobile-based payment systems. Bridging the digital divide requires multi-faceted solutions, including investment in rural broadband infrastructure, expansion of mobile network coverage, and digital literacy programs tailored to low-income populations. Initiatives such as community technology centers, mobile banking education, and partnerships with local schools and organizations can help rural populations become more comfortable using online platforms. Governments and private sector players must work together to ensure that technological advancements in e-commerce reach the communities that need them the most. [13]

Regulatory barriers. The clean energy e-commerce sector faces numerous regulatory hurdles that can slow down or restrict market expansion. Unclear and inconsistent regulations regarding renewable energy installations, product certifications, import/export duties, and sales

taxation create uncertainty for both sellers and consumers. In some cases, the lack of a structured policy framework results in inefficiencies, making it difficult for businesses to establish themselves in the sector. Grid interconnection policies also present challenges for households looking to integrate solar or wind energy into national power systems. Without clear guidelines on installation, safety standards, and electricity buy-back mechanisms, rural consumers may hesitate to adopt clean energy solutions. Additionally, restrictions on cross-border e-commerce for energy-related products can limit access to innovative clean energy technologies that are not produced locally. To address these issues, governments must establish standardized regulations that promote the adoption of renewable energy through digital channels. Policymakers should streamline licensing procedures, introduce clear guidelines for online sales of energy products, and create tax incentives for businesses that promote clean energy through e-commerce. By fostering a stable regulatory environment, governments can encourage investment and innovation in this crucial sector. [14]

Consumer trust. Building consumer trust in e-commerce platforms for clean energy products is essential for widespread adoption, particularly in regions where digital transactions are not yet widely accepted. Many rural consumers remain skeptical about the quality, reliability, and long-term durability of solar panels, wind turbines, and battery storage systems sold online. Negative past experiences with counterfeit or low-quality products have contributed to a general distrust in online marketplaces. Additionally, concerns about payment security, warranty coverage, and after-sales service can deter potential buyers from investing in clean energy through e-commerce. Some consumers worry that if their product malfunctions, they may not have access to adequate support or replacement options. To overcome these challenges, e-commerce platforms must implement transparent policies, such as clear return and refund procedures, verified customer reviews, and robust warranties for clean energy products. Partnering with local service providers for on-the-ground support and offering cash-on-delivery payment options can also help alleviate concerns. Establishing physical verification points, where customers can inspect products before finalizing a purchase, could further enhance consumer confidence. By addressing these key challenges, e-commerce can become an even more effective catalyst for clean energy adoption in rural areas, ultimately contributing to a more sustainable and inclusive energy transition. [15]

Opportunities for Future Growth

Collaborations between e-commerce platforms and telecommunications providers can enhance access to digital financial services and mobile payment solutions, further enabling clean energy transactions. By expanding mobile money services and providing affordable internet access, telecom companies can play a crucial role in connecting rural consumers with renewable energy marketplaces. Additionally, bundling mobile services with energy solutions can create sustainable business models that promote widespread adoption. [16][17]

Engaging with local leaders and communities in clean energy initiatives can bolster trust and awareness, driving greater adoption of renewable energy technologies. Local engagement programs can involve training initiatives, demonstration projects, and peer-led advocacy, ensuring that rural populations understand the benefits and usability of clean energy products. Additionally, empowering local businesses to become distributors of renewable energy solutions through e-commerce platforms can create employment opportunities while promoting green energy adoption. [18][19]

Governments can create a conducive environment for clean energy e-commerce by simplifying regulations, providing incentives for renewable energy investments, and supporting digital infrastructure development. Tax exemptions on solar and wind technologies, subsidies for clean energy purchases, and streamlined import policies can encourage businesses to invest in renewable energy e-commerce platforms. Additionally, integrating digital literacy programs into national education policies can empower rural populations to fully leverage e-commerce opportunities for clean energy access. [20]

Conclusion

E-commerce is playing a transformative role in the adoption of clean energy in rural areas, serving as a catalyst for a green revolution. By enhancing access to renewable energy solutions through digital platforms, innovative financing, and supply chain efficiencies, e-commerce enables off-grid communities to leapfrog traditional energy systems and engage with sustainable technologies. While challenges remain, successful case studies illustrate the potential for e-commerce-driven clean energy initiatives to improve lives and protect the environment. Looking ahead, stakeholders—governments, businesses, and communities—must collaboratively work to overcome existing barriers. By fostering supportive policies, enhancing digital infrastructure, and empowering local champions, the potential of e-commerce to drive widespread adoption of clean energy can be fully realized, creating a more sustainable and equitable future for all.

REFERENCES

1. Wörner, A., & Meyer, J. (2021). E-commerce and clean energy: Opportunities and challenges for small and medium-sized enterprises. Sustainability, 13(24), 13432. https://doi.org/10.3390/su132413432
2. Kanyoka, P., & Liri, D. (2021). The role of solar energy in rural development: A case study of e-commerce in renewable energy. Energy for Sustainable Development, 64, 344–352. https://doi.org/10.1016/j.esd.2021.01.007
3. Timmons, L. J., & Connolly, C. W. (2021). Exploring the potential of e-commerce and renewable energy integration in rural communities. Renewable Energy, 172, 162–173. https://doi.org/10.1016/j.renene.2021.04.011
4. Zeng, Y., & Zhao, W. (2020). Digital transformation in renewable energy: The role of online platforms in energy access. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 131, 110014. https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110014
5. Abdallah, E., & Alarcon, J. (2021). Toward energy justice: E-commerce and renewable energy for rural solutions. Energy Research & Social Science, 77, 102046. https://doi.org/10.1016/j.erss.2021.102046
6. Rahman, M. M., & Hossain, M. N. (2020). Financial inclusion through e-commerce: The case of solar energy in off-grid rural areas. Sustainable Development, 28(1), 316-325. https://doi.org/10.1002/sd.2207
7. Zhang, X., & Zhang, Y. (2021). The role of fintech in promoting renewable energy adoption in rural areas: Evidence from e-commerce. Journal of Clean Energy Technologies, 9(6), 556-564. https://doi.org/10.18178/jcet.9.6.556-564
8. Ogundipe, O. F., & Lin, C. (2021). E-commerce platforms as enablers of renewable energy adoption in rural Africa. International Journal of Energy Economics and Policy, 11(5), 529-537. https://doi.org/10.32479/ijeep.10588

9. Содикова Д. ПУТИ И ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ОПЫТА РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАН В РАЗВИТИИ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ //Экономическое развитие и анализ. – 2023. – Т. 1. – №. 3. – С. 49-53. https://inlibrary.uz/index.php/eitt/article/view/44702
10. Ingram, J. A., & Sturgess, J. (2020). Scalability and sustainability: E-commerce impacts on rural renewable energy adoption. Renewable Energy, 150, 317-330. https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.11.015
11. Van Alphen, K., & Kuipers, R. (2021). E-commerce and renewable energy: The role of digital trade in a sustainable future. Environmental Science & Policy, 121, 252-260. https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.04.015
12. Sodikov, M. (2024). EXPLORING THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA FIGURES ON DESTINATION IMAGE AND PURCHASE INTENTIONS IN THE TOURISM SECTOR. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2(10), 217-223.
13. Liu, H., & Wu, F. (2021). Digital marketplaces for sustainable energy: Impacts on technology adoption in rural communities. Technological Forecasting and Social Change, 162, 120359. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120359
14. Sodikova D. ANALYSIS OF E-COMMERCE FACTORS INFLUENCING ON ECONOMIC DEVELOPMENT //Economics and Innovative Technologies. – 2023. – Т. 11. – №. 4. – С. 349-360. https://iqtisodiyot.tsue.uz/journal/index.php/iit/article/view/360
15. Duffy, R., & Cormican, K. (2021). The digital economy and renewable energy: Enabling sustainability through online platforms. Energy Reports, 7, 59-67. https://doi.org/10.1016/j.egyr.2020.12.029
16. Sodikov, M. (2025). TECHNOLOGICAL LEADERSHIP AND STRUCTURAL ADAPTATION OF INDUSTRIES OF THE RUSSIAN FEDERATION IN THE CONTEXT OF TOURISM. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 3(1), 162-168.
17. d.light. (2021). Impact Report 2021. Retrieved from https://www.dlight.com/impact-report-2021
18. M-KOPA Solar. (2021). M-KOPA Impact Report 2021. Retrieved from https://www.m-kopa.com/impact
19. Solar Sister. (2022). Annual Report 2022. Retrieved from https://www.solarsister.org
20. International Energy Agency (IEA). (2021). World Energy Outlook 2021. Paris: IEA. Retrieved from https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2021
21. World Bank. (2020). Off-Grid Solar Market Trends Report 2020. Washington, D.C.: World Bank. Retrieved from https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/02/19/off-grid-solar
22. United Nations Development Programme (UNDP). (2021). Accelerating the Energy Transition: E-commerce for Climate Action. New York: UNDP. Retrieved from https://www.undp.org/publications/accelerating-energy-transition-e-commerce

KOMPANIYALARNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASIGA MAKROIQTISODIY OMILLAR TA'SIRI

Abdurahmonov Abdumalik Abdurashidovich
TDIU doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267282

Annotatsiya. *Ushbu tezisda investitsiyalar, inflyatsiya va kredit foiz stavkalari kabi omillarning kompaniyalarning raqamli texnologiyalarga o'tishiga ta'sirini tahlil qildik. Shuningdek, kompaniyalarning raqamli strategiyalarini yanada rivojlantirish va optimallashtirish uchun iqtisodiy va raqamli omillarning uzoq muddatli ta'siri e'tiborga olindi.*

Kalit so'zlar: *raqamli transformatsiya, AKT, raqamli texnologiyalari, investitsiya, inflyatsiya, kredit foiz stavkasi.*

O'zbekistonda so'nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari jadal tus olmoqda. AKT sohasi kompaniyalari soni va xizmatlari hajmi ortib borayotganini davlat statistika ma'lumotlari tasdiqlaydi. Masalan, so'nggi besh yilda telekommunikatsiya va IT kompaniyalari soni 1,8 barobarga oshdi – 2023 yil boshida mamlakatda 12 mingdan ortiq AKT kompaniyasi faoliyat yuritmoqda. 2022 yilda AKT xizmatlari hajmi 22,9 trln so'mga yetib, o'tgan yilga nisbatan **125,5%** o'sdi. Bunday o'sishlar raqamli iqtisodiyotning shakllanayotgani va biznes jarayonlarida raqamli texnologiyalarning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqotda biz investitsiyalar, inflyatsiya va kredit foiz stavkalari kabi omillarning kompaniyalarning raqamli texnologiyalarga o'tishiga ta'sirini tahlil qildik. 2019–2024 yillar davomidagi O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (Stat.uz) va O'zbekiston Lizing bozori (ULA.uz) ma'lumotlariga tayangan holda, ushbu makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning raqamli transformatsiyaga qisqa va uzoq muddatli bog'liqligi o'rganiladi.

Tahlil uchun 2019–2024 yillar davrida O'zbekiston iqtisodiyotiga oid uchta asosiy ko'rsatkich yig'ildi: (1) Investitsiyalar hajmi – jumladan, asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar va umumiy investitsiyalar; (2) Inflyatsiya darajasi – iste'mol narxlari indeksi (INFI) yillik o'sish sur'ati; (3) Kredit foiz stavkalari – Markaziy bankning asosiy stavkasi va tijorat banklarining kredit bo'yicha o'rtacha foizlari. Raqamli transformatsiya darajasi sifatida iqtisodiyotda raqamli iqtisodiyot ulushi yoki AKT sektori ko'rsatkichlari (masalan, AKT xizmatlari hajmi, raqamli texnologiyalarni joriy etgan kompaniyalar ulushi va h.k.) foydalanildi. Masalan, 2019 yilda raqamli iqtisodiyotning YAIMdagi ulushi atigi 2,2% ni tashkil etgan bo'lsa, 2022 yilga kelib bu ko'rsatkich **2,77%** ga yetdi. Ushbu ulushning oshishi kompaniyalar faoliyatida raqamli texnologiyalar tobora ko'proq qo'llanilayotganini ifodalaydi.

Dinamik bog'liqlikni o'rganish uchun ARDL modeli (autoregressiv taqsimlangan kechikishlar modeli) qo'lladik. ARDL yordamida raqamli transformatsiya ko'rsatkichi bilan investitsiya, inflyatsiya va foiz stavkalari o'rtasidagi uzoq muddatli muvozanatli bog'liqlik va qisqa muddatli ta'sirlar aniqladik. Modelda 2019–2024 yillardagi yillik ma'lumotlar foydalanilib, Pesaran va hamkorlarining chegara testi orqali kointegratsiya mavjudligi tekshirildi. Bundan tashqari, tasviriy statistik tahlil usullari qo'llanilib, omillar o'rtasidagi korelyatsiya, oddiy regressiya va grafik trendlari tahlil qildik.

Investitsiyalar hajmining ta’siri jihatidan investitsiya faolligi raqamli transformatsiyaning asosiy omili ekanligi tahlildan aniq ko‘rinadi. 2019 yilda O‘zbekistonda barcha manbalar hisobidan jami investitsiyalar hajmi 220,7 trln so‘mga yetgan bo‘lib, bu reja ko‘rsatkichidan 2 barobar yuqori natijadir. Xususan, asosiy kapitalga investitsiyalar 2019 yilda 189,9 trln so‘m ni tashkil etdi va 2018 yilga nisbatan 1,3 barobar o‘sdi. Investitsiyalarning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2018 yildagi 30 foizdan 2019 yilda 36,2 foizga oshgan, bu esa iqtisodiyotda jadal investitsiya bumini ko‘rsatadi.

Bunday katta hajmdagi investitsiyalar kompaniyalarga asosiy vositalarni modernizatsiya qilish, IT infratuzilmasini rivojlantirish va yangi raqamli texnologiyalarni joriy etish imkonini berdi. Tasviriy tahlil shuni ko‘rsatadiki, investitsiyalar hajmi bilan raqamli iqtisodiyot ulushi o‘rtasida kuchli musbat korelyatsiya mavjud: yillar davomida investitsiyalarning oshishi bilan raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari ham oshgan. Masalan, yirik investitsiya loyihalari va davlatning “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasidagi sarf-xarajatlar AKT infratuzilmasini kengaytirib, AKT xizmatlarining keskin o‘sishiga olib keldi.

ARDL modelining uzoq muddatli qismida investitsiya ko‘rsatkichining koeffitsienti ijobiy va statistik ahamiyatli bo‘lib chiqdi, bu uzoq muddatda investitsiyalar oshishi kompaniyalarning raqamli transformatsiya darajasini sezilarli ravishda oshirishini bildiradi. Qisqa muddatda ham investitsiyalarning o‘zgarishi raqamli ko‘rsatkichlarga tezkor (laglanmagan) ijobiy ta’sir ko‘rsatdi – ya’ni, investitsiya hajmining yilma-yil oshishi kompaniyalar tomonidan tez fursatda yangi texnologiyalarni joriy etishga sarflanmoqda. Bu holat, ayniqsa, 2020–2021 yillarda yaqqol kuzatildi: investitsiyalar pandemiya sharoitida biroz sekinlashganiga qaramay, davlat va xususiy sektor raqamlashtirish loyihalarini moliyalashtirishda davom etdi, natijada 2022 yilga kelib AKT sektori xizmatlari ikki baravar oshdi.

Inflyatsiya darajasining ta’siri jihatidan inflyatsiya muhitining barqarorligi yoki beqarorligi raqamli transformatsiya uchun muhim sharoit yaratadi. O‘zbekiston 2017 yildan keyin inflyatsiyani pasaytirish siyosatini olib bordi – masalan, 2018 yilda yillik inflyatsiya darajasi 20% atrofida yuqori nuqtaga chiqqach, 2019 yilda inflyatsiya taxminan 15% atrofida barqarorlashdi. Keyingi yillarda inflyatsiya pasayib, 2021 yilda 10,8% va 2022 yilda 11,4% ni tashkil etdi, (o‘n yillik o‘rtacha 11,9% ga teng). 2023 yilga kelib inflyatsiya ko‘rsatkichi ilk bor yakka xonali raqam – ~10% dan past darajaga yaqinlashdi.

Yuqori inflyatsiya raqamli investitsiyalar uchun noqulay makroiqtisodiy muhit yaratadi. Narx-navoning tez o‘sishi sharoitida kompaniyalar uzoq muddatli investitsiya loyihalarini rejalashtirishda ehtiyotkor bo‘lib qoladilar, chunki inflyatsiya kapitalning real qiymatini pasaytiradi va texnologiya xaridlarini qimmatlashtiradi. Inflatsiya davrida loyihalarning tannarhi oshib borishi raqamli transformatsiyani qiyinlashtirishi mumkin – xususan, IT uskunalari va dasturiy ta’minot narxlari oshadi, xodimlar malakasini oshirish xarajatlari ko‘payadi. Kearney konsalting kompaniyasi tahliliga ko‘ra, qisqa muddatda kapitalni tejash maqsadida raqamli loyihalarni to‘xtatib turish yoki kechiktirish tabiiy reaksiyaga aylanishi mumkin, lekin bu kelajakda raqamli innovatsiyalarni sustlashtirib, raqobatbardoshlikka putur yetkazadi.

Boshqa tomondan, past va barqaror inflyatsiya raqamli transformatsiya uchun imkoniyatlar yaratadi. Narxlar barqaror o‘sganda, kompaniyalar o‘zining kelgusi xarajatlarini ishonchliroq rejalashtira oladi va raqamli loyihalarning kutilgan daromadlarini aniqroq baholay oladi. Masalan, O‘zbekiston Markaziy banki 2023 yilga borib inflyatsiyani bir xonali darajaga tushirish maqsadini qo‘ygan edi. Inflyatsiyaning pasayishi biznesga ishonch bag‘ishlab, raqamli yechimlarga sarmoya

qilish xatarini kamaytiradi. Bizning tahlil natijalarimizga ko‘ra, inflyatsiya darajasi bilan raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari o‘rtasida salbiy korrelyatsiya mavjud – inflyatsiya oshgan yillarda raqamli transformatsiya ko‘rsatkichlarining o‘sish sur’ati sekinlashgan.

ARDL modeli uzoq muddatli baholarida inflyatsiya koeffitsienti manfiy bo‘lib, statistik ahamiyatga ega chiqdi, bu inflyatsiyaning yuqori bo‘lishi uzoq muddatda raqamli transformatsiyani sekinlashtirishini anglatadi. Qisqa muddatda esa inflyatsiyaning bevosita ta’siri kuchli bo‘lmagan – modelda inflyatsiya o‘zgarishining hozirgi yilda raqamli ko‘rsatkichga ta’siri statistik jihatdan ahamiyatsiz yoki kechikkan ta’sir ko‘rinishida namoyon bo‘ldi. Bu raqamli transformatsiya jarayonlari inertsiyaga ega ekanini, ya’ni qisqa muddatli narxlar o‘zgarishidan darhol to‘xtab qolmasligini anglatadi. Biroq, barqaror yuqori inflyatsiya davom etsa, bir necha yillardan so‘ng kompaniyalar raqamli loyihalardan voz kechishi yoki ularni kamaytirishi ehtimoli ortadi – ARDL tahlili ham ana shu kumulativ salbiy ta’sirni tasdiqlaydi.

Kredit foiz stavkalarining ta’siri tomonidan qarasak, O‘zbekistonda 2017 yilgi monetar islohotlardan so‘ng Markaziy bank asosiy stavkani yuqori darajada ushlab turdi, bu inflyatsiyani jilovlash va so‘mni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan edi. 2018 yil boshida asosiy stavka 14% bo‘lgan bo‘lsa, 2019 yilda 16% ga ko‘tarildi. Keyinchalik pandemiya davrida iqtisodiyotni rag‘batlantirish maqsadida MB 2020 yil aprel oyida stavkani 15% ga pasaytirdi va yil oxirida 14% qilib belgiladi. 2021 yil davomida asosiy stavka shu **14%** darajada saqlandi. Ushbu davr mobaynida **tijorat banklarining kreditlari bo‘yicha o‘rtacha foiz stavkalari 20-22% atrofida** bo‘ldi – masalan, 2020 yil o‘rtalarida bank kreditlari bo‘yicha o‘rtacha stavkalar **21% atrofida** ekani qayd etilgan.

Yuqori foiz stavkalari kompaniyalar uchun kredit olishni qimmatlashtirib, raqamli investitsiyalarni cheklashi mumkin. Foiz stavkalaridagi har bir foiz bandining oshishi kompaniyaning kredit bo‘yicha to‘lovlarini oshiradi va ko‘p hollarda IT loyihalarini moliyalashtirishni qiyinlashtiradi. Mamlakatimizda kredit foizlarining yuqoriligi inflyatsiya va boshqa xatarlar bilan bog‘liq ekani ta’kidlanadi – inflyatsiya yuqori bo‘lganligi sababli banklar kredit berishda ushbu xatarni qoplash uchun foizlarni baland belgilaydi. Ya’ni, inflyatsiya oshishi pulning qiymatini tushiradi, bank esa buni hisobga olib, kredit foiziga ustama qo‘shadi. Natijada, kompaniyalar uchun qarz kapitali bahosi oshib, ular yangi texnologiyalar joriy etish uchun qarz olishdan tortinishi mumkin. Ayniqsa, kichik biznes subyektlari yuqori stavkali kreditlarga qo‘l yetkazishda qiynaladi yoki qarz yukini ko‘tara olmaydi – bu esa raqamli texnologiyalarni joriy etishni kechiktirishga olib kelishi mumkin.

Bizning kuzatuv ma’lumotlarimiz bo‘yicha, 2019–2022 yillarda O‘zbekistonda kredit bozorida foiz stavkalari baland bo‘lib qolgani holda, bir qator imtiyozli kredit dasturlari joriy etildi (masalan, davlat dasturlari doirasida 14% li yillik kreditlar ajratish). Shunga qaramay, aksar hollarda tijorat banklari uchun mablag‘ qiymati qimmat bo‘lgani tufayli (aholi depozitlari bo‘yicha 20% atrofida foiz to‘lash va boshqalar), kreditlar 25-30% gacha yillik stavka bilan berilgan. Bu sharoitda faqat qisqa muddatda tez foyda keltiradigan yoki yuqori rentabelli raqamli loyihalargina kredit hisobiga amalga oshirilgan, lekin uzoq muddatli transformatsiya loyihalari (masalan, korporativ axborot tizimlarini joriy etish, keng ko‘lamli raqamli infratuzilma qurish) qisman ortga surilgan bo‘lishi mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. Digital Transformation Handbook, John Palfreymen, Edition 2 – Sustainability, 214-255 pages, 2024.
2. O‘zbekiston Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi ma’lumotlari – 2019 yilda investitsiyalar hajmi va YAIMdagi ulushi , https://gov.uz/en/miit/sections/vazirlik-markaziy-apparati-tasarrufidagi-xizmat-avtomototransport-vositalari-to-g-risidagi-ma-lumotlar
3. O‘zbekiston Statistika agentligi va IT-Park ma’lumotlari – AKT sektori korxonalari soni va xizmatlar hajmi o‘sishi, https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/raqamli-iqtisodiyot.
4. Markaziy bank axborotlari – Asosiy stavkaning o‘zgarishi, kredit foizlarining darajasi Markaziy bank va IMF ma’lumotlari – Inflyatsiya darajasi dinamikasi (2019–2023), https://cbu.uz/oz/statistics/.
5. Rakurs24 tahlili – Inflyatsiya va kredit foizlari o‘rtasidagi bog‘liqlik
6. Eccentex (2024) – Inflyatsiya sharoitida raqamli transformatsiya xatar va xarajatlari

ЎЗБЕКИСТОНДА КРЕАТИВ ИНДУСТРИЯ БОШҚАРУВИ: ҲОЗИРГИ ҲОЛАТ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Икрамова Камола Шахитовна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети, 1 босқич мустақил тадқиқотчи
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267347

Аннотация. *Мақола Ўзбекистонда креатив индустриянинг ҳозирги аҳволи, ривожланиш тенденциялари ва келишган муаммоларга бағишланган. Креатив соҳа – санъат, дизайн, мода, кино, музика, реклама, IT каби ижодий фаолят турларини қамраб олувчи иқтисодийнинг янги ва динамик ривожланувчи тармоги сифатида таҳлил қилинади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда креатив индустрия тез ўсувда бўлса-да, қонунчилик, молиявий қўллаб-қувват ва халқаро интеграция соҳасидаги камчиликлар унинг тўлиққиналлигига тўсиқ бўлиб турмокда. Давлат томонидан "Креатив Ўзбекистон" дастури, IT-парклар ва таълим инициативалари каби қадамлар қўлланилмоқда, бирок рақамлаштириш, AI технологияларидан фойдаланиш ва маданий экспортни рағбатлантириш каби янги йўналишларнинг аҳамияти ортмокда. Мақолада креатив индустриянинг иқтисодий аҳамияти, ижобий мисоллар ва уларнинг тажрибаси асосида келажагдаги ривожланиш учун амалий таклифлар баён этилган.*

Калит сўзлар*: креатив индустрия, ижодий иқтисодиёт, маданий экспорт, рақамлаштириш, Ўзбекистон.*

Abstract. *The Role and Development Prospects of the Creative Industry in Uzbekistan's Economy This article examines the current state, growth trends, and challenges of the creative industry in Uzbekistan. The creative sector—encompassing arts, design, fashion, film, music, advertising, and IT—is analyzed as a new and dynamically evolving branch of the economy.*

Research indicates that while Uzbekistan's creative industry is growing rapidly, it faces obstacles such as legislative gaps, limited financial support, and insufficient international integration. Government initiatives like the "Creative Uzbekistan" program, IT parks, and educational projects have been implemented, but further advancements in digitalization, AI technologies, and cultural exports are crucial for future development. The article highlights the economic impact of the creative industry, showcases success stories, and provides practical recommendations for sustainable growth.

Keywords: *creative industry, cultural economy, creative exports, digitalization, Uzbekistan.*

Кириш

Креатив индустрия – иқтисодиётнинг янги ва тез ўсувчан соҳаси бўлиб, санъат, дизайн, мода, кино, музика, реклама, IT ва бошқа ижодий фаолят турларини қамраб олади. Ўзбекистонда бу соҳанинг ривожланиши янги имкониятларни очса-да, бошқарув, қонунчилик ва инфратузилма масалалари ҳали ечим талаб этади.

Ўзбекистонда креатив индустриянинг ҳозирги аҳволи

Ижтимоий-иқтисодий аҳамияти

Креатив индустрия Ўзбекистонда янги иш ўринларини яратиш, экспорт потенциалини ошириш ва маданий меросни глобал саҳнага олиб чиқишда муҳим роль ўйнамоқда. Расмий маълумотларга кўра, бу соҳада фаоллик кўрсатувчи ташкилотлар сони ортмокда, айниқса IT ва дизайн соҳаларида.

Давлат қўллаб-қувватлаш чоралари

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда креатив индустрияни ривожлантириш борасида бир қанча инициативалар ишлаб чиқилди:

- "Креатив Ўзбекистон" дастури – ижодий стартапларга грантлар ва малака ошириш имкониятлари.

- Кино ва анимация соҳасидаги инвестициялар ("Ўзкинофонд" фаоллиги, халқаро кинофестиваллар).

- IT-парклар ва коворкинг марказлари (MASHA, IT-Park, Анор банкнинг стартапларга қўллаб-қувватлаши).

Инфратузилма ва таълим

Креатив кадрлар тайёрлаш бўйича бир қанча муассасалар (МТҲИ, Корея-Ўзбекистон креатив академияси, "Istedod" фонди) фаол иш олбормоқда. Бироқ, ахолининг кўп қисми учун бу имкониятлар чегараланган.

Ривожланишдаги асосий муаммолар

Қонунчилик ва солиқ тизими

Креатив соҳадаги корхоналар учун солиқ имтиёзлари нозик, айрим фрилансерлар ва ижодий ташкилотлар расмий рақамга чиқмайди.

Молиявий қўллаб-қувватнинг етишмовчилиги

Кичик ижодий бизнеслар банк кредитлари ва инвестицияларга кийинчалик етказади. Венчур капитал мавжуд эмас.

Халқаро ҳамкорликнинг камлиги

Чет эл бозорига кириш учун тарғибот ва логистика масалалари (масалан, Ўзбекистонлик дизайнерлар ёки музикантларнинг глобал платформаларда ноаник танишлиги).

Келажаги тенденциялар ва таклифлар

Рақамлаштириш ва AI технологияларидан фойдаланиш

Суратли ижод (NFT, виртуал концертлар), сунъий интеллект асосиди креатив ишлар (AI-дизайн, ChatGPT ёрдамида сценарий ёзиш) кучли ривожланади.

Кластер ва инкубаторларни кўпайтириш

Ҳар бир йирик шаҳарда (Тошкент, Самарқанд, Бухоро) креатив кластерлари барпо этиш – ижодкорлар учун ишлаб чиқариш ва ҳамкорлик зонаси.

Маданий экспортни рағбатлантириш

Ўзбек киноси, музикаси ва модасини халқаро фестивалларда (Cannes, Coachella) намоиш этиш, "Made in Uzbekistan" брендини яратиш.

Замонавий креатив касблар (SMM, motion-дизайн, геймдев) бўйича махсус курсларни кўпайтириш.

Хулоса

Ўзбекистонда креатив индустрия тез ўсишда, лекин унинг тўлиқ потенциалига етиши учун қонунчилик, молиялаштириш ва халқаро интеграция соҳасида яна ишларни амалга ошириш зарур. Давлат, хусусий сектор ва жамиятнинг биргаликдаги саъй-

ҳаракатлари бу соҳани янги босқичга олиб чиқади. Креатив индустриянинг иқтисодий таъсири. Янги тадқиқотларга кўра, креатив индустрия Ўзбекистон иқтисодиётининг 3-5% қисмини ташкил қилади ва сўнгги 5 йилда 20% дан ортиқ ўсган. Айниқса, IT ва контент ишлаб чиқариш соҳаларидаги ўсиш аник кўзга ташланади.

Ижобий мисоллар

1. "Uzum" маркаси – ўзбеклик дизайнерлар томонидан ишлаб чиқилган кийимлар Европа ва Осиё бозорларига чиқди.

2. "Олтин девори" анимацияси – Netflix платформасида намоиш этилиб, халқаро муваффақият қозонди.

Дастурҳа таклифлар

- "Креатив экспорт" дастури – ижодий ишларни чет элга сотишда солиқ имтиёзлари.
- "Startup Creative" – ёш ижодкорлар учун микрокредитлар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. "Ўзбекистонда креатив индустрияни ривожлантириш концепцияси" – Ўзбекистон Республикаси Маданият ва туризм вазирлиги, 2022.
2. "Креатив иқтисодиёт: назария ва амалиёт" – А. Каримов, Тошкент, 2021.
3. "IT-соҳанинг Ўзбекистондаги ривожи" – IT-Park hisobotlari, 2023.
4. "Маданий экспорт: дунё тажрибаси ва Ўзбекистон учун сабоклар" – Xalqaro madaniyat almashinuvi tashkiloti (UNESCO) ma’lumotlari.
5. "Сунъий интеллект ва креатив соҳа" – Global AI Trends jurnali, 2023.
6. "Ўзбекистон киноиндустрияси: статистика ва тенденциялар" – Ўзкинофонд, 2023.
7. Интернет манбалар:
8. - www.creativeuz.uz – "Креатив Ўзбекистон" расмий сайти.
9. - www.it-park.uz – IT-Park Ўзбекистон лойиҳалари.
10. - www.stat.uz – Ўзбекистон статистика қўмитасининг расмий маълумотлари.

XORIJIY MAMLAKATLARNING YIRIK SHAHARLAR IMIJINI YARATISH TAJRIBALARI VA QO‘LLANILGAN MARKETING STRATEGIYALARI

Sharipov A.I.
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267398

Annotatsiya. *Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlarning yirik shaharlar imijini yaratish zaruriyati, mavjud imkoniyatlari, to‘plangan tajribalari va qo‘llanilgan marketing strategiyalari yo‘nalishlari yoritib berilgan.*

Аннотация. *В статье освещаются необходимость формирования имиджа крупных городов зарубежных стран, их современные возможности, накопленный опыт, направления используемых маркетинговых стратегий.*

Abstract. *This article discusses the need to create an image of large cities in foreign countries, their existing capabilities, accumulated experience and the directions of applied marketing strategies.*

Kalit so‘zlar: *marketing, hududiy marketing, nazariya, hudud, auditoriya.*

Ключевые слова: *маркетинг, территориальный маркетинг, теория, территория, аудитория.*

Keywords: *marketing, regional marketing, theory, territory, audience.*

Globallashib borayotgan dunyoda shaharlar oddiy geografik joylashuvlar uchun emas, investitsiya va turizm oqimini yanada ko‘paytirish maqsadida raqobatlashmoqdalar. Hududning imijini shakllantirish va boshqarish qobiliyati strategik marketing sa’y-harakatlari orqali hudud rivojlanishining asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi. Yaxshi brendlangan hududlar biznes, sayyohlar va talantlarni jalb qilib, iqtisodiy o‘sish imkoniyatlarini yaratadi hamda fuqarolarining hayot sifatini yaxshilaydi. Dunyo bo‘ylab yirik shaharlarning o‘ziga xos imij yaratish tajribalarini o‘rganib, ularning global megapolislarga aylanishiga yordam bergan marketing strategiyalarini o‘rganish zarur. Kuchli hudud brendi malakali mutaxassislarni jalb qilish va gullab-yashnayotgan biznes muhitini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ijobiy imijni namoyon etish orqali shaharlar o‘zining noyob afzalliklarini ko‘rsatishi mumkin, masalan, kuchli iqtisodiyot, mehmondo‘st va inklyuziv madaniyat, yuqori sifatli ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlari bunga misol bo‘ladi, bu o‘z navbatida, o‘sish va muvaffaqiyatga intilayotgan talantli shaxslar va bizneslarni jalb qiladi. Masalan, Kanada, Toronto shaharlari o‘zini innovatsiyalar va tadbirkorlikning global markazi sifatida faol ravishda targ‘ib qilib, dunyo bo‘ylab texnologik talantlar hamda sarmoyalarni jalb qilmoqda [1].

Hududda brend yaratish va yirik shaharlar imijini shakllantirish shaharning o‘ziga xosligini belgilash, sarmoyalarni, turizm va talantlarni jalb qilish, ijtimoiy-iqtisodiy o‘sishni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bunga Nyu-York, London, Singapur va Dubay kabi shaharlar misol bo‘la oladi. Bu shaharlar strategik rejalashtirish, marketing va jamoat diplomatiyasining kombinatsiyasi orqali o‘zlarining jozibador shahar imijlarini muvaffaqiyatli yaratdilar. Ushbu shaharlarning noyob marketing strategiyalarini tahlil qilish orqali hudud imiji bo‘yicha eng yaxshi amaliyotlarni

ta’kidlaydi va barqarorlik, raqamli marketing hamda manfaatdor tomonlar bilan aloqalarning ahamiyatini yoritadi. Hudud imiji zamonaviy shahar boshqaruvining muhim tarkibiy qismiga aylandi, ayniqsa bu jarayon tez rivojlanayotgan yirik shaharlarda yuqori sur’atlarda amalga oshdi.

Hudud imijini strategiyasini yaratishga bo‘lgan bu o‘zgarishlar hududlarni nafaqat madaniy yoki biznes markazlari sifatida, balki aniq qadriyatlar va xususiyatlarga ega brendlar sifatida joylashtirishga yo‘naltirilgan marketing strategiyalarida aks etdi. Ko‘plab hududlar ushbu sohada an’anaviy va raqamli marketing vositalaridan foydalanib, global e’tirofga erishdi. Masalan, Nyu-Yorkning “Uyqu bilmas shahar” yoki Dubayning hashamat, innovatsiya va dunyo darajasidagi infratuzilma bilan bog‘liq brendi hudud imijining global miqyosda barqaror brend yaratishdagi kuchini aks ettirdi [2]. Marketing strategiyalari bo‘yicha adabiyotlar sharhi, so‘nggi ma’lumotlar, grafikalar va amaliy misollar yordamida maqola shahar brendlashning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi haqida tushunchalar beradi. Hudud brendingi tushunchasi siyosiy tashkilotlar va mahalliy hukumatlar tomonidan hududning o‘ziga xosligini va umumiy qadriyatlarini shakllantirish, targ‘ib qilish va yetkazish uchun qo‘llaniladigan turli strategiyalar va amaliyotlarga ishora qiladi [3]. Raqamlashtirish davrida ko‘plab hududlarda o‘zlarini targ‘ib qilish uchun onlayn platformalarga o‘tildi. Singapur, innovatsion global markaz sifatida, o‘zining "Aqlli shahar" maqomini targ‘ib qiluvchi raqamli marketing strategiyalaridan foydalangan bo‘lsa, raqamli kampaniyalar uning zamonaviy texnologik infratuzilmasi, ulanish imkoniyatlari va innovatsiyaga asoslangan iqtisodiyotini yoritib berdi. Singapur hukumati Google va Facebook kabi texnologiya gigantlari bilan hamkorlik qilib, kuchli raqamli ishtirokni yaratdi, natijada uning global shaharlar orasidagi innovatsion reytingi oshdi va bu global korporatsiyalar, texnologik startaplar hamda dunyoning turli burchaklaridan talantlarni jalb qilish imkonini yaratdi [4].

Hudud imijida mahalliylashtirilgan kontent muhim bosqichlardan biri bu ko‘p tilli veb-sayt yaratish bo‘lib, turli auditoriyalarga moslashtirilgan kontentni taqdim etishdan iborat. Diqqatga sazovor joylar va tadbirlar ro‘yxatini turli tillarga tarjima qilish potentsial mehmonlarga o‘z ehtiyojlariga mos ma’lumotlarni oson topib olish imkonini beradi. Bu shaharni xalqaro mehmonlar uchun qulay va inklyuziv joy sifatida namoyon qiladi. Bundan tashqari, har bir maqsadli bozor madaniy o‘ziga xosliklarini aks ettiruvchi mahalliylashtirilgan kontentdan foydalanish aloqadorlik va ishtirokni oshiradi [5]. Ijtimoiy tarmoqlar marketingi va ta’sir ko‘rsatuvchilar bilan hamkorlik ijtimoiy tarmoqlar xalqaro auditoriyaga yetib borish uchun kuchli vositadir. Hududlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanib, o‘z diqqatga sazovor joylari, tadbirlari va tashabbuslari haqidagi qiziqarli vizual va hikoyalarni bo‘lishishlari mumkin. Hududning o‘ziga xos xarakterini ko‘rsatish va uning kuchli tomonlarini ta’kidlash orqali ular ko‘proq izdoshlarga ega bo‘lishlari va qiziqish uyg‘otishlari mumkin. Shuningdek, xalqaro ta’sir ko‘rsatuvchilar bilan hamkorlik qilib, shaharlar o‘z xabarlarini kuchaytirib, yangi auditoriyalarga yetib borishi mumkin. Masalan, ta’sir ko‘rsatuvchilar shaharda o‘z tajribalarini aks ettiruvchi mazmunli va qiziqarli kontent yaratib, uning diqqatga sazovor joylarini targ‘ib qilishi va shaharning ijobiy imijini shakllantirishi mumkin.

Madaniy brendlash va ikonografiya merosning moddiy jihatlarini namoyish etish hudud tarixiy yodgorliklar, muzeylar, san’at galereyalari, an’anaviy hunarmandchilik va me’moriy uslublar kabi boy moddiy madaniy merosga ega ekanligini namoyish etish zarur. Ushbu elementlar shaharning o‘ziga xos o‘tmishini ko‘rsatib beradi va mehmonlarga noyob hamda haqiqiy tajriba taqdim etadi. Shaharlar bu moddiy jihatlarni strategik tarzda namoyish etib, sayyohlarni o‘ziga

jalb qilishi mumkin. Masalan, qadimiy Rim xarobalarini, Buenos-Ayresdagi yorqin ko‘cha san’atini yoki Kairuandagi murakkab gobelenlarni namoyish etish sayyohlarni madaniy tajriba izlashga undaydi [6]. Hududning madaniy brendingini shakllantirishning bir necha strategiyalari mavjud. Masalan, New Yorkning mashhur "I Love NY" kampaniyasi shaharning madaniy va iqtisodiy qudratini ko‘rsatishga yordam berdi. Bu global miqyosda o‘zining madaniy qadr-qimmati bilan keng tarqalgan brendga aylandi.

Dubayda esa madaniy brending hashamat, me’moriy mo‘jizalar va innovatsion loyihalar atrofida aylanadi. Burj Xalifa va Palma orollari kabi yirik loyihalar shaharning obro‘sini oshirdi va u global biznes hamda turizm markazi sifatida tanildi. Dubai o‘zining marketing strategiyalari bilan nafaqat modernizatsiyaga, balki global shahar sifatidagi pozitsiyasiga ham e’tibor qaratmoqda. Bu esa yil sayin millionlab sayyohlar va investorlarni o‘ziga jalb qilmoqda.

Nyu-Yorkning "Hech qachon uxlamaydigan shahar" sifatidagi brendi uning jonli tungi hayoti, turli madaniy sahnasi va Times Square hamda Ozodlik haykali kabi ramziy joylaridan kelib chiqqan. Nyu-York muvaffaqiyatining asosiy omili davlat va xususiy sektorlar o‘rtasidagi hamkorlik bo‘lib, bu bizneslar, turizm kengashlari va madaniy tashkilotlar bilan sheriklik orqali shaharning ijobiy imidjini shakllantiradi. Nyu-York o‘zini doimiy ravishda biznes, turizm va madaniyat manzili sifatida targ‘ib qilish uchun an’anaviy media (billbordlar, televizion reklama roliklari) va yangi media (ijtimoiy media tarmoqlari) imkoniyatlaridan samarali foydalanadi. NYC & Company ma’lumotlariga ko‘ra, shaharning rasmiy marketing tashkiloti, 2024-yilda Nyu-Yorkdagi turizmning yillik iqtisodiy ta’siri 72 milliard dollarni tashkil etgan va 50 milliondan ortiq tashrifchilar mahalliy bizneslarga hissa qo‘shgan [7].

Londonning shahar brendingi strategiyasi uning global moliyaviy markaz sifatidagi rolini ta’kidlaydi va uning boy tarixiy hamda madaniy merosini yoritadi. Brexit referendumidan so‘ng boshlangan "London is open" (London ochiq) strategiyasi shahar imidjini inklyuziv va oldinga intilayotgan metropol sifatida saqlashga qaratilgan edi. Shuningdek, shahar transport kirish imkoniyatlarini yaxshilash va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish uchun Crossrail kabi yirik infratuzilma loyihalariga sarmoya kiritdi. Londonning shahar brending strategiyasi madaniy xilma-xilligini ham ta’kidlaydi. Shahar ko‘plab madaniy festivallar, san’at ko‘rgazmalari va teatr sahnalari bilan dunyo bo‘ylab mashhurlikka erishadi. VisitBritain ma’lumotlariga ko‘ra, London 2024-yilda 20 milliondan ortiq xalqaro mehmonlarni qabul qilgan, bu esa shaharning turizm sektorini sezilarli darajada rivojlantirgan [8]. Dubay shahar brending strategiyasi ko‘p qirrali bo‘lib, hashamat, innovatsiya va barqarorlikni ta’kidlaydi. Shahar Burj Xalifa kabi ulkan qurilish loyihalari bilan tanilgan bo‘lib, u Dubayning ramziy belgilaridan biriga aylangan.

Ijtimoiy media platformalarining ommalashishi shaharlarning jamoatchilik bilan o‘zaro munosabatini tubdan o‘zgartirdi. Nyu-York, Parij va Tokio kabi shaharlar Instagram, Twitter va YouTube kabi platformalardan foydalangan holda sayyohlar, rezidentlar hamda investorlarga murojaat qiladi. Ushbu platformalar shaharlarga butun dunyo bo‘ylab auditoriyaga tezda yetib borish imkonini beradi, yangiliklar, tadbirlar va aksiyalar bilan o‘rtoqlashadi. HubSpot ma’lumotlariga ko‘ra, ijtimoiy media shaharning barcha raqamli marketing harakatlarining 35 % dan ortig‘ini tashkil qiladi, bunda Instagram sayyohlik manzillarini targ‘ib qilishda eng ta’sirli platforma hisoblanadi. Ijtimoiy media ta’sir ko‘rsatuvchilari va foydalanuvchilar tomonidan

yaratilgan kontentdan foydalanib, shaharlar o‘z brend imijini mustahkamlovchi virusli kampaniyalarni yaratishi mumkin[11].

Yirik shaharlarga o‘z brendini yaratish jarayoni nafaqat turizmni jalb qilishda, balki investitsiyalar, biznes va iqtidorlarni o‘ziga tortishda ham muhim omilga aylandi. Nyu-York, Dubay va Singapur kabi shaharlarda brending endi yuzaki marketing harakati emas, balki madaniyat, infratuzilma, raqamli innovatsiyalar va barqarorlikni o‘z ichiga olgan chuqur integratsiyalashgan strategiyaga aylangan. Nyu-Yorkning “uyg‘onmaydigan shahar” degan imiji, uning madaniy va moliyaviy markaz sifatidagi maqomi hamda inklyuzivlik va xilma-xillikka sodiqligi uni dunyoning eng mashhur shaharlardan biriga aylantirdi. Dubayning cho‘l qishlog‘idan global turizm, moliya va innovatsiyalar markaziga tezkor aylanishi, agressiv marketing va brending kampaniyalari bilan birga, uni hashamatli turizm hamda savdo yetakchisiga aylantirdi.

Singapurning global raqamli shahar sifatida rivojlanishi raqamli texnologiyalar va "Aqlli millat" konsepsiyasi asosida amalga oshirilib, kundalik hayotda raqamli yechimlarni qo‘llash orqali uni kelajakda tayyor brend sifatida ko‘rsatdi. Shahar brendining muvaffaqiyati uchun asosiy elementlardan biri marketing kommunikatsiyasining strategik qo‘llanishidadir. Bu jarayonda ijtimoiy media, ommaviy axborot vositalari va tadbirlarni brendlash muhim o‘rin tutdi. Ushbu shaharlarda raqamli vositalardan foydalanish orqali ularning o‘ziga xos xususiyatlari keng omma orasida targ‘ib qilindi. Nyu-York raqamli brendlash orqali san’at, media va biznesni birlashtirib, xalqaro sayyohlar va tadbirkorlarni o‘ziga jalb qildi. Dubay hashamatga asoslangan reklamalarga katta mablag‘ sarflab, yuqori daromadli kishilarni o‘ziga tortdi. Singapur esa aqlli va barqaror shahar sifatidagi obro‘siga tayanib, o‘zini shahar innovatsiyalari yetakchisi sifatida namoyon qilmoqda. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli hudud brendi yaratish muammosiz jarayon emas.

Xulosa qilib aytganda, yirik shaharlarda brend yaratish bo‘yicha olingan tajriba shuni ko‘rsatadiki, shaharni brendlashda strategik marketing kommunikatsiyasining qo‘llanilishi, hudud o‘zining o‘ziga xos aktivlarini chuqur tushunishi bilan birga, kuchli va barqaror shahar brendini yaratishda asosiy ahamiyatga ega. Hududlar o‘zining tarixiy va madaniy merosini zamonaviy talablar bilan birlashtirib, barqarorlik va texnologik rivojlanishga javob berishi kerak. Hududni brendlashning kelajagi markazlarning doimiy innovatsiyalarni joriy qilishi, yangi texnologiyalarni qabul qilishi va kelajak avlodlar ehtiyoj va istaklarini oldindan ko‘ra olish qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Natijada, aqlli, barqaror va moslashuvchan brend strategiyalariga sarmoya kiritadigan shaharlar global maydonda raqobatbardosh bo‘lishda davom etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jokela, S. (2020), “Transformative city branding and the evolution of the entrepreneurial city: the case of ’brand new Helsinki’”, Urban Studies, Vol. 57 No. 10, pp. 2031-2046.
2. Ma, W., de Jong, M., Hoppe, T., et al. (2021), “From city promotion via city marketing to city branding: examining urban strategies in 23 Chinese cities”, Cities, Vol. 116, p. 103269.
3. Braun, E. (2012), “Putting city branding into practice”, Journal of Brand Management, Vol. 19 No. 4, pp. 257-267
4. Singapore Smart Nation. (2023). *Smart Nation Singapore: A Leading Global Smart City*. Retrieved from https://www.smartnation.gov.sg
5. Keller, D., Osman, Z., Stewart, J., et al. (2022), Open For Business City Ratings 2022

[11] HubSpot (2024). *Social Media Marketing in Cities*. Retrieved from https://www.hubspot.com/reports/social-media-marketing

6. Mokhtar, A. and Kasirye, F. (2023), "A gestalt and semiotic analysis of brand communication on disability inclusion: the case of Malaysia and the US", Intellectual Discourse, Vol. 31 No. 1, p. 1.
7. NYC & Company (2023). *Tourism Statistics for New York City*. Retrieved from https://www.nyctourism.com/
8. HubSpot (2024). *Social Media Marketing in Cities*. Retrieved from https://www.hubspot.com/reports/social-media-marketing

АҲОЛИ КАМБАҒАЛЛИГИНИ САБАБЛАРИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ ЁНДАШУВЛАРИ

Восиқов Улуғбек Алишер ўғли
Тошкент Кимё халқаро университети мустақил изланувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269222

Аннотация. *Ушбу тезисда Аҳоли даромадларини табақаланиши, Даромадлар тенгсизлигининг табиати ва сабабларининг илмий-назарий жиҳатлари тадқиқ этилган бўлиб, аҳоли даромадларини шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари мавжуд бўлиб, бунда фуқаронинг ижтимоий ҳолати ва келиб чиқиши, билим даражаси, ташқи ижтимоий муҳитга кўникмаларнинг шаклланиши, интеллектал ва бошқарувчилик қобилияти каби кўплаб омиллар ўрганилган.*

Таянч сўзлар: *ижтимоий-иқтисодий тенгсизлик, ижтимоий-иқтисодий табақаланиш, даромадлар табақаланиши иқтисодий ўсиш, молиявий барқарорлик, ёлланма ишчилар инфляция.*

Инсонларнинг даромади, истеъмоли, мол-мулки жиҳатидан табақалашуви азалдан мавжуд бўлган ва даромади жиҳатидан аҳоли ўта бой, бой, ўрта ҳол, камбағал ва қашшоқ тоифалардан иборат. Бозор муносабатлари ривожланаётган жараёнида аҳолининг бой ва камбағал қатламининг ўртасидаги табақаланиш даражаси кучайиб бормоқда. Дунёда аҳолининг озчиллик қисмини ташкил этувчи бойларнинг қўлида миллий бойликни аксарият қисмини тўпланиши ва уларга мутаносиб равишда аҳоли камбағал қатламларни даромадини камайиши жаҳонни глобал ҳал этилиши лозим бўлган муаммоларидан бири ҳисобланади.

Камбағаллик долзарб, илмий-амалий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-иқтисодий муммо ҳисобланади. Шу боис камбағалликни чукур таҳлил этиш вужудга келиш сабаблари, миқиёсини аниқлаш ва камбағаллар сонини глобал миқиёсда қисқартириш бағишланган чора-тадбирларини ишлаб чиқишга бағишланган илмий ишларга 2019 йилда иқтисодиёт соҳасида Альфред Нобел мукофоти сохиблари, АҚШ нинг, Массачусетс технологик институти профессорлари Абхиджит Бенерджиб, унинг рафиқаси Эстер Дюфло ва Гарвард университети профессори Майкл Кремер мукофотландилар. Улар томонидан ёзилган «Камбағал иқтисодиёт» асарига Нобел мукофоти берилиши бежиз эмас. Бундан аввал камбағаллик билан шуғиланган Швед олими Гуннар Мюрдаль (1898-1987), камбағаллик таҳлил этилган “Азия драмаси” асарида баён этилган олам-шумул илмий нариёти учун Нобел мукофоти (1974) берилган эди.

Маълумки инсон капитали бу - инсоннинг ақл-идроки ва куч-қуввати, яъни уни товар ва хизматларни ярата олишдан иборат меҳнат ҳисобланади. Ушбу капитал амалиётда ишлаб чиқаришнинг шахсий омили сифатида иштирок этади. Шахсий омилни қатнашув даражасига кўра даромадлар тақсимланади. Юқоридаги таъкидланганидек тақсимот қонунига биноан, даромадлар жамиятнинг ЯИМ ҳар бир иқтисодий субъектнинг ушбу даромадни яратишдаги иштирокига кўра тақсимланади ва ўз улушини олади. Ушбу ҳолатда ресурсларнинг миқдори, сифати ва ишлатиш самарадорлиги муҳим аҳамиятга эга.

Пандемия шароитида вужудга келган инқироз дунё аҳолиси таркибида камбағаллар сони 50-70 млн. нафарга кўпайишига, олиб келди. Жаҳон амалиёти кўрсатишича иқтисодиётда камбағаллик турли шаклларга эга бўлади. Кам иш ҳақи олувчи банд бўлганлар ҳам ишловчи камбағаллар бўлади. Ишсизлар банд бўлмаганлиги туфайли камбағалларга айланган кишилардан иборат. Covid-19 пардемия шароитида камбағаллар сонини ортиши аҳоли бандлигининг паст бўлиши ҳисобланади.

Ўзбекистонда аҳолининг бандлик даражаси нисбатан паст ҳисобланади. Ишсизларни бандлигини таъминлаш учун иш ўринлари учун инвестицион ресурслар керак бўлади. Шу сабабли узоқ муддатли даврда камбағаллик вужудга келишини муҳим сабаби бўлиб қолади.

Ўзбекистонда 2020 йил 19 млн. нафар меҳнат ресурслари мавжуд эди. Улар таркибида иқтисодий фаол аҳоли 15 млн. ни ташкил этади. Уларни қолган 5 млн. ни норасмий банд ёки умуман банд бўлмаганлар. Ишсизлар таркибида тўла ва қисман ишсизикни фарқлаш зарур. Тўла ишсизлар умуман ишламайди ва даромадга эга эмас. Қисман ишсизик ойнинг маълум кунларида иш билан банд бўлди ва бошқа вақт бекор юради. Камбағалликни яратган ишсизлар ўзгарувчан, цикллик характерига эга. Яъни иқтисодий цикили кризис турғунлик базасида бўлса, ишсизлар кўпаяди. Агар ишлаб чиқариш жонланиб, юксалиш даражасига чиқса ва барқарор ўсиб борса, ишсизлар янги иш ўринларига ёлланиб иш топади, даромад олади ва камбағаллар сафидан чиқиб кетади. Шундай қилиб, ишсизликни юзага келтирадиган камбағаллик аҳолининг аксарият қисми учун вақтинчалик характерга эга ва цикллик ривожланиш билан боғлиқ бўлади. Ишсизлар сонини кўпайиши кабағаллар сонини ошишига асос бўлади. Камбағалликни муҳим жиҳати кишиларни табиатан меҳнат қобилиятини йўқотиш бўлади. Меҳнат қобилиятига эга кишилар икки гуруҳга бўлинади.

1. Меҳнат қобилиятини туғма равишда йўқотганлар.

2. Меҳнат қобилиятини меҳнат жараёнида йўқотган кишилар. Жумладан меҳнат инвалидлари ва ногиронлардан ташкил топади.

Ушбу тоифага кирувчи аҳоли доимий камбағаллар қатламига киради. Ушбу тоифа аҳолиси объектив сабабларга кўра меҳнат қобилиятини йўқотганлар учун меҳнат қилиб тирикчилик вочиталари учун пул тополмайди. Ушбу тоифа кишилар ўзини-ўзи боқа олмайди, ижтимоий ҳимоя қилолмайди. Ушбу кишилар гуруҳининг оз ёки кўп бўлиши камбағаллик миқиёсига бевосита таъсир кўрсатади. Туғма меҳнат қобилиятни йўқотганлар билан биргаликда турли бахтсиз ходисалар табиий офатлар туфайли ногирон бўлган кишилар ҳам меҳнат қобилиятини йўқотадилар.

1. Бозор усули механизми хар бир ишловчи инсонни интенсив ишлашга, кўпроқ даромад топишга ундайди. Бозор шароитида мехнат қобилиятига эга бўлган соғлом инсон ўзи ва оиласини фаровонлигинитаъминлаши зарур. Бу бозор механизми яратадиган мативация восита ҳисобланади. Инсон кўпроқ фойда олиш учун товарлар рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш ва сотиши керак. Товарларни кўп ва сифатли ишлаб чиқариш учун одамлар кўпроқ ишлаши керак. Ишловчи одамларга ишига қараб иш ҳаққи тўланмаса етарлича моддий рағбатлантирилмаса мативация билан қизиқмайди. Натижада фирма кутган фойдани ололмаслиги мумкин.

Камбағалликни муҳим сабабларидан бири, ишловчиларнинг қарамоғидаги боқимадаларнинг кўп бўлиши, яъни оилага боқимандаларни таъминлаш юқори юк

бўлишидир. Ўртача иш ҳақига эга оиласини катталиги туфайли, камбағаллар таркибига кирувчи кишилар мавжуд. Ушбу аҳоли тез суръатларда ўсаётган мамлакатларга хос бўлади. Ушбу ҳолатни камбағаллик сабаби устун даражада иқтисодий эмас, балки ижтимоий демографик омил бўлади. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида Ўзбекистонда иқтисодий фаол аҳоли сонининг ўсиши кузатилаётган бўлсада, унга мутаносиб равишда ишсизларнинг ундаги улуши ўсиш тенденциясига эга бўлмоқда (1-жавдал).

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси ҳудудларда иқтисодий фаол аҳоли, бандлар ва ишсизлар сони

Йиллар	Иқтисодий фаол аҳоли сони жами, минг киши	улардан:			
		Аҳолининг иқтисодий фаоллик даражаси2), фоизда	Аҳолининг бандлик даражаси3), фоизда	Ишсизлик даражаси, фоизда	иқтисодиёт да бандлар ишсизлар1)
2001 й	9173,5	9136,0	37,5	68,7	68,4	0,4
2002 й	9367,8	9333,0	34,8	68,0	67,7	0,4
2003 й	9621,2	9589,0	32,2	67,7	67,5	0,3
2004 й	9945,5	9910,6	34,9	67,9	67,7	0,4
2005 й	10224,0	10196,3	27,7	67,9	67,7	0,3
2006 й	10492,5	10467,0	25,5	67,9	67,7	0,2
2007 й	11299,2	10735,4	563,8	71,1	67,6	5,0
2008 й	11603,1	11035,4	567,7	71,1	67,6	4,9
2009 й	11929,5	11328,1	601,4	73,4	69,4	5,0
2010 й	12286,6	11628,4	658,2	70,7	66,9	5,4
2011 й	12541,5	11919,1	622,4	69,7	66,2	5,0
2012 й	12850,1	12223,8	626,3	70,0	66,6	4,9
2013 й	13163,0	12523,3	639,7	70,5	67,1	4,9
2014 й	13505,4	12818,4	687,0	71,3	67,7	5,1
2015 й	13767,7	13058,3	709,4	71,9	68,2	5,2
2016 й	14022,4	13298,4	724,0	72,5	68,7	5,2
2017 й	14357,3	13520,3	837,0	73,5	69,2	5,8
2018 й	14641,7	13273,1	1368,6	74,3	67,4	9,3
2019 й	14876,4	13541,1	1335,3	75,0	68,1	9,0
2020 й	14797,4	13236,4	1561,0	73,8	66,0	10,5
2021 й	14980,7	13538,8	1441,9	74,1	66,9	9,6

3.2-жадвал маълумотлари таҳлили кўрсатишича, агар 2001 йилда ишсизлик даражаси 0,4% ни ташкил этган бўлса, 2021 йилга келиб ушбу кўрсаткич жадал суръатларда ўсиб 9,6%га тенг бўлди (3.2-расм). Кишиларнинг камбағаллик даражасига таъсир этувчи омиллардан бири мол-мулкдан олинадиган даромад ҳисобланади. Бозор муносабатларини шаклланаётганлиги, ривожланмаганлиги учун мол-мулкдан қўшимча даромад олиш имконияти жудаям паст ҳисобланади. Камбағалликнинг тасодифий, яъни табиий техноген (зил-зила, сув тошқини, қурғоқчилик, ёнғин, иқтисодий объектлардаги катта техник авариялар) табиий ва туғма ногирон бўлиб қолиш ҳодисалар ҳам юзага келтиради.

2-расм. Аҳолининг иқтисодий фаоллик ва бандлик даражаси (фоизда)

Камбағалликни шакллантиришда айрим субъектив омиллар ҳам таъсир кўрсатади. Шундай кишилар ҳам борки, тасодифий даромад топиш, оила қурмасдан яшаб камбағаллик кўникмасига эга бўлади. Ушбу инсонлар иҳтиёрий равишда камбағаллик ҳолатига тушиш йўлини танлаб олади. Буни камбағалликни ижтимоий психологик сабаблари деб номласа ҳам бўлади.

Таҳлиллар кўрсатишича намоён бўлиш ва давомийлигига кўра ишловчи камбағаллар, ишсиз камбағаллар, боқимандаси кўп камбағаллар, доимий камбағаллар, вақтинчалик камбағалларга ажратиш мумкин. Камбағалларни ноилож ва иҳтиёрий камбағалларга ҳам ажратиш мумкин. Ноилож камбағаллар мажбуран камбағал ҳолатига тушган инсонлардир.

Мамлакатдаги мавжуд иқтисодий ва ижтимоий сабаблар уларни хоҳишидан катъий назар камбағалга айлантиради. Иҳтиёрий камбағаллар таркибида айрим камбағалликдан чиқиш имкониятига эга бўлиб, ундан фойдаланмаётганлар ҳам бор. Одатда иқтисодий ривожланган мамлакатларда камбағаллар улуши оз, ривожланаётган мамлакатларда эса аксинча камбағаллар улуши юқори бўлади. Аксарият мамлакатларда аҳоли камбағаллигини аниқлаш амалиёти халқаро молиявий ташкилотлари томонидан ишлаб чиқилган меъёрлар асосида амалга оширилади. Ёндашувларнинг аксарияти аҳолининг кунлик оладиган даромади, истеъмол қилинадиган озиқ-овқат маҳсулотларининг минимал миқдори, ойлик даромадлари бўйича бир-биридан фарқланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: ЭКСМО, 2007. – с.960.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. – М.: Эконов, 1991. –с.339.
3. Милль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения ксоциальной философии. – М.: Прогресс, 1980. – с.450.
4. Маркс К. Капитал/К. Маркс, Ф. Энгельс//Соч. – 2-е изд. – Т. 23. – с.907.
5. Сэй Ж. Б. Трактат по политической экономии. – М.: Дело, 2000. – с.232.
6. Кларк Дж. Б. Распределение богатства. – М.: Гелиос АРВ, 2011. – с.368.
7. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии. – М.: Изограф, 2000. – с.448.
8. Kuznets S. Economic Growth and Income Inequality / S. Kuznets // American Economic Review.– 1955. – № 45. – pp. 1-28.
9. Kaldor N. Alternative Theories of Distribution / N. Kaldor // Review of Economic Studies. – 1956. – № 23. – pp. 94-100.
10. Forbes K. A Reassessment of the Relationship between Inequality and Growth/K. Forbes//American Economic Review. – 2000. – № 90 – pp. 869-887.
11. Persson T. Is Inequality Harmful for Growth? Theory and Evidence / T. Persson, G. Tabellini//American Economic Review. – 1994. – № 84. – pp. 600-621.
12. Костылева Л.В. Неравенство населения России: тенденции, факторы, регулирование: Монография / Л.В. Костылева. – Вологда: ИСЭРТ РАН, 2011. – с. 16.
13. Масленников О.В. Взаимосвязь качества экономического роста и дифференциации доходов: теоретико-методологические аспекты / О.В. Масленников // Сборник статей IV Международной научно-практической конференции «Экономика, управление и право инновационное решение проблем». – 2016. – С. 38-43.

14. Климат и окружающая среда. Генеральный секретарь ООН Антониу Гутерриш//https:news.un.org/ru/story/2021/02/1397252
15. ЛаптеваЕ.В., ОгородниковаЕ.П., ПортноваЛ.В. Оценкафакторов, влияющих на денежные доходы российского населения // Электронный научный журнал «Веккачества». 2020. №2. С. 110-124.
16. Хашимов П.З. Даромадлар табақаланиши аҳоли турмуш даражасини ифодаловчи кўрсаткич сифатида//Иқтисод ва молия/Экономика и финансы 2020, 4(136) б.-16
17. Ғойибназаров Б.К., Турғунов Т.С. Ўзбекистонда уй хўжаликлари даромадлари ва харажатларининг статистик таҳлили// “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2018 йил б.-5

ВАЗИРЛИК ВА ИДОРАЛАРДА ИЧКИ АУДИТ ФАОЛИЯТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Насимов Фазлиддин
Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил изланувчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269534

Аннотация. *Ушбу мақолада вазирлик ва идораларда ички аудит тузилмалари фаолиятини ташкил этишнинг халқаро тажрибалари ва мамлакатимиз тажрибаси таҳлил қилинган ҳамда Ўзбекистонда давлат секторида ички аудит фаолиятини янада ривожлантириш юзасидан таклифлар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар*: давлат молиясини бошқариш, молиявий назорат, ички аудит, вазирлик ва идоралар, давлат бошқаруви, ички назорат.*

Аннотация. *В данной статье проанализирован международный опыт организации деятельности структур внутреннего аудита в министерствах и ведомствах и опыт нашей страны, а также разработаны предложения по дальнейшему развитию деятельности внутреннего аудита в государственном секторе Узбекистана.*

Ключевые слова*: управление государственными финансами, финансовый контроль, внутренний аудит, министерства и ведомства, государственное управление, внутренний контроль.*

Abstract. *This article analyzes international experience in organizing the activities of internal audit structures in ministries and agencies and the experience of our country, and also develops proposals for the further development of internal audit activities in the public sector of Uzbekistan.*

Keywords*: public finance management, financial control, internal audit, ministries and agencies, public administration, internal control.*

КИРИШ

Халқаро тажрибада давлат молиявий назоратини ташкил этишнинг турли моделлари ишлаб чиқилган бўлиб, уларнинг амал қилиши кўп жиҳатдан иқтисодий ва молиявий ривожланиш даражаси билан бир қаторда давлат молиясини бошқариш тизимига ҳам боғлиқдир. Давлат молиясини бошқариш тизими ўз навбатида давлат бошқаруви тузилмасининг таркибий қисми бўлгани учун давлат молиявий назорати тизимига давлат бошқарувининг таъсирини шу орқали эътироф этиш лозим бўлади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Давлат молиявий назорати тизимини ташкил этиш моделлари таркибида Европа Иттифоқига аъзо мамлакатларда фойдаланиладиган «Давлат ички молиявий назорати (PIFC–Public Internal Financial Control)» модели ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Мазкур модель Европа иттифоқига аъзо бўлмоқчи бўлган давлатларга ўз давлат молиявий назорати тизимини ривожлантириш учун тавсия этилади.

Унга кўра давлат ички молиявий назорати тизими концепцияси ўз ичига ҳукумат яъни ижро этувчи органлар ичидаги давлат молиявий назорати тизимини қамраб олади. Ушбу тизимни ташкил этишнинг моҳияти, зарурияти ва шартлари бўйича ўзининг

изланишларини олиб борган Р.Д.Конинг томонидан давлат ички молиявий назорати тизими таркиби юзасидан кенг таҳлиллар амалга оширилган. Унинг фикрига кўра, давлат ички молиявий назоратининг янги модели аввало давлат молиясини бошқаришнинг вазирлик ва идораларга мустақиллик берувчи ҳамда фаолиятини натижага йўналтирувчи янги шаклига ўтилиши билан боғлик бўлади.

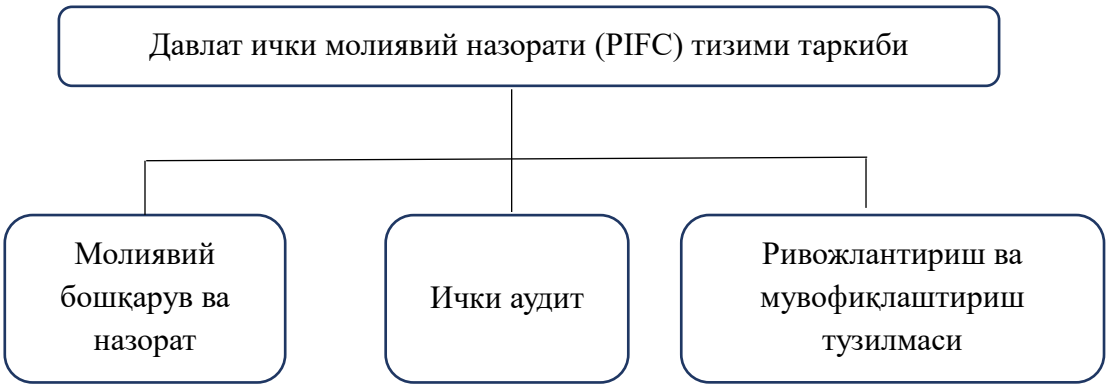

1-расм. Давлат ички молиявий назорат тизими модели[12]

1-расмдан кўришимиз мумкинки, давлат ички молиявий назорати моделининг таркиби молиявий бошқарув ва назорат, ички аудит ва мазкур янги тизимларни ташкил қилиш ва ривожлантириш вазифаларини бажарувчи ривожлантириш марказидан иборат.

Мазкур моделнинг энг аҳамиятли жиҳати шундаки у марказлашган молиявий инспекция тизимини инкор этмаган холда номарказлашган лекин масъулиятни ҳар бир вазирлик ва идоралар раҳбариятига бевосита юкловчи ички назорат тизимини яратишни назарда тутади. Ушбу модел амал қиладиган тизимда асосий эътибор қонунчиликка мувофиқликка эмас аввало харажатларнинг иқтисод қилиниши, натижадорлиги ва самарадорлигига қаратилади. Бунда харажатларни натижага йўналтириш ва уни амалга ошириш бўйича тартибларни яратишда вазирлик ва идоралар мустақилликка эга бўлади. Бу мустақиллик шароитида яратилаётган тизимларнинг ёки бошқача қилиб айтганда давлат молиясини бошқариш ва назоратини таъминлашда юзага келиши мумкин бўлган хавфларни баҳолаш ички аудит тузилмаларига юклатилади.

Бу ўринда Ривожлантириш ва мувофиқлаштириш тузилмасининг ўрни беқиёс бўлиб, у янги норматив ҳужжатларнинг ишлаб чиқилиши, ходимлар малакасини шакллантириш ва ошириш, мавжуд молиявий назорат тизими тузилмалари билан янги ташкил этилаётган тузилмалар фаолиятини мувофиқлаштириши ва уларни ўзаро трансформацияга тайёрлаш вазифаларини бажаради.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида таҳлил ва синтез, индукция ва дедукция, эксперт баҳолаш, илмий абстракциялаш усулларидан кенг фойдаланилди.

ТАҲЛИЛЛАР ВА АСОСИЙ НАТИЖАЛАР

Ўзбекистонда ҳам мазкур янги давлат ички молиявий назорати тизимини яратиш ишлари бошланган. Бунда, янги давлат ички молиявий назорати моделини татбиқ этишда

[12] R.D.Koning Public internal financial control. Интернет манба: www.academia.edu

молиявий инспекция функциясини сақлаб қолган ҳолда вазирлик ва идораларда босқичма-босқич ички аудит тизимини ривожлантириш амалга оширилмоқда.

1-жадвал

Ички аудит тузилмалари ташкил этилган вазирлик ва идоралар сони[13]

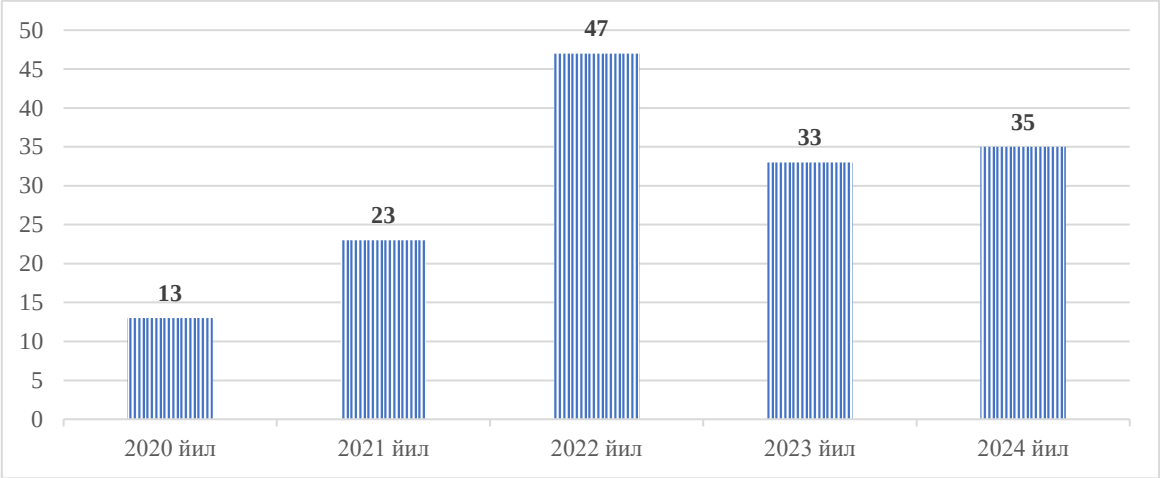

1-жадвал маълумотларидан кўришимиз мумкинки, 2020-2024 йиллар мобайнида ички аудит тузилмалари ташкил этилган вазирлик ва идоралар сони нобарқарор ўзгарган. Лекин умумий тенденцияда улар сони ортиб бормоқда. 2023 йилдан бошлаб амалда бўлган маъмурий ислоҳотлар сабабли ички аудит тузилмалари ташкил этилган вазирлик ва идоралар сони 2022 йилга нисбатан кескин камайган бўлсада, бугунги кунда давлат бюджети маблағларининг асосий қисмини тасарруф этувчи вазирлик ва идораларнинг барчасида ички аудит тузилмалари ташкил этилган ва фаолият олиб бормоқда.

Шу билан биргаликда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 27 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг айрим фармонларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ПФ-227-сон фармони билан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 25 январдаги “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини самарали йўлга қўйишга доир биринчи навбатдаги ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-14-сон фармонига ўзгартириш киритилди ва унга кўра барча Республика ижро этувчи ҳокимият органларида ички аудит тузилмалари ташкил этилиши белгиланди.

Мазкур ҳолатда мамлакатимизда давлат ички молиявий назорати модели татбиқ этилишида ривожлантириш ва мувофиқлаштириш тузилмаси фаолиятини йўлга қўйиш ҳам муҳим қадам бўлди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларининг самарадорлигини янада ошириш ва давлат молиявий назорати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-128-сон қарори билан собиқ молия вазирлиги таркибида Ички аудит хизматлари билан ишлаш бошқармаси ташкил этилган.

Мазкур бошқармага қуйидаги вазифалар юклатилган[14]:

[13] Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълумотлари

[14] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларининг самарадорлигини янада ошириш ва давлат молиявий назорати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-128-сон қарори 14-банди.

ички аудит миллий стандартлари ва бошқа услубий ҳужжатларни ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

ички аудит хизматлари ходимларининг малакасини доимий ошириб бориш ишларини ва уларни сертификатлашни ташкил этиш;

масофавий аудит тадбирлари кўлами ва сифатини ошириш, шунингдек, ички аудит хизматларига хавфларни аниқлаш ва уларнинг олдини олишда услубий кўмаклашиш;

ички аудит хизматлари фаолиятини ўрганиш ва уларнинг натижаларини таҳлил қилиш асосида ҳисоботлар тайёрлаш ва эълон қилиб бориш.

Юқоридаги қарор билан белгиланган вазифалар бажарилиши натижасида бугунги кунда ички аудит фаолиятини тартибга солувчи қатор норматив ҳуқуқий хужжатлар қабул қилинди, ички аудиторларни сертификатлаш ва малакасини ошириш тизими йўлга қўйилди. Шу билан бирга, вазирлик ва идоралар ички аудит тузилмалари фаолиятини баҳолаш йўлга қўйилди.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Бизнингча, юқорида санаб ўтилган ишлар мамлакатимиз вазирлик ва идораларда ички аудит тузилмалари фаолиятини йўлга қўйишнинг мустаҳкам асосини яратди. Шундай бўлсада, бугунги кунда ички аудит фаолияти дунёда доимий ривожланиш тенденцияларини кўрсатмоқда ва Ўзбекистон амалиётини ҳам илғор тажрибаларга етказиб бориш муҳим ҳисобланади.

Шуларни инобатга олган ҳолда Ўзбекистонда вазирлик ва идораларнинг ички аудит тузилмалари фаолиятини янада ривожлантириш мақсадида қуйидагиларни таклиф этиш мумкин:

1. Вазирлик ва идоралар ички аудит тузилмалари фаолиятини халқаро ички аудиторлар институтининг стандартлари асосида ташкил этиш мақсадида амалдаги ички аудит миллий стандартларини янги тахрирда қабул қилиш;
2. Вазирлик ва идоралар ички аудит тузилмалари ходимлари малакасини сертификатлаш масаласини халқаро илғор тажрибалар асосида қайта кўриб чиқиш ва кенгайтириш;
3. Ички аудит тузилмалари фаолиятида асосий эътиборни бюджет ташкилотларидаги ички назорат ва хавфларни бошқариш жараёнини баҳолашга қаратишни назарда тутувчи тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 25 январдаги “Республика ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятини самарали йўлга қўйишга доир биринчи навбатдаги ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-14-сон фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 14 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджети харажатларининг самарадорлигини янада ошириш ва давлат молиявий назорати органлари фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-128-сон қарори
3. R.D.Koning Public internal financial control. www.academia.edu сайти маълумотлари.

ФИЛОСОФИЯ СЕТЕВОГО МАРКЕТИНГА

Хамраев Гуломжон
Председатель: «Ассоциации Сетевого Маркетинга Узбекистана»
Докторант: Университета Мировой Экономике
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269919

Аннотация. *Философия МЛМ: - включает в себя принципы улучшения здоровья, обогащения жизни и взаимопомощи между участниками. Вы, имея здоровья и красоты и вы будете иметь собственный бизнес и богатство.*

Философия сетевого маркетинга, а также, основана на создании сети независимых предпринимателей, которые продают товары или услуги, а также привлекают новых участников в систему.

Основные принципы этой философии включают:

1. Эксклюзивные товары: МЛМ компании сетевого маркетинга предлагают эксклюзивные товары, которые нельзя найти в традиционных розничных точках.
2. Удобство покупки: Продукция часто предлагается через сетевой маркетинг, что потребители могут покупать товары дома или в онлайн-формате, не посещая магазин со скидкой и определённой льготой
3. Возможность потребителя: индивидуальная консультация и бесплатная обучения о продукциях и пользовании высокой эффективности результата товара или услуг.
4. Возможность бизнеса: Когда потребители покупают продукции через сетевой маркетинг, открывается возможность начат небольшое предпринимательство и индивидуальных предпринимателей.
5. Личное предпринимательство: – каждый участник МЛМ может выступать как предприниматель, управляющий собственным бизнесом строя сеть предпринимателей.
6. Пассивный доход: – возможность заработка пассивного дохода через созданной сети является одной из привлекательных особенностей МЛМ.
7. Самосовершенствования: - сильная корпоративная культура и поощрение успехов участников и повышение ранга активизирует внутреннюю мотивацию человека и его стремление к саморазвитию
8. Личностный рост: Для успешной работы в сетевом маркетинге необходимы навыки общения, убеждения и лидерства, что способствует личностному развитию.
9. Обучение и поддержка: – уделяется большое внимание личностному и профессиональному развитию и на успех всей сети участников, овладеть знаниями о здоровье и навыками маркетинга для успешного предпринимательства. МЛМ обучения с эффектом для расширения возможностей стало мощным оружием развитие бизнеса и самосовершенствование.
10. Командная работа: Сетевой маркетинг часто включает создание и управление командой, что может привести к долгосрочным профессиональным отношениям и сетевому взаимодействию.

11. Низкий стартовый капитал: Это делает доступным для многих людей и популярным способом ведения бизнеса

12. Гибкость графика: Сетевой маркетинг позволяет вам устанавливать собственные часы работы и из любого места земного шара, кто ищет баланс между работой и личной жизнью:

13. Бонусы и доходов – доходы участников формируются не только за счет личных продаж, но и через от продаж участников, привлеченных в их сеть.

14. Широкий ассортимент продуктов: компании предлагают разнообразные продукты, что позволяет дистрибьюторам найти то, что лучше всего подходит для их клиентов.

Сетевой маркетинг может предлагать широкий ассортимент продукции, поскольку компании, использующие эту модель бизнеса, часто стремятся привлечь разнообразных потребителей.

Примеры направлений продукции в сетевом маркетинге:

1. Здоровье и питание: Биодобавки, витамины, суперфуды, заменители питания и детокс-продукты.

2. Красота и уход за собой: Косметика, кожный уход, парфюмерия, и продукты для волос.

3. Бытовая средство: Экологически чистые чистящие средства, стиральные порошки и другие товары для дома.

4. Личное развитие: Обучающие курсы, семинары, книги и аудиоматериалы по самосовершенствованию.

5. Товары для дома и кухни: Посуда, кухонные приборы и другие товары для домашнего использования.

6. Одежда и аксессуары: Различные стили одежды, украшения и аксессуары.

7. Фитнес и спорт: Товары для занятий спортом, фитнес-трекеры и экипировка.

8. Технологии и электроника: Гаджеты, компьютерная техника и аксессуары.

9. Детские товары: Игрушки, образовательные наборы и продукты для детского питания.

10. Финансовые услуги: Страхование, инвестиционные планы и финансовое планирование.

Компании сетевого маркетинга часто стараются предоставлять уникальные и инновационные продукты, которые не всегда доступны через традиционные розничные каналы. Это может включать эксклюзивные формулы, патентованные ингредиенты и особые технологии, которые представляют интерес для потребителей.

Философия сетевого маркетинга основывается на создании системы, в которой каждый участник может быть не только потребителем продукции, но и участником рынка МЛМ, распространяющим продукцию и привлекающим новых членов. Эта система стимулирует создание личного бизнеса на основе сетевого взаимодействия, что позволяет участникам получать доход не только от личных продаж, но и от продаж созданной сети.

МЛМ - это система прямых продаж, при которой бренд не ждёт, пока клиент заинтересуется товаром и совершит покупку, а привлекает независимых дистрибьюторов для поиска потребителей.

Многие строят этот бизнес на распространении продукта или услуги, лучше всего, когда человеку нравится и продукт и система прямых и многоуровневых продаж.

Таким образом речь идет как о распространении продуктов или услуг, так и распространении самой концепции, многоуровневой системы продаж. Поэтому тех кто занимается бизнесом сетевого маркетинга называют дистрибьютерами и консультантами.

Однако важно отметить, что сетевой маркетинг также имеет свои риски и недостатки, и не все участники сетевого маркетинга испытывают успех. Перед тем как присоединиться к сетевому маркетингу, следует тщательно исследовать компанию и продукты, а также понимать возможные стратегии управления ими.

Выбор правильной компании для сотрудничества в сетевом маркетинге является ключевым фактором вашего успеха. Важно убедиться, что продукция или услуги, которые предлагает компания, обладают высоким качеством и востребованностью на рынке.

-Прежде чем начать бизнес в МЛМ, необходимо понять в чем смысл и философия Сетевой Маркетинг.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AHOLINING IQTISODIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Artiqova O‘g‘iljon Zafar qizi[1], Qodirova Nazokat[2]
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, 2-bosqich magistranti[1]
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti, 2-bosqich magistranti[2]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15266951

Annotatsiya*. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish muhim masala ekanligi ko‘rib chiqiladi. Xorij tajribasi asosida iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish usullari o‘rganiladi. Onlayn ta'lim platformalari va interaktiv treninglar orqali aholi o‘rtasida iqtisodiy savodxonlikni oshirish mumkinligi tahlil qilinadi. O‘zbekiston uchun samarali strategiyalar ishlab chiqishga oid takliflar ham ko‘rsatiladi.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается важность повышения экономической грамотности населения в условиях цифровой экономики. На основе зарубежного опыта изучаются методы развития экономических знаний. Анализируется возможность повышения экономической грамотности населения посредством онлайн-образовательных платформ и интерактивного обучения. Также представлены предложения по разработке эффективных стратегий для Узбекистана.*

Abstract. *This article considers the importance of increasing the economic literacy of the population in the digital economy. Methods for developing economic knowledge based on foreign experience are studied. The possibility of increasing economic literacy among the population through online educational platforms and interactive trainings is analyzed. Proposals are also made for developing effective strategies for Uzbekistan.*

Kalit so‘zlar: *raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy savodxonlik, iqtisodiy bilim, onlayn ta’lim, interaktiv trening, iqtisodiy barqarorlik, raqamli texnologiyalar*

Ключевые слова: *цифровая экономика, экономическая грамотность, экономические знания, онлайн-образование, интерактивное обучение, экономическая стабильность, цифровые технологии*

Keywords: *digital economy, economic literacy, economic knowledge, online education, interactive training, economic sustainability, digital technologies*

Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish nafaqat iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish, balki jamiyatning umumiy barqarorligini ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Aholi o‘rtasida iqtisodiy nazariyalar, moliya boshqaruvi, investitsiya va marketing asoslari haqidagi bilimlarni oshirish zarur. Bu bilimlar, raqamli texnologiyalar yordamida, onlayn kurslar va seminarlar orqali taqdim etilishi mumkin. Raqamli iqtisodiyotda muvaffaqiyat qozonish uchun aholiga raqamli texnologiyalar (kibersavdolar, blokcheyn, sun'iy intellekt va h.k.) haqida chuqur tushuncha berish muhimdir. Bu texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarni optimallashtirishda va yangi imkoniyatlar yaratishda xizmat qiladi. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish orqali ularni haqiqatda foydali investitsiyalarni amalga oshirish, iste'dodlarni aniqlash va jamg‘arish strategiyalarini shakllantirishga yo‘naltirish mumkin. Bu

aholini iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashga yordam beradi. Aholida iqtisodiy faoliyatda ishtirok etish (masalan, raqamli platformalarda xarid qilish, onlayn biznesni boshlash) ko‘nikmalarini shakllantirish zarur. Bunday ishtirok jamiyatning iqtisodiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlaydi. Yoshlarning iqtisodiy savodxonligini oshirish, ularni raqamli iqtisodiyotga tayyorlash bo‘yicha ta'lim dasturlarini ishlab chiqish zarur. Bu investitsiya kelajakda barqaror iqtisodiyot uchun muhim hisoblanadi. Iqtisodiy savodxonlikni oshirishda davlat va xususiy sektor o‘rtasida hamkorlik muhim ahamiyatga ega. Uzoq muddatli ta'sir ko‘rsatish uchun aholi o‘rtasida axborot almashish va resurs yaratish tizimlarini joriy etish zarur. Bu orqali iqtisodiy ma'lumotlar va tajribalarning mavjudligini ta'minlash, ko‘proq odamlarni iqtisodiy jarayonlarga jalb qilish mumkin. Bunday yondashuvlar orqali raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi iqtisodiy savodxonligini samarali oshirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar va ijtimoiy barqarorlikka olib keladi.

Xorij tajribasi bu borada bir qancha muvaffaqiyatli yondashuvlarni taklif etadi. Ko‘plab mamlakatlar iqtisodiy savodxonlikni oshirish uchun ta'lim tizimida raqamli kompetensiyalarni o‘z ichiga olgan dasturlarni joriy qilmoqda. Masalan, Finlandiya va Estoniya singari raqamli iqtisodiyotga moslashgan davlatlarda maktablarda va oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiy bilimlar va raqamli ko‘nikmalarni o‘rgatish ustuvor vazifa hisoblanadi. Ko‘plab davlatlar iqtisodiy savodxonlikni oshirishga qaratilgan ommaviy axborot vositalari va onlayn platformalarni faol qo‘llaydi(1-jadval).

1-jadval.Xorij davlatlaridagi ommaviy axborot vositalari va onlayn platformalar va ularning izohi[15]

Mamlakat	Dastur	Izoh
AQSh	Khan Academy	Moliya va iqtisodiyot bo‘yicha bepul onlayn darslar taklif etadi.
AQSh	Investopedia	Iqtisodiy tushunchalar, investitsiya strategiyalari va bozor tahlillari haqida keng ma'lumotlar taqdim etadi.
Kanada	Canada's Financial Literacy Database	Moliya savodxonligini oshirishga mo‘ljallangan resurslar ro‘yxati.
Kanada	FCAC (Financial Consumer Agency of Canada)	Moliya bilan bog‘liq masalalar bo‘yicha tarqatilgan darsliklar va foydalanish qo‘llanmalari.
Buyuk Britaniya	The Money Advice Service	Moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha onlayn maslahatlar va vositalar.
Buyuk Britaniya	Investing for Beginners (BBC)	Investitsiyalarning asosiy tushunchalari bo‘yicha ma'lumotlar beruvchi platforma.
Avstraliya	MoneySmart	Moliya savodxonligini oshirishga qaratilgan resurslar va mos vositalar.
Avstraliya	ASIC's Financial Literacy Program	Huquqiy va moliyaviy savodxonlik bo‘yicha ta'lim modullari.
Yaponiya	SBI Securities	Investitsiyalar va moliya bo‘yicha ta'lim materiallari taqdim etadi.

[15] Muallif ishlanmasi

Yaponiya	Nihon Keizai Shimbun	Iqtisodiy yangiliklar va tahlillar orqali iqtisodiy tushunchalarni o‘rganish imkoniyati.
Germaniya	finanztip.de	Moliyaviy maktab va resurslar orqali iqtisodiy savodxonlikni oshirish.
Germaniya	Bafin	Moliyaviy tahlil va savodxonlik bo‘yicha ko‘plab maqolalar.

Davlatlar iqtisodiy savodxonlikni faol ravishda rag‘batlantiradigan qonuniy va moliyaviy mexanizmlar ishlab chiqmoqda. Misol uchun, soliq imtiyozlari va grantlar orqali tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash aholi o‘rtasida iqtisodiy bilimlarni kengaytiradi. Xorij tajribasi asosida iqtisodiy bilimlarni rivojlantirish uchun turli usullar va yondashuvlar qo‘llanilishi mumkin. Quyida ba'zi asosiy usullarni keltirish mumkin:

1. Onlayn ta'lim platformalari-xorijda, masalan, Coursera, edX, Udemy kabi platformalar orqali yuqori sifatli iqtisodiy kurslarni taklif etish. Bu platformalarda dunyoning eng yetakchi universitetlari va mutaxassislari tomonidan tayyorlangan kurslar mavjud. *Courserada* tanlov imkoniyatlari ko‘proq – unda jahondagi eng ilg‘or universitetlarning magistrlik diplomlarini ham olish mumkin [1].

2025-yildagi eng yaxshi onlayn ta'lim statistikasi

- Butun dunyo bo‘ylab **talabalarning 49%** qandaydir onlayn ta'limni tugatgan
- Onlayn ta'lim - ta'lim sohasidagi eng tez rivojlanayotgan bozor – 2000-yilda yaratilganidan beri u **900% o‘sdi.**
- Endilikda **korxonalarning 80% onlayn ta’lim yoki ta’lim yechimlarini taklif etadi**
- AQSHdagi **talabalarning 63% har kuni onlayn ta’lim faoliyati bilan shug‘ullanadi**
- **Onlayn ta'lim talaba va xodimlarni 50%** gacha ushlab turishi mumkin
- Onlayn ta'lim fanni o‘rganish uchun zarur bo‘lgan vaqtni **40% dan 60% gacha qisqartirishi mumkin**
- **Onlayn ta'lim sanoati 2026 yilga borib 370 milliard dollardan** oshadi
- Onlayn ta'lim va treninglar xodimlarning ish faoliyatini **15% dan 25% gacha oshirishi mumkin** [2].

2-jadval. Coursera platformasining foydalanuvchilari soni[3]:

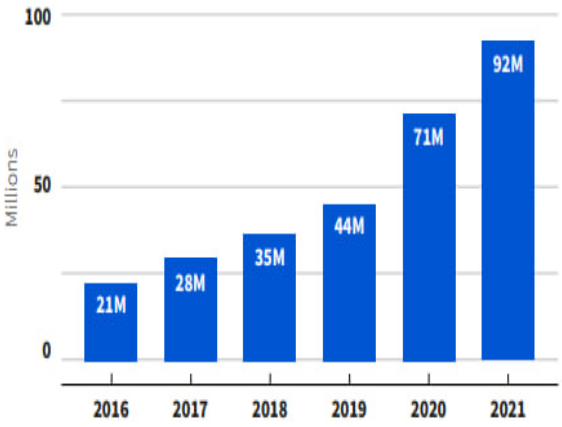

Ro‘yhatdan o‘tganlar soni

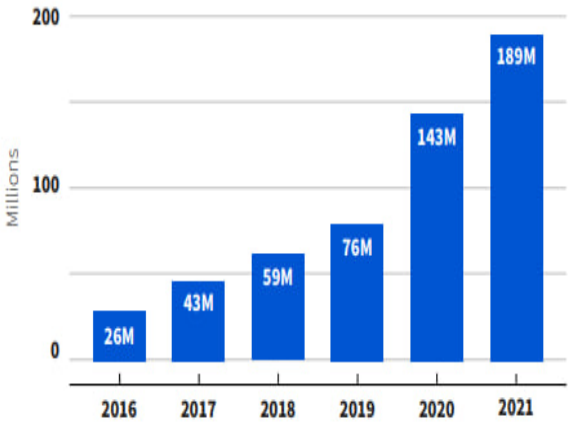

Ro‘yhatga olishlar soni

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, Coursera platformasi foydalanuvchilari yildan yilga o‘sib bormoqda.

2. Ochiq ma'lumotlar va resurslar-mahalliy va xalqaro tashkilotlar tomonidan taqdim etilgan ochiq ma'lumotlar bazalari va resurslardan foydalanish. Masalan, JSTOR va Google Scholar kabi manbalar orqali tadqiqotlar va maqolalarni o‘qish. **JSTOR** - jurnallar, akademik elektron kitoblar, rasmlar va asosiy manbalardan iborat raqamli kutubxona[4].**Google Scholar** — ilm-fan, maorif, referat, diplom, kurs, doktorlik ishlari tog‘risidagi maqolalarni topishga yordam beradi[5].

3. Mutaxassislar va mentorlar bilan ishlash-xorijda o‘qiyotgan talabalar yoki mutaxassislar, tajribali mentorlar bilan birga ishlash orqali amaliy bilimlar va ko‘nikmalarni oshirishlari mumkin. Bu hamkorliklar ko‘pincha o‘zaro tajriba almashinuvi shaklida bo‘ladi.

4. Tadqiqotlar o‘tkazish va maqolalar yozish-talabalar yoki ishbilarmonlar tomonidan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va maqolalar yozishni rag‘batlantirish. Xorijda ko‘plab universitetlar va tadqiqot markazlari talabalarga ilmiy faoliyatda ishtirok etish imkonini beradi.

5. Chetdan o‘qish va almashuv dasturlari -xorijda o‘qish va tajriba almashish dasturlaridan foydalanish. Talabalar o‘zlari uchun yangi bo‘lgan iqtisodiy tizimlar va strategiyalarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Quyida bir qancha xorijiy almashish dasturlarini keltirish mumkin:

Investopedia - iqtisodiy tushunchalar, moliya va investitsiyalar bo‘yicha keng qamrovli ma'lumotlar va onlayn kurslar.

Duolingo ABC - moliyaviy terminologiyani o‘rganishga yordam beruvchi interaktiv platforma.

Skillshare - iqtisodiy va moliyaviy bilimlarni oshirishga qaratilgan onlayn darslar. Ushbu dasturlar xorijda iqtisodiy savodxonlikni oshirish uchun keng qo‘llaniladi va aholining iqtisodiy bilimlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Onlayn ta'lim platformalari va interaktiv treninglar orqali aholi o‘rtasida iqtisodiy savodxonlikni oshirish uchun bir qator samarali yondashuvlar mavjud:

Onlayn kurslar-raqamli platformalarda iqtisodiy savodxonlikka oid kurslar yaratish. Masalan, finiks ta'limi, budjetni boshqarish, investitsiyalar va qarzlar bilan ishlash kabi mavzularni o‘z ichiga olgan kurslar ishlab chiqish.

Interaktiv darslar-taqdimotlar va interaktiv darslar orqali tinglovchilarni jalb qilish. Talabalar bilan savol-javob sessiyalari, muhokamalar va maxsus vazifalar orqali o‘rganish jarayonini yanada qiziqarli qilish.

Vebinarlar va master-klasslar-ekspertlar va mutaxassislar tomonidan o‘tkaziladigan vebinarlar va master-classlar, aholiga amaliy maslahatlar va ko‘nikmalar berish uchun muhimdir.

Mobil ilovalar-iqtisodiy bilimlarni oshirish uchun mobil ilovalar yaratish. Bu ilovalar orqali foydalanuvchilar ma'lumotlarni o‘rganish, budgeting qilish yoki investitsiyalar haqida bilib olish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Video va audioma'ruzalar-qiziqarli va oson tushunarli video va audio materiallar tayyorlash. Bu materiallarda iqtisodiy nazariyalar, amaliyotlar va misollar orqali savodxonlikni oshirish maqsadida qisqa va aniq ma'lumot berish.

Raqamli hujjatlar va qo‘llanmalar-aholiga yo‘naltirilgan raqamli qo‘llanmalar va hujjatlar tayyorlash, bu orqali kerakli iqtisodiy bilimlarni tez va oson o‘zlashtirish imkonini yaratish.

Ijtimoiy tarmoqlar orqali targ‘ibot-ijtimoiy tarmoqlar yordamida iqtisodiy savodxonlikni oshirishga doir ko‘plab resurslar va ma'lumotlarni bo‘lishish. Bu aholining iqtisodiy savodxonlikka bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Shu yondashuvlar orqali aholi o‘rtasida iqtisodiy savodxonlikni samarali tarzda oshirish mumkin. Iqtisodiy bilimlarga ega bo‘lish, odamlarning moliyaviy qarorlarini aniq va asoslangan tarzda qabul qilishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida aholining iqtisodiy savodxonligini oshirish xorijiy tajribalarida bir qator samarali usullar bilan amalga oshirilmoqda. Ta'lim, axborot tarqatish va moliyaviy rag‘batlar orqali jamoatchilikni iqtisodiy savodxonligini oshirishga erishish mumkin. Bu yo‘nalishlarda ishlash avlodlarimiz kelajagini barqaror va mustahkam qilishda muhim o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. R.H.Ayupov,G.R. Boltaboeva.Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik.T.:TMI,2020,575 bet.
2. https://www.devlinpeck.com/content/online-learning-statistics
3. 2021-Coursera-Impact-Report.pdf
4. https://guides.jstor.org/for-libraries/descriptions
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Google_Scholar

IQTISODIYOT TARMOQLARI RIVOJIDA ISTE'MOLCHILAR XULQ – ATVORINING O'RNI VA AHAMIYAT

Ergasheva Dildora
Guliston davlat universiteti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267187

Anotatsiya. *Ushbu maqolada iqtisodiyot tarmoqlari rivojida iste'molchilar xulq-atvorining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Iste'molchilarning ehtiyojlari, tanlovdagi ustuvorliklari hamda bozor muomalasidagi xatti-harakatlari iqtisodiy jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishi yoritiladi. Maqola iqtisodiy strategiyalarni ishlab chiqishda va tarmoq darajasida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda iste'molchi xulq-atvorini o'rganishning amaliy ahamiyatini ko'rsatib beradi.*

Kalit so'z: *iste'molchilar xulq-atvori, iqtisodiyot tarmoqlari, bozor iqtisodiyoti, marketing strategiyasi, iste'mol talabi, raqobat, iqtisodiy qarorlar, iste'molchi ehtiyojlari, bozor tahlili, iqtisodiy rivojlanish.*

Аннотация. *В статье анализируется роль и значение потребительского поведения в развитии отраслей экономики. В нем рассматривается, как потребности, предпочтения и поведение потребителей на рынке влияют на экономические процессы. В статье показана практическая значимость изучения поведения потребителей при разработке экономических стратегий и принятии эффективных управленческих решений на отраслевом уровне.*

Ключевые слова: *потребительское поведение, секторы экономики, рыночная экономика, маркетинговая стратегия, потребительский спрос, конкуренция, экономические решения, потребности потребителей, анализ рынка, экономическое развитие.*

Abstract. *This article analyzes the role and significance of consumer behavior in the development of economic sectors. It highlights how consumer needs, priorities in choice, and behavior in market transactions affect economic processes. The article shows the practical importance of studying consumer behavior in developing economic strategies and making effective management decisions at the industry level.*

Keywords: *consumer behavior, economic sectors, market economy, marketing strategy, consumer demand, competition, economic decisions, consumer needs, market analysis, economic development.*

Kirish. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchilarning xulq-atvori iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishida muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Iste'molchilarning ehtiyojlari, afzalliklari va qaror qabul qilishdagi motivatsiyalari to'g'risidagi ma'lumotlar asosida ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar o'z strategiyalarini shakllantiradilar. Zamonaviy marketing va iqtisodiy tahlil uslublari aynan iste'molchilar xulq-atvorini chuqur o'rganishga asoslanadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda, iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror va samarali faoliyat yuritishida iste'molchilarning tutgan o'rni va ushbu omilni hisobga olgan holda qarorlar qabul qilish jarayoni dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar sharhi. Iste'molchilar xulq-atvori masalasi zamonaviy iqtisodiy va marketing tadqiqotlarining markaziy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu sohada P. Kotler, G. Armstrong, G. Becker kabi olimlarning ishlari alohida o'rin tutadi. Jumladan, P. Kotlerning "Marketing asoslari" asarida iste'molchilarning xulq-atvori marketing strategiyalarini shakllantirishdagi o'rni chuqur yoritilgan.

Milliy tadqiqotchilar orasida esa I. Ergashev, B. Toshpo'latov, M. Jo'rayev kabi olimlarning asarlarida O'zbekistonda bozor munosabatlari shakllanishi jarayonida iste'molchilarning roliga alohida e'tibor qaratilgan.

Yevropa va AQSh tajribasida iste'molchilarning ijtimoiy-demografik ko'rsatkichlari, psixologik holati va iqtisodiy sharoitlar bilan bog'liq xulq-atvori ommaviy tahlil qilinadi. O'zbekistonda esa bu boradagi ilmiy izlanishlar ko'proq nazariy tusda bo'lib, amaliy tadqiqotlarga ehtiyoj yuqori.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy tadqiqotimiz davomida biz ushbu maqolada stastik ma'lumotlar tahlil, analitik tahlil va qiyosiy tahlil usullaridan foydalangan holda iste'molchi xulq-atvorining iqtisodiy rivojlanish darajasiga va ko'rsatkichlariga ta'siri, aloqalari va uning mohiyati borasida o'z izlanishlarimizni olib bordik. Bunda biz tahliliy, solishtirma, statistic va sotsiologik so'rovnoma va kuzatuv metodlaridan foydalandik.

Asosiy qism. Bozor iqtisodiyoti sharoitida iste'molchilarning xulq-atvori har bir iqtisodiy tarmoqning muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Iste'molchilar o'z ehtiyojlari va istaklariga muvofiq qarorlar qabul qiladilar, va bu qarorlar bozorni shakllantirishda, yangi mahsulotlar va xizmatlar yaratishda, shuningdek, tarmoq ichidagi raqobatni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan, iste'molchilarning xulq-atvorini tushunish va unga mos ravishda iqtisodiy strategiyalar ishlab chiqish tarmoqlarni rivojlantirishda mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, chakana savdo va raqamli xizmatlar kabi sohalarda iste'molchilarning brendga bo'lgan sodiqligi, narx sezgirligi va texnologiyalarga qiziqishi asosiy omillardan bo'lsa, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalarida sifat va ishonchlilikni ta'minlash zarurati ustuvor hisoblanadi. Shuningdek, iste'molchilarni qoniqtirish va ularning ehtiyojlarini to'liq qondirish orqali tarmoqdagi innovatsiyalarni rivojlantirish mumkin. Iqtisodiyot tarmoqlari o'z faoliyatlarini samarali olib borish uchun iste'molchilarning xulq-atvoriga doimiy ravishda moslashib borishlari lozim. Bu nafaqat mahsulot va xizmatlarning taklifini optimallashtirish, balki marketing, reklama va xizmat ko'rsatish tizimlarini ham takomillashtirishni talab etadi. Shu sababli, iste'molchi xulq-atvorining iqtisodiyot tarmoqlari rivojidagi o'rni va ahamiyatini chuqur tahlil qilish, amaliy strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Iste'molchilar xulq-atvorining mohiyati. Iste'molchilar xulq-atvori — bu odamlarning mahsulot yoki xizmat tanlash, sotib olish va undan foydalanish jarayonidagi psixologik va ijtimoiy xatti-harakatlarini ifodalaydi. Bu jarayon shaxsiy ehtiyojlar, ijtimoiy muhit, madaniyat, iqtisodiy omillar va marketing ta'siri bilan shakllanadi.

Iqtisodiyot tarmoqlarida iste'molchilar xulq-atvorining roli. Har bir iqtisodiy tarmoq (masalan, chakana savdo, transport, sog'liqni saqlash, ta'lim, sanoat) o'ziga xos iste'molchi guruhlariga ega. Ularning ehtiyoj va xatti-harakatlari asosida mahsulotlar dizayni, narxi, savdo strategiyasi, xizmat ko'rsatish sifati belgilanadi. Misol uchun:

- Sog'liqni saqlash sohasida iste'molchilar sog'lom hayot tarzi va ishonchli xizmatga e'tibor beradi.

- Raqamli xizmatlar tarmog‘ida esa qulaylik, tezlik va texnologik imkoniyatlar asosiy talab hisoblanadi.

Iste’molchilar xulq-atvorining tarmoqlar rivojiga ta’siri. Iste’molchilarning talabidagi o‘zgarishlar iqtisodiyot tarmoqlarini yangilanishga, innovatsiyalar joriy qilishga majbur qiladi. Masalan, ekologik toza mahsulotlarga oshgan talab oziq-ovqat sanoatida yangi ishlab chiqarish liniyalarini yaratishga olib keladi. Shu tariqa iste’molchi xulq-atvori iqtisodiy rivojning ichki harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

1-jadval.

Iste’molchi xulq-atvorining turli iqtisodiyot tarmoqlariga ta’siri

Iqtisodiyot tarmog‘i	Iste’molchi xulq-atvori jihati	Ta’sir shakli / Oqibatlar
Chakana savdo	Narxga sezuvchanlik, brendga moyillik	Narx siyosatini moslashtirish, sodiqlik dasturlarini joriy etish
Sog‘liqni saqlash	Ishonchlilik, sifatga yuqori talab	Xizmat sifatini oshirish, sertifikatlashga e’tibor kuchayadi
Oziq-ovqat sanoati	Ekologik tozalik, sog‘lom mahsulotga ehtiyoj	Organik mahsulot ishlab chiqarishni kengaytirish
Transport va logistika	Qulaylik, tezlik, narx va xavfsizlik	Tezkor va ishonchli xizmatlar rivojlanadi
Ta’lim sohasi	Innovatsion va amaliy ko‘nikmalarga e’tibor	Raqamli texnologiyalar asosida ta’lim dasturlari yaratiladi
Raqamli xizmatlar (IT)	Interfeys qulayligi, maxfiylik, tezkorlik	Foydalanuvchi tajribasini yaxshilovchi dizayn va xavfsizlik tizimlari joriy qilinadi
Turizm va mehmondo‘stlik	Xizmat sifati, mijozga individual yondashuv	Mijozga yo‘naltirilgan servis, onlayn bron qilish tizimlari rivojlanadi

Yuqoridagi jadvalda iste’molchi xulq-atvorining turli iqtisodiyot tarmoqlariga qanday ta’sir ko‘rsatishi tizimli ravishda bayon etilgan. Har bir tarmoq o‘ziga xos iste’molchi ehtiyojlari va xulq-atvori bilan ajralib turadi va aynan shu ehtiyojlar ushbu tarmoqlarning rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Masalan, chakana savdo sohasida iste’molchilar narxga nisbatan juda sezuvchan bo‘lib, bu korxonalarni raqobatbardosh narx siyosati olib borishga va mijozlarni jalb etuvchi sodiqlik dasturlarini joriy qilishga majbur qiladi. Sog‘liqni saqlash tarmog‘ida esa sifat, ishonchlilik va xizmat ko‘rsatish darajasi asosiy rol o‘ynaydi — bu esa tibbiyot xizmatlarining sertifikatlash va akkreditatsiya tizimlarini kuchaytirishga olib keladi.

Shuningdek, oziq-ovqat sanoatida sog‘lom ovqatlanish madaniyati kuchaygani sari iste’molchilar ekologik toza mahsulotlarga ustuvorlik bermoqda. Bu holat ishlab chiqaruvchilarning mahsulot tarkibini o‘zgartirish va ekologik toza ishlab chiqarish texnologiyalariga o‘tishini rag‘batlantiradi.

Transport va logistika sohasida qulaylik, xavfsizlik va xizmat tezligi muhim bo‘lib, mijozlar bu omillarga qarab xizmat tanlaydi. Shunga mos ravishda, transport korxonalari raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga harakat qilmoqda.

Ta’lim va raqamli xizmatlar tarmoqlarida esa foydalanuvchilarning innovatsion texnologiyalarga bo‘lgan ishonchi va texnik savodxonligi asosiy xulq-atvor ko‘rsatkichlari bo‘lib, bu sohalarning moslashuvchan va interaktiv xizmatlar ko‘rsatishini taqozo etadi.

Oxirgi misol sifatida, turizm va mehmondo‘stlik sohasida iste’molchilar yuqori darajadagi servis, individual yondashuv va onlayn qulayliklarni talab qilmoqda. Natijada bu tarmoqda xizmat sifatini oshirish, mehmonlar ehtiyojlarini oldindan tahlil qilish va sun’iy intellekt asosidagi xizmatlarni joriy etish dolzarb bo‘lib bormoqda.

Bozorni segmentatsiyalash — bu xaridorlarni ma’lum belgilar asosida guruhlarga ajratish jarayonidir. Bunda har bir segment o‘ziga xos ehtiyoj, istak va xulq-atvorga ega bo‘ladi. Segmentatsiya orqali korxona o‘z mahsulot va xizmatlarini aniq maqsadli guruhlarga yo‘naltiradi, marketing strategiyasini takomillashtiradi va raqobatbardoshligini oshiradi.

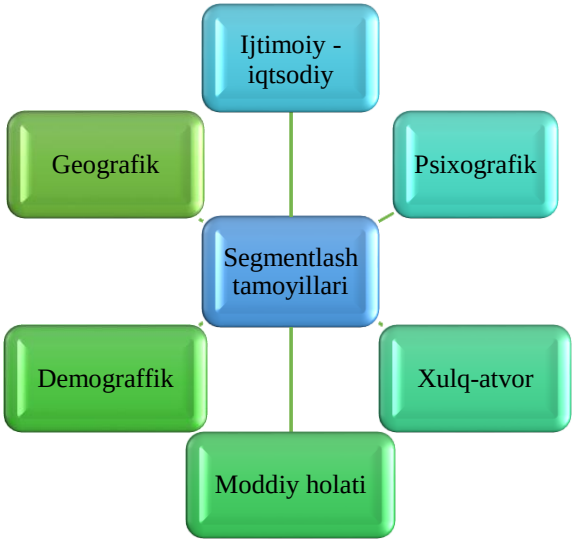

1-rasm. Xaridorlarga qarab bozorni segmentatsiyalash me'zonlar segmentlash tamoyillari

Quyida bozorni segmentatsiyalashda qo‘llaniladigan asosiy me’zonlar va ularning iqtisodiy mazmuni tahlil qilinadi:

1. Geografik segmentatsiya

Bu segmentatsiya xaridorlarni yashash joyiga qarab ajratishni anglatadi. U quyidagi mezonlarga asoslanadi:

- mamlakat, mintaqa, shahar yoki qishloq,
- iqlim sharoiti,
- aholining joylashuvi zichligi (urban/rural).

Tahlil: Geografik segmentatsiya ayniqsa transport, oziq-ovqat, kiyim-kechak va uy-joy xizmatlari kabi tarmoqlarda muhim ahamiyatga ega. Masalan, issiq iqlim zonasida yashovchilar uchun yengil kiyimlar, sovuq hududdagilar uchun issiq kiyimlarga talab yuqori bo‘ladi. Mahsulotni mintaqaviy xususiyatlarga qarab moslashtirish iste’molchining ehtiyojini to‘liqroq qondirishga yordam beradi.

2. Psixografik segmentatsiya

Bu yondashuv xaridorlarning:

- turmush tarzi,
- shaxsiy qiziqishlari,
- qadriyatlari,
- dunyoqarashi kabi psixologik omillariga asoslanadi.

Tahlil: Psixografik segmentatsiya mahsulot yoki xizmat iste'molining chuqur sabablari, ya'ni "nima uchun xaridor tanlov qiladi?" degan savolga javob beradi. Masalan, sog'lom turmush tarzini afzal ko'ruvchilar organik mahsulotlarni tanlaydi. Shu sababli reklama va brending jarayonlarida bu segmentatsiya kuchli vosita hisoblanadi.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy segmentatsiya

Ushbu segmentatsiya xaridorlarni quyidagilar asosida ajratadi:

- daromad darajasi,
- kasb,
- ta'lim darajasi,
- ijtimoiy mavqe.

Tahlil: Bu segmentatsiya korxonalarga mahsulot narxi, sifati va dizaynini xaridorlarning to'lov qobiliyatiga moslashtirish imkonini beradi. Masalan, yuqori daromadli mijozlar uchun premium mahsulotlar, o'rtacha daromadli qatlam uchun esa arzon va sifatli variantlar ishlab chiqariladi. Xizmat ko'rsatish sohasida (bank, sug'urta, turizm) aynan shu segmentatsiya juda muhim hisoblanadi.

4. Xulq-atvor asosidagi segmentatsiya

Bu tur xaridorlarning mahsulot yoki xizmatga bo'lgan munosabati, ularning foydalanish tezligi, sodiqlik darajasi va xarid qilish sabablari asosida ajratiladi.

Tahlil: Xulq-atvor segmentatsiyasi orqali xaridorlarning iste'mol qilishdagi odatlari o'rganiladi. Misol uchun, doimiy mijozlar, yangi xaridorlar yoki mavsumiy xaridorlar ajratiladi. Bunday tahlil asosida sodiqlik dasturlari, chegirmalar va shaxsiy takliflar ishlab chiqiladi. Bu esa mijozni ushlab qolish va ularning qoniqish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

5. Moddiy holat (to'lov qobiliyati) bo'yicha segmentatsiya

Bu mezon xaridorning moliyaviy imkoniyatlariga, daromadiga, mol-mulkiga va xarid qilish kuchiga asoslanadi.

Tahlil: Moddiy holatni inobatga olgan segmentatsiya mahsulotni bozorda qanday joylashtirishni belgilaydi. Yuqori segmentdagi iste'molchilarga hashamatli, innovatsion mahsulotlar taklif qilinadi, o'rta va past segmentlar esa narxni eng muhim mezon sifatida ko'radi. Shunday qilib, iste'molchilar toifasiga qarab mahsulot liniyalari diversifikatsiyalanadi.

6. Demografik segmentatsiya

Eng keng tarqalgan yondashuv bo'lib, xaridorlarni:

- yosh,
- jins,
- oilaviy holat,
- farzandlar soni,
- millati va boshqa demografik belgilar asosida ajratadi.

Tahlil: Yoshga qarab bolalar, o'smirlar, katta yoshdagilar uchun alohida mahsulotlar ishlab chiqiladi. Jinsga qarab erkaklar va ayollar tovarlari farqlanadi. Oila soni, turmush tarzi ham xarid qilish odatlariga ta'sir qiladi. Demografik segmentatsiya orqali reklama, savdo joylari, mahsulot hajmi va dizayni to'g'ri yo'naltiriladi.

Bozorni xaridorlarga qarab segmentatsiyalash orqali ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar o'z faoliyatlarini aniq maqsadli auditoriyaga yo'naltirishadi. Bu esa marketing xarajatlarini kamaytirish, mahsulotni to'g'ri narxlash, reklama samaradorligini oshirish va eng muhimi — iste'molchini qoniqtirish imkonini beradi. Yuqoridagi har bir segmentatsiya mezoni

o‘ziga xos afzallik va qo‘llanilish doirasiga ega bo‘lib, ularni to‘g‘ri tanlash va uyg‘unlashtirish iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Umuman olganda, iste’molchilarning xatti-harakatlari, qadriyatlari va istaklari iqtisodiyotning har bir tarmog‘ini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi va ularni chuqur o‘rganish bozorni barqaror va samarali boshqarish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, iste’molchilar xulq-atvori iqtisodiyot tarmoqlarining samarali ishlashi va rivojlanishida bevosita rol o‘ynaydi. Har bir tarmoq uchun iste’molchi ehtiyojlarini o‘rganish, ular asosida strategik qarorlar qabul qilish zamonaviy iqtisodiy boshqaruvning ajralmas qismidir.

1. Iqtisodiyot tarmoqlarida iste’molchi xulq-atvorini muntazam ravishda monitoring qilish tizimi joriy etilishi kerak.
2. Mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqishda marketing tadqiqotlariga asoslangan yondashuvlar kengaytirilmog‘i lozim.
3. Raqobatbardosh iqtisodiy tarmoqlarni shakllantirishda iste’molchi psixologiyasi va ijtimoiy omillar hisobga olinishi zarur.
4. Oliy ta’lim muassasalarida iste’molchi xulq-atvori bo‘yicha amaliy kurs va tadqiqotlar ko‘lamini oshirish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Kotler, Philip, va Gary Armstrong. Principles of Marketing. 16th ed., Pearson Education, 2016.
2. Schiffman, Leon G., va Leslie Lazar Kanuk. Consumer Behavior. 11th ed., Pearson Prentice Hall, 2010.
3. Blythe, Jim. Consumer Behavior: A European Perspective. 2nd ed., Pearson Education Limited, 2013.
4. Solomon, Michael R. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. 12th ed., Pearson, 2017.
5. Hoyer, Wayne D., Deborah J. MacInnis, va Rik Pieters. Consumer Behavior. 7th ed., Cengage Learning, 2018.
6. Abduvahitov, B. Iste'molchilar xulq-atvori va iqtisodiyot. Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyot nashriyoti, 2015.
7. Kamilov, M. Marketing va iste’molchilar xulq-atvori. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2017.
8. Ismoilov, R. "Iste'molchilar xulq-atvori: Tahlil va istiqbollar." Iqtisodiy tadqiqotlar va ta'lim jurnali, vol. 3, no. 4, 2018, pp. 45-56.
9. Shuxratov, A. Iste'molchilar xulq-atvorini boshqarish: Teoriya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot va badiiy adabiyot nashriyoti, 2019.
10. Jumaniyozov, B., va M. Mamatov. "Iqtisodiyot tarmoqlarida iste’molchi xulq-atvorining roli." O‘zbekiston iqtisodiyoti va marketingi, vol. 2, no. 5, 2020, pp. 22-34.
11. Davronov, K. "Iste'molchi xulq-atvori va uning iqtisodiyotdagi o‘rni." Iqtisodiy tahlil va marketing jurnali, vol. 5, no. 7, 2021, pp. 100-112.

ИСЛОМИЙ ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АМАЛИЁТИ

Махмудов Шохрубек
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академиясининг MSc (Master of Science) сиртқи таълим шакли магистратура Молия ва Қимматли Қоғозлар бозори йўналиши 24-05 гуруҳи тингловчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.15267250

Аннотация. *Ушбу мақолада Исломий инвестиция фондларини ташкил этиш амалиётиинвестиция фондларининг молиявий ресурсларини шаклланиши ва улардан фойдаланишнинг ўзига хос жиҳатлари очиб берилган ҳамда молиявий ресурсларни шакллантириш ва уни самарали жойлаштиришдаги муаммолар тадқиқ этилиб, ушбу муаммоларни бартараф этиш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар: *исломий инвестиция фондларини ташкил этиш амалиётиинвестиция молия бозори, фонд бозори, молия сектори, молиявий воситачилар, коллектив инвестициялаш институтлари, институционал инвесторлар, инвестиция фондлари, дивиденд, қатъий белгиланган харажатлар.*

Кириш

Ушбу мақола мавзусининг долзарблиги қуйидагилар билан асосланади: биринчидан, ҳозирда мамлакатимиз Исломий инвестиция фондларини ташкил этиш амалиётимиллий фонд бозори пул ресурсларини тақсимлаш ва қайта тақсимлашдек, яъни инвестицияларни самарали жалб этишдек муҳим вазифасини тўлиқ уддалай олмаяпти. Маълумки, жаҳон иқтисодиётида халқаро капитал ҳаракати кўп жиҳатдан мамлакатлар миллий фонд бозорининг ривожланиш даражасига бевосита боғлиқдир. Фикримизнинг далили сифатида айтишимиз мумкинки, ҳозирда хорижий давлатларда фонд бозори ёки қимматли қоғозлар бозорининг ЯИМдаги салмоғи сезиларли даражада ошиб бормоқда. Хусусан, 2017 йил бошига ушбу кўрсаткич АҚШда 37 фоизни, Японияда 35, Францияда 33, Италияда 32, Германияда 31, Жанубий Кореяда 24, Голландияда 23, Хитойда 19 фоизни ташкил этиб турган бир шароитда, мамлакатимизда бу кўрсаткич атиги бир фоизни ҳам ташкил этмайди. Бу эса, мамлакатга инвестицияларни самарали жалб этиш учун, аввало, миллий фонд бозорини ривожлантиришни ва институтционал инвесторларнинг фаолиятини такомиллаштиришни тақозо этади; иккинчидан, мамлакатимизда институционал инвестор сифатида фақатгина тижорат банклари ва қисман суғурта компаниялари молиявий секторнинг ривожланишига ҳисса қўшиб келмоқда. Инвестиция фондлари эса йилдан-йилга камайиб бориш тенденциясига эга бўлмоқда. Тараққий этган мамлакатларда молия бозорида инвестиция фондларининг турли кўринишларини фаоллиги ва уларни Ислом ҳуқуқи тамойилларига (шариат) мувофиқ бўлиш учун – ёки ҳеч бўлмаганда қонуннинг православ талқини – ва ислом иқтисодига асосланган ҳолда, ислом банки ва молиясининг замонавий ҳаракати турли хил фаолиятни тақиқлайди, баъзилари дунявий давлатларда ноқонуний эмас: Фоизларни тўлаш ёки ундириш. "Фоизнинг барча шакллари рибо ва шунинг учун тақиқланган". Фоизлардан фойдаланишнинг олдини олиш учун битимлар

бўйича ислом қоидалари (Фиқҳ ал-Муомалат деб номланади) яратилган. Тақиқланган (ҳаром) фаолият билан шуғулланадиган корхоналарга сармоя киритиш. Буларга спиртли ичимликлар ёки чўчқа гўшти сотиш ёки ғийбат устунлари ёки порнография каби оммавий ахборот воситаларини ишлаб чиқариш киради. Кечиктирилган тўлов учун қўшимча тўлов. Бу муробаҳа ёки бошқа қатъий тўловни молиялаштириш операцияларига тааллуқлидир, гарчи баъзи муаллифларнинг фикрича, агар улар хайрияга берилса, ёки харидор тўловни "қасддан рад этган" бўлса, кечиктирилган тўловлар ундирилиши мумкин. Майсир. Бу одатда "қимор" деб таржима қилинади, лекин ислом молиясида "спекуляция" маъносида ишлатилади. Товарга эгалик қилиш келажакда олдиндан белгиланган, ноаниқ ҳодисанинг рўй беришига боғлиқ бўлган шартномаларда иштирок этиш майсир ва ислом молиясида тақиқланган. Ғарар. Ғарар одатда "ноаниқлик" ёки "ноаниқлик" деб таржима қилинади. Майсир ва ғарардаги тақиқлар деривативлар, опционлар ва фьючерсларни истисно қилади. Исломий молия тарафдорлари (масалан, Мервин К. Люис ва Латифа М. Алгауд) бу ҳаддан ташқари таваккалчиликни ўз ичига олади ва анъанавий банклар томонидан қўлланиладиган дериватив воситалардаги каби ноаниқлик ва фирибгарлик хатти-ҳаракатларини кучайтириши мумкин, деб ҳисоблашади."Моддий якунлийлик"ка эга бўлмаган битимлар билан шуғулланиш. Барча операциялар "тўғридан-тўғри ҳақиқий иқтисодий битим билан боғлиқ" бўлиши керак, бу "опционлар ва бошқа кўплаб ҳосилалар" бундан мустасно. Саноат асослари Ислом молия институтлари турли шаклларга эга. Улар бўлиши мумкин:Тўлиқ ислом молия институтлари (масалан, Ислами Банк Бангладеш Лтд, Покистондаги Меезан Банк);Исломий "деразалар" – яъни алоҳида, шариатга мос бирликлар – анъанавий молия институтларида (масалан: HSBC – HSBC Аманах, Американ Экспресс Банк, ANZ Гриндлэйс, BNP-Парибас, Чейс Манҳэттан, UBS, Клейнворт Бенсон, Саудия Арабистони Тижорат Банки, Қувайт Аҳли Юнайтед Банк, Рияд Банк); (Олимлар Фалеел Жамалдиннинг сўзларига кўра, ушбу шаклнинг мувофиқлиги ҳақида баҳслашадилар, "биринчи навбатда" бу деразалар учун маблағлар "қаердан" келганлиги сабабли.)Анъанавий молия институтларининг исломий шўъба корхоналари (масалан: Ситибанк шўъба корхонаси Сити Исломик Инвестмент Банк (Баҳрайн), Юнион Банк оф Швейцария шўъба корхонаси Нориба Банк).Исломий НБФКлар ёки Банкдан ташқари молия институтлари (Ҳиндистонда фаолият юритадиган кичик НБФКлар каби). Ўзбекистон банк кредит тизимини янада такомиллаштириш ва асосан фоизли кредитларни камайтириш мақсадида Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрдаги парламентга мурожаатномасида „Исломий Тижорат банклари“ юртимизда ўз фаолиятини бошлашини таъкидлаб ўтган эдилар ва шу муносабат билан Ўзбекистонда исломий банк фаолиятини ташкил этиш бўйича таклифлар ўрганилди. Ислом Тараққиёт Банки (IsDB), Хусусий Тармоқни Ривожлантириш (ICD), Халқаро ислом савдо молия корпорацияси (ITFC), Ислом тадқиқотлар ва тренинглар институти (IRTI) ислом молиясини ривожлантиришда ҳозирги кунга қадар мамлакатимизга 2 миллиард АҚШ долларидан зиёд маблағларни йўналтирган. Бизнес вакиллари томонидан ислом молиясига бўлган эҳтиёжларни қондириш мақсадида Ўзбекистон 2003 йилда IsDB га ва 2004 йилда ICD га аъзо бўлди ва бу ислом молиясининг Ўзбекистонга кириб келишига замин яратди. 2019 йилда биринчи бўлиб исломий суғурта компанияси фаолиятини бошлади, МДҲ давлатларида биринчилардан бўлган электрон мурабаха – савдо битими асосида молиявий маҳсулот платформаси ишлаб чиқилди. Мамлакатимиз яқин қўшниси бўлган Тожикистонда ташкил этилган Тавҳидбанки бу ердаги илк ислом молиявий банки

ҳисобланади. Мазкур банк 1999 йил 24 августда “Тадбиркорликни ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш акциядорлик тижорат банки” сифатида таъсис этилган бўлиб, 2002 йил 22 майда "Соҳибкорбанк" номи билан қайта ташкил этилган. Банк ташкил топган кундан бошлаб мамлакат молия хизматлари бозорининг фаол, ишончли ва барқарор иштирокчиси сифатида танилган. 2019 йил 1 июлдан банк номи "Тавҳидбанк"га ўзгартирилди ва 2019 йил 16 сентябрдан бошлаб Тожикистондаги биринчи Ислом банки сифатида фаолият юритиб келмоқда. Банкнинг соф фойдаси 4,3 миллион сўмни ташкил этди. Молиявий портфельнинг соф даромади ўтган йилга нисбатан 370 фоизга ўсди. Комиссия даромади, асосан, ҳисоб-китоб операциялари ва кафолатлар ҳисобига 20 фоизга ўсди. 2021 йил 30 ноябр ҳолатига кўра, капитал ўтган йилга нисбатан 21 фоизга кўпайиб, 110 миллион сўмни ташкил қилди. Банк активлари 32 фоизга ошган ҳолда 181 миллион сўмни ташкил этди. Банкнинг молиялаштириш портфели 155 фоизга ошиб, 23 миллион сўмни ташкил этди. аҳолининг бўш пул малағларини инвестицияларга айлантирувчи асосий институтлардан бири эканини кузатишимиз мумкин; учинчидан, Республикамизда инвесторларни қимматли қоғозлар бозорига жалб қилиш ва фонд бозорини фаоллаштириш бўйича харакатлар стратегиясидоирасида “Ўзбекистон Республикаси молия бозорини ўрта муддатли ва узоқ муддатли истиқболда ривожлантириш концепцияси”[1]ни ишлаб чиқиш зарурлиги;тўртинчидан, Республикамиздаги инвестиция фонд (ИФ)ларининг тўлақонли фаолият юритиш етарли эмаслиги, акционер жамиятлари фаолиятидаги муаммолар, фонд бозорининг етарли ривожланмаганлиги, аҳолининг молиявий саводхонлиги каби бир қатор ечимини кутаётган масалалар инвестиция фондларини ривожлантириш бўйича комплекс таъсирчан чора тадбирларни амалга оширишни тақозо этади. Шунинг учун ушбу йўналишдаги вазифаларни долзарб вазифалардан бири сифатида белгиланиши ҳамда ушбу соҳани ривожлантиришда бир қатор муаммоларнинг мавжудлиги бу йўналишда чуқур илмий тадқиқотларнинг олиб борилишини тақозо этади;бешинчидан, инвестиция фондлари молиявий муносабатларининг амалдаги ҳолати ҳамда хусусиятлари тегишли тарзда уч даражадаги муоммолар билан боғлиқдир: биринчи даража – молия тизими, унинг соҳа ва бўғинлари молиявий муносабатларини ташкил этиш ва самарали бошқаришни илмий мушоҳада этишдаги муаммолар; иккинчи даража – молия бозори ва унинг ривожланиш қонуниятларини тўғри тушунишдаги муаммолар; учинчи даража – инвестиция фондларининг коллектив инвестиция институти вакили ҳамда молия бозоридаги институционал инвесторлар бўғини сифатидаги фаолияти билан боғлиқ хусусиятларини тўғри англашдаги муаммолар. Мавзуга оид адабиётлар таҳлили Молиявий сектор, жумладан фонд бозори субъектлари қатори коллектив инвестициялаш институтларидан бири бўлган инвестиция фондларининг молиявий фаолиятини ташкил этишнинг умумназарий масалаларини иқтисодчи-олимлар, жумладан немис олими П. Штольте ҳам тадқиқотлар олиб борган. У инвестиции фондида инвесторнинг манфаатдорлигини, “қимматли қоғозлар бозорида инвестор бу ўз капитал қўйилмаларини хавфсизлигига, мумкин қадар ўз капитал қийматининг ўсишига, қимматли қоғозларни сотиб олиб, аввалом бор двиденд шаклида даромад олишга манфатдор шахсдир” [2] - деб эътироф этади. Фикримизча, у инвестиции фондларининг Германияга хос ташкилий моделларига урғу берган ҳолда инвесторнинг ҳимояланганлик даражасига алоҳида эътибор қаратган. Шунингдек, Джерри М. Розенбергнинг терминологик луғатларида инвестиция фондининг бир типи сифатида “ўзаро фонд (mutual fund) ёки ўзаро инвестиция фонди (mutual

investment fund) – бу ўз акцияларини соф активларни жорий қиймати бўйича чиқаришга тайёр бўлган инвестиция компанияси бўлиб, акция қиймати жорий даврда фонддаги қимматли қоғозлар портфелини бозор қийматига боғлиқ бўлиб, улар одатда инвесторларга янгидан-янги акцияларни тавсия этади" дейилган. Шунингдек, кўпчилик ҳолларда амалиётда инвестиция фондларини (Investment fund), инвестиция компанияларининг (Investment company) синоним атамаси сифатида ҳам қабул қилишади. Шундай экан, "Investment companv" - бу ўз капиталини бошка инвестиция қиладиган компания ёки трастдир [3]. Бу атамалар асосан инвестиция фондларини ташкил этишнинг англо-саксон моделига хос бўлиб, АҚШ амалиёти ёки тажрибаси хусусиятларини ўз ичига олган. Маълумки, У. Шарп инвестиция фондлари портфелига таъсир қилувчи омиллар тадқиқи билан шуғулланган ва ўзининг дунёда оммабоп саналадиган ва иқтисодчилар ўртасида машҳур китобда"Инвестиция компанияси – молиявий воситачиликнинг бир тури бўлиб, улар инвесторлар маблағларини жалб этиб, акция ва облигациялардек молиявий активларни сотиб оладилар, шу билан бирга инвесторлар компания томонидан харид қилинган активлар ва улардан келадиган даромадларга нисбатан маълум бир ҳуқуқга эга бўлади"-деб таъриф берган. Ушбу таъриф ҳам АҚШ тажрибасига хос бўлиб, унда фонд бозорларининг либераллиги, очиқлиги, фаол ва шу билан бирга инқирозларга таъсирчанлиги инобатга олиниб, молиявий воситачи сифатида шуғулланиши ҳам айтиб ўтилган. Россиялик иқтисодчи – олим А.Е.Абрамов инвестиция фондларининг гибридга асосланган ташкилий моделини ўз ичига олган таърифида "инвестиция фондлари бу-молиявий воситачилар бўлиб, қимматли қоғозлар чиқариш ёки шартномалар тузиш орқали иштирокчи маблағларини жалб қилишни таъминловчи, фойда олиш (топиш) мақсадида қимматли қоғозлар ва бошқа объектларга диверсификациялаш асосида уларни (маблағларни) бирлаштириш ва инвестициялаш, шунингдек, инвесторларга тегишли бўлган соф жорий қийматни мутаносиб улушларда тақсимлашдир[5]- деган бўлса, Ўзбекистонлик таниқли олим ва тажрибали амалиётчи профессор Ш. Ш. Шохаъзамий инвестиция фонди "инвесторларнинг пул маблағларини ишга солиш мақсадида акциялар сотиб оладиган ва чиқарадиган ҳамда маблағларни фонд номидан қимматли қоғозларга, масъулияти чекланган жамиятлар улушларига, банклардаги ҳисобварақларга ва омонатларга қўядиган юридик шахс инвестиция фондидир"[6] -деб таъриф берган. Шунингдек, жаҳон банки ҳузуридаги иқтисодий ривожланиш институти мутахассисларини фикрига кўра, "инвестиция компанияси – бошқа компанияларнинг қимматли қоғозларига инвестиция қилишга ихтисослашган компаниядир" [7] - деб таъриф берганлар. Келтирилган таърифлардан кўриниб турибдики, олимлар ҳамда мутахассисларнинг инвестиция фондлари тўғрисидаги фикрлари хилма-хилдир. Фикримизча, таърифларнинг аниқлигига (Ўзбекистон фонд бозори хусусиятларига мослигига) кўра россиялик иқтисодчи олим А.Е.Абрамов яқин келган. Унинг таърифида "инвесторларга тегишли соф активлар қийматини мутаносиб улушларда тақсимланиши" га эътибор қаратиб, пай фондларига тегишли хусусиятлари инобатга олинган. Бу акциядорлар (пайчилар) учун дивидендлардан ташқари даромад олишнинг иккинчи манбаси бўлиб, кўпинча собиқ иттифоқидан кейинги давр тадқиқодчилари эътиборидан четда қолиб келган. Бу ҳолат эса, ўз навбатида, МДҲ мамлакатларида қимматли қоғозлар бозорининг талаб даражасида ривожланмаганлиги билан чамбарчас боғлиқдир. Шунингдек, Ш.Ш. Шохаъзамий томонидан берилган таъриф, Ўзбекистонда инвестиция фондлари фаолияти хусусиятларини қамраб олган. Шунга

қарамай, инвестиция фондлари молиявий муносабатларини ташкил этиш ва бошқаришга оид кўпчилик қарашлар ҳозирги кунда жиддий аниқлаштиришни, тўлдиришни ва айрим ҳолатларда эса янги инновацион-инвестицион бизнес-муҳити нуқтаи назаридан қайта кўриб чиқишни талаб этади. Шу боис инвестиция фондлари тараққиётининг амалдаги ҳолатини ва улар молиявий муносабатларини 3-чи даражадаги муносабат-муаммолар нуқтаи назаридан кўриб чиқишни лозим топдик.

Тадқиқот методологияси Ушбу мақолани ёзишда тадқиқотнинг вазифаси сифатида илмий абстракциялаш, эмпирик, статистик маълумотларни гуруҳлаш, қиёсий таҳлил, танлама кузатув усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар Иқтисодиётнинг барқарор ўсиш суръатларидаги тараққиёти билан инвестиция фондлари молиясининг мазмунигина эмас, балки уларнинг вазифалари ҳам туб ўзгаришларга дуч келди. Фикримизча, “инвестиция фондлари молияси” тушунчасини тор ва кенг маънода ифодалаш мумкин. Тор маънода инвестиция фондлари молияси алоҳида олинган инвестиция фонди устав фаолиятини амалга ошириш учун улар ихтиёрида юзага келувчи пул фондлари (низом жамғармаси, мулк ва бошқа активлар) ва уларнинг қонунда рухсат этилган тарзда ишлатилиши жараёнида намоён бўлувчи муносабатлар мажмуини ифодалайди. Кенг маънода “инвестиция фондлари молияси” тушунчаси ижтимоий такрор ишлаб чиқаришнинг турли соҳаларида фаолият юритаётган, бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган коллектив инвестициялаш институтлари ва молия бозорининг институционал инвесторлари молиявий фаолиятини ифодалайди. Шу асосда инвестиция фондлари молиясини корхоналар ва иқтисодиёт тармоқлари молиясининг, молиявий сектор, нобанк молиявий воситачилари молиясининг, молиявий институтлар молиясининг муҳим таркибий қисми сифатида талқин этиш мумкин. Ўз моҳиятига кўра, улар давлат томонидан тартибга солиб туриладиган пул муносабатлари бўлиб, мазкур муносабатлар инвестиция фондларининг ҳудуд ва умумдавлат миқёсидаги аҳоли омонатларини жалб қилиш ва инвестицион имкониятларни яхшилашга оид эҳтиёжлари, фондлари ва молиявий ресурсларининг ташкил этилиши, тақсимланиши ва ишлатилиши жараёнида вужудга келади.Инвестиция фондларининг молиявий фаолияти таҳлилини молиявий ресурсларининг шаклланиши ва харажатлар хусусиятлари орқали кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.ИФлар шаклланишидан олдин хусусийлаштириш инвестиция фонд (ХИФ)лари бўлгани сабабли улар молиявий ресурсларнинг шаклланиши ўзига хос хусусиятга эга бўлган:биринчидан, ХИФлар махсус аукционда хусусийлаштирилган корхонанинг умумий акциясидан 30 фоизини номинал қийматида сотиб олиш имкониятига эга;иккинчидан, ХИФлар бир эмитентнинг қимматли қоғозларига ўзининг умумий активининг (мол-мулкининг) 10% дан ортиқ бўлмаган қисминигина инвестиция қилиш имкониятига эга; учинчидан, ХИФ ёпиқ турдаги инвестиция фонди бўлганлиги сабабли ўз қимматли қоғозларини қайта сотиб олиш мажбуриятисиз эмиссия қилган (сотган). Инвестиция фондлари фаолиятини таҳлил қилишда молиявий ҳолат, соф активларини баҳолаш “Инвестиция фондлари молиявий фаолияти таҳлилини ўтказиш услубиёти” [8] ва “Инвестиция фондининг соф активлари қийматини баҳолаш тартиби тўғрисида”ги низом [9]га асосан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 25 сентябрдаги “Инвестиция фондлари фаолиятини ташкил этиш тадбирлари тўғрисида”ги 410-сонли Қарори 2017 йил 12 февралдаги янги таҳрирининг (“Инвестиция фондлари тўғрисида”ги Низом) 9-боби “Молиявий ҳолатни, соф активларни баҳолаш ва

фойдани тақсимлаш” деб номланган ва унинг 62-63-бандларида айнан фонд фойдасининг тақсимланиши тартиби кўрсатилган Диаграмма маълумотларига асосан, “Камалак” ИФ АЖнинг 2011 - 2017 йиллар давомидаги даромадлари таркиби (фоизда) дивидендлар улуши 25,3%дан 91,9 %гача диапозонда бўлган. Лекин 2013-2014 йилларда молиявий фаолиятдан олинган даромадлар умумий даромадлар таркибида 50,6 %дан 74,7 %гача ошган. Буни ҳам фонд стратегияси билан боғлаш мумкин. ИФлар молиявий ресурслари

харажатини фонднинг инвестиция активларини ишончли бошқарувчиси 3 томонлама қатъий назорат остида бошқариб боради: бир томондан, миллий депозитарий давлат корхонаси ва хизмат кўрсатувчи банк томонидан назорат қилинади ҳамда уларда ҳар бир ИФларнинг имзоларининг намунаси мавжуд бўлади; иккинчи томондан, тартибга солувчи орган томонидан назорат қилиб борилади, уларда эса қимматли қоғозларни олиш-сотиш бўйича тузилган барча шартномалар рўйхатдан ўтади, учинчи томондан, ИФнинг Кузатув Кенгаши назорат қилиб боради. ИФ ҳаражатларига келсак, ИФ маблағларининг ҳаражати Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш ва ривожлантириш маркази (ҚҚБМ ва РМ ёки марказ)дан тасдиқланган ва Адлия Вазирлигида рўйхатдан ўтган “ХИФ ёки ИФ пул маблағларининг ишлатилиши ва фойдасининг тақсимланиш тартиби” орқали қатъий тартибга солиб борилади.Фонд маблағлари ҳисобидан қопланадиган харажатларга қуйидагилар киради: шартномага мувофиқ инвестиция активларини ишончли бошқарувчиси кўрсатган хизмати учун мукофотлаш, шартномага кўра йил натижаси бўйича тўланадиган бошқарувчи компанияни қўшимча мукофотли тақдирлаш, шартномага мувофиқ Марказий депозитарий давлат корхонасига ИФга хизмат кўрсатгани учун мукофот, ИФ харажатлар 51,0 млн. сўмни ташкил қилган бўлса, 2016 йилга бориб ушбу харажатлар 71,3 млн. сўмгача ошган, 2017 йилда эса бундай харажатлар фонд даромадларига боғлиқ бўлгани учун ҳам, фонд томонидан олинган даромадларни пасайиши ҳисобига қатъий белгиланган харажатлар ҳам 61,1 млн.сўмгача камайган.ИФ акцияларининг ишончлилиги қуйидагилар орқали таъминланади: биринчидан, пул маблағлари бир жойга тўпланиб, улар турли хил тармоқ ва ҳудудларга қарашли бўлган рентабелли корхоналарнинг акцияларига диверсификация қилинади;иккинчидан, бошқарув компанияси ходимлари қимматли қоғозлар бозорида ишлари учун етарли даражада профессионал билимга ва тажрибага эгалар.ИФлар ташқи инвестор сифатида тармоқ ассоциацияси ва холдинглари билан хусусийлаштирилган корхоналарни бошқариш бўйича жиддий рақобатлаша олади. Барча ташқи инвесторлар, шу жумладан, хорижий инвесторлар ИФлардек ҳамкорларга эга ва бу ИФларнинг хусусийлаштирилган корхоналар акцияларида улушлари мавжуд бўлганлиги сабабли бу корхоналарга инвестиция йўналтириш самарали бўлиб қолмоқда. ИФлар ўзларининг ягона инвестиция ва дивиденд сиёсатини ўтказишлари орқали корхоналарининг таркибан қайта тузилиши ва ривожланишига катта таъсир кўрсатади. ИФлар турли тармоқларга тегишли бўлган корхоналарнинг йирик акция пакетларига эгалик қилувчи сифатида ҳамда йирик инвестиция капитали эгаси сифатида молия-саноат гуруҳларини ҳамда пахта, пилла, тери, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи горизонтал технологик цикларини ташкил этишлари мумкин. ИФлар лойиҳаларнинг бизнес-режаси ва техник - иқтисодий асосланишини ишлаб чиқиш жараёнида қўшимча инвестицияларни, шу жумладан, хорижий капитални ҳам жалб қилиш мумкин. Инвестиция фондлари нафақат жаҳон амалиётида синалган иқтисодий тизимнинг, шу жумладан, молия тизимининг ҳам янги инвестиция институти сифатида фаолият юритмоқда. Жамиятда иқтисодий

муносабатлар ҳар қандай давлатнинг тараққий этиши, ялпи ички маҳсулотнинг ўсиши, натижада аҳоли фаровонлигини ошиши учун хизмат қилиши керак. Бунда иқтисодий муносабатларни ҳаракатга келтирадиган молия бозори, жумладан қимматли қоғозлар бозори катта аҳамиятга эга. Молия-кредит соҳаси бозор иқтисодиётидаги трансакцияларга хизмат кўрсатиш, молиявий ресурсларни жамлаш, тақсимлаш, бошқариш ва қайта тақсимлаш ҳамда уларни назорат қилиш функцияларини бажарувчи мураккаб тизимдир. Ҳозирда молия бозори юқори даражада ташкиллашган ва узлуксиз ривожланаётган, борган сари жаҳон миқёсида глобаллашиб бораётган алоҳида бир бутун ва ўз муҳитига эга муносабатлар ва институтлар мажмуаси сифатида намоён бўлувчи мураккаб тизим эканлиги аниқ бўлмоқда. Бунда молия бозорлари нафақат миллий иқтисодиёт ривожини, балки глобал иқтисодиёт ривожини ҳам белгиламоқда. Умуман, молиявий фаолият тушунчасининг асосини ташкил этувчи молиявий муносабатлар таркибининг ёритилиши, инвестиция фондлари молияси ғоясини ривожлантиради ва мазкур масала юзасидан тўлиқ тасаввур яратишга имкон беради.

Хулоса Тадқиқот натижасида инвестиция фондларининг жозибадорлигини акс эттирувчи индикатор сифатида соф активлар қийматининг аҳамияти асосида қуйидаги таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди: 1. Жаҳон иқтисодиётида инвестиция фондларининг фаоллиги, уларнинг жозибадорлигини замонавий инновацион шакллари ва рақамли иқтисодиёт элементларидан кенг фойдаланаётгани билан изоҳлаш мумкин. Шу сабабли жаҳонда инвестиция фондлари соф активлар қиймати динамикасининг ошишида уларнинг тоифалари ҳисобланган пай ва индесли фондлари муносиб ўринга эга; 2. Дунё тажрибасида оддий акциядорлик жамиятларидан фарқли равишда, инвестиция фондларида фонд сиёсатидан келиб чиқиб, соф фойданинг бир қисмини дивиденд тўлашга ажратиши ёки тўлалигича реинвестиция қилиб соф активлар қийматини ошириши мумкин; 3. Ўзбекистонда инвестиция фондларинг инвестор учун янада жозибадор бўлиши учун бошқарувчи компанияси томонидан, уларнинг соф активлар қийматини кўпайтириш истиқболларини кўриб чиқиш керак. Фонд портфелидаги акцияларини “силкитиш”, яъни амалда фаолият юритаётган инвестиция фондлари портфелининг аксарият улуши давлат мулкини хусусийлаштириш даврида шакллантирилгани боис, дивиденд бермаётган акционерлик жамияти акцияларини бошқа эмитент акцияларига алмаштириш бўйича чора-тадбирларини ишлаб чиқиши керак; 4. Инвестиция фондларида қатъий белгиланган харажатларнинг соф активлар қийматига нисбатан ҳисобланиши ҳар доим ҳам самара келтиравермайди. Шу сабабли инвестиция фонди активларини самарали бошқаришда ишончли бошқарувчи манфаатдорлигини бозор қонуниятларига мослаштириш учун эришилган натижа олинган самарага рағбат сифатида боғлиқ бўлиши керак. Ишончли бошқарувчига ажратиладиган мукофот пули соф активлар қиймати ошишини рағбатлантиришга қаратилиши, яъни соф активлар қийматининг базис йилига нисбатан ўзгаришини ҳисобга олиб, табақалаштирилган шаклда белгилаш керак; 5. Ўзбекистонда инвестиция фондлари жозибадорлигини ва уларнинг соф активлар қийматини пай инвестиция фондларининг мақсадли тоифаларини тузиш орқали ҳам ошириш мумкин. Бунинг учун бевосита инвестицон фаолият билан шуғулландиган инвестицион банкларини ёки хорижий банкларнинг филиалларини ташкил этиш керак. Ушбу банклар бошқарувчи компаниялари тузиш орқали инвестиция фондлари активларини бошқариши мумкин.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг олий мажлисга мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь.
2. Harry Markowitz (1952). «Portfolio Selection» The Journal of Finance, Vol. 7, No. 1. pp. 77-91.
3. Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 1999. - XII, 1025 с.
4. Штольте П. Инвестиционные фонды: Пер. с .нем. – М.: Финстатинформ: интерэксперт, 1996.-168 с.
5. Экономика инвестиционных фондов:монография А. Е. Абрамов, К. С. Акшенцева, М. И. Чернова, Д. А. Логинова, Д. В. Новиков, А. Д. Радыгин, Ю. В. Сивай; под общ. ред. А. Д. Радыгина. — М. : Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2015.
6. Под ред. А. Д. Радыгина. Институциональные инвесторы в мире. Особенности деятельности и политика развития. В 2 кн. Кн/1.. М.: Издательский дом
7. Султонбоева М.Б. Investment funds: International experience and prospects of development in Uzbekistan // Халқаро молия ва ҳисоб, - Т., 2017. №1. – 1-7-.
8. Султонбоева М.Б. Ўзбекистонда инвестиция фондларини ривожлантиришнинг концептуал жиҳатлари // автореферат, - Т., 2018. 20- 22-б.
9. Pulatova M., Sultonboeva M. The practice of attracting foreign investment to Uzbekistan and ways of its development. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Year: 2020, Volume: 10, Issue: First page:(515) Last page:(522) //Online ISSN. – С. 2249-7137.
10. «Қимматли қоғозлар марказий депозитарийси»нинг deponet.uz сайти

YASHIL MOLIYALASHTIRISH VA KORPORATIV EKOLOGIK JAVOBGARLIK: O‘ZBEKISTONDAGI MOLIYAVIY INSTITUTLAR TAJRIBASI

Zarfullayeva Zulayho
O‘zJOKU magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269343

Annotatsiya. *Ushbu maqola O‘zbekistondagi moliyaviy institutlar tomonidan amalga oshirilayotgan yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlik (KEJ) strategiyalarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda yashil moliyalashtirishning iqtisodiy va ekologik samaradorligi, shuningdek, bu jarayonning xalqaro KEJ tamoyillariga mosligi o‘rganilgan. Tadqiqot doirasida sifatli va miqdoriy tahlil usullari qo‘llanilib, O‘zbekistondagi moliyaviy institutlarning rasmiy hisobotlari va GEFF dasturi ma’lumotlari tahlil qilingan. Natijalar moliyaviy institutlarning yashil iqtisodiyotga o‘tishdagi o‘rni, amalga oshirilgan loyihalarning ekologik samarasi va kelajakda KEJni kuchaytirish bo‘yicha tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu ish yashil moliyalashtirish sohasidagi sa’y-harakatlarni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.*

Kalit so‘zlar*: yashil moliyalashtirish, korporativ ekologik javobgarlik (KEJ), moliyaviy institutlar, ekologik barqarorlik, GEFF, yashil iqtisodiyot, O‘zsanoatqurilishbank, xalqaro tamoyillar, iqtisodiy samaradorlik.*

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу стратегий зеленого финансирования и корпоративной экологической ответственности (КЭО), реализуемых финансовыми институтами Узбекистана. В исследовании изучены экономическая и экологическая эффективность зеленого финансирования, а также соответствие этого процесса международным принципам КЭО. В рамках исследования применены методы качественного и количественного анализа, проанализированы официальные отчеты финансовых институтов Узбекистана и данные программы GEFF. Результаты включают роль финансовых институтов в переходе к зеленой экономике, экологическую эффективность реализованных проектов и рекомендации по усилению КЭО в будущем. Данное исследование способствует развитию инициатив в сфере зеленого финансирования.*

Ключевые слова: *зелёное финансирование, корпоративная экологическая ответственность (КЭО), финансовые институты, экологическая устойчивость, GEFF, зелёная экономика, Узпромстройбанк, международные принципы, экономическая эффективность.*

Abstact. *This article analyzes the green financing and corporate environmental responsibility (CER) strategies implemented by financial institutions in Uzbekistan. The study examines the economic and environmental efficiency of green financing, as well as its compliance with international CER principles. Qualitative and quantitative analysis methods were applied, and official reports of financial institutions in Uzbekistan, along with GEFF program data, were analyzed. The findings highlight the role of financial institutions in transitioning to a green economy, the environmental impact of implemented projects, and recommendations for*

strengthening CER in the future. This study contributes to the development of green financing initiatives.

Keywords: *green financing, corporate environmental responsibility (CER), financial institutions, environmental sustainability, GEFF, green economy, "Uzpromstroybank", international principles, economic efficiency.*

Kirish. Yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlik so‘nggi yillarda tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi va atrof-muhit muammolari global miqyosda ham, mintaqaviy miqyosda ham barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. O‘zbekiston ham rivojlanayotgan mamlakat sifatida atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlash maqsadida yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlikni joriy etish bo‘yicha ildam qadamlar qo‘yayotir.

Yashil moliyalashtirish va yashil moliyaviy vositalar haqida to‘liq tushuncha beradigan yagona kelishilgan ta’rif haligacha shakllantirilimagan. Sababi, bu atama yaqin yillardagi ekologik xavfning ortishi bilan qiyoslanib, “Yashil” atamasi qo‘shiladigan sohalarni kengayishiga olib keldi.

Yashil moliyani ikki nuqtai nazardan ko‘rish mumkin. Birinchidan, yashil moliya atrof-muhitga yetkaziluvchi zararni, ayniqsa, iqlim o‘zgarishining iqtisodiy tizim va insoniyat jamiyatiga ta’sirini yumshatishda rol o‘ynashi mumkin. Ikkinchidan, yashil o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan mablag‘ sifatida rol o‘ynashi mumkin. Yashil moliyalashtirish ekologik barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni birlashtirgan yangi paradigmasi bo‘lganligi sababli, ushbu g‘oyani ilgari surish uchun iqtisodiyot tarmoqlari tomonidan moliyalashtirish zaruriyati tug‘iladi[16].

Korporativ ekologik javobgarlik (KEJ) esa bizneslarning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan barqaror ishlash majburiyatidir. Bu ishlab chiqarish, mahsulot dizayni va marketing strategiyalarida atrof-muhitga ta’sirni hisobga olishni talab qiladi. KEJning foydalari orasida brend imidjining yaxshilanishi, xarajatlarni tejash, xodimlarning faolligi, ekologik qonunbuzarlik xavfini kamaytirish va yangi “yashil” bozorga kirish imkoniyati bor[17]. Kompaniyalar ekologik zararlarni kamaytirish uchun uglerod chiqindilarini kamaytirish, resurslarni tejash va barqaror biznes amaliyotlarini joriy etishlari lozim. O‘zbekistonda moliyaviy institutlar, jumladan, banklar ham yashil moliyalashtirishni rivojlantirish va korporativ ekologik javobgarlikni rag‘batlantirish bo‘yicha yangi imkoniyatlarni o‘rganmoqda.

Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotga o‘tish, yashil loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini oshirish bo‘yicha bir qator choralar ko‘rilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Milliy yashil iqtisodiyot taksanomiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 561-son Qaroriga muvofiq 2024-yil 1-oktabrga qadar “yashil” obligatsiyalar va kreditlar, shuningdek, boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladigan “yashil” turdagi loyihalarni tasniflash tajriba tariqasida Milliy “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasi orqali amalga oshirilishi hamda davlat moliyaviy ko‘magidan (subsidiyalar, grantlar, kredit liniyalari, kafolatlar

[16] Financial strategy to accelerate green growth : site. URL: https://www.adb.org/sites/default/files/publication/452656/adbi-wp866.pdf (date access: 20.03.2021).
[17] https://vitality.io/what-is-corporate-environmental-responsibility/amp/

va boshqalardan) foydalangan barcha tadbirkorlik subyektlari, shu jumladan, xususiy va davlat ishtirokidagi xo‘jalik birlashmalarining investitsiyaviy xarajatlari Milliy yashil iqtisodiyot taksonomiyasi asosida tasniflanadi hamda ular tomonidan mas’ul respublika ijro etuvchi hokimiyat organiga ma’lumotlar taqdim etish tartibi joriy etilishi belgilangan.

Ushbu tadqiqotda yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlik masalalari O‘zbekiston moliyaviy institutlari tajribasi asosida o‘rganilgan va bu jarayonda banklar asosiy vazifani bajaradi. Chunki, banklar ekologik standartlarga mos loyihalarni moliyalashtirish orqali korxonalarning ekologik javobgarligini oshirishga hissa qo‘shadi. Masalan, qayta tiklanadigan energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindilarni qayta ishlash, suv resurslarini samarali boshqarish kabi loyihalarga mablag‘ ajratadi. Yashil obligatsiyalar chiqarish orqali esa barqaror moliyaviy tizim yaratishga yordam beradi. Bundan tashqari, ular investorlarga ekologik mezonlarga asoslangan moliyaviy mahsulotlarni taklif etish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tishni tezlashtiradi.

Yurtimizda bir nechta banklar yashil moliyalashtirish yo‘nalishida faoliyatini yo‘lga qo‘ygan, jumladan,

• **Kapitalbank**: “Yashil Makon” milliy ekologik loyihasini qo‘llab-quvvatlab, 2024-yilda 40 mingdan ortiq daraxt ekish va havo sifatini nazorat qiluvchi datchiklar o‘rnatish kabi tadbirlarni amalga oshirdi[18].

• **Trastbank**: Jismoniy va yuridik shaxslar uchun “Yashil moliyalashtirish” iste’mol kreditini taklif etadi. Bu kreditlar quyosh panellari va energiya tejamkor uskunalarni sotib olish va o‘rnatish uchun mo‘ljallangan[19].

• **O‘zsanoatqurilishbank**: Ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) tamoyillarini joriy etib, yashil loyihalarni moliyalashtirishda faol ishtirok etmoqda. Bank Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining “Yashil moliyalashtirish yo‘nalishidagi eng yaxshi loyiha” sovriniga sazovor bo‘lgan.[20]

Yashil moliyalashtirishning xalqaro e’tirof, investitsiyalar va strategic yondashuv bo‘yicha baholaydigan bo‘lsak, “O‘zsanoatqurilishbank” ATB eng ilg‘orlaridan biri hisoblanadi. Chunki SQB Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Bankining (YTTB) “Yashil moliyalashtirish yo‘nalishidagi eng yaxshi loyiha” sovrinini qo‘lga kiritgan. Bu uning ekologik loyihalarni qo‘llab-quvvatlashda yuqori darajada faol ekanini ko‘rsatadi. Bank xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik qilgan holda yashil obligatsiyalar chiqarish va ekologik loyihalarga sarmoya kiritishda yetakchilik qilmoqda. SQB faqat yashil kreditlar emas, balki butun boshqaruv tizimiga ekologik mezonlarni joriy etish bilan ham shug‘ullanmoqda. Bu ESG (Ekologik, Ijtimoiy va Korporativ Boshqaruv) tamoyillariga asoslangan.

O‘zbekiston tarixida birinchi bo‘lib “O‘zsanoatqurilishbank” ATB 2023-yil avgust oyida qiymati 100 mln. AQSH dollari miqdoridagi “yashil” yevroobligatsiyalarni xalqaro bozorda joylashtirishga muvaffaq

[18] https://kapitalbank.uz/uz/press_center/news/kapitalbank-mamlakat-ekologiyasini-yaxshilashga-qaratilgan-loyihalarni-qo-llab-quvvatlaydi/
[19] https://trustbank.uz/uz/press_center/news/trastbank-jismoniy-va-yuridik-shaxslar-uchun-yashil-moliyalashtirish-iste-mol-kreditini-taklif-etadi/
[20] https://daryo.uz/2022/05/13/ozsanoatqurilishbank-ikkinchi-marotaba-yettbning-yashil-moliyalashtirish-yonalishidagi-eng-yaxshi-loyiha-sovriniga-erishdi

- Bank 2022-2023 yillarda qayta tiklanadigan energiya manbalari (quyosh, shamol energiyasi) loyihalariga jami 50 million AQSh dollaridan ortiq mablag‘ ajratgan (Sanoatqurilishbank, 2023). Loyihalar natijasida 10 ta yangi quyosh elektrostansiyasi qurilgan, bu yiliga 20 ming tonna CO2 chiqindisini kamaytirishga yordam bergan (Energetika vazirligi, 2023).

Bu natijalar shuni ko‘rsatadiki, Sanoatqurilishbank yashil moliyalashtirishni rivojlantirish bo‘yicha O‘zbekiston bank-moliya tizimidagi boshqa yirik tijorat banklari bilan solishtirganda nisbatan yuqori bo‘lsada, biroq, xalqaro standartlar asosida taqqoslanganda, bankning yashil loyihalarga ajratgan mablag‘lari hali ham kam (Jahon banki, 2023).

2. Korporativ ekologik javobgarlik dasturlari

Sanoatqurilishbankning ekologik javobgarlik dasturlari bo‘yicha quyidagi natijalar qayd etilgan:

- Bank o‘zining korporativ ekologik siyosatini ishlab chiqib, 2025 yilgacha karbon neytral bankka aylanishni maqsad qilib qo‘ygan (Sanoatqurilishbank, 2023).

- Bank tomonidan ekologik mas’uliyatni oshirish yuzasidan o‘quv dasturlarining tashkil etilishi natijasida xodimlarning atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha xabardorligi oshirilgan. Bu dasturlar bankning ekologik barqarorlikka bo‘lgan sodiqligini ifodalaydi, ammo, dasturlarning samaradorligini baholash uchun qo‘shimcha monitoring va hisobotlar talab etiladi .

3. Yashil moliyalashtirishning qiyinchiliklari

Tadqiqot jarayonida Sanoatqurilishbankning yashil moliyalashtirish sohasida duch kelgan qiyinchiliklari aniqlandi:

- Yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun yetarli darajada xususiy investorlar va xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik yo‘q (Markaziy Bank, 2023).

- Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha qonuniy bazaning yetarli emasligi yashil loyihalarni amalga oshirishni qiyinlashtirmoqda. Bu qiyinchiliklar bankning yashil moliyalashtirish sohasidagi faoliyatini cheklab qo‘ygan. Biroq, xalqaro tajriba va davlatning qo‘llab-quvvatlovchi dasturlari orqali bu muammolar bartaraf etilishi mumkin.

4. Xalqaro tajriba bilan solishtirma tahlil

Sanoatqurilishbankning yashil moliyalashtirishdagi tajribasi xalqaro miqyosda yetakchi moliyaviy institutlar (masalan, Yevropa Yashil Banki) bilan solishtirilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Sanoatqurilishbank hali boshlang‘ich bosqichda bo‘lib, yashil loyihalarga ajratilgan mablag‘lar va ularning atrof-muhitga ta’siri jihatidan xalqaro standartlardan ortda qolmoqda (Jahon banki, 2023).

• Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (ETTB) 2023 yilda 36 milliard yevrodan ortiq mablag‘ni yashil loyihalar uchun ajratgan bo‘lib, bu umumiy sarmoyaning 58% ini tashkil qiladi (ETTB, 2023).

• Jahon banki esa 2022-2023 yillarda barqaror rivojlanish loyihalariga qariyb 31 milliard AQSh dollari miqdorida investitsiya kiritgan (Jahon banki, 2023).

• Sanoatqurilishbank esa 2022-2023 yillarda atigi 50 million AQSh dollari miqdorida yashil moliyalashtirish ajratgan bo‘lib, bu xalqaro moliyaviy institutlar bilan solishtirganda ancha kichik ko‘rsatkichdir.

Hozirgi kunda xalqaro moliyaviy institutlar yashil obligatsiyalarni faol ilgari surib, ekologik barqaror loyihalarga katta miqdorda mablag‘ ajratilyapti. Masalan, Xitoy Xalq Banki tomonidan 2023 yilda chiqarilgan yashil obligatsiyalarning umumiy qiymati 150 milliard AQSh

dollariga yetdi (Xitoy Xalq Banki (PBoC). 2023). Sanoatqurilishbank tomonidan hali yashil obligatsiyalar chiqarish boshlanmagan va bu moliyaviy bozor orqali qo‘shimcha resurslarni jalb qilish imkoniyatini cheklab qo‘ymoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, yashil obligatsiyalar orqali mablag‘ jalb qilish ekologik loyihalarni barqaror rivojlantirishning asosiy mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Shu bois O‘zbekiston bank sektori, xususan, Sanoatqurilishbank yashil obligatsiyalar chiqarish va xalqaro moliyaviy bozor bilan integratsiyani kuchaytirish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqishi zarur.

Yashil kreditlash va imtiyozli moliyalashtirish tomonidan solishtirilganda ham Sanoatqurilishbank asosiy kreditlarini yirik loyihalarga ajratmoqda, bu esa kichik biznesning ekologik barqarorlikka o‘tishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bunda O‘zbekiston bank sektorida yashil moliyalashtirish hajmini oshirish va xalqaro moliyaviy institutlarning tajribasidan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Biz izlanishlarimiz davomida ma’lumotlarni to‘liq holda o‘quvchi auditoriyasiga yetkazishda bir qancha cheklovlarga uchradik, ya’ni:

- Yashil moliyalashtirish bo‘yicha O‘zbekistonda to‘liq statistik ma’lumotlar yetarli emas.

- Moliyaviy institutlarning shu qatorida SQBning ekologik dasturlari va hisobotlari ochiq emas, bu esa ma’lumotlarni to‘plashda qiyinchiliklarni yuzaga keltirdi.

Tadqiqot natijasiga ko‘ra, Sanoatqurilishbankning yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlik sohasidagi faoliyatini yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni taqdim etamiz:

- Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish;

-Yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun davlat qo‘llab-quvvatlovchi dasturlarini joriy etish;

- Ekologik hisobotlarning shaffofligini oshirish va monitoringni yaxshilash.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va ekologik muammolarni hal qilishda yashil moliyalashtirish va korporativ ekologik javobgarlik (KEJ) muhim o‘rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mamlakatdagi moliyaviy institutlar barqaror rivojlanish tamoyillarini o‘z faoliyatiga joriy qilishni boshlagan bo‘lsa-da, bu yo‘nalishda hali ko‘plab imkoniyatlar mavjud.

Shuningdek, OAV bilan faol ish olib borish moliyaviy institutlarning ekologik tashabbuslarini aholiga yetkazish, ularni ekologik mas’uliyatga jalb qilish, yashil moliyalashtirishning afzalliklari haqida xabardorligini oshirish bo‘yicha ko‘zlangan natijaga yetishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN INTERNET MANBALARI:

1. https://www.adb.org/sites/default/files/publication/452656/adbi-wp866.pdf https://vitality.io/what-is-corporate-environmental-responsibility/amp/
2. https://kapitalbank.uz/uz/press_center/news/kapitalbank-mamlakat-ekologiyasini-yaxshilashga-qaratilgan-loyihalarni-qo-llab-quvvatlaydi/
3. https://trustbank.uz/uz/press_center/news/trastbank-jismoniy-va-yuridik-shaxslar-uchun-yashil-moliyalashtirish-iste-mol-kreditini-taklif-etadi/
4. https://daryo.uz/2022/05/13/ozsanoatqurilishbank-ikkinchi-marotaba-yettbning-yashil-moliyalashtirish-yonalishidagi-eng-yaxshi-loyiha-sovriniga-erishdi

КРИПТОВАЛЮТА БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ

Нарматов Хамидулла
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академиясининг MSc (Master of Science) сиртқи таълим шакли магистратура Молия ва Қимматли Қоғозлар бозори йўналиши 24-04 гуруҳи тингловчиси

https://doi.org/10.5281/zenodo.15269788

Аннотация. *Ушбу мақолада криптовалюталар айланмаси, унинг хусусиятлари, тартибга солиш бўйича халқаро амалиёт, шунингдек, Марказий банкларнинг криптовалюталарга нисбатан муносабатлари ёритилган. Мамлакатимизда криптовалюталар муомаласини тартибга солиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.*

Калит сўзлар*: рақамли пул, хусусий пул, виртуал валюта, криптовалюта, биткоин, блокчейн, тақсимланган реестр, электрон ҳамён.*

Аннотация. *В данной статье освещены обращение криптовалют, их особенности, международная практика регулирования, а также отношение центральных банков к криптовалютам. Разработаны предложения по регулированию обращения криптовалют в нашей стране.*

Ключевые слова: *Цифровые деньги, частные деньги, виртуальная валюта, криптовалюта, биткойн, блокчейн, распределённый реестр, электронный кошелёк.*

1.Кириш. Электрон пуллар (E-money) ва уларнинг иқтисодиётга таъсири 1990-йилларнинг бошларида муҳокамаларнинг марказий мавзусига айнланган бўлсада, электрон пул маҳсулотларининг жорий этилиши етарли суръатда жадал ривожланмади. Шунга қарамай, 2009 йилдан бошлаб биткоин ва унинг асосини ташкил этувчи блокчейн технологиялари билан боғлиқ инновациялар криптовалюталарга нисбатан қизиқишларнинг ортишига олиб келди. Рақамли ёки виртуал валюталар деб номланувчи электрон пулларнинг янги авлодлари марказий банклар, молия тизими ва бутун иқтисодиёт учун долзарб масалаларни кун тартибига қўймоқда. Айни пайтда, фиат пулларнинг рақамли иқтисодиёт шароитида тўлақонли пул функцияларини бажариши савол остига олинмоқда. Ривожланган мамлакатлар ўртасида нақд валютасиз жамият қуриш йўлида мусобақалашиш авж олмоқда. Бу эса, ўз навбатида, блокчейн технологиялари, хусусан, биткоинга нисбатан муносабатни “юмшатиш”, электрон тўловлар кўламини кескин оширишга йўналтирилган замонавий технологияларни фаол жорий этишни тақозо этади.

2. Адабиётлар шарҳи. Маълумки, илк криптовалюта - биткоиннинг пайдо бўлишини Сатоши Накамото номи билан боғлашади. Бироқ бу таҳаллус остида ким яширинганлиги ҳануз ўз исботини топмаган. Масалан, уни австралиялик дастурчи, келиб чиқиши Япониядан бўлган Лос-Анжелесда истиқомат қилувчи америкалик, япониялик математик ва финляндиялик социолог сифатида эътироф этишади. Яна бир фаразга кўра, мазкур ном остида бутун бир инсонлар гуруҳи яширинган (Steadman, 2016). Рақамли валюта, виртуал валюта, электрон пул ва криптовалюта атамалари муайян даражада анъанавий пулнинг барча функцияларини бажаради, бироқ улар фақатгина электрон ҳолатида мавжуд ва асосан интернетда фойдаланилади. Масалан, рақамли пул – муомала воситаси, ҳисоб бирлиги,

қийматни сақлаш (жамғарма) воситаси бўлиб хизмат қилади, у анъанавий пулдан фарқли равишда фақат рақамли шаклда мавжуддир (Dodgson ва бошқ., 2015). АҚШ Молиявий жиноятчиликка қарши курашиш органи (The Financial Crimes Enforcement Network (“FinCEN”)) томонидан таъкидланишича, виртуал валюта айрим жабҳаларда реал валюталар сингари қўлланиладиган муомала воситаси ҳисобланади, бироқ реал валютага тегишли бўлган барча белгиларга эга эмас. Виртуал валюта ҳеч бир юрисдикцияда қонуний тўлов воситаси ҳисобланмайди. Конвертирланадиган виртуал валюта реал валютага ўринбосар ҳисобланади ёки реал валютага эквивалент қийматга эга бўлади (Department of the Treasury, 2013). Халқаро валюта фонди экспертлари таърифига кўра, виртуал валюталар рақамли кўринишда ифодаланган қиймат эквиваленти бўлиб, хусусий ишлаб чиқувчилар Ҳозир рақамли аср, Биткоин эса – рақамли валюта ҳисобланади. Одамлар ҳаётини телефонсиз тасаввур ҳам қила олмайдиган, жуда кўплаб савдо битимлари онлайн амалга ошириладиган дунёда муомала оддийлиги ва харажатлар тежалиши Биткоинга устунлик беради. У юқорида айтиб ўтилган катализаторлардан ,кейин яна биттасига, ундан кейин яна биттасига ва ҳ.к. эҳтиёж сезади.Пировардида Биткоин шу қадар оммалашдики, пулнинг учала функциясини бирлаштиради ва шунда худди доллар каби буюк аҳамиятга эга бўлади.Жамиятдаги салбий имиджга ва меъёрий чекловларга қарамасдан, ташқи муҳит Биткоин гуллаб-яшнашига тўсқинлик қиляпти деб бўлмайди.Криптовалюталарга мойиллик билдирадиган айрим давлатлар, жумладан, Швейцария, Сингапур, Бирлашган Қироллик ва Канада криптовалюта технологияларини ривожлантириш билан шуғулланадиган инновацион хаблар яратишга хизмат қилган бўларди. Ҳатто АҚШ да ҳам, НДФУ директори Бенджамин Лоски томонидан таклиф қилинган бит-лицензия қабул қилинмаганига қарамай, чуқур фикрлайдиган қонун чиқарувчилар инновациялар учун жой қолдиради. Шу билан бир вақтда, ривожланаётган мамлакатларда технологиялар ривожланган мамлакатлар билан тенг бўлиш учун жуда секин такомиллашмоқда, лекин у ерда ҳам Биткоин билан ишлашга интилиш сезиларли. Агар Биткоин, масалан, Хитойда WeChat каби қилгани каби, ривожланаётган мамлакатларда молиявий трансфертлар ва халқаро пул ўтказмалари учун асосий воситага тезда айланиши мумкин бўлганида эди, у банк хизматлари улар учун очиқ бўлмаган 2,5 млрд кишининг майлига эришган бўларди. Улар унчалик бой эмас, лекин тижорат Криптовалюталардан фойдаланиш муаммолари. Ҳозирги кунда Ўзбекистонда Биткоинлар орқали маҳсулот ёки хизмат харид қила бўлмайдт, яъни харид учун ҳеч ким тўлов чеки бермайди. Биткоинлар билан тўлов қилиш мумкинлигини эълон қилаётган саноқсиз қаҳвахона ва савдо марказлари шунчаки мижозларни жалб қилишни кўзлаши эҳтимоли юқори — яъни улар Биткоинни бармен кармонига ўтказишингиз ҳисобига қаҳва совға қилиши мумкин. Аммо, электрон пуллар, масалан, Биткоинлар қора бозорларда тез-тез ишлатилади. У тўловларнинг тез, аноним ва нисбатан ҳавфсиз усули ҳисобланади. Айнан шунинг учун ҳам кўпчилик инсонлар бундай харид усулини ва Биткоинлардан фойдаланишни қонунга хилоф деб ўйлайдилар. Негаки улар жорий қонунчиликда тўлиқ акс эттирилмаган ва худди шунинг учун ҳам уларнинг айланмаси учун жавобгарликни ҳеч ким зиммасига олишга тайёр эмас. Бироқ криптовалюталар бўйича тегишли қонун лойиҳалари қабул қилиниши билан вазият тубдан ижобий томонга ўзгариши мумкин. Шу туфайли қуйидаги савол пайдо бўлади: У ҳолда нима учун Биткоинларни харид қилишади? Биринчидан, баъзи мамлакатларда (масалан, Япония, АҚШ ва Европанинг баъзи мамлакатларида) Биткоинлар ёрдамида тўловлар қилиш — масалан, қаҳва ёки кўчмас

мулкниосонгина ва қулай усулда харид қилиш мумкин. Маблағ ўша заҳоти энг минимал устама-комиссионлар билан сотувчига етиб боради ва муҳими — битимни амалга ошириш учун банк ходимлари ёки брокерлар каби воситачилар талаб қилинмайди. Бу эса пул ўтказмасини енгиллаштириб, унинг анонимлигини таъминлаб беради (чунки электрон криптовалютанинг ҳамёнлари унинг эгаси исми билан боғлиқ бўлмайди).Иккинчидан, кўпчилик инсонлар ушбу усулни ўз жамғармасининг диверсификацияси деб тушунади. Электрон валюталарнинг қиймати ҳам кўпчилик ҳолатларда ошиб боради — ҳар бир киши валюта курси кўтарилиши ҳисобидан мўмайгина даромад қилишга умид қилади, албатта. Ҳўп электрон пулларнинг ўзига ҳос афзалликлари бор экан, уларни қаерлардан олиш мумкин? Одатда интернет пул-айирбошловчилар, мессенжерлардаги махсус ботлар, интернет ва криптовалюта биржаларидан фойдаланишади. Электрон пуллардан фойдаланишнинг қулайлиги туфайли ва валюта курси ошиб бораётган вазиятда уларни харид қилишга талаб борган сари ошиб бормоқда. Инсонлар электрон пулларни, мисол учун, яқин дўстларидан, бу соҳа бўйича мутахасислардан, тадбиркорлардан ёки узоқ-яқин танишларидан харид қилишлари мумкин. “Яндекс” тизимидаги баъзи пул айирбошловчилар Биткоинларнинг бозордаги нархи 12300—12400 доллар чегарасида бўлишига қарамасдан, Биткоинларни 13000 минг долларга харид қилишни ҳам таклиф қилишади. Хозирги кунларга “Киви” ва “Яндекс” ҳамёнларидан ўтказмаларни амалга оширишда аксарият криптовалюта биржаларининг комиссион тўловлари беш фоизгача етади . Японияда криптовалюта биржаси Mt.Gox банкротга учрагач Ҳукумат биткоинни солиққа тортиш ва тартибга солишнинг муҳимлиги тўғрисида баёнот билан чиқди. Шунга қарамай, биткоинни тартибга солиш борасида амалда бирон бир чора-тадбирлар кўрилмади. Бироқ, Япония Ҳукумати 2017 йилнинг 1 апрелига келиб, биткоинга расмий тўлов воситаси мақомини берувчи қонун ҳужжатини қабул қилди. Бундай ташқари, криптовалютани маҳаллий банк тизимига интеграциялаш имконини берадиган қатор норматив ҳужжатлар тасдиқланди. Швейцария Ҳукумати битконни хорижий валютага тенглаштирган. Ҳозирги кунда Швейцария, Гибралтар ва Мальта блокчейн ва криптовалюталар соҳасида ишлаш бўйича компаниялар учун энг муваффақиятли юрисдикциялар сифатила эътироф этилмоқда. Австралия ва Сингапурда биткоин айланмасига солиқлар сақланиб қолди. Шунингдек, Бангладешда криптовалюталар билан операцияларни амалга ошириш 12 йилгача озодликдан маҳрум этиш кўринишида жазоланади. Айни пайтда, кўпчиликни хусусий криптовалюталар билан рақобатлашиш учун Марказий банклар ҳам ўз криптовалюталарини муомалага чиқариши масаласи қизиқтиради. Шу боисдан, Марказий банк рақамли валюталарини (МБРВ) муомалага чиқариш, унинг миллий иқтисодиётга таъсири, хусусан, марказий банк, тижорат банклари ва нобанк молиявий институтларнинг балансларига таъсири иқтисодчи олимлар, экспертлар ва монетар органлар томонидан чуқур таҳлил этилмоқда. Хусусан, айрим тадқиқотчилар фикрича, МБРВни муомалага чиқариш харажатсиз муомала воситаси, хавфсиз жамғарма воситаси ва барқарор ҳисоб бирлиги вазифаларини бажариш ва шу асосда истеъмолчиларга манфаат келтирган ҳолда бутун монетар тизим жиҳатларини трансформация қилинишига олиб келиши мумкин (Bordo, Levin, 2017). Бундан ташқари, Англия банки МБРВ соҳасидаги тадқиқотларини кенг жамоатчиликка эълон қилди (Kumhof, Clare, 2018). Тадқиқотлар доирасида МБРВнинг уч модели ажратиб кўрсатилган. Жумладан: – молия институтларига ваколат беришга асосланган модел (Financial Institutions Access (Model FI)): МБРВдан фойдаланишга фақат

банклар ва нобанк молиявий институтлар ваколатли бўлади. Банклар ва нобанк молиявий институтлар Марказий банк билан белгиланган қимматли қоғозларга алмаштириш асосида МБРВларни сотиш/харид қилиш бўйича тўғридан-тўғри ўзаро операцияларни амалга оширишлари мумкин. - бутун иқтисодиётга ваколат беришга асосланган модел (Economy-wide Access (Model EW)): Банк ва нобанк молиявий муассасалар билан биргаликда уй хўжаликлари ва корхоналар ҳам МБРВдан фойдаланиш имкониятига эга бўлишади. Бу эса МБРВнинг иқтисодиётдаги барча агентлар учун пул функциясини бажаришини англатади. Ушбу моделда ҳам Марказий банк билан МБРВларни сотиш/харид қилиш бўйича операцияларни амалга оширишга фақатгина банклар ва нобанк молиявий институтлар ваколатли бўлсаларда, уй хўжаликлари ва корхоналар МБРВ биржалари орқали депозитларини МБРВларга айирбошлаш имкониятига эга бўладилар. Шунингдек, уй хўжаликлари ва корхоналар МБРВларни ўзаро айирбошлашлари ҳам мумкин. - молиявий институтлар плюс МБРВ билан таъминланган тор доирадаги банк ваколатига асосланган модел (Financial Institutions Plus CBDC-Backed Narrow Bank Access (Model FI+)): МБРВдан фойдаланишга банклар ва нобанк молиявий институтларигина ҳақли бўладилар. Нобанк молиявий институтлари ичида камида биттаси тор доирадаги банк функциясини бажариб, уй хўжаликлари ва корхоналарни МБРВ билан таъминланган молиявий активлар билан таъминлашга хизмат қилади. Фикримизча, Марказий банк томонидан муомалага чиқариладиган рақамли валюта амалда пул функцияларини қай даражада такомиллаштириши масаласи чуқур ўрганилиб, таҳлил этилиши керак. Хусусан, технологик тараққиётнинг сўнгги қулайликларини ўзида мужассам этган рақамли кўринишдаги банкнотларнинг келгуси авлодларини эмиссия қилиш орқали самарадорлик ва хавфсизликнинг ошиши таъминланишига эътибор қаратиш зарур. Бу ўринда блокчейн экотизимида анонимликка барҳам бериш механизмлари, хусусан, назорат қилинадиган ёки бошқариладиган машинада ўрганиш (Supervised Machine Learning) кабиларни қўллаш талаб этилади Бундан ташқари, МБРВ чакана ва йирик миқёсдаги тўлов тизимлари самарадорлиги ва ишончлилигини таъминлай олиши инобатга олиниши лозим. Чакана тўлов нуқтаи-назаридан, рақамли валюта сотув жойида (POS), онлайн ва P2P (peer to peer) форматида тўловларни амалга оширишда, шунингдек, улгуржи ва банклараро тўловларда ҳисоб-китобларнинг кўлами ва тезлиги ортиши кўринишида қўшимча қулайликларни яратиши муҳим саналади (Ali, ва бошқ., 2014.). МБРВни муомалага чиқаришнинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, у ҳозирда жадал авж олаётган хусусий пуллар, виртуал ва рақамли валюталарга нисбатан муносиб сиёсий жавоб бўлиши мумкин. Бу орқали Марказий банк монетар сиёсат мақсадига эришиш ва молиявий барқарорликни қўллаб-қувватлаш йўлида ўз имкониятларини янада мустаҳкамлаб олади. Чунки хусусий криптовалюталардан фойдаланиш кўламининг ортиши монетар сиёсатнинг трансмиссион механизмлари самарадорлигиги кескин салбий таъсир кўрсатади, шунингдек, Марказий банкнинг сўнгги навбатдаги кредитор (the lender of last resort) сифатидаги фаолиятининг чекланишига олиб келади. Ўзбекистонда ҳам рақамли иқтисодиётни шакллантиришнинг норматив-ҳуқуқий базасини мустаҳкамлаш йўлида муҳим қадамлар қўйилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 3 июлдаги “Ўзбекистон Республикасида рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3832-сонли қарори қабул қилиниб, унга мувофиқ, рақамли иқтисодиётни жорий этиш ва ривожлантириш соҳасидаги ваколатли орган белгиланди, крипто-активлар айланмаси ва уни тартибга солиш

масалаларига аниқлик киритилди. Эътиборли жиҳати шундаки, мамлакатимизда крипто-активлар айланмаси махсус норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар билан тартибга солинадиган бўлди. Бундан ташқари, юридик ва жисмоний шахсларнинг крипто-активлар айланмаси билан боғлиқ операциялари, жумладан норезидентлар томонидан амалга ошириладиган операциялар солиқ солинадиган объект ҳисобланмайди, мазкур операциялар юзасидан олинган даромадлар эса солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиқ солинадиган базага киритилмайди. Шунингдек, крипто-активлар айланмаси соҳасидаги фаолиятни амалга ошириш учун белгиланган тартибда лицензия олган шахслар томонидан ўтказиладиган крипто-активлар айланмаси билан боғлиқ валюта операцияларига валютани тартибга солиш тўғрисидаги қонун ҳужжатлари нормалари татбиқ этилмайди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 28 апрелдаги “Рақамли иқтисодиёт ва электрон ҳукуматни кенг жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ4699-сонли қарорига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги рақамли иқтисодиёт соҳасидаги ваколатли орган этиб белгиланди. Айни пайтда, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Лойиҳа бошқаруви миллий агентлигида крипто-активлар ва блокчейн технологиясини жорий этиш бўйича ваколатлар сақлаб қолинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 9 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг фаолиятини тубдан такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5296-сон Фармонида илк бор “рақамли банк” атамасидан фойдаланилди. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки Бошқарувининг 2018 йил 30 июндаги 22/5-сон қарори билан “Банкларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида”ги низомга киритилган ўзгартиришлар ва қўшимчаларга мувофиқ, «рақамли банк — инновацион банк технологияларидан фойдаланган ҳолда (касса хизматини кўрсатмасдан) банк хизматларини масофавий кўрсатувчи банк ёки унинг таркибий бўлинмаси ҳисобланади. Рақамли банклар томонидан банк хизматларини масофавий кўрсатиш банкнинг ички тартиб қоидаларига асосан қонун ҳужжатлари талабларини инобатга олган ҳолда амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки криптовалюталар бўйича илк бор 2017 йилнинг сентябрь ойида баёнот билан чиқди. Унда қайд этилишича, криптовалюталардан аноним операцияларни амалга оширишда кенг фойдаланилаётганлиги оқибатида ноқонуний пул айлантириш ва фирибгарликка кенг йўл очилиб, баъзи мамлакатларда хуфиёна иқтисодиётни янада кенгайишига хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида криптовалюталардан фойдаланган ҳолда тўлов ёки бошқа операцияларни амалга ошириш кўзда тутилмаган. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки позициясига кўра, иқтисодиётнинг ҳозирги ривожланиш босқичида криптовалюталарни жорий этиш ва улар воситасида 25 www.journal.bfa.uz операцияларни амалга оширишни мақсадга мувофиқ эмас ҳамда мазкур операцияларда аҳолининг иштирок этиши тавсия этилмайди. Бундан кўринадики, Марказий банкнинг позицияси криптовалюталарнинг салбий жиҳатлари билан асослантирилган, бироқ ушбу валюталар ёрдамида яратиладиган янги имкониятлардан фойдаланиш ҳақида умуман фикр билдирилмаган.

5. Хулоса ва таклифлар. Рақамли транформация жараёнларининг жадаллашиши, рақамли технологияларнинг бизнес жараёнларини бошқаришга кенг жорий этилиши, рақамли активлар турлари ва кўламининг ортиши пировардида рақамли валюталарга бўлган

талабнинг кўпайишига олиб келади. Бундан ташқари, рақамли валюталардан фойдаланиш фиат пуллар бера олмайдиган янги имкониятларни тақдим этиш орқали рақамли иқтисодиёт экотизимининг самарали фаолият юритишига хизмат қилади. Шу боисдан, криптовалюталарни тартибга солиш тизимини эркинлаштириш, криптохавфсизликни таъминлаган ҳолда крипто активлардан фойдаланиш доирасини белгилаш ва уни кенгайтириб бориш яқин истиқболда нафақат ривожланган, балки ривожланаётган давлатларда юз берадиган тенденцияга айланади. Фикримизча, мамлакатимизда ҳам криптовалюталарни тартибга солиш тизимини шакллантиришда қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ саналади: 1. Криптовалюталар билан операцияларнинг ҳуқуқий асослари тегишли қонун билан мустаҳкамланиши ва мамлакатимизда криптовалюталардан фойдаланиш соҳалари қатъий белгиланиши зарур. 2. Марказий банк криптовалюталардан фойдаланишнинг мамлакатдаги пулга бўлган талабга таъсирини баҳолаб бориши, пул массасини бошқаришда криптоактивларга киритиладиган инвестициялар ҳажмидаги ўзгаришларни ҳисобга олиши керак. 3. Марказий банкнинг рақамли иқтисодиёт талабларидан келиб чиқиб рақамли валюталарни муомалага чиқариш бўйича стратегияси ишлаб чиқилиши зарур. Бунда Марказий банкнинг рақамли валютаси қўлланилиши соҳалари, инвестицион актив сифатидаги хусусиятлари, ундан фойдаланиш ваколатига эга бўлган иштирокчилар доирасини белгилаш, зарур бўлганда чеклаш масалалари қамраб олиниши зарур. 4. Рақамли иқтисодиёт улушининг ортиб боришига монанд тарзда, криптоактивлар даромадлилигидан келиб чиқиб, расмий халқаро валюта захиралари таркибига етакчи криптовалюталарни киритиш чораларини кўриши керак. 5. Марказий банк криптовалюталар бозорида иштирок этиш ва бозор ликвидлилигига таъсир этиш механизмларини, хусусан, криптовалюталар билан своп операцияларини амалга оширишни йўлга қўйиши зарур. Шунингдек, криптовалюталарнинг муддатли бозорини, яъни базавий активи криптовалюталар бўлган ҳосила молиявий воситалари (деривативлар) билан операцияларни ривожлантириш ҳам кўзда тутилиши керак.

АДАБИЁТЛАР

1. Ali R., Barrdear J., Clews R. and Southgate J. (2014). “Innovations in Payment Technologies and the Emergence of Digital Currencies.” Bank of England Quarterly Bulletin Q3: 262–75.
2. Bordo M.D. and Levin A.T. (2017). Central Bank Digital Currency and the Future of Monetary Policy, NBER Working Paper Series, n. 23711.
3. Clinch, Matt (2013). “Bitcoin recognized by Germany as ‘private money’”. CNBC. Retrieved 18 January 2014. Department of the Treasury (2013).
4. Financial Crimes Enforcement Network Guidance FIN-2013-G001. Dodgson M, Gann D, Wladawsky-Berger I, Sultan N, George G (2015) Managing digital money. Acad Manag J 58(2):325–333. doi:10.5465/amj.2015.4002 ECB (2012).
5. Virtual currency schemes. [Электрон ресурс]. URL: https://www. ecb.europa.eu/pub/pdf/other/virtualcurrencyschemes201210en.pdf. Financial Mirror (2014). 2014 04 16 ISSUU. [Электрон ресурс]. URL: http://issuu.com/fi nancialmirror/docs/fi nancial_mirror_2014_04_16_ issuu, page 3.
6. Kumhof M. and Clare N. (2018) ‘Central bank digital currencies — design principles and balance sheet implications’, Bank of England Working Papers, No. 725. – P.53 26 www.journal.bfa.uz IMF Staff Team (2016)
7. Virtual Currencies and Beyond : Initial Considerations/ Staff Discussion Notes No. 16/3.

QAZIB OLISH USULIDA MAHSULOT ISHLAB CHIQARUVCHI SANOAT KORXONALARINI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA MOLIYAVIY SOG‘LOMLASHTIRISH YO‘LLARI

Abduraxmanov Davron Burxanjonovich
O‘zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistri
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269797

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “O‘zbekko‘mir” AJ tarixi haqida qisqacha ma’lumot berilib, ko‘mir sanoati korxonalarini moliyaviy jihatdan sog‘lomlashtirish yo‘llari, birlamchi tahlil qilingan. Ko‘mir sanoatining istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tilgan shuningdek, xorijiy va mahalliy olimlarning fikrlaridan iqtiboslar keltirilib, muammoning nazariy va amaliy jihatlari o‘rganilgan.*

Анотация. *В стате дан первичный анализ методы улучшения финансового состояния предприятий уголной отрасли на примере АО «Узбекугол». Намечены перспективные направления развития уголной промышленности, приведены цитаты из мнений зарубежных и отечественных ученых, изучены теоретические и практические аспекты проблемы.*

Abstract. *This article provides a primary analysis of the ways of financial rehabilitation of coal industry enterprises using the example of JSC "Uzbekcoal". Promising development directions of the coal industry are indicated, as well as quotes from the opinions of foreign and domestic scientists, and theoretical and practical aspects of the problem are studied.*

Kalit so‘zlar: *“O‘zbekko‘mir”AJ, moliyaviy sog‘lomlashtirish, ehtiyot qismlarni mahalliylashtirish, samarador innovatsion texnologiyalar, ko‘mir ustgi qatlami, geologik resurslar, transformatsiyalash.*

Ключевые слова: *АО «Узбекугол», финансовая оздоровления, локализация запасчастей, эффективные инновационные технологии, вскрышной част уголные пласты, геологические ресурсы, трансформация.*

Keywords: *JSC "Uzbekcoal", financial rehabilitation, localization of spare parts, effective innovative technologies, coal overburden, geological resources, transformation.*

Kirish:

Asrlar davomida ko‘mir mahsulotiga butun dunyo miqyosida sanoat inqilobining, asosiy harakatlantiruvchi drayveri sifatida qaralgan.

Yer sayyorasidagi ekologik tanazzul vujudga kelishi tufayli, rivojlangan mamlakatlar “yashil” texnologiyalarga asoslangan qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bosqichma-bosqich o‘tish harakatiga tushgan bo‘lsada, ko‘mir yoqilg‘isining jahon taraqqiyotidagi tutgan muhim o‘rni saqlanib qolayotganini kuzatish mumkin.

Shu o‘rinda dunyoning bugungi beqaror geosiyosiy imidji, ko‘mir yoqilg‘isini energetika sanoatidagi eng xavfsiz va ishonchli mahsulot sifatida ko‘rsatib berayotganini eslab o‘tish o‘rinli hisoblanadi.

O‘zbekistonda ham ko‘mir mahsuloti asosan elektr energiyasini ishlab chiqarishda, issiqxona mahsulotlarini yetishtirishda, pishiq g‘isht fabrikalari faoliyatini ajralmas bo‘g‘ini

sifatida, hamda, tabiy gaz yetib bormagan hududlarda, ijtimoiy obyektlar va xonadonlarni isitishda asosiy yoqilg‘i sifatida keng foydalaniladigan qazilmaresurus hisoblanadi.

O‘zbekiston ko‘mir sanoati qariyb 77 yillik tarixga ega. O‘rta Osiyodagi eng yirik hisoblangan Angren konidan ilk bor 1948-yilda foydalanish boshlangan. Bugungi kunga qadar muxim rivojlanish bosqichlarini bosib o‘tgan “O‘zbekko‘mir”Aksiyadorlik jamiyati, 11 ta filialni o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonda qazib olinadigan ko‘mirning 85% ni tashkil etuvchi Angren ko‘mir xavzasi, Apartak ochiq koni, yer osti usulida ko‘mir qazib olish filiali va ko‘mir qazib olish jarayonida muhim bo‘lgan xizmatlarni ko‘rsatuvchi 8 ta ixtisoslashgan korxonalar, shular jumlasidandir.

Yuqorida ta’kidlanganidek ko‘mir sanoati butun jahonda bo‘lgani kabi O‘zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri, mamlakatning energetik mustaqilligi va sanoat rivojida katta ahamiyatga ega bo‘lgan bo‘g‘inidir.

Biroq, bugun ko‘mir sanoati korxonalari moliyaviy barqarorlikka erishishda bir qator muammolarga duch kelayotgani sir emas. Ko‘mir sanoati faoliyatini moliyaviy sog‘lomlashtirish uchun resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni kamaytirish va asosiy etiborni faqatgina qazib olinayotgan ko‘mir mahsulotiga qartibgina qolmasdan, parallel ravishda yangi daromad manbalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega sanaladi.

Mazkur maqolada “O‘zbekko‘mir” AJ misolida ko‘mir sanoati korxonalarini moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘llari birlamchi tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Ko‘mir sanoatini moliyaviy sog‘lomlashtirish va rivojlantirish bo‘yicha ilmiy, iqtisodiy va amaliy tadqiqotlar turli adabiyotlarda yoritilgan. Ushbu bo‘limda mavzuga oid muhim adabiyotlar tahlil qilinadi.

Shodmonov Sh.Sh. va Abduqodirov A.A.ning “Investitsiyalar va moliyaviy menejment” (2020) asarida investitsiya loyihalarining sanoat tarmoqlaridagi o‘rni, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash usullari va iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari yoritilgan. Ushbu manbada keltirilgan tamoyillar ko‘mir sanoati korxonalarini modernizatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega.

To‘rayev U.ning “O‘zbekiston ko‘mir sanoatini rivojlantirish istiqbollari” (2022) nomli maqolasida mamlakatimizdagi ko‘mir sanoatining bugungi holati va uning kelajakdagi rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Tadqiqotda ko‘mir qazib olish hajmini oshirish, energiya samaradorligini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish muhimligi qayd etilgan. Mazkur maqolada ko‘mir sanoati korxonalarining moliyaviy sog‘lomlashtirilishi uchun taklif qilingan strategik yo‘nalishlar maqola mavzusi bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ko‘mir sanoatini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida” 2021-yil 5-martdagi PQ-1234-sonli qarorida mamlakatimizda ko‘mir sanoatini rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat investitsiyalari va moliyaviy imtiyozlar bo‘yicha chora-tadbirlar ko‘rsatib o‘tilgan. Ushbu qaror ko‘mir sanoati korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirishda davlat tomonidan qo‘llanilayotgan mexanizmlarni o‘rganish uchun asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi.

Xudoyberdiyev A.ning “Ko‘mir sanoatida innovatsion texnologiyalarning o‘rni” (2021) maqolasida yangi innovatsion texnologiyalarning ko‘mir qazib olish jarayoniga integratsiyalashuvi va uning iqtisodiy samaradorligi haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqola muallifi

texnologik modernizatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’sirini ko‘rsatib, raqamlashtirish va energiya samarador texnologiyalarni joriy etishning ahamiyatini ta’kidlaydi.

Umuman olganda, ushbu adabiyotlar maqola mavzusini chuqur yoritishda, nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ularning har biri maqolaning turli jihatlarini to‘ldirib, moliyaviy sog‘lomlashtirish, innovatsion texnologiyalar va iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalarini har tomonlama ochib beradi.

Taqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda qazib olish usulida mahsulot ishlab chiqaruvchi sanoat korxonalarini, xususan **"O‘zbekko‘mir" AJ** misolida moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘llari tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy usullar va yondashuvlarga asoslangan: Nazariy tahlil usuli, ekspert baholash usuli, empirik tadqiqot usuli, taqqoslash va diagnostika usuli va innovatsion yondashuv

Taxlil va natijalar

Ko‘mir sanoati korxonalarini moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘nalishda quyidagi dolzarb masalalar ustida o‘rganish olib borish lozim.

1. Ko‘mir sanoati korxonalarini moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘nalishda bosh konsepsiyani ishlab chiqish.
2. Ko‘mir ustki qatlamlaridagi geologik resurslardan ilmiy yondashuv asosida, innovatsion yechimlarni qo‘llash orqali maksimal foyda olish choralarini ko‘rish.
3. Ishlab chiqarish jarayonida muhim sanalib, Sotib olish majburiyatini vujudga keltirayotgan ehtiyot qismlarni mahalliylashtirish va bu borada jamiyat tasarrufidagi quvvatlardan maksimal foydalanish.
4. Energiya samarador texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy qilib borish va qo‘shimcha quvvatlarni ishga tushirish (mini IES qurish) orqali elektr enegiyasi mustaqilligiga erishish.
5. Kadrlar salohiyatini oshirish, takroriy funksional yondashuvlarni transformatsiyalash va zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirgan istiqbolli kadrlarni jalb qilish mexanizimini joriy etish.

1. **Ko‘mir sanoati korxonalarini moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘nalishda bosh kansepsiyani ishlab chiqish.**

Ilmiy yondashuvlar asosida, mas’ul tashkilotlar bilan hamkorlikda, “O‘zbekko‘mir”AJni moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘nalishda uzoqni ko‘zlab korxona istiqbolli bosh kansepsiyani ishlab chiqib, sanoat faoliyatiga joriy qilinsa, korxona uzoq yillik rejaga asosan odimlay boshlaydi.

Bazi hollarda boshqaruvning o‘zgarishi va har gal tizimga yangi rahbariyat kelishi korxona tarixida turli iz qoldirishini kuzatganmiz. Aniq, konkret tizim mavjud bo‘lmasa inson omili, goh korxonani rivojlantiradi, goh buning aksi bo‘lib hizmat qiladi, chunki yangi raxbariyat oldida eng avvalo o‘zining ishchi rejasi (Yo‘l xarita)ni ishlab chiqib joriy etish vazifasi turadi.

Avvalgi raxbariyat ham xuddi shunday amaliyotni qo‘llab, yo‘l xaritasi loyihalarini bir necha milliyardlarga moliyalashirgan bo‘lishi va bu mablag‘lar qandaydir subsidiyalar qo‘llash yo‘li bilan emas balki, korxonaning ishlab topgan mablag‘lari hisobidan amalga oishrilgan bo‘lishiga duch kelamiz. Istiqbolli rivojlanish va moliyaviy sog‘lomlashtirish yo‘nalishida korxonaning, yuqori instansiya, moliyaviy institutlar va ilmiy kengash taxlilidan o‘tib tasdiqlangan bosh konsepsiyasi mavjud bo‘lsa unda, xar qanday yangi rahbariyatning oldida tizim

yaratish emas, balki tizmni rivojlantirish vazifasi turadi. Bu o‘rinda boshqaruvchining zamonaviy kompetensiyalardan qanchalik bohabar ekanligi alohida o‘rin kasb etadi.

2. Ko‘mir ustki qatlamlaridagi geologik resurslardan ilmiy yondashuv asosida, innovatsion yechimlarni qo‘llash orqali maksimal foyda olish choralarini ko‘rish.

Ko‘mir konlarining ustki qatlamlarida bir qator qimmatli geologik resurslar mavjud. Ulardan samarali foydalanish orqali korxona qo‘shimcha daromad olishi mumkin. Jumladan, **Qurilish materiallari**: sement, qum, tosh, shag‘al, Ohaktoshni qurilish va sanoatda samarali qo‘llash, qayta ishlash orqali undan sement va qurilish uchun zarur moddalarni olish, bu esa ichki bozorda import o‘rnini bosuvchi mahsulotlarni ishlab chiqarish imkoniyatini yaratadi. Geologik resurslarni to‘liq o‘zlashtirish va ulardan samarali foydalanish uchun yangi texnologiyalarni joriy etish pirovardida qo‘shimcha daromadga kirish imkoniyati yaratiladi.

Kaolin qazilmasi: kafel, sopol buyumlari xomashyosi, alyumini moddasi va g‘isht ishlab chiqarish, Yer osti drenaj suvlarini qayta ishlash – mahalliy aholini ichimlik suvi bilan ta’minlash hamda suv resurslaridan samarali foydalanish va sotish qayta ishlangan suv qoldiqlaridan, texnik maqsadlarda foydalanish mumkin. Bugungi kunda bu resurslardan foydalanish past darajada bo‘lib, ular ko‘pincha chiqindi sifatida qolmoqda. Ushbu materiallarni qayta ishlash, turli tegishli soha va qurilish sanoatiga jalb etish orqali qo‘shimcha mahsulot ishlab chiqarish hamda eksport bozorlariga chiqish imkoniyati yaratilishi mumkin bo‘ladi bu esa o‘z o‘rnida avvalo davlat, qolaversa korxonaning moliyaviy jihatdan quvvatlanishiga olib keladi .

3. Ishlab chiqarish jarayonida muhim sanalib, sotib olish majburiyatini vujudga keltirayotgan ehtiyot qismlarini mahalliylashtirish va bu borada jamiyat tasarrufidagi quvvatlardan maksimal foydalanish.

Ko‘mir sanoatida texnologik uskunalar va ehtiyot qismlarning katta qismi import qilinadi, bu esa valyutaning mamlakatdan chiqib ketishiga olib keladi. Shu sababli, ehtiyot qismlarni mahalliy ishlab chiqarish orqali xarajatlarni kamaytirish imkoniyati mavjud. Buning uchun, Importga qaramlikni kamaytirish maqsadida ishlab chiqarish jarayonida muhim sanalib, Sotib olish majburiyatini vujudga keltirayotgan ehtiyot qismlarni lokal ishlab chiqarishni tashkil etilsa qolaversa ishlab chiqarish jarayonini raqamlashtirish va avtomatlashtirish bosqichiga olib o‘tilsa, korxonaning mablag‘lari tejalib qo‘shimcha iqtisod qilish imkoniyati yaratiladi. Bu borada jamiyat tasarrufida bo‘lgan “Tog‘-kon uskunalarini sozlash zavodining” quvvatlaridan to‘laqonli foydalanish o‘rinli. Mahalliy ishlab chiqaruvchi sifatida moliyaviy instrumentlar ya’ni, soliq imtiyozlaridan unumli foydalanish, shundoq ham bo‘sh turgan bino va inshootlarga faqatgina tasarruf qilinganligi uchun to‘lanayotgan qo‘shimcha soliq yuklarini kamayishiga erishish va maxalliylashtirilgan mahsulot yoki ehtiyot qisimlari turlarini ko‘paytirish orqali eksportni yo‘lga qo‘yish va pirovard maqsad tushumlar ko‘lamini kengayishi va foydaga kirish imkoniyatlarini yaratish mumkin.

4. **Energiya samarador texnologiyalarni bosqichma-bosqich joriy qilib borish va qo‘shimcha quvvatlarni ishga tushirish (kchik IES qurish) orqali elektr energiyasi mustaqilligiga erishish**.

Energiya tejamkor texnologiyalardan foydalanish va korxonaning o‘z energiya manbalarini yaratishi moliyaviy barqarorlikni oshirishga katta hissa qo‘shibgina qolmasdan, korxonaning xarajatlarini sezilarli kamaytiradi va ekologiyaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Masalan mini-Issiqlik elektr stansiyasi (TES) qurish – korxona o‘zining elektr energiyasi ehtiyojini qondiradi va davlat tarmog‘idan mustaqil bo‘lgan holda elektr energiyasi mustaqilligiga

erishishi mumkin bo‘ladi. Bunda korxona o‘z istemolidan ortgan qo‘shimcha elektr quvvatini arzonlashtirilgan tariflarda aholiga sotishi va bu orqali korxona byudjetiga qo‘shimcha pul oqimlari uchun sharoit hozirlashi mumkin bo‘ladi.

Quyosh va shamol energiyasi manbalarini joriy qilish – uzluksiz ishlab chiqarish jarayonini ta’minlash.

Korxona hududidagi barcha yoritgichlarni fotoeffekt signal qurulmalar bilan jihozlash va kunning yorug‘ paytlari ortiqcha elektr energiyasi iste’moli oldini olish, shuningdek harakat signal qurilmalari o‘rnatish orqali ortiqcha elektr iste’molini oldini olish va bu orqali mablag‘ tejash choralarini ko‘rish mumkin.

5. Kadrlar salohiyatini oshirish, takroriy funksional yondashuvlarni transformatsiyalash va zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirgan istiqbolli kadrlarni jalb qilish mexanizimini joriy etish.

Zamonaviy bilimlarni o‘zlashtirgan istiqbolli kadrlarni jalb etishda, eng avvalo xodimning nafaqat kompetentliligi shuningdek, berilgan topshiriqlarni o‘z vaqtida a’lo darajada bajarish salohiyatiga ega bo‘lishi hamda tizimni rivojlantirish yuzasidan zamonaviy texnologiyalarga asoslangan tashabbuslarni muntazam kiritib borish qobiliyatiga ega ekanligiga ham alohida etibor qaratish lozim.

Buning uchun quyidagi mexanizmlardan foydalanish samarasi yuqori bo‘lishi mumkin.

1. Jamiyatning oliy ma’lumotli kadrlarga bo‘lgan exhiyojini qondirish maqsadida, korxona uchun optimal bo‘lgan OTMlar bilan korxona manfaatlariga maksimal xizmat qiladigan shartlar asosida, o‘zaro memorandum imzolash, konchilik va ko‘mir sanoati korxonalarida dolzarb bo‘lgan zamonaviy kasblar bo‘yicha kadrlar tayyorlash tizimini joriy qilish.
2. Soha yo‘nalishlari bo‘yicha kadr tayyorlaydigan OTMlar huzurida mehnat yarmarkalarini muntazam tashkil eti borish, bitiruvchilar orasidan kadrlarni saralab olish bo‘yicha maxsus sinov bosqichlarini ishlab chiqish, 2.1 (mahorat va malakasini sinash bo‘yicha amaliy) sinovlar, 2.2 (murakkab test) sinovlari, 2.3 (psixologik suhbat) sinovlari.
3. Korxonada, zamonaviy malakaga ega bo‘lgan OTM bitiruvchilari samarali faoliyat yuritishlari va korxonaga sodiqlik sifatlari shakllanishi uchun munosib mehnat sharoitlarini yaratish va moliyaviy imkoniyatdan kelib chiqib (ijtimoiy paketlar) taqdim etib borish.
4. Korxona faoliyati va istiqbollari aks etgan videorliklar namoyishini, OTMlarning sohaga oid kafedralari ko‘magida muntazam tashkil etib borish (reklama).
5. Xodimning sotsial lift marshrutini tizimli ravishda yo‘lga qo‘yish, xizmat ko‘rsatganlik yillari uchun ijtimoiy to‘lovlarni ko‘paytirish va mustahkamlash.

Xulosa

Moliyaviy barqarorlikka erishishdagi rejalarni ishga tushirishda va yuqorida qayd etilgan metodologiyani qo‘llashda, zamonaviy moliyaviy mexanizmlar hisoblangan instrumentlar, Lizing va kredit liniyalaridan foydalanish, kapital bozorlaridan mablag‘ jalb etish, Xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy rejalashtirishni raqamlashtirish kabi amaliyotlardan foydalanish mumkin.

Bu o‘z o‘rnida korxona daromadini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shodmonov Sh.Sh., Abduqodirov A.A. Investitsiyalar va moliyaviy menejment. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 320 b.
2. Umarov M.X. Sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 250 b.
3. To‘rayev U. O‘zbekiston ko‘mir sanoatini rivojlantirish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsiyalar. – 2022. – №2. – B. 45–53.
4. Xudoyberdiyev A. Ko‘mir sanoatida innovatsion texnologiyalarning o‘rni // Fan va taraqqiyot. – 2021. – №4. – B. 78–85.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-martdagi PQ-1234-sonli "Ko‘mir sanoatini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi qarori.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston sanoati – 2023-yil statistik to‘plami. Toshkent, 2023.
7. O‘zbekko‘mir AJ rasmiy sayti – www.uzbekcoal.uz

НЬЮ-ЙОРК ФОНД БИРЖАСИ РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРДАН ЎЗБЕКИСТОНДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ

Аскаралиев Абдумалик Абдулҳамид ўғли
Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академиясининг MSc(Мастер of Science) сиртқи таълим шакли магистратура мутахассисликлари тингловчиларининг Корпоратив Молия ва Қимматли Қоғозлар бозори йўналиши 24-04 гуруҳи тингловчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269892

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности развития Нью-Йоркской фондовой биржи, её экономические и финансовые механизмы. Также анализируются возможности применения данного опыта для фондового рынка Узбекистана. Основное внимание уделяется законодательству, технологическому развитию, инвестиционной среде и повышению финансовой грамотности.*

Abstract. *This article explores the development characteristics of the New York Stock Exchange, its economic and financial mechanisms. It also analyzes the possibilities of applying this experience to Uzbekistan's stock market. The focus is on legislation, technological development, investment environment, and financial literacy improvemen*

Ключевые слова: *Нью-Йоркская фондовая биржа, рынок капитала, инвестиции, финансовая грамотность, технологическое развитие, ценные бумаги, экономика Узбекистан*

Keywords: *New York Stock Exchange, capital market, investment, financial literacy, technological development, securities, Uzbekistan economy.*

Нью-Йорк фонд биржаси: New York Stock Exchange, NYSE) АҚШнинг бош биржаси ва жаҳоннинг энг катта биржасидир. У 1792 йилда ташкил топган. Ўша вақтда 24 нафар тадбиркор далабки брокерлик келишувини имзолади ва бу билан Нью-Йоркда қимматли қоғозларнинг биринчи уюшган бозорини ташкил этди. Нью-Йорк фонд биржаси корпорация бўлиб, унинг ишига ушбу корпорациянинг аъзолари томонидан сайланадиган директорлар кенгаши раҳбарлик қилади. Директорлар кенгаши биржа механиз — мининг фаолият кўрсатишига жавоб беради, биржа сиёсатини бел— гилайди, янги аъзоларни қабул қилиш, қимматли қоғозларни котировкага киритиш масалаларини ҳал қилади. Биржадаги операцияларни фақатгина уларнинг аъзолари амалга ошириши мумкин. NYSE аъзоларининг сони 1500 тага яқин. Фақат жисмоний шахслар бир жанинг аъзоси бўлиши мумкин, бироқ биржа аъзоси фирмага бошқа бирор — бир шахс билан биргаликда эгалик қилса, у ҳолда бутун 1 М азкур бобда "Тошкент" Республика фонд биржасини ташкил этишда уларнинг тажриба - ларидан озми - кўпми даражада фойдаланилган айрим энг ривожланган мамлакатларнинг фонд биржалари кўриб чиқилади бошли фирма NYSE аъзоси ҳисобланади. Биржадаги жойлар юқори касб маҳорати талабларига жавоб берадиган шахсларга сотилади. Брокерлик жойининг нархи биржа конъюнктурасига қараб якка тартибда белгиланади. У бир қанча омилларга боғлиқ. Биржа сав — долари жонланган даврда улар кескин суръатда кутарилиши, савдолар пасайган даврда эса, жойнинг нархи ҳам

пасайиши мумкин. Қуйида келтирилган жадвалда NYSEAara брокерлик жойларининг турли йиллардаги ўртача нархи акс эттирилган. Биржага камида 166 млн. доллар миқдоридаги активларга эга бўлган, муомалага чиқарилган акцияларининг сони камида 1 млн. та булиб, 1 0 0 ва ундан ортиқ акцияларга эгалик қилувчи акциядорла — рининг сони камида 2 0 0 0 кишидан иборат бўлган компанияларнинг қимматли қоғозларига рухсат этилади. Компанияларнинг даромадлари (соликлар тўлангунга қадар) сўнгги йилда камида 2,5 млн. долларни ташкил этиши лозим. Бундай қатъий талабларга фақат кам фоиздаги компанияларнинг қимматли қоғозларигина жавоб беради. АҚШда 1999 йил баҳорига келиб рўйхатга олинган уч миллиондан ортиқ акциядорлик жамиятларидан Нью -Йорк фонд биржасида фақат 1647 та компаниянинг акциялари котировка қилинди. Сўнгги бир неча йил давомида Нью — Йорк фонд биржасидаги савдоларнинг ҳажми сезиларли даражада ўсди. Миллий бозор. Миллий бозор ИФБнинг мураккаб индексига киритилган 104 та компанияни ва 1 0 0 та рўйхатга олинган бошқа компанияларни қамраб олган. ИФБнинг ижроия кенгаши томонидан белгиланган талабларга мувофиқ у ёки бу компанияларни руйхатга киритиш ёхуд ундан чиқариш мақсадида ИФБнинг мураккаб ин — дексини ташкил этувчи компаниялар рўйхати ҳар чоракда кўриб чиқилади. Минтақавий бозор. Бу бозор периферия, ишончлилик ва "шаф — фофлик" шароитида турган кичик ва ўрта компанияларни қўллаб — қувватлаш мақсадида ташкил этилган эди. Минтақавий бозор миллий бозордан вақтинча ёки доимий равишда четлатилган компанияларни, шунингдек, листинг талабларига мос келмайдиган компанияларни бирлаштиради. 1997 йилнинг бошига келиб ИФБнинг минтақавий бозори савдоларида 13 та компания иштирок этди. Улгуржи бозор. Мазкур бозор акцияларнинг йирик пакетлари билан савдолар қилиш имкониятини таъминлайди. Ушбу бозор милий ва минтақавий бозорларда тақдим этилган акцияларни, шунингдек, сармояни ошириш ёки мавжуд акциядорларнинг акцияларини муайян ёхуд аноним харидорларга сотиш йўли билан сотилмайдиган акцияларни сотиш имконини беради. Бу бозор хусусийлаштириш дастурлари доирасида акцияларнинг пакетли сотили ишни амалга оширишга имконият яратади. Янги компаниялар бозори. Мазкур бозор янги барпо этилган компанияларни ўсиш имкониятлари билан таъмйнлаш максадида ташкил қилинган. У янги компанияларнинг ривожланишини рағбатлантириш ҳамда ўз даромадларини нисбатан кичик хатарлар шароитида оширишни истовчи сармоядорларга муқобил шарт — шароитларни таклиф этади. Янги компаниялар бозори иқтисодётда фойдаланилмаётган маблағларни ёш, истиқболли компанияларга уларга инвестиция учун сармояни таъминлаган ҳолда оқиб келишига кўмаклашади. Бу бозор венчур (хатарли) капитал фондларининг ривожланиши учун уюшувчанлик ва шаффофлик муҳитини яратади. 1997 йилнинг бошига келиб унда бор йўғи битта компания фаолият кўрсатди. Облигациялар, векселлар ва цимматли цоғозларни цайтариб сотиб олиш ҳацида тўғридан—тўғри реверсив келишувлар бозори. Белгиланган даромадни келтирувчи қимматли қоғозлар (масалан, хазина векселлари, давлат облигациялари) билан савдо — сотиқ қилишни ёки қимматли қоғозларни қайтариб сотиб олиш ҳақида тўғридан — тўғри реверсив келишувлар билан шуғулланишни хоҳловчи биржа аъзолари ИФБнинг савдо майдончаларидан фойдаланиши мумкин.Ушбу молиявий воситалар билан савдолар соат 10 дан 17 гача олиб борилиши мумкин. Биржа аъзолари буюртмаларни савдолар утказилган санадан кейин 90 иш кунигача бўлган давр ичида бажариши мумкин. Биржа аъзолари ўз буюртмаларини ИФБнинг экспертларига топшириши мумкин. Экспертлар олинган буюртмаларни компьютер тизимига киритган

ҳолда "кўр брокерлар" сифатида фао лият юритади. Буюртма компьютерга киритилганидан сўнг мазкур аъзо учун биржа томонидан рухсат этилган савдо лимита автоматик тарзда камаяди, тизим эса битим тузиш учун унга мос ҳамкорни танлаб олишга интилади. Халқаро бозор. Бу бозор америка доллари асосида фаолият кўр сатади. Ундан Ўрта Осиё, Россиянинг Жанубий минтақаси, Шарқий Европа, Болқон ва Яқин Шарқнинг янги мустақил республикалари компаниялари акцияларининг савдо майдончаси сифатида фойдаланилади. Ушбу бозорда, шунингдек, хорижий сармоядорларда талаб уйғотишга қодир бўлган тур кия компанияларининг акциялари, масалан, очиқча сотилиш йўли билан хусусийлаштирилишга тайёрланаётган давлат корхоналарининг акциялари ҳам сотилади. Фьючерслар ҳамда опционлар бозори. Бу бозор эндигина вужудга келмоқда. Бироқ Туркияда ҳосила қимматли қоғозлар билан Савдо сотиқ қилиш учун барча зарур шарт шароитлар, шу жумладан, қонунчилик шароитлари яратилган. Савдолар тизими. 1994 йилнинг ноябр ойидан бошлаб ИФБ "овоз орқали" савдо қилишдан тўлиқ компьютерлашган савдо тизимига ўтди. ИФБ аъзолари учта савдо залида мавжуд бўлган 500 та компьютер саҳифалари терминаллари ёрдамида буюртмаларни бажариш ва савдолар ҳамда нархлар устидан мониторингни амалга ошириш имкониятига эга. Бундай тизим буюртмаларнинг бажарилишини бир неча баробар жадаллаштирди ва кунлик ўтказиш қудратини бир соатда 10000 дан 37000 тагача битимга оширди. Савдолар якунига кўра брокерлар компьютер тизими томонидан бажарилмаган ва қайтарилган буюртмаларни экранда кўриши мумкин. Савдо сессиясининг якунида биржа тузилган битимлар ва улар бўйича нархлар ҳақидаги ҳисоботни савдоларнинг ҳар бир иштирокчисига тақдим этади. Бозордаги вазият мунтазам кузатилади. Акциялар билан савдолар иккита алоҳида икки соатлик битта эрталабки ва битта кундузги савдо сессияси давомида амалга оширилади. Нархлар узлуксиз кимошди савдоси усули билан белгиланади. Унда харидорлар ва сотувчилар ИФБда жойлашган ўз иш ўринлари орқали харид қилиш ҳамда сотиш учун талабномаларни компьютер тизимига киритади. Тизим брокерларга буюртмалар нинг бир неча турларини бажариш имконини беради. Шулардан Акциялар бўйича клиринг операциялари кўп томонлама нет тингнинг тугаши билан, савдолар ўтказилган санадан кейин икки иш куни ичида амалга оширилади (T + 2). Ҳисоб китоблар “тўловга қарши етказиб бериш" усули бўйича ўтказилади. Клиринг ва қимматли қоғозларни сақлаш бўйича хизматлардан ташқари, банк двидендларнинг йиғилиши ва taiсимланишини таъминлайди, тижорат банклари ҳамда воситачилик ташкилотларига облигацияларни сақлаш ва қимматли қоғозларни қайтариб сотиб олиш ҳақида келишувлар бўйича хизматлар кўрсатади. Банк 70 млн. та сертифи катларини сақлай олади. 1995 йилнинг март ойидан бошлаб ИФБнинг аъзоларига ўзларида мижозларнинг қимматли қоғозларини икки кунлик ҳисоб китоблар давридан узоқ ушлаб туриши тақиқланган. Биржа аъзолари уларнинг мижозларига тегишли қимматли қоғозларни фақат Клиринг ва қимматли қоғозларини сақлаш банкида ушлаб туриши мумкин.Барча депонентланадиган кимматли к,оғозлар . Банк “Ўттизлик гуруҳи" тавсияларига амал қилади. АҚШнинг Қимматли қоғозлар ва фонд биржалари бўйича комиссияси 1995 йилнинг март ойида ИФБ Банкига “мақбул хорижий қимматли қоғозлар сақлов чиси" мақомини берди. Европа фонд биржалари федерацияси. 1995 йилнинг 16 майида 12та давлат фонд биржаларининг, шу жумладан, Туркиянинг ҳам, ва киллари федерация тузиш ҳақида келишувга имзо чекди. М уассислар сафига: Арманистон, Болгария, Исроил, Иордания, Қозоғистон, Покистон, Словакия, Словения, Туркманистон, Туркия ва Хор ватиялар кирди. Бахрейн, Миср ва

Польша давлатлари очилиш маросими ҳамда дастлабки умумий йиғилишда кузатувчилар сифатида иштирок этишди. Кейинчалик 1996 йилда федерация аъзолари сафига Узбекистан ҳам қўшилди. Федерациянинг асосий мақсади Шарқий Европадан Яқин Шарққача бўлган минтақа ва Ўрта Осиёда жойлашган фонд биржаларини аъзо мамлакатлар ўртасидаги ҳамкорликни фаоллаштириш ҳамда листинг, ахборот ва бухгалтерлик ҳисобининг халқаро андозаларини ишлаб чиқиш ҳисобига қўллаб қувватлашдан иборат. Бундан ташқари, федерациянинг мақсадларига қуйидагилар киради: самарали коммуникация ва маълумотларнинг гарқатилишини таъмйнлаш; умумий бозор стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ош ириш; минтақада чиқариладиган қимматли қоғозлар билан савдолар ни ИФБ марказлашган халқаро бозори орқали қўллаб қувватлаш.

Хулоса: Нью-Йорк фонд биржасининг тажрибаси Ўзбекистон учун муҳим ўрнак бўлиб, унинг қонуний, технологик ва иқтисодий моделларини мослаштириш орқали маҳаллий капитал бозорини ривожлантириш мумкин. Шаффофликни ошириш, ҳуқуқий тизимни мустаҳкамлаш ва замонавий технологиялардан фойдаланиш орқали Ўзбекистонда жаҳон талабларига жавоб берадиган фонд бозорини яратиш имконияти мавжуд

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. New York Stock Exchange (NYSE) rasmiy sayti – https://www.nyse.com
2. Mishkin, F. (2021). The Economics of Money, Banking, and Financial Markets. Pearson.
3. Bodie, Z., Kane, A., & Marcus, A. J. (2020). Investments. McGraw-Hill Education.
4. Fabozzi, F. J., Modigliani, F., & Jones, F. J. (2019). Foundations of Financial Markets and Institutions. Pearson.
5. Ross, S. A., Westerfield, R. W., & Jaffe, J. (2021). Corporate Finance. McGraw-Hill Education.
6. O‘zbekiston Respublikasi Kapital bozori to‘g‘risidagi qonun hujjatlari – https://lex.uz
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti – https://cbu.uz
8. O‘zbekiston Respublikasi Kapital bozorini rivojlantirish agentligi sayti – https://capitalmarket.uz
9. Shiller, R. J. (2015). Irrational Exuberance. Princeton University Press.
10. Krugman, P., & Wells, R. (2021). Macroeconomics. Worth Publishers.

BLEISURE SAYOHATINING O‘SISHI VA UNING RIVOJLANISHI

Yuldashov Abdumalik[1], Nurullayeva Dilorom[2], G‘afarova Gulchehra[3]
Kimyo Xalqaro Universiteti[1]
Kimyo Xalqaro Universiteti, Toup-703U guruhi[2,3]
https://doi.org/10.5281/zenodo.15252721

Annotatsiya. *Ushbu maqola bleisure sayohatining qanday rivojlanganini va uning turli sohalardagi oqibatlarini o‘rganadi. Maqolada bleisure sayohatlari bo‘yicha statistik ma'lumotlar va ularning dunyo bo‘ylab asosiy joylari haqida ma'lumotlar beriladi. Ushbu turizm turini o‘rganish uchun nazariy asos sifatida bir qator olimlarning ro‘yxati keltiriladi.*

Kalit so‘zlar: *bleisure, mehmondo‘stlik industriyasi, ekoturizm, sarguzasht sayohatlari, shahar tanaffuslari, wellness turizmi.*

Kirish

Turizm industriyasi tobora murakkablashib bormoqda, avvalgi tasavvurlarga sig‘maydigan usullarda rivojlanmoqda. Bugungi kunda sayohatchilar madaniy, barqaror, ekoturizm, tibbiy, ta'lim, oshpazlik, ijodiy va maxsus tajribalarni o‘z ichiga olgan turizm variantlariga ega. Ushbu variantlar orasida "bleisure travel" (ish va dam olish sayohati) tushunchasi iste'molchilar va sanoat mutaxassislari tomonidan katta e'tibor qozonmoqda.

"Bleisure" termini Yevropadagi nufuzli trend va brend agentligi The Future Laboratory tomonidan kiritilgan. Bu ish va dam olish sayohatini birlashtiruvchi tushunchani anglatadi, odamlarning ishlash usullaridagi o‘zgarishlarni aks ettirib, an'anaviy ish va hayot muvozanatini muhokama qiladi. Ushbu tushuncha, ko‘proq sayohatchilar o‘z ish safari davomida dam olish faoliyatlarini qo‘shib, ko‘pincha oila yoki do‘stlarini olib kelib, manzilning mahalliy madaniyati va qulayliklarini o‘rganayotganini ko‘rsatadi.

Ushbu zamonaviy trend yangi muammo tug‘diradi: ish va dam olish o‘rtasida to‘g‘ri muvozanatni ta'minlash. Bleisure sayohati bugungi sayohatchilar uchun mavjud bo‘lgan foydalarni yanada qiyinlashtiradi. Albatta, moliyaviy afzalliklar mavjud, chunki asosiy sayohatchi ko‘pincha transport vositalarini saqlab qoladi, mehmonxona xarajatlari esa ish beruvchisi tomonidan qoplanadi. Biroq, ko‘plab ish sayohatchilari safar davomida yangi tanishlari bilan birga bo‘lishni qadrlashadi, bu esa kutilmagan sarguzashtlar va yangi manzilarga olib kelishi mumkin. Natijada, juma kuni tushdan keyin aeroportga kelish, hayajonli dam olish faoliyatlari bilan to‘la dam olish haftasiga yumshoq o‘tishni ta'minlaydi.

Asosiy qism

"Workcation" tushunchasi, ya'ni ish bilan dam olish joyiga sayohat qilish, ish vaqtini tejash maqsadida ko‘p yillardan beri mavjud. Biroq "bleisure" – dam olish va biznesning birlashuvi – ish safari boshlanishi yoki tugashiga qo‘shimcha kunlar qo‘shish g‘oyasini kiritadi, bu esa xodimlarga ish majburiyatlaridan oldin yoki keyin bir oz dam olish imkonini beradi.

Bleisure sayohati sayohat cheklovlari yumshatilgandan so‘ng, katta mashhurlik qozondi, chunki ko‘proq ishchilar ish safari bilan qaytishdi. Ko‘plab xodimlar pandemiya davrida his qilgan

izolyatsiyadan qochish maqsadida yaqinlarini olib kelmoqchi bo‘lishdi, bu esa ish va dam olishni birlashtiradigan sayohatlarga olib keldi.

Mintaqaviy xususiyatlar kontekstida turizm tadqiqotlari metodologiyasi S. Karampela, D. Kavroudakis, T. Kizos, 2019 (Gretsiya tajribasi) [16], H.A.M. Shaffril, A. Hamzah, S. Md. Yassin, B.A. Samah, J.L. D'Silva, N. Tiraieyari, M. Muhammad [17], Ekinil, G., Gorgadze, L., Provotorina, V., Petrenko, A [18] kabi mualliflarning asarlariga bag‘ishlangan.

Chrisy Ranallo, Pennsilvaniya sharqidagi Pocono tog‘laridagi Skytop Lodge'ning Savdo va Marketing bo‘yicha direktori, bleisure sayohatchilarini tez-tez qabul qiladi. U shunday deydi: "Biznes tadbirlari odatda konferensiya zallarida to‘la jadval bilan o‘tadi, bu esa bizning 5,500 akr maydonimizni o‘rganish imkoniyatlarini cheklaydi. Guruh ishtirokchilaridan qolish muddatlarini uzaytirish va oilalarini hafta oxirida taklif qilishni so‘rashadi, ayniqsa, biz Filadelfiya, Nyu-York va Nyu-Jersi bilan atigi ikki soatlik masofadamiz bor. Bizning kurortimizda yozgi faoliyatlar va dam olish uchun ajoyib manzaralar mavjud."

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hozirda amerikalik xodimlarning deyarli 50% bleisure sayohatiga qiziqish bildirmoqda, bu sayohatlar bozorining global qiymati deyarli 600 milliard dollarga yaqinlashmoqda. Prognozlar bu bozor kelgusi o‘n yil ichida 500% yoki undan ko‘proq kengayishi mumkinligini ko‘rsatmoqda.

Routespring, kengayib borayotgan bleisure sayohat bozoriga xizmat qiluvchi etakchi sayohat boshqaruvi platformasi, hozirda biznes sayohatlarining taxminan 40% bleisure maqsadlarida uzaytirilayotganini ma'lum qildi. O‘tgan o‘n yil davomida bleisure sayohatida sezilarli o‘sish kuzatilgan, 2016 yildan beri 20% o‘sish mavjudligi taxmin qilinmoqda. Ushbu trend ish dinamikasining o‘zgarishi, ish-hayot muvozanatini ta'minlashga bo‘lgan katta e'tibor va shaxsiy vaqtni ish safariga kiritishning nisbatan arzonligi sababli kuchaymoqda. Bleisure sayohatining umumiy turlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **Shahar Tanaffuslari:** Ish safari davomida yirik shaharlarning madaniy joylari va muzeylarini o‘rganish uchun muddatni uzaytirish.
- **Sarguzasht Sayohatlari:** Manzarali hududda ish konferensiyasini ochiq havoda sayohatlar, masalan, piyoda yurish, chang‘i yoki suv sportlari bilan birlashtirish.

Do‘stlar va Oila Bilan Uchrashuv

Ish safaridan foydalanib, boshqa shahar yoki mamlakatda yaqinlar bilan aloqani tiklash. **Dam olish Tanaffuslari:** Mehmonxona yoki spa-da dam olish uchun ish safari davomida qo‘shimcha kunlar qo‘shish.

Sog‘liq va farovonlikka e'tibor qaratadigan wellness turizmi tobora muhim segmentga aylanishmoqda. Bleisure sayohat wellness turizmi sohasida o‘sish uchun noyob imkoniyatlar taqdim etadi. Bleisure sayohatining ushbu sohani qanday yaxshilashiga oid bir nechta usullar:

Sog‘liq Faoliyatlariga Bo‘lgan O‘sib Borayotgan Talab

Bleisure sayohatchilari ko‘pincha o‘z vaqtlarini mahalliy takliflarni o‘rganish bilan maksimal darajada foydalanishga intilishadi. Wellness turizmi bizneslari ushbu trenddan foydalanib, turli wellness faoliyatlarini taqdim etish orqali xizmatlarga bo‘lgan talabni oshirishlari mumkin. Bu fitness darslari, meditatsiya, yoga va spa muolajalari kabi xizmatlarga bo‘lgan talabni oshiradi.

Uzaytirilgan Qolish Muddatlari va Oshgan Xarajatlar

Bleisure tushunchasi biznes sayohatchilarini ma'lum bir joyda qolishni uzaytirishga undaydi. Bu tabiiy ravishda ovqatlanish, turar joy va faoliyatlar bo‘yicha yuqori xarajatlarni

keltirib chiqaradi. Ushbu trendni qabul qilgan wellness turizm manzillari wellness bilan bog‘liq infratuzilma va ob'ektlarga ko‘proq investitsiya qilish imkoniyatidan foydalanishlari mumkin.

Brend Ko‘rinishini Yaxshilash va Marketing Imkoniyatlari

Bleisure sayohatchilar demografiyasi asosan yaxshi ta'lim olgan, yuqori daromadli shaxslar va qaror qabul qiluvchilardan iborat bo‘lib, wellness turizmi korxonalari uchun jozibador maqsad hisoblanadi. Noyob wellness tajribalarini taklif qilib, ularni turli raqamli marketing strategiyalari orqali reklama qilish orqali wellness turizm manzillari brend ko‘rinishini oshirishi va ko‘proq bleisure sayohatchilarni jalb qilishi mumkin.

O‘sgan Ishchanlik va Farovonlik

Dam olish faoliyatlariga qatnashish nafaqat stressni kamaytiradi va yanada charchashni oldini oladi, balki ish samaradorligini ham oshiradi. Bleisure sayohatchilarini wellness faoliyatlariga jalb qilish orqali, ular yangilangan va energiyaga to‘lgan holda qaytishlari mumkin. Ushbu ijobiy tajribalar, nihoyat, wellness turizmi sohasining o‘sishiga hissa qo‘shishi mumkin.

Bleisure sayohatchilari mehmondo‘stlik industriyasi uchun tez o‘sib borayotgan va qimmatbaho bozor sifatida paydo bo‘lmoqda, bu esa mehmonxona menejerlarini ushbu sayohatchilarni qiziqtirish va ularga xizmat ko‘rsatishga e'tibor qaratishga undamoqda.

Bleisure sayohatchilarni muvaffaqiyatli jalb qilgan mehmonxonalar faqatgina biznesga oid xizmatlar savdosidan emas, balki oziq-ovqat, wellness va ko‘ngilochar xizmatlardan ham foyda ko‘rishadi, shuningdek, asosiy turar joy xizmatini oshiradigan uzoq muddatli qoldirishlardan ham.

Shu sababli, bir qator mehmonxonalar biznes va dam olish turizmiga aralashgan ushbu o‘sib borayotgan demografik guruhi bilan aloqalarni o‘rnatishga ishtiyoq bilan yondoshmoqda.

Bleisure sayohatchilari uchun qulaylik, samaradorlik va moslashuvchanlik muhimdir. Dunyo bo‘ylab mehmonxona tarmoqlari ushbu ehtiyojni tan olishadi va tezda moslashmoqdalar. Turar joy ob'ektlari biznes sayohatchilariga yangi xona formatlarini taklif qilishga tayyor, bu esa bir vaqtning o‘zida yotoqxona yoki ofis bo‘lishi mumkin.

Fikr

Mehmonlarga ish va shaxsiy vaqtlarini ajratishga yordam berish maqsadi. Ba'zi biznes mehmonxonalari ish va dam olish sayohatiga bo‘lgan ortib borayotgan talabni qondirish uchun yangi kvartira bo‘limlarini yaratishga harakat qilmoqdalar. Bleisure sayohatchilari izlayotgan asosiy qulayliklar va xizmatlar quyidagilar:

- **Mos ish joyi:** Bleisure sayohatchilar uchun ularning ishlari asosiy ustuvorlikdir va samarali va qulay ishlash uchun zarur bo‘lgan qulayliklarga ega bo‘lishlari kerak (Wi-Fi, Internetga kirish, uzoq masofali telefon aloqa, xonada ergonomik stul bilan ish stoli, ko‘plab oson kirish mumkin bo‘lgan rozetkalar va boshqalar).
- **Bolalar parvarishi va bolalar uchun qulayliklar:** Ko‘plab bleisure sayohatchilari o‘z oilalarini, shu jumladan juftliklari va bolalarini olib kelishadi. Ushbu sayohatchilar butun oila uchun yetarli joyga ega xonalarni, masalan, yaxshi uyqu va ish uchun yopiq eshigi bo‘lgan alohida yotoq xonasini qidiradilar. Oila a'zolari ham biznes sayohatchisi ishda bo‘lgan paytda dam olish va ko‘ngilochar xizmatlarni, masalan, shaxsiy basseyn, o‘yin maydoni, plyaj yoki bolalar parvarishi xizmatlarini istaydilar.
- **Konsiyerj xizmatlari:** Bleisure sayohatchilari an'anaviy ta'til sayohatlarini rejalashtirishdan ko‘ra, ta'til sayohatlarini rejalashtirishda kamroq vaqt sarflashadi. Agar mehmonxona yaxshi mahalliy tavsiyalar beradigan yoki diqqatga sazovor joylar, shoular yoki transport uchun chiptalar sotib olishda yordam bersa, ular juda xursand bo‘lishadi.

Xulosa

Biznes sayohatchilar uchun bleisure bir qator afzalliklarni taklif etadi, masalan, kayfiyatni oshirish va ish sayohatlarining umumiy tajribasini yaxshilash. Bu, shuningdek, sayohat xarajatlarini tejash imkonini beradi, chunki ish bilan bog‘liq xarajatlar ish beruvchi tomonidan qoplanadi. Ushbu tartib shaxslarning dam olish va qayta energiya to‘plash imkoniyatini beradi, bu esa boshqa holatlarda bo‘lmasligi mumkin.

Bizneslar ham bleisure sayohatidan foyda ko‘rishlari mumkin, chunki baxtli xodimlar ko‘proq samarali bo‘lishadi. Dam olish vaqtini bahramand bo‘lish imkoniyati, ishga sayohat qilishni xohlamaydigan xodimlarni ushbu imkoniyatni qabul qilishga undashi mumkin. Xodimlar qo‘shimcha kunlar va dam olish faoliyatlari uchun ko‘pincha o‘zlari to‘laydilar, shuning uchun bleisure kompaniya uchun ko‘pincha hech qanday qo‘shimcha xarajat keltirmaydi. Bundan tashqari, bu biznes sayohatchilariga manzillarini yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Sayohat industriyasi nuqtai nazaridan, bleisure sayohatining o‘sishi biznes sayohatchilariga mehmonxona muddatlarini uzaytirish imkoniyatlarini taqdim etadi, bu esa sayohat paytida xarajatlarning oshishiga olib keladi. Biznes joylarining ko‘payishi va qo‘shimcha xizmatlarning kengayishi ish o‘rinlarini yaratadi, mahalliy daromadni oshirish orqali yashash standartlarini yaxshilaydi va mahalliy hukumatning daromadlarini oshiradi. Ushbu rivojlanish kichik bizneslarning o‘sishiga ham yordam beradi, mintaqadagi jiddiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishga hissa qo‘shadi.

Xulosa qilib aytganda, bleisure tendentsiyasi tez o‘sayotgan va potentsial jihatdan foydali bozorni ifodalaydi, bu esa kelgusi oylarda va yillarda mehmondo‘stlik sektoriga tobora jozibador bo‘lishi kutilmoqda.

ADABIYOT

1. O. Unger, N. Uriely, Annals of Tourism Research 97, 103497 (2022) https://doi.org/10.1016/j.annals.2022.103497
2. S. Rattanaphinanchai, S. Muttamara, K. Mouton, Y. Lin, Ch. Suksai, Tourism Management Perspectives 35, 100704 (2020) https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100704
3. L.C. Harris, A. Pressey, Annals of Tourism Research 91, 103186 (2021) https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103186
4. S.N. Mareeva, E.V. Zobova, L.A. Yakovleva, Socio-economic phenomena and processes 12(5), 100-105 (2017)
5. N.Y. Goryushkina, D.V. Shkurkin, A.S. Petrenko, S.Y. Demin, N.S. Yarovaya, International Review of Management and Marketing 6(S6), 207-213 (2016)
6. A. Oukil, N. Channouf, A. Al-Zaidi, Journal of Hospitality and Tourism Management 29, 60-68 (2016)
7. M. Ali Köseoglu, M. Altin, E. Chan, O. Faruk Aladag, International Journal of Hospitality Management 89, 102574 (2020)
8. V.V. Provotorina, L.N. Kazmina, A.S. Petrenko, G.E. Ekinil, E3S Web of Conferences 175, 10002 (2020) doi: 10.1051/e3sconf/202017510002

THE POWER OF FAMILY-OWNED ENTERPRISES IN SHAPING TOURISM IN UZBEKISTAN

Vafokulova Mekhruza Sukhrobjon qizi
"Ipak Yo'li" Xalqaro Turizm va Madaniy Meros Universiteti
Westminster Xalqaro Universiteti Toshkent
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267074

Introduction

Family Business is considered the world's oldest business institution and a special form of organization of activity, with its own history and many examples of success, among which the most famous are large family corporations and holdings. The development of the theory of family entrepreneurship was initially focused on these examples. At the same time, it is important to study the features and trends in the development of this form of organization in small and medium-sized business. This phenomenon is currently in the initial stages of research; many definitions are not established and are debatable. For a business to be successful, it must be family-owned."[21] However, family business is defined differently in different sources and by different scholars. According to Demassis et al. a business in which multiple members of the same family have influence on the firm's strategic actions and directions[22]. In another definition a family business is defined as any business in which a majority of the ownership or control lies within a family, and in which two or more family members influence the direction of the business, through ownership, management, or both[23]. More recent definition about family business is very similar to others which says that family business is a business governed and/or managed with the intention to shape and pursue the vision of the business held by a dominant coalition controlled by members of the same family or a small number of families in a manner that is potentially sustainable across generations of the family or families involved[24]. In nearly all definitions the role of family members is emphasized much. For example, Seaman et al. (2017) consider the interactions between family, business and friendship networks. Other authors also advance relevant knowledge on this topic.[25]

It can be observed from the above given definition that family-owned enterprises play a crucial role for the economy of countries. For that reason, the government of Uzbekistan paying a lot of attention to support family-owned businesses in all sectors, especially in tourism sphere.

In Uzbekistan, tourism is a very profitable sphere of the economy. As Uzbekistan is a developing country, setting specific and exact management functions in tourism is a key factor in its success as a developing country.

---

[21] Лозунг Московской международной туристической выставки 2018 г. MITT (MITT входит в пятерку крупнейших туристических выставок мира и всегда высоко оценивается международным сообществом). URL: https://www.mitt.ru/ru-RU/press/news/4996.aspx.

[22] De Massis, A., Frattini, F., & Lichtenthaler, U. (2013). Research on Technological Innovation in Family Firms: Present Debates and Future Directions. Family Business Review, 26(1), 10–31

[23] Ward, J. L. (1987). Keeping the Family Business Healthy: How to Plan for Continuing Growth, Profitability, and Family Leadership. San Francisco, CA: Jossey-Bass.

[24] Kenyon-Rouvinez, D., & Ward, J. L. (2010). Family Business as an Emerging Field: Past, Present, and Future. Family Business Review, 23(3), 193–215.

[25] Valeri, 2016; Baggio and Valeri, 2020; Valeri and Baggio, 2020a; 2020b; 2020c; 2021

In the tourism sector, family businesses operate in various forms, including:

- **Accommodation** – Small hotels, guesthouses, and traditional homestays which is the common type of family-owned tourism enterprise in Uzbekistan.
- **Gastronomy** – Family-run teahouses and restaurants serving traditional Uzbek cuisine.
- **Handicrafts and Cultural Tourism** – Workshops producing ceramics, carpets, and embroidery and other in total 37 types of handicrafts.
- **Transport and Tour Guiding** – Local families providing authentic tourism experiences.

These enterprises offer a personalized and culturally immersive experience, differentiating them from large-scale corporate tourism providers.

Despite their contributions, family-run businesses in Uzbekistan face several challenges that hinder their long-term sustainability and growth. One of the primary challenges is succession planning, as many family businesses struggle with leadership transitions. The lack of a structured approach to passing control from one generation to the next often leads to instability and inefficiency, threatening the continuity of the business. Another major issue is access to finance. Many small family enterprises do not have sufficient financial resources and face difficulties in securing loans or investment capital. Limited access to formal financing restricts their ability to expand operations, modernize facilities, and compete with larger businesses in the tourism sector.

Regulatory barriers also pose significant challenges. Complex bureaucratic procedures, licensing requirements, and legal restrictions make it difficult for family-owned tourism businesses to operate efficiently. Navigating these administrative hurdles can be time-consuming and costly, discouraging entrepreneurial initiatives. Furthermore, market competition presents a growing concern. The increasing presence of international hotel chains and large corporate tourism operators creates competitive pressures for small, family-run businesses. These global players often have access to superior financial resources, marketing capabilities, and operational efficiencies, making it difficult for family enterprises to attract and retain customers.

Addressing these challenges requires a comprehensive approach, including government support, financial assistance programs, and capacity-building initiatives to help family-owned businesses thrive in Uzbekistan's tourism industry.

Conclusion

Family businesses represent a cornerstone of Uzbekistan's tourism sector, contributing to cultural preservation, employment, and economic growth. However, challenges such as succession planning, financing constraints, and regulatory barriers must be addressed to unlock their full potential.

By implementing supportive policies, fostering innovation, and promoting sustainable business practices, Uzbekistan can enhance the role of family enterprises in tourism and position itself as a leading destination for authentic cultural experiences.

REFERENCES

1. De Massis, A., Frattini, F., & Lichtenthaler, U. (2013). Research on technological innovation in family firms: Present debates and future directions. *Family Business Review, 26(1)*, 10–31. https://doi.org/10.1177/0894486512466258

2. Kenyon-Rouvinez, D., & Ward, J. L. (2010). Family business as an emerging field: Past, present, and future. *Family Business Review, 23(3),* 193–215. https://doi.org/10.1177/0894486510375067
3. MITT. (2018). Лозунг Московской международной туристической выставки MITT 2018. *MITT Official Website*. Retrieved from https://www.mitt.ru/ru-RU/press/news/4996.aspx
4. Ward, J. L. (1987). *Keeping the family business healthy: How to plan for continuing growth, profitability, and family leadership*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
5. Valeri, M. (2016). Networking and cooperation practices in the Italian tourism business. *Journal of Tourism, Heritage & Services Marketing*, 2(2), 30–35.Google Scholar
6. Baggio, R., & Valeri, M. (2020). Network science and sustainable performance of family businesses in tourism. *Journal of Family Business Management*, 12(2), 200–213. https://doi.org/10.1108/JFBM-06-2020-0048Google Scholar+2Emerald+2Unicusano+2
7. Valeri, M., & Baggio, R. (2020a). Italian tourism intermediaries: A social network analysis exploration. *Current Issues in Tourism*, 24(9), 1270–1283. https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1777950Unicusano+4SpringerLink+4Google Scholar+4
8. Valeri, M., & Baggio, R. (2020). A critical reflection on the adoption of blockchain in tourism. *Information Technology & Tourism*, 23, 121–132. https://doi.org/10.1007/s40558-020-00183-1
9. Vafokulova M. (2025). The rise of family-owned businesses in Uzbekistan: government support and policy impacts. https://doi.org/10.5281/zenodo.15035134

YASHIL IQTISODIYOTDAGI GLOBAL TENDENSIYALAR VA INNOVATSIYALAR

Axmadova Shirinxon Alisher Qizi
ISFT instituti Iqtisodiyot fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15267010

Annotatsiya. *Ushbu maqolada iqlim o‘zgarishining oqibatlari kuchayishi fonida barqaror rivojlanishga o‘tish zarurati, qayta tiklanuvchi energiya manbalarining o‘sishi, energiya samaradorligi texnologiyalarining rivojlanishi, barqaror transport tizimlarining shakllanishi, resurslardan oqilona foydalanish va aylanma iqtisodiyot tamoyillarining joriy etilishi kabi asosiy tendensiyalar ko‘rib chiqiladi.*

Аннотация. *В статье рассматриваются такие ключевые тенденции, как необходимость перехода к устойчивому развитию на фоне усиливающегося воздействия изменения климата, рост возобновляемых источников энергии, развитие энергоэффективных технологий, формирование устойчивых транспортных систем, рациональное использование ресурсов, внедрение принципов циркулярной экономики.*

Abstract. *This article examines key trends such as the need to transition to sustainable development against the backdrop of the increasing consequences of climate change, the growth of renewable energy sources, the development of energy efficiency technologies, the formation of sustainable transport systems, the rational use of resources and the introduction of the principles of the circular economy.*

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTE), aylanma iqtisodiyot, yashil moliyalashtirish, yashil obligatsiyalar, yashil texnologiyalar, sun’iy intellekt (SI), katta ma’lumotlar (Big Data), Uglerod tutish va saqlash (CCS)*

Ключевые слова: *зеленая экономика, устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии (ВИЭ), круговая экономика, зеленые финансы, зеленые облигации, зеленые технологии, искусственный интеллект (ИИ), большие данные, улавливание и хранение углерода (CCS)*

Keywords: *green economy, sustainable development, Renewable energy sources (RES), circular economy, green finance, green bonds, green technologies, artificial intelligence (AI), big data, Carbon capture and storage (CCS)*

Bugungi kunda insoniyat XXI asrning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lgan iqlim o‘zgarishining tobora kuchayib borayotgan salbiy oqibatlariga guvoh bo‘lmoqda. Haroratning ko‘tarilishi, tabiiy ofatlarning soni va intensivligining oshishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi kabi global ekologik muammolar nafaqat atrof-muhitga, balki iqtisodiyot va jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham jiddiy tahdid solmoqda. Ushbu murakkab vaziyatda barqaror rivojlanishga o‘tish, ekologik muvozanatni saqlash va iqtisodiy o‘sishni uyg‘unlashtirish zarurati tobora ortib bormoqda. Aynan shu maqsadda Yashil iqtisodiyot tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Yashil iqtisodiyot deganda inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirish bilan birga, ekologik xatarlarni va tanqisliklarni sezilarli darajada kamaytirishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat tushuniladi. Uning asosiy tamoyillari resurslardan oqilona foydalanish, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini

rivojlantirish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni kamaytirish va aylanma iqtisodiyotni joriy etishga asoslanadi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari o‘sishi, jumladan, quyosh, shamol, gidroenergetika va biomassa texnologiyalari jadal rivojlanmoqda. Ularning narxlari an’anaviy energiya manbalariga nisbatan pasayib, iqtisodiy raqobatbardoshligi oshmoqda. Ko‘pgina davlatlar energiya siyosatida QTEga ustuvor ahamiyat berib, ularning ishlab chiqarish hajmini oshirish bo‘yicha maqsadlar qo‘ymoqda.

Energiya iste’molini kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanish yashil iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Binolarni energiya tejaydigan texnologiyalar bilan jihozlash, transportda samaraliroq vositalardan foydalanish, sanoatda esa resurs tejamkor usullarni joriy etish orqali sezilarli natijalarga erishilmoqda. Chiqindilarni kamaytirish va ularni qayta ishlash texnologiyalari ham keng qo‘llanilmoqda. Transport sektori atmosferaga zararli gazlar chiqarishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli, elektromobillar, gibrid avtomobillar va vodorod yoqilg‘isida ishlaydigan transport vositalarining ommalashuvi muhim tendensiyadir. Jamoat transportini rivojlantirish, velosiped va piyodalar uchun qulay infratuzilmani yaratish shaharlarda ekologik toza transport tizimini shakllantirishga yordam bermoqda. Chiziqli iqtisodiyot modelidan farqli ravishda, aylanma iqtisodiyot resurslardan foydalanishni optimallashtirish, mahsulotlarning xizmat muddatini uzaytirish, ularni qayta ishlatish va qayta ishlashga qaratilgan. Yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun yashil obligatsiyalar, yashil kreditlar va boshqa moliyaviy instrumentlar tobora ko‘proq ishlatilmoqda. Barqaror investitsiyalarning hajmi ortib, investorlar ekologik va ijtimoiy omillarga e’tibor qaratmoqdalar.

Davlatlar va xalqaro tashkilotlar yashil loyihalarni qo‘llab-quvvatlash uchun turli moliyaviy mexanizmlarni joriy etmoqdalar. Yashil texnologiyalar atrof-muhitga minimal zarar yetkazadigan yoki umuman zarar keltirmaydigan texnologiyalarni o‘z ichiga oladi. Qayta tiklanuvchi energiya sohasida yangi avlod texnologiyalari paydo bo‘lmoqda. Masalan, perovskit quyosh elementlari an’anaviy kremniyli quyosh panellariga nisbatan arzonroq va samaraliroq bo‘lishi mumkin. Suzuvchi shamol turbinalari dengiz va okeanlarda shamol energiyasidan foydalanishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Uglerod tutish va saqlash texnologiyalari (CCS) sanoat korxonalaridan chiqadigan karbonat angidrid gazini ushlab qolish va uni yer ostida saqlash imkonini beradi, bu esa atmosferaga chiqadigan zararli emissiyalarni kamaytirishga yordam beradi. Ekologik toza va barqaror materiallarni ishlab chiqarish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar qurilish, qadoqlash va boshqa sohalarda an’anaviy, zararli materiallarga muqobil yechimlar taklif etmoqda. Sun’iy intellekt (SI) va katta ma’lumotlar (Big Data)ni tahlil qilish yashil iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirish uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Energiya iste’molini optimallashtirish va aqlli energiya tarmoqlarini boshqarishda SI algoritmlari energiya ta’minotini yanada barqaror va tejamkor qilishga yordam beradi. Katta ma’lumotlarni tahlil qilish orqali resurslardan foydalanishni monitoring qilish va samaradorlikni oshirish, shuningdek, chiqindilarni boshqarish tizimlarini takomillashtirish mumkin. Iqlim o‘zgarishi oqibatlarini prognoz qilish va ularga moslashish strategiyalarini ishlab chiqishda ham SI muhim rol o‘ynaydi. Blokcheyn texnologiyasi o‘zining shaffofligi va xavfsizligi bilan yashil iqtisodiyotning ayrim sohalarida qo‘llanilmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya savdosini peer-to-peer (P2P) platformalar orqali amalga oshirishda blokcheyn energiya ishlab chiqaruvchilar va iste’molchilar o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdoni ta’minlaydi. Ta’minot zanjirlarida barqarorlikni

ta’minlash va mahsulotlarning kelib chiqishini kuzatishda blokcheyn texnologiyasi iste’molchilarga mahsulotlarning ekologik tozaligi haqida ishonchli ma’lumot beradi. Biotexnologiyalar yashil iqtisodiyotning turli jabhalarida innovatsion yechimlar taklif etmoqda. Bioyoqilg‘i va boshqa biologik asosdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish neftga bo‘lgan qaramlikni kamaytirishga yordam beradi. Qishloq xo‘jaligida barqaror usullarni qo‘llash, tuproq unumdorligini oshirish va zararkunandalarga qarshi kurashishda biotexnologiyalarning o‘rni beqiyosdir. Bioplastmassalar va boshqa biologik parchalanadigan materiallar esa plastik chiqindilar muammosini hal qilishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyotga global miqyosda muvaffaqiyatli o‘tishda davlatlar, xalqaro tashkilotlar va xususiy sektorning har biri muhim va o‘ziga xos rol o‘ynaydi. Yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat dasturlari va strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish: Bu dasturlar qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, barqaror transport va boshqa yashil sohalarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

Qayta tiklanuvchi energiya va energiya samaradorligini rag‘batlantirish mexanizmlarini yaratish: Subsidiyalar, soliq imtiyozlari, "yashil tariflar" kabi instrumentlar yashil texnologiyalarga investitsiyalarni jalb qilishga yordam beradi. Ekologik standartlar va emissiyalarni nazorat qilish: Atmosferaga zararli moddalar chiqarishni cheklash, chiqindilarni boshqarish bo‘yicha qat’iy qoidalar o‘rnatish ekologik holatni yaxshilashga xizmat qiladi. Yashil davlat xaridlarini amalga oshirish: Davlat organlari tomonidan ekologik toza mahsulotlar va xizmatlarga ustuvorlik berish yashil bozorning rivojlanishiga turtki beradi. Global ekologik muammolar chegaralarni bilmaydi, shuning uchun ularni hal qilishda xalqaro hamkorlikning o‘rni beqiyosdir. Rivojlangan davlatlar rivojlanayotgan davlatlarga yashil texnologiyalarni joriy etishda moliyaviy va texnik yordam ko‘rsatadi. Bundan tashqari xususiy sektor yashil iqtisodiyotga o‘tishda muhim investor va innovator sifatida ishtirok etadi. Yashil texnologiyalarga investitsiyalarning o‘sishi orqali korxonalar qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi va boshqa yashil sohalarga investitsiya kiritib, yangi ish o‘rinlari yaratadi va iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi.

Umumiy qilib aytganda, Yashil iqtisodiyot global miqyosda jadal rivojlanmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, barqaror transport, aylanma iqtisodiyot kabi tendensiyalar va yashil texnologiyalar, SI, blokcheyn kabi innovatsiyalar, hamda davlatlar, xalqaro tashkilotlar va xususiy sektorning hamkorligi barqaror kelajak sari muhim qadamlardir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo‘yicha dasturi (UNEP): UNEPning "Green Economy Report" va boshqa nashrlari yashil iqtisodiyotning turli aspektlarini qamrab oladi. (https://www.unep.org/)
2. Jahon banki (World Bank): Jahon bankining barqaror rivojlanish bo‘yicha hisobotlari va tadqiqotlari (https://www.worldbank.org/)
3. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA): IEAning qayta tiklanuvchi energiya va energiya samaradorligi bo‘yicha hisobotlari. (https://www.iea.org/)
4. Elena S. Sokolova, Andrey A. pasternack. Innovations in Green Economy: Trends and Prospects. Journal of Cleaner Production, 2021.

YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH DAVRIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY O‘ZGARISHLAR

Turapov Ibrohim Mirkomil o‘g‘li
ISFT instituti Iqtisodiyot fakulteti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.15269237

Annotatsiya. *Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning mohiyati, asosiy tamoyillari va unga o‘tishning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy sabablari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, energetika, transport, qishloq xo‘jaligi va sanoat kabi asosiy sohalarda yashil iqtisodiyotga o‘tishning asosiy yo‘nalishlari va bu jarayonning bandlik, ijtimoiy tengsizlik, sog‘liqni saqlash kabi ijtimoiy oqibatlari hamda moslashuv strategiyalari o‘rganiladi. Bundan tashqari, yashil iqtisodiyotning iqtisodiy o‘sish, innovatsiyalar, investitsiyalar va resurs tejamkorligi kabi yangi imkoniyatlari va rivojlanish istiqbollari tahlil etiladi.*

Аннотация. *В статье рассматривается сущность зеленой экономики, ее основные принципы, а также экологические, экономические и социальные причины перехода к ней. В нем также рассматриваются основные направления перехода к зеленой экономике в таких ключевых секторах, как энергетика, транспорт, сельское хозяйство и промышленность, и социальные последствия этого процесса, такие как занятость, социальное неравенство и здравоохранение, а также стратегии адаптации. Кроме того, анализируются новые возможности и перспективы развития зеленой экономики, такие как экономический рост, инновации, инвестиции и эффективность использования ресурсов.*

Abstract. *This article examines the essence, basic principles of the green economy, and the environmental, economic, and social reasons for the transition to it. It also examines the main directions of the transition to a green economy in key sectors such as energy, transport, agriculture, and industry, and the social consequences of this process, such as employment, social inequality, and health, as well as adaptation strategies. In addition, it analyzes the new opportunities and development prospects of the green economy, such as economic growth, innovation, investment, and resource efficiency.*

Kalit so‘zlar: *yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, ijtimoiy o‘zgarishlar, iqtisodiy o‘zgarishlar, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik toza texnologiyalar, ijtimoiy adolat, iqtisodiy o‘sish.*

Ключевые слова: *зелёная экономика, устойчивое развитие, социальные изменения, экономические изменения, возобновляемая энергия, чистые технологии, социальная справедливость, экономический рост.*

Keywords: *green economy, sustainable development, social change, economic change, renewable energy, clean technologies, social justice, economic growth.*

Kirish:

Bugungi kunda insoniyat XXI asrning eng muhim chorrahalaridan birida turibdi. Bir tomonda, iqtisodiy o‘sish va texnologik taraqqiyot millionlab odamlarning turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilgan bo‘lsa, ikkinchi tomonda, bu jarayon atrof-muhitga misli ko‘rilmagan bosim o‘tkazmoqda. Iqlim o‘zgarishining salbiy oqibatlari, tabiiy resurslarning tez sur'atlar bilan

tugashi va ekologik ifloslanishning kuchayishi kelajak avlodlar uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda. Bunday sharoitda "yashil iqtisodiyot"ga o‘tish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashning muhim shartiga aylanmoqda. Ushbu maqola yashil iqtisodiyotga o‘tish davrida yuzaga keladigan ijtimoiy va iqtisodiy sohalardagi tub o‘zgarishlarni o‘rganishga bag‘ishlangan.

Asosiy qism:

Yashil iqtisodiyot deganda inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni oshirishga qaratilgan, shu bilan birga ekologik xavflarni va ekologik tanqisliklarni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiy tizim tushuniladi. Bu shunchaki "yashil" texnologiyalarni qo‘llash yoki atrof-muhitga zarar yetkazmaslik emas, balki iqtisodiy faoliyatning barcha jabhalarida barqarorlik tamoyillarini integratsiyalashni nazarda tutadi. Tabiiy resurslarni tejash, qayta ishlash va ulardan oqilona foydalanishni ta'minlash, ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlarida chiqindilar hosil bo‘lishini minimallashtirish, hosil bo‘lgan chiqindilarni qayta ishlash yoki ekologik xavfsiz tarzda utilizatsiya qilish, atrof-muhitning ifloslanishini oldini olish va mavjud ifloslanishni bartaraf etishga qaratilgan texnologiyalar va siyosatlarni qo‘llash, iqtisodiy o‘sishni ekologik va ijtimoiy ehtiyojlarni hisobga olgan holda amalga oshirish, kelajak avlodlarning ehtiyojlarini xavf ostiga qo‘ymaslik., yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga yo‘l qo‘ymaslik, yangi imkoniyatlardan barcha qatlamlarning foydalanishini ta'minlash kabi vazifalar asosiy hisoblanadi. Yashil iqtisodiyotga o‘tishning zarurati esa bir qator ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan belgilanadi. Masalan, iqlim o‘zgarishi, ekstremal ob-havo hodisalari, havo va suvning ifloslanishi, o‘rmonlarning kesilishi va biologik xilma-xillikning yo‘qolishi kabi global ekologik muammolar iqtisodiyotga bevosita ta'sir ko‘rsatib, qishloq xo‘jaligi, turizm, infratuzilma va sog‘liqni saqlash sohalariga zarar yetkazmoqda. Neft, gaz, ko‘mir kabi qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarning zaxiralari cheklangan va ularga bo‘lgan talabning oshishi narxlarning o‘sishiga olib kelmoqda. Bu esa iqtisodiyotning energiya va xomashyo xarajatlarini oshirmoqda. An'anaviy iqtisodiy model ko‘pincha boylikning notekis taqsimlanishiga va ijtimoiy adolatsizlikka olib keladi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish yangi ish o‘rinlari yaratish, ekologik toza muhitni ta'minlash va resurslardan adolatli foydalanish orqali ijtimoiy tenglikni mustahkamlashga imkon bersa, qayta tiklanuvchi energiya texnologiyalari, energiya samaradorligi usullari, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalari va boshqa "yashil" innovatsiyalar iqtisodiy o‘sish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi va mavjud muammolarni hal qilishga yordam beradi. Yashil iqtisodiyotga muvaffaqiyatli o‘tish bir qator asosiy yo‘nalishlarda faol harakat qilishni talab etadi. Quyosh, shamol, gidroenergiya, bioenergiya va geotermal energiya kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish, energiya samaradorligini oshirish va issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish, transport tizimini modernizatsiya qilish va ekologik toza transport vositalarini rivojlantirish: Jamoat transportini rivojlantirish, velosiped va piyoda yurish uchun qulay infratuzilma yaratish, elektr transport vositalarini qo‘llab-quvvatlash va logistika tizimini optimallashtirish, hamda qishloq xo‘jaligida organik dehqonchilik, suvni tejaydigan sug‘orish tizimlari, tuproq unumdorligini saqlash usullari va agroekologik yondashuvlarni qo‘llash orqali oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish va ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etish, energiya va xomashyo sarfini kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash va "aylanma iqtisodiyot" tamoyillarini qo‘llash, ekoparklar, toza suv ta'minoti tizimlari, zamonaviy chiqindi boshqaruv infratuzilmasi, "yashil" binolar qurish va shaharsozlikning barqaror tamoyillarini joriy etish kabi yo‘nalishlar shular jumlasidandir.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat ekologik muammolarni hal qilishga qaratilgan, balki iqtisodiy o‘sish va rivojlanish uchun ham yangi, istiqbolli yo‘llarni ochib beradi. An'anaviy, resurslarga bog‘liq iqtisodiyotdan farqli ravishda, yashil iqtisodiyot innovatsiyalar, samaradorlik va yangi texnologiyalarga asoslanadi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu o‘tish davri yangi sanoat tarmoqlarining rivojlanishi, investitsiyalarning o‘sishi va resurslardan oqilona foydalanish orqali xarajatlarning kamayishi kabi muhim iqtisodiy imkoniyatlarni yaratadi. Yashil iqtisodiyot qayta tiklanuvchi energiya (quyosh, shamol, bioenergiya), elektr transporti, energiya samaradorligi texnologiyalari, chiqindilarni qayta ishlash, organik qishloq xo‘jaligi va ekoturizm kabi butunlay yangi va tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sanoat tarmoqlarining paydo bo‘lishiga zamin yaratadi. Bu tarmoqlar nafaqat ichki bozorda yangi ish o‘rinlarini yaratadi, balki eksport salohiyatini ham oshiradi. Yashil iqtisodiyotga o‘tish ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarga, "yashil" texnologiyalarni yaratish va joriy etishga kuchli turtki beradi. Bu, o‘z navbatida, iqtisodiyotning boshqa sohalarida ham samaradorlikni oshirishga va raqobatbardoshlikni mustahkamlashga yordam beradi. Raqamlashtirish va sun'iy intellekt kabi zamonaviy texnologiyalar "yashil" jarayonlarni optimallashtirish va resurslardan yanada samarali foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Yashil loyihalar, jumladan qayta tiklanuvchi energiya infratuzilmasi, energiya samaradorligi dasturlari, ekologik toza transport va barqaror qishloq xo‘jaligi loyihalari davlat va xususiy investorlar uchun jozibador bo‘lib qolmoqda. Xalqaro moliyaviy institutlar va "yashil" fondlar ham ushbu sohalarga investitsiyalarni faol ravishda yo‘naltirmoqda, bu esa iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi. Yashil iqtisodiyot resurslardan oqilona foydalanish va chiqindilarni kamaytirishga qaratilganligi sababli, korxonalar va uy xo‘jaliklari uchun energiya, suv va xomashyo xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirish imkoniyatini yaratadi. Chiqindilarni qayta ishlash va ikkilamchi resurslardan foydalanish "aylanma iqtisodiyot" tamoyillarini shakllantirib, yangi biznes modellari va daromad manbalarini yaratadi.

Yashil iqtisodiyotga o‘tish uzoq muddatli istiqbolda barqaror iqtisodiy o‘sish va rivojlanish uchun mustahkam zamin yaratadi. Yashil iqtisodiyot ekologik cheklovlarni hisobga olgan holda iqtisodiy o‘sishni ta'minlaydi, bu esa kelajak avlodlar uchun resurslarning saqlanib qolishiga va iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligiga xizmat qiladi. "Yashil" texnologiyalarni o‘zlashtirgan va ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqaradigan davlatlar va korxonalar global bozorda sezilarli raqobatbardoshlikka ega bo‘ladilar. Bu, ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya va "yashil" texnologiyalar sohasida yaqqol namoyon bo‘ladi. Yashil iqtisodiyotning rivojlanishi yuqori malakali va malakasiz ishchilar uchun yangi ish o‘rinlarini yaratadi. Qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, ekoturizm va organik qishloq xo‘jaligi kabi sohalar iqtisodiy faollikning oshishiga va aholi bandligining ta'minlanishiga hissa qo‘shadi. Yashil iqtisodiyot qishloq va chekka hududlarda qayta tiklanuvchi energiya loyihalari, ekoturizm va organik qishloq xo‘jaligi kabi yangi iqtisodiy faoliyat turlarini rivojlantirish orqali hududiy rivojlanishga va iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga yordam beradi. Bu esa markazlashuvni kamaytirish va hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutni qisqartirishga xizmat qiladi.

Xulosa:

Yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy o‘sish va rivojlanish uchun ham ulkan imkoniyatlar majmuasini taqdim etadi. Davlatning to‘g‘ri iqtisodiy siyosati, rag‘batlantirish mexanizmlari va investitsiyalarni qo‘llab-quvvatlashi ushbu imkoniyatlardan to‘liq foydalanish va barqaror hamda farovon kelajakka erishish uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. BMTning Atrof-muhit bo‘yicha dasturi (UNEP) nashrlari, xususan "Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication" hisoboti.
2. Tim Jacksonning "Prosperity Without Growth"
3. O‘zbekiston Respublikasining "Yashil iqtisodiyotga o‘tish" strategiyasi (2019-yil). Bu strategiyaning rasmiy matni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi: https://eco.gov.uz/uz
5. BMT Taraqqiyot Dasturining (UNDP) O‘zbekistondagi vakolatxonasi: https://www.undp.org/uzbekistan (Barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyotga oid loyihalar

MONITORING AND STUDYING THE MARKETING STRATEGIES OF MEDICAL ORGANIZATIONS

Abdumalikov Shoxjahon Jaloliddin o‘g‘li
Gulistan State University
https://doi.org/10.5281/zenodo.15270192

Abstract. *This article covers the monitoring and research of marketing research in the process of forming modern business models in the activities of medical organizations. Through marketing research, the state of health of the population, its needs, the level of demand for services are determined, and on this basis a complex of effective services is developed. The peculiarities of marketing in the field of Medicine are determined by the need to adhere to moral standards, gain patient confidence and adapt services to social strata. The article also analyzes tools such as practical methods, innovative approaches and SWOT analysis used to create narketing strategies. The results of the study serve to improve the quality of strategic planning and service in medical institutions.*

Keywords: *medical organization, monitoring, marketing research, healthcare, service quality, SWOT analysis, strategic, medical services market.*

Introduction. The healthcare system plays an important role in the socio-economic development of each country. In recent years, the need to apply the principles of a market economy in this area, in particular, the effective management of medical organizations and the introduction of business model approaches in them, has been increasing. Marketing surveillance (or marketing research) plays an important role in this regard. In particular, by studying the needs of the population, their health status, and their opinions on the quality of services, it is possible to provide effective services and form the right business model.

Literature review. Philip Kotler, Kevin Lane Keller in their work “Marketing Management” provide extensive information on the role of marketing strategies, segmentation, positioning, needs identification and marketing research in healthcare. Offers universal approaches to market orientation of healthcare services, pricing of services and effective communication with the client (patient). The essence of Michael Porter’s work “Competitive Strategy and Value-Based Health Care” The “Value-Based Health Care” model emphasizes the creation of value and the organization of result-oriented services in healthcare institutions. The work is used to develop a business model based on value creation for medical organizations. Marketing monitoring is the main tool for determining this value. Robert F. Cooper & Scott Edgett in their work “Product Innovation in Health Services” analyzes the methods of developing innovative healthcare services and their successful implementation through marketing research. The importance of trust and branding in healthcare is at the heart of David A. Shore's The Trust Prescription for Healthcare. The book explores how to gain patient trust through marketing research.

R.Yu. Abdullayev in his work “Economic Reforms and Management in Healthcare” covers the functioning of the healthcare system in Uzbekistan based on market principles, the development of private clinics and financial mechanisms. Sh.Kh. Toshpulatova in her scientific research work “Medical Services Market and Marketing Strategy” presents methodological

approaches to marketing approaches in the local healthcare sector, studying customer needs, and analyzing the competitive environment. A.A. Buriev in his scientific article "The Impact of Marketing Research on the Healthcare System" discusses the issues of segmenting medical services through marketing research and identifying the needs of different social groups.

Through this literature, it can be seen that while foreign scholars focus mainly on strategic approaches, competition, value creation, and trust factors, local authors emphasize the economic efficiency of medical services, innovation, and adaptation to the real needs of the population. Through the combination of both sources, it is possible to form modern marketing-based business models for medical organizations.

Analysis and results. Today, the volume of services in the healthcare sector in our country is increasing year by year. And in this, we can confidently say that the role of marketing and investments in the sector is invaluable. Table 1 below shows the volume of healthcare services in our country and each region for the period 2019-2023 in billion soums per year.

Table 1

Volume of healthcare services (in billion soums per year)

Years	2019	2020	2021	2022	2023
Republic of Uzbekistan	3104,3	3386,7	5105,9	6613,1	8621,7
Republic of Karakalpakstan	65,1	74,3	99,9	127,9	159,2
Andijan region	165,9	200,2	277,1	337,5	365,2
Bukhara region	156,9	153,2	223,2	321,2	390,5
Jizzakh region	77,3	73,5	132,3	156,3	198,3
Kashkadarya region	120,4	125,8	176,0	210,9	295,3
Navoi region	64,9	73,6	99,2	132,8	155,0
Namangan region	181,0	157,6	257,7	335,8	422,8
Samarkand region	193,8	260,7	341,2	464,4	616,8
Surkhandarya region	90,2	102,6	192,0	173,3	222,0
Syrdarya region	49,1	55,3	89,0	105,8	140,2
Tashkent region	299,0	254,2	472,7	648,8	894,3
Fergana region	226,9	237,3	359,8	471,5	568,9
Khorezm region	103,6	120,6	171,2	212,7	271,9
Tashkent city	1310,2	1497,8	2214,6	2914,2	3921,3

As we have seen, the volume of services in the sector has been growing in positive trends over the years. The city of Tashkent has the highest share at the republican level. Although the lowest indicators are observed in Syrdarya region, the Republic of Karakalpakstan and Surkhandarya region, they are growing year by year. While in 2019, 3104.3 billion soums were provided in the healthcare sector nationwide, in 2023 this figure will be 8621.7 billion soums. The growth rate during this period is 177%. In such high-speed development, the importance of marketing research conducted in the sector and the selected business model is of great importance.

In healthcare organizations, the concept of a business model is a systematic approach that shows how an organization develops its services, provides them to customers (in this case,

patients), and how it earns money in return. The following business models are found in the healthcare sector:

• Traditional model - services based on the state budget;

• Extended services model - a combination of free and paid services;

• Fully private model - operates only on the basis of paid services;

• Subscription model - clinics operating on a subscription basis for the provision of regular medical services.

The main goal in forming these models is to organize high-quality and sustainable services that meet the needs of the population. In this process, when choosing business models, marketing observations should be carried out first of all. Marketing observation is the collection, analysis and use of information about market needs, demands and offers, competitors, customer opinions and their use in making strategic decisions. Marketing research in medicine helps to determine the following:

- The health status of the population and its related needs;
- The most demanded services;
- Public opinion on the quality of medical services;
- Competitors' activities and the cost of services.

Marketing monitoring is carried out in the following ways:

- - Questionnaires (surveys);
- - Focus group interviews;
- - Medical statistical analysis;
- - Study of online reviews and ratings.

Marketing tracking in the healthcare sector is fundamentally different from other industries. These differences are reflected in the following:

Adherence to ethical standards – confidentiality principles must be strictly observed when working with patients' personal information.

Working with critical requirements - decisions related to human life and health are made in this area.

Adaptation to social strata - the price, type, location of services should correspond to the income of the population**.**

High trust factor - people entrust their health to a reliable institution, this trust can be formed through marketing**.**

Based on marketing data, a business model is developed in the following areas:

- Range of services - the most needed services (for example, laboratory tests, CT scan, cardiology, etc.) are prioritized.
- Pricing policy - prices are set based on competitors and the ability of the population to pay.
- Competitive advantages - for example, “24/7 service”, “home service”, “online appointment”.
- Innovative solutions - for example, consultations via telemedicine, receiving analysis results via mobile applications.

Some clinics in Uzbekistan are introducing telemedicine and online consultation services, which are attracting great interest among patients. For example, centers such as “MD

Clinic", "Doctor D" offer patient registration via mobile applications, online consultations and home service. These services are based on needs identified through marketing monitoring.

The following SWOT analysis can be used to assess the state of a medical institution (table 2). This analysis will help to better understand the opportunities and risks involved in the process of forming a business model based on marketing surveillance in the work of medical organizations.

Strengths:

1. Availability of qualified and experienced medical staff – Many clinics and institutions employ highly qualified doctors, which allows them to offer high-quality services to patients through marketing.

2. Strategic location – Institutions located in city centers or densely populated areas have the advantage of reaching a wide audience through marketing.

3. Rapid development of the private sector – The number of private clinics has been increasing in recent years, which creates the basis for the application of modern marketing approaches.

Weaknesses:

1. Old and inadequate medical equipment – In some facilities, equipment is outdated, which affects the quality of service and can lead to discrepancies between the services advertised through marketing and the services actually provided.

2. Lack of marketing specialists – In many medical facilities, the marketing sector is underdeveloped, which prevents accurate assessment of market demand.

3. Low level of use of information technology – Digital services, such as online booking or mobile applications, are not sufficiently implemented.

Opportunities:

1. The possibility of introducing telemedicine and digital technologies - A large part of the population is ready for online services, which creates a marketing opportunity for innovative services.

2. Introduction of new types of services - Through marketing research, the needs of the population can be identified and new services (preventive examinations, cosmetology, physiotherapy) can be introduced that meet them.

3. Study and implementation of international experiences - By studying the experience of developed countries, modern management and marketing approaches can be applied to the activities of institutions.

Threats:

1. Increased market competition – Along with the increase in the number of private clinics, competition is also increasing, which requires constant updating of marketing strategies.

2. Legal regulations and procedures – New licenses, taxes or quality standards introduced by the state may limit the activities of institutions.

3. Low ability of the population to pay – If the services offered through marketing do not correspond to the ability of the population to pay, this will negatively affect the revenue stream.

This SWOT analysis shows that medical organizations can successfully implement a marketing-based business model by leveraging their strengths and realizing existing opportunities. However, identifying existing weaknesses and threats in advance and defining specific measures to counter them plays an important role in strategic planning. In particular, sustainable

development in this area is ensured by continuously improving marketing strategies and introducing innovative approaches.

Table 2

SWOT analysis of business model formation based on marketing observation in medical organizations

Strengths	**Weaknesses**
Qualified doctors	Old equipment
Strategic location	Lack of marketing experience
Rapid development of the private sector	Low level of use of information technology
Opportunities	**Threats**
Implementing telemedicine	Increased market competition
Launching new types of services	Requirements of state regulators
Study and implementation of international experiences	Low solvency of the population

Conclusions and suggestions. Marketing monitoring in the activities of medical organizations is an important factor in creating a successful business model. Through it, the needs and desires of the population are identified, the range of services is correctly formed, and a pricing and positioning strategy is developed. In the conditions of Uzbekistan, the widespread introduction of modern marketing approaches will increase the competitiveness of medical organizations and improve the quality of services provided to the population**.**

Table 3

Proposals for the formation of a business model based on marketing observation in the work of medical organizations

№	Problem or need	Proposed solution	Expected result
1	Lack of accurate information on population needs	Conducting regular marketing research (surveys, interviews)	On-demand services are offered
2	Poor quality of service provided to patients	Systematically collect opinions and suggestions from patients	Providing quality service and increasing trust
3	Increasing market competition	Introducing unique services based on competitor analysis	Increase differentiation and competitiveness in the market
4	Insufficient marketing knowledge	Marketing training for leaders of medical institutions	Improving the quality of strategic decisions
5	Innovative approaches are rarely used	Introduction of telemedicine, mobile applications, online services	The scope of services will expand through technological development
6	Pricing policy does not meet customer needs	Customized pricing based on segmentation	More people will be able to use the services

7	Services are not reaching some segments of the population	Establish mobile medical teams and outreach services	The scope of medical services will expand
8	Uniformity of service assortment	Opening new services and directions based on marketing results	Diversification increases sources of income

The introduction of business approaches in the activities of medical organizations, in particular, business models based on marketing, is becoming an important component of the modern healthcare system. In an environment of increased competition, increasing patient needs and demands, it is natural that traditional approaches to providing medical services do not provide sufficient efficiency. Therefore, obtaining accurate and analytical data on the health status, standard of living, needs and expectations of the population through marketing monitoring is of strategic importance for each medical organization. Marketing research allows not only to study the current situation, but also to form a system of innovative and useful services that meet market needs. Since the healthcare system is a unique field, ethical, social and legal aspects require special attention when conducting marketing research in it. Especially when working with patients, trust, transparency and personal data security are considered the most important principles. As discussed in the article, through marketing monitoring, organizations can reconsider the pricing policy, assortment, territorial orientation and communication strategies of their services. This will help to improve the quality of medical services, ensure an individual approach to different segments of the population, effectively use resources and, of course, form stable sources of income for the organization. The possibility of digitizing services and attracting a wide audience to them increases through innovative solutions such as telemedicine, mobile applications, online booking systems. Business models developed based on the results of marketing research not only increase the economic efficiency of medical organizations, but also their social responsibility. They improve the quality of service, increase sensitivity to the needs of patients, and ultimately create an important system that helps to form a healthy lifestyle in society. In all these processes, medicine and marketing sciences must work in harmony.

In conclusion, the formation of business models based on marketing research in medical organizations is an important factor in the development of the industry, which creates broad opportunities for effective management in healthcare, improving population health, and providing competitive medical services. In the future, it is possible to bring a new stage in the development of the industry by working in this area based on scientific approaches, applying and implementing innovative management strategies.

REFERENCES

1. Котлер Ф., Келлер К. Л. Маркетинг менеджмент. – 15-е изд. – М.: Вильямс, 2016. – 816 с.
2. Портер М. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов. – М.: Альпина Паблишер, 2019. – 608 с.
3. Shore D. A. The Trust Prescription for Healthcare: Building Your Reputation with Consumers. – New York: Health Administration Press, 2007. – 180 p.
4. Cooper R. G., Edgett S. J. Product Innovation and Technology Strategy. – 3rd ed. – Boston: Stage-Gate International, 2010. – 144 p.

5. Porter M., Teisberg E. Redefining Health Care: Creating Value-Based Competition on Results. – Boston: Harvard Business Review Press, 2006. – 506 p.
6. Abdullaev R.Yu. Economic reforms and effective management in the healthcare system. – Tashkent: “Science and Technology”, 2019. – 215 p.
7. Toshpulatova Sh.Kh. Medical services market and marketing strategy. – Tashkent: TDIU Publishing House, 2020. – 148 p.
8. Juraev U.Yu. Medical services and innovative management. – Samarkand: SamDU Publishing House, 2021. – 172 p.
9. Buriev A.A. The impact of marketing research on the healthcare system // Economic analysis and innovations. – 2022. – №3(17). – P. 102–108.World Health Organization. Marketing and Communication for Health: Best Practices. – Geneva: WHO Press, 2021. – 95 p.

Contents – Mundarija – Содержание

Маматкулов Илхом Абдурашидович
СУТЬ И ЗНАЧЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «ИНКЛЮЗИВНЫЙ ТУРИЗМ» В УЗБЕКИСТАНЕ..... 10

Хасанов Тохир Абдурашидович
ТУРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ УЗБЕКИСТАНА: ВОЗМОЖНОСТИ И ПУТЬ К ИНКЛЮЗИВНОМУ РАЗВИТИЮ..... 13

Shukurov Xurshid Shaxobiddinovich
O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TURIZMNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI…. 16

Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilkhomovna
FUNCTIONS AND PRINCIPLES OF MARKETING IN BUSINESS DEVELOPMENT…. 20

Alieva Deniza, Dadakhonova Asal
COMPETENCY-BASED HRM FOR SUSTAINABLE ORGANIZATIONS…… 26

Qalmuratov Baxtiyar Seytmuratovich, Allamuratova Gulchexra Maxsetbayevna
INNOVATSION IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH TARMOQLARIDA BOSHQARUV SALOHIYATINI OSHIRISHNI ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI..... 30

Günel Hummatova (Panıyeva) Saleh
MARCH GENOCIDE IN THE CREATIVE WORK OF JAFAR JABBARLI..... 37

Musayeva Shoira Azimovna
CONSUMER VALUE OF GOODS IN THE CONDITIONS OF THE UZBEKISTAN ECONOMY……. 40

Abdiyeva Flora Botir qizi
YASHIL ISHLAB CHIQARISH: O‘ZBEKISTONNING O‘ZIGA XOS “DOIRAVIY FABRIKA” MODELINI ISHLAB CHIQISH……. 45

Усмонова Дилфуза Ильхомовна, Усманов Фарзод Шохрухович
АНАЛИЗ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ..... 50

Mukhamedjanova Sakina, Odilova Shoirahon, G‘ayratiy Sarvar
ARTIFICIAL INTELLIGENCE'S ROLE IN MAINTAINING A SUSTAINABLE ENVIRONMENT…… 59

Khanzadyan Elena
PSYCHOLOGICAL IMPACTS OF GREEN ECONOMY IMPLEMENTATION ON INDIVIDUALS AND SOCIETY: LITERATURE REVIEW……. 67

Tuychiyeva Madina Gafarovna
BEYOND PROFITS: WHY BANKS ARE BETTING BIG ON ESG RISK ANAGEMENT.. 71

Babajanov Javohir Fayzulla o‘g‘li
XORAZM VILOYATIDA TADBIRKORLIKNI ROLINI OSHIRISHNING USTUVOR XUSUSIYATLARI..... 75

Ibragimova Gulchehra Toxirovna, Xolyigitov Sherzod Faxriddin o‘g‘li
YASHIL IQTISODIYOT - ENERGETIK INQILOB VA BARQAROR RIVOJLANISH YO‘LLARI…… 79

Дусмухамедов Ойбек Суратбекович
“КРЕАТИВ ИҚТИСОДИЁТ” ТУШУНЧАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ЭВОЛЮЦИЯСИ ВА ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ..... 85

Муйдинов Эркин Джамалдинович
КИЧИК ВА ЎРТА КОРХОНАЛАРДА ҲАЁТИЙ ЦИКЛ ТАҲЛИЛИ АСОСИДА АУДИТ ЎТКАЗИШ УСЛУБИЁТИНИ ҚЎЛЛАШ ХУСУСИЯТЛАРИ..... 91

Abdusamatov B.K.
HUDUDLARDA YASHIL QURILISHNI YANADA RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI..... 103

Imamova Nasiba Muzafarovna
XALQARO MOLIYAVIY HISOBOT STANDARTLARIGA BIRINCHI MARTA QO‘LLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI..... 108

Bekmuxamedova Barno O‘ktamovna
B2B MARKETING STRATEGIYALARINING YANGI USULLARI VA ULARNI AMALGA OSHIRISH……. 115

Kurbonova Mumtozaposho Mirshod qizi
ASSESSING THE IMPACT OF GREEN SUKUK ON RENEWABLE ENERGY……. 124

Maxmadiyeva Charos Xayrullayevna
DEVELOPING ECOTOURISM IN UZBEKISTAN: POSSIBILITIES, OBSTACLES, AND FUTURE POTENTIAL…… 131

Sodikov Mirziyo Odiljon ogli
SUSTAINABLE TOURISM AND GREEN HOTEL DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN: ADOPTING INTERNATIONAL BEST PRACTICES…… 135

Mirzakulova Risolat Musurmankulovna
YASHIL MOLIYA VA BARQAROR INVESTITSIYA STRATEGIYALARI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR……. 144

Комолов Садириддин Хайриддинович
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ТУРИЗМ САНОАТИ ИҚТИСОДИЁТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИННОВАЦИОН ЛОЙИҲАЛАРНИНГ ЗАРУРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ..... 147

Sodikova Dilafruz Zoxid qizi
DIGITIZING THE GREEN REVOLUTION E-COMMERCE AS A CATALYST FOR CLEAN ENERGY ADOPTION IN RURAL AREAS……. 152

Abdurahmonov Abdumalik Abdurashidovich
KOMPANIYALARNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASIGA MAKROIQTISODIY OMILLAR TA’SIRI……. 160

Икрамова Камола Шахитовна
ЎЗБЕКИСТОНДА КРЕАТИВ ИНДУСТРИЯ БОШҚАРУВИ: ҲОЗИРГИ ҲОЛАТ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ..... 164

Sharipov A.I.
XORIJIY MAMLAKATLARNING YIRIK SHAHARLAR IMIJINI YARATISH TAJRIBALARI VA QO‘LLANILGAN MARKETING STRATEGIYALARI..... 167

Восиқов Улуғбек Алишер ўғли
АҲОЛИ КАМБАҒАЛЛИГИНИ САБАБЛАРИ ВА УНИНГ ИЛМИЙ ЁНДАШУВЛАРИ 172

Насимов Фазлиддин
ВАЗИРЛИК ВА ИДОРАЛАРДА ИЧКИ АУДИТ ФАОЛИЯТИНИ ЯНАДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ..... 177

Хамраев Гуломжон
ФИЛОСОФИЯ СЕТЕВОГО МАРКЕТИНГА..... 181

Artiqova O‘g‘iljon Zafar qizi, Qodirova Nazokat
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA AHOLINING IQTISODIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING XORIJ TAJRIBASI……. 184

Ergasheva Dildora
IQTISODIYOT TARMOQLARI RIVOJIDA ISTE’MOLCHILAR XULQ – ATVORINING O‘RNI VA AHAMIYAT…… 189

Махмудов Шохрубек
ИСЛОМИЙ ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ АМАЛИЁТИ..... 195

Zarfullayeva Zulayho
YASHIL MOLIYALASHTIRISH VA KORPORATIV EKOLOGIK JAVOBGARLIK: O‘ZBEKISTONDAGI MOLIYAVIY INSTITUTLAR TAJRIBASI…… 203

Нарматов Хамидулла
КРИПТОВАЛЮТА БОЗОРИНИ ТАРТИБГА СОЛИШ МУАММОЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ..... 208

Abduraxmanov Davron Burxanjonovich
QAZIB OLISH USULIDA MAHSULOT ISHLAB CHIQARUVCHI SANOAT KORXONALARINI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR ASOSIDA MOLIYAVIY SOG‘LOMLASHTIRISH YO‘LLARI……. 214

Аскаралиев Абдумалик Абдулҳамид ўғли
НЬЮ-ЙОРК ФОНД БИРЖАСИ РИВОЖЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УЛАРДАН ЎЗБЕКИСТОНДА ФОЙДАЛАНИШ ИМКОНИЯТЛАРИ..... 220

Yuldashov Abdumalik, Nurullayeva Dilorom, G‘afarova Gulchehra
BLEISURE SAYOHATINING O‘SISHI VA UNING RIVOJLANISHI…….. 224

Vafokulova Mekhruza Sukhrobjon qizi
THE POWER OF FAMILY-OWNED ENTERPRISES IN SHAPING TOURISM IN UZBEKISTAN……. 228

Axmadova Shirinxon Alisher qizi
YASHIL IQTISODIYOTDAGI GLOBAL TENDENSIYALAR VA INNOVATSIYALAR…. 231

Turapov Ibrohim Mirkomil o‘g‘li
YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISH DAVRIDAGI IJTIMOIY-IQTISODIY O‘ZGARISHLAR…… 234

Abdumalikov Shoxjahon Jaloliddin o‘g‘li
MONITORING AND STUDYING THE MARKETING STRATEGIES OF MEDICAL ORGANIZATIONS…….. 238

International scientific journal Management, Marketing and Finance

VOLUME 2 ISSUE 3
FEBRUARY 2025

“Menejment, marketing va moliya” xalqaro ilmiy jurnali
2025-yil 3-soni

Published: 31.03.2025. Font: “Times New Roman”.

Ilmiy maqolalarga qo‘yiladigan texnik talablar:

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali oliy ta’1im muassasalarining professor-o‘qituvchilari va ilmiy izlanuvchilari tomonidan olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini ilmiy maqola tarzida chop etadi. Shuningdek jurnalga ishlab chiqarish tashkilotlari va korxonalarida faoliyat ko‘rsatib, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borayotgan hodimlarning ham ilmiy maqolalari kiritiladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnali quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha maqolalar qabul qiladi:

05.00.00 - TEXNIKA fanlari;

08.00.00 - IQTISODIYOT fanlari;

12.00.00 - YURIDIK(Huquq) fanlari.

Jurnalning rasmiy tillari: o‘zbek, ingliz, rus.

- maqolalar ilmiy jurnal yo‘nalishlariga oid dolzarb mavzularda, ilmiy tahlil va tugallangan fikrlar asosida amaliy tavsiyalar bilan taqdim etilishi lozim.

- maqolalar hajmi – 5 betdan ortiq bo‘lmasligi lozim.

- matn formati: MS Word, Times New Roman shrifti, 12 kegl kattalikda bo‘lishi kerak. Satrlar oralig‘i 1,5 interval. Chegara o‘lchovlari: barcha tomondan – 2 sm. Matn boshlanishida 1 sm satr boshi tashlanadi.

- rasm va jadvallar nomlanishi arab raqamlari bilan belgilanishi (1-rasm, 1-jadval va h.k.), maqola matnida ularga havola etish lozim; jadvallar ichidagi yozuvlar 12 kegl bo‘lishi kerak. Foydalanilgan adabiyotlarga matnda havola beriladi.

- maqola nomi va muallif (hammualliflar)ning familiyasi, ismi-sharifi katta harflar bilan 12 keglda (ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, ish joyi, lavozimi, telefon raqami, e-mail kichik harflar bilan) o‘rta qismiga joylashtiriladi.

“Management, Marketing and Finance” xalqaro ilmiy jurnalida har bir maqolaga DOI raqam olinib, Polshaning Indeks Copernikus(OAK12), Yevropaning Zenodo va Open Aire, Rossiyaning Cyberlinenka, Angliyaning Europub xalqaro ilmiy bazalariga va www.jmmf.uz saytiga joylanadi, Google akademiya xalqaro ilmiy qidiruv tizimida indekslanadi.

Har bir muallif bir vaqtning o‘zida yakka va hammualliflikda maqola bilan qatnashishi mumkin.

Maqola elektron shaklda +998 95 863 63 40 (https://t.me/Science_MMM_journal) telegram profili orqali qabul qilinadi.

Shuningdek maqolalar journalmmf@gmail.com elektron manzillariga yuborilishi mumkin.

Maqolalar har oyning 25-kuniga qadar qabul qilinadi.

Jurnalning nashr etilish sanasi: har oyning so‘nggi sanasi.

Jurnalning rasmiy sayti: https://jmmf.uz

Ma’lumot uchun telefonlar: +998 95 863 63 40; +998 90 992 00 95 (MDIST).